Hungarológia

2 (2000)/3.

Nemzetközi
Hungarológiai
Központ

HUNGAROLÓGIA

2 (2000) / 3.

NEMZETKÖZI HUNGAROLÓGIAI KÖZPONT

BUDAPEST, 2000

Hungarológia
A Nemzetközi Hungarológiai Központ folyóirata
2 (2000)/3. sz.

Szerkesztőbizottság:

Tverdota György főszerkesztő
Stauder Mária felelős szerkesztő
Szelke László olvasószerkesztő

Monok István (Művelődési kapcsolatok)
Szőnyi György Endre (Komparatisztika)
Maticsák Sándor (Magyar nyelv a világban)

Szerkesztőség
Budapest
Zsombolyai u. 3.
H-1113
Tel./fax: (36-1) 4668-443
E-mail: nhk@mail.matav.hu

Felelős kiadó: Tverdota György
Számítógépes szedés és tördelés: Maticsák Sándor és Gál Attila
Borítóterv: Varga József
Készült a Wider-Plusz nyomdában
ISSN 1217 4343

Kötetünkről *(Stauder Mária)* 5
A hungarológiai konferencia programja 6
Kiss Ádám: Köszöntő 9

ELŐADÁSOK

Kroó Norbert: Hungarológia és tudománypolitika 15
Görömbei András: A magyarságtudomány útkeresései 23
Dénes Iván Zoltán: „Európai mintakövetés" – „nemzeti öncélúság": traumák, diskurzusok, tanulságok 41
Köpeczi Béla: A magyar diplomáciatörténet öröksége 49
Nyomárkay István: Kis nyelvek az európai csatlakozás küszöbén 53
Lahdelma, Tuomo: A finn modell. A finn nyelv és kultúra jelenléte külföldön 63
Voigt Vilmos: Nemzetközi kézikönyvek tanulságai a hungarológia korszerű értelmezéséhez 67
Kubassek János: Magyar földrajzi felfedezők teljesítményei a hungarológia nézőpontjából 73
Ujváry Gábor: Baráti háromszög (Carl Heinrich Becker, Klebelsberg Kuno, Gragger Róbert és a hungarológia megszületése) 99

HOZZÁSZÓLÁSOK

Arató György: Bizony nincs, aminek lennie kellene 123
Bakos István: A hungarológia fejlesztéséről 126
Bányai János: Hungarológia kisebbségben, avagy nemzetiségi magyarságtudomány (?) 128
Bencze Ildikó: Megjegyzések „A hungarológia továbbfejlesztésének koncepciói" vitához 133
Bokor József: Lehetőségekről, kezdeményezésekről... 135
Csernus Sándor: Hungarológia: esély a külső és belső expanzióra? 138
Deréky Pál: Hungarológia az EU-államok egyetemein 150
Di Francesco, Amedeo: „Dum Roma deliberat Saguntum perit" 155
Előry Vilma: Szakma vagy politika? 158
Farkas Zsuzsanna: A hungarológiai oktatás helyzete Stuttgartban 160
Gál András Levente: Tudományigazgatási és szervezési kérdések 163
Goretity József: A hungarológia helyzete – Moszkvából nézve 169
Horváth Andor: Magyarok, inter pares 173
Keresztes László: A magyar mint kisebbségi nyelv – a magyar mint idegen nyelv (a magyar nyelv- és kultúraelsajátítás kérdései) 176
Kiss Gy. Csaba: Hungarológia, nemzetkép, Közép-Európa 180
Komlósi László Imre: Érlelő érvelések a hungarológia jövője kapcsán 185

Kósa László: A hungarológia fogalma, intézményei, az intézményrendszer reformjára kínálkozó megoldások ... 187
Kulcsár Szabó Ernő: Hungarológia – kultúratudomány és hermeneutika között ... 191
Masát András: Hungarológia a „saját" és „idegen" kultúra között ... 196
Maticsák Sándor: Az országismeret szerepe a magyar mint idegen nyelv oktatásában ... 203
Megela, Ivan: A hungarológia jelene és múltja Kijevből nézve ... 207
Molnár Szabolcs: Megjegyzések a hungarológiáról Bukarestből ... 210
Nádor Orsolya: A hungarológiai intézményrendszer jelene és jövője ... 214
Najdenova, Ionka: Hungarológia Bulgáriában – „kívülről" és „belülről" ... 219
Nyirkos István: A hungarológia és az oktatás ... 226
Péntek János: Magyarságtudomány és hungarológia határán ... 230
Pomogáts Béla: Gyakorlati hungarológia (Jegyzetek az anyanyelvi mozgalomról) ... 234
Réffy József: Szükséges-e a hungarológia fogalmának definiálása? ... 244
Ríz Ádám: A hungarológia, mint az országképalakítás eszköze ... 248
Sárközy Péter: Egy kis „antihungarológia" ... 250
Stark Ferenc: A hungarológia alapvetően nyelvoktatás ... 256
Szőllősy-Sebestyén András: A hungarológia alanya és tárgya ... 260
Szőnyi György Endre: Hungarológiai perspektívák az ezredfordulón ... 265
Szörényi László: Hungarológia és „országimázs" ... 270
Szűcs Tibor: A hungarológiai felsőoktatás hazai hátteréről ... 273
Tamás Attila: A hungarológia szóval összekapcsolható feladatok áttekintése ... 278
Tomiš, Karol: A szlovák hungarisztika az ezredfordulón ... 279
H. Tóth István: A hungarológiai oktatásról és fejlesztéséről Moszkvából ... 286
Velki Magdolna: A Kanadában folyó magyar nyelvű oktatás problémáiról ... 289
Veres Pál: Gondolatok a hungarológiai tevékenység konfliktusairól és méltó helyéről az oktatási, kutatási és kulturális tevékenységben ... 293
Vörös Ottó: A kapcsolattartás intézményi háttere ... 296

ÖSSZEGZÉS

Kissné Pap Margit: A lezajlott vitáról ... 303
Fazekas Tiborc: Egységre várva ... 306
Jankovics József–Monok István: Milyen legyen – ha van is meg nincs is? ... 309
Tverdota György: A hungarológia mint elmélet, történet és gyakorlat ... 313

Kötetünk szerzői ... 327

Kötetünkről

A Nemzetközi Hungarológiai Központ által 2000. augusztus 22–23-án rendezett *Hungarológia az ezredfordulón* című konferencián elhangzott előadások szövegeit, az ennek kapcsán, valamint a *Hungarológia* 2000/1–2. számában megjelent cikkek alapján kibontakozott vita írásos anyagát kívántuk mostani kötetünkben megjelentetni. Úgy ítéltük meg, hogy a konferenciánkon felvetett kérdések fontossága indokolja, hogy lehetőségeinkhez mérten hűségesen őrizzük meg az ott történteket és gyűjtsük össze az ott elhangzottakat. Ezért közöljük konferenciánk programját, és kiadványunk szerkezetében megpróbáljuk követni azt. Az előadásokat követő vitán nem kapott vagy nem kért szót, vagy nem tudott jelen lenni mindenki azok közül, akik később írásos véleményt juttattak el hozzánk. Olyan is előfordult, hogy a felszólaló nem kívánta publikálni véleményét, és természetesen az is előfordul, hogy a szóban elhangzott hozzászólás nem, vagy nem teljesen azonos az átgondoltabb, publikálásra szánt cikkel. Ezért a hozzászólások szerkesztettségének színvonala sok esetben erősen különbözik. A szóbeli vitán felszólalók, megszólalásuk sorrendjében a következők voltak: Nagyné Goller Ágota, Gadányi Károly, Előry Vilma, a délutáni programban Bányai János, Szörényi László, Nyirkos István, Amedeo di Francesco, Szathmáry István, Horváth Andor, Pomogáts Béla, Arató György, Keresztes László, Szűcs Tibor, Szili Katalin, Gál András Levente, Stark Ferenc, Monok István, Kissné Pap Margit, Fazekas Tiborc, Farkas Zsuzsa, Peter Lizanyec, Velki Magdolna, Bakos István, Andrási Dorottya, Réffy József, Szőllősy-Sebestyén András, Töttösy Beáta, Kovács Imre Attila.

Öröm volt számunkra, hogy a konferenciánk által kiváltott sajtóvisszhang egyik legkiemelkedőbb megnyilvánulásaként az *Európai Utas* (Az Európai Együttműködés folyóirata) tízéves, évfordulós számának jelentős részét tanácskozásunknak szentelte; tanulmányokat, és a részvevőkkel interjúkat közölt. Fájlaltuk azonban, hogy rendezvényünk első délelőttjének előadója Szegedy-Maszák Mihály előadásának szövegét csak az Európai Utasnak adta át közlésre, jelen kiadványunkban való közzétételéhez már nem járult hozzá. (Adatai: *Európai Utas* 2000. 3. [40.] sz. 7–10.) Ez indokolja, hogy az ő sokak által vitatott vagy hivatkozási alapul szolgáló szövege a *Hungarológia* ezen számában nem olvasható.

Stauder Mária

A Nemzetközi Hungarológiai Központ 2000. évi konferenciája (augusztus 22–23.)

A konferencia témája: Hungarológia az ezredfordulón

Helyszíne:
Park Hotel Flamenco, Konferenciaterem (Budapest, XI. Tas vezér u. 7.)
Országos Széchényi Könyvtár, Tanácsterem (Budavári Palota, F. épület)
Nemzetközi Hungarológiai Központ (Zsombolyai u. 3.)

* * *

2000. augusztus 22. kedd *(a Hotel Flamenco konferenciaterme)*

10.00–13.00 **A hungarológia fogalma, módszerei**

Elnök: Kiss Ádám, az Oktatási Minisztérium helyettes államtitkára

Tverdota György üdvözlő szavai
Kroó Norbert elnöki bevezető előadása
Szegedy-Maszák Mihály: „Van, ami nincs". A magyarságtudomány: fogalom vagy feladat?
Voigt Vilmos: Nemzetközi kézikönyvek tanulságai a hungarológia korszerű értelmezéséhez
Nyomárkay István: Kis nyelvek az európai csatlakozás küszöbén

14.00–17.00 **A hungarológia továbbfejlesztésének koncepciói**

Elnök: Komlósi László, az Oktatási Minisztérium helyettes államtitkára

Tuomo Lahdelma: A finn kulturális jelenlét a nagyvilágban – hungarológia Finnországban
Eszmecsere a *Hungarológia* című folyóiratban közölt három koncepció kapcsán, amelyet *Kissné Pap Margit, Monok István–Jankovics József* és *Fazekas Tiborc* készített.

2000. augusztus 23. szerda *(Az Országos Széchényi Könyvtár Tanácsterme, Budavári Palota F. épület)*

10.00–13.00 **Hungarológiai örökségünk**

Elnök: Réffy József, az Oktatási Minisztérium Felsőoktatási Főosztályának vezetője

Görömbei András: A hungarológia történetének mai tanulságai
Köpeczi Béla: A magyar diplomáciatörténet öröksége
Dénes Iván Zoltán: „Európai mintakövetés" – „nemzeti öncélúság": traumák, diskurzusok, tanulságok
Kubassek János: Magyar földrajzi felfedezők teljesítményei a hungarológia nézőpontjából

14.00–17.00 **A hungarológiai tevékenység tárgyi hordozói**

Elnök: Monok István, az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatója, a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság főtitkárhelyettese

Koutny Ilona: Tematikus szótár a szókincs elsajátításában (Magyar–lengyel tematikus szótár)
Koháry Ilona: Magyar iskola. A Hungarian Language School oktatói által készített tankönyvcsomag
Szende Virág: Nyelvtanítás és logopédia határán (Ház Attila–Makra Hajnalka–Szende Virág: Hangoskönyv)
Maticsák Sándor: Multimédia a nyelvtanításban. Hungarolingua 1. alapfokú magyar nyelvoktató program
Szentpétery József: Kettős kötődés. Multimédia és hungarológia. Az Encyclopaedia Humana Hungarica CD-ROM sorozat legújabb részeiről
Moldován Iván: A magyar elektronikus könyvtár és egyéb online szolgáltatások az OSZK-ban
Almási Éva: A határontúli magyar irodalom és művészet dokumentálásának nehézségei (Kortárs magyar írók, 1945–1997. Bibliográfia; Kortárs magyar művészeti lexikon)
Nagy Csaba: A magyar emigráns irodalom lexikona

Köszöntő

Kiss Ádám

Tisztelt Konferencia, Hölgyeim és Uraim! Először tavaly augusztusban volt alkalmam arra, eleget téve a megtisztelő felkérésnek, hogy megnyissam a Nemzetközi Hungarológiai Központ szokásos évi vendégoktatói konferenciáját. Ezek a rendezvények, azon túl, hogy lehetőséget nyújtanak a szakterület hazai és külföldi művelőinek a személyes találkozásra és tapasztalatcserére, azért is hasznosak számomra, mert az Oktatási Minisztérium helyettes államtitkáraként tájékoztatást adhatok a tárca hungarológiát érintő fontosabb eredményeiről, törekvéseiről, terveiről.

Bizonyára tudják, hogy a hungarológia felügyeletét az Oktatási Minisztériumban az általam vezetett Felsőoktatási és Tudományos Ügyek Helyettes Államtitkársága látja el. Mint a név is elárulja, tevékenységi területünk igen széles. A szakma jelenlévő képviselői azonban tanúsíthatják, hogy a hungarológiai tevékenységet, az eredményeket és a problémákat nagy figyelemmel tartjuk számon, és jelentőségének megfelelő felelősséggel hozzuk meg a vele kapcsolatos döntéseket, valamint gondosan törekszünk a terület pénzügyi ellátásának biztosítására.

Tisztában vagyunk annak fontosságával, hogy Magyarország kulturális jelenléte külföldön a jövőben is fennmaradjon, sőt bővüljön. Az oktatási tárca számára ebben a vonatkozásban alapfeladatnak számít a más országokban működő egyetemi hungarológiai oktatóhálózat megőrzése, és az oktatóhelyek számának gyarapítása. Természetes, hogy a hungarológia felsőfokú oktatása területén elsőbbséget élveznek azoknak a szomszédos országoknak az egyetemei és főiskolái, ahol magyar kisebbség él. Örömmel tapasztaljuk ugyanakkor, hogy a Kárpát-medence országaiban nő az idegen ajkú magyarul tanulni vágyó egyetemi hallgatók száma is. Az Európai Unióba való belépésünk küszöbén másik prioritásként említhetjük a nyugat-európai országok egyetemein folyó hungarológiai oktatás fenntartására és fejlesztésére irányuló törekvéseinket. A fejlett európai országokban még felfedezhető fehér foltok eltüntetésén túl az amerikai kontinensen való jelenlétünk bővítését is szorgalmazzuk. Kulturális jelenlétünk azonban nem korlátozódhat egyoldalúan a Kárpát-medencére és a fejlett Nyugatra. Örömmel fogadjuk a külföldi partnereink által a világ

bármely más országában megfogalmazott fejlesztési igényeket, ha mögötte komoly szándék, megfelelő támogatás és érdeklődés áll. Jó példát nyújtanak erre az Izraelben és Egyiptomban nemrég megalapított magyar lektorátusok.

A külföldi hungarológiai oktatás eredményességét az egyetemi munka színvonala méri. E tevékenység folyamatosságát szavatolja a költségvetés részévé vált, a kívánatostól ugyan elmaradó, de folyamatosan emelkedő rendszeres állami támogatás, amely a magyar vendégoktatók külföldi tartózkodásával kapcsolatos személyi költségeket biztosítja, s a hazai tanárok közvetítésével a tanszékeknek, oktató műhelyeknek, közösségeknek juttatott oktatási anyagok, könyvek, folyóiratok, CD-ROM-ok, videofilmek kiküldését teszi lehetővé. Nyilvánvaló azonban, hogy az alaptevékenység mellett még számos más területe is van a hungarológiai munkának, amelyek nélkül az alaptevékenység sem folyna a szükséges hatékonysággal, de amelyek újabb irányokban ki is egészítik a nélkülözhetetlen főfunkciókat. Az Oktatási Minisztérium igyekszik jó mecénás módjára hozzájárulni a szakterület fontos rendezvényeinek, évfordulóinak költségeihez. Ugyancsak támogatjuk a neves hungarológusok tiszteletére megjelentetett emlékkönyveket, szakmai kiadványokat vagy más fontos, alkalomszerűen történt vállalkozásokat.

Példaként azt a nagy vállalkozást említem, amelynek sikeréhez az Oktatási Minisztérium erejéhez mérten igyekszik hozzájárulni: a jövő évi jyväskyläi V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszusra gondolok, amelynek rendezője a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság. A rendezvény jelentőségét a magyar kultúra, tudomány és oktatás külföldi bemutatkozása és rangjának növekedése szempontjából kiemelkedőnek ítéljük, ezért az oktatási tárca készséggel nyújt támogatást hozzá, négy millió forintnyi összegben, noha az Oktatási Minisztérium nem szerepel a rendezők között. Pokorni Zoltán miniszter úr szívesen tesz eleget a felkérésnek, hogy vállalja a kongresszus egyik védnökének tisztét. Az elmondottakon túl jó kezdeményezésnek tartjuk a Nemzetközi Hungarológiai Központ törekvését a jövő évi vendégoktatói konferenciának a jyväskyläi kongresszus keretébe történő beillesztésére. Pénzügyi támogatással is szeretnénk elősegíteni, hogy a vendégoktatói konferenciák sorában külföldön először, és éppen a magyar legnagyobb rokon nyelvének hazájában, a számunkra sok tekintetben jó példával elöl járó Finnországban mutatkozzanak be külföldi hungarológus szakemberek előtt a magyar vendégoktatók.

Üdvözöljük a Hungarológia című folyóirat szerkesztőbizottságának a folyóirat 2000 júliusában megjelent számában megvalósuló törekvését, amelyet a Nemzetközi Hungarológiai Központ mostani konferenciája folytat, hogy napirendre tűzze a hungarológiai szakterület továbbfejlesztésének elméleti és gyakorlati kérdéseit. Jelezni szeretném, hogy a folyóiratban közzétett, a terület továbbfejlesztésével foglalkozó három tanulmány szándékait az Oktatási Minisztérium vezetése nyitottan és bátorítóan fogadja, mert szükségesnek látja az intézményrendszer fenntartásán túl annak jövőjéről való hozzáértő és felelősségteljes gondolkodást.

Az utolsó nagy kísérlet a hungarológia fogalmának meghatározására, az elméleti felismerésekből és a történeti tapasztalatokból következő hungarológiai feladatrendszer kijelölésére és az ezt eredményesen működtetni képes intézményrendszer kiépítésére mintegy másfél évtizeddel ezelőtt, a jelenlegitől alapvetően eltérő politikai és szakmai feltételek között történt. Az azóta eltelt idő elismerést érdemlő eredményeire alapozva, a társadalmi, kulturális, tudományos, közigazgatási változásokat számításba véve, a nagymértékben kibővült és kicserélődött külföldi partnerek körében jelentkező új igényekhez igazodva, időszerűvé vált az említett alapkérdések újragondolása, korszerűsítése.

Ebben a munkában, úgy érzem, az Oktatási Minisztériumra nagy felelősség hárul, s a szakmailag megalapozott javaslatok programmá formálásában, a megvalósításához szükséges jelentős döntések meghozatalában – együttműködve a hungarológiáért felelősséget érző társtárcákkal és társszervezetekkel, a Külügyminisztériummal, a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumával, a Magyar Tudományos Akadémiával stb. – oroszlánrészt kell vállalnia. Az új feladatok egyeztetése az ellátásukhoz szükséges eszközökkel, a rendelkezésre álló erőforrásokkal nyilvánvalóan csak minisztériumi szinten történhet.

Mindennél fontosabb az államigazgatás és a hungarológiai szakma közötti termékeny munkamegosztás kialakítása. A fogalomértelmezés, az elméleti és történeti kérdések, az egyes hungarológiai diszciplínák (nyelvészet, irodalom, történelem, művészetek stb.) közötti kapcsolatok végiggondolása természetesen a hungarológiát művelő kutatók és oktatók feladata. Ám azt, hogy az újrafogalmazott feladategyüttes ellátásában milyen munkamegosztás alakuljon ki, a tárcák feladat- és hatásköréről szóló jogszabályoknak, közösen működtetett testületeknek kell rendezniük. A szakemberek kötelessége feltárni azokat a hiányosságokat, anomáliákat, amelyek megnehezítik a hazai és külföldi terepen, a világ számos országában többé-kevésbé öntörvényűen, a helyi viszonyoktól függően műkö-

dő hungarológusok munkáját, s nekik kell javaslatokat tenniük azokra a technikákra, amelyek segítenek a gondok kiküszöbölésében vagy enyhítésében. Az oktatás-irányítás ezeknek a tényeknek az ismeretében döntheti el és alakíthatja ki az intézményrendszernek és a támogatásnak azokat a formáit, amelyek a jelenleginél sokoldalúbban és hatékonyabban segítik a hungarológusok napi munkáját és hosszabbtávú terveit.

Az elkövetkező két nap alkalmat teremt arra, hogy a hungarológiai szakma képviselői és a terület irányításáért felelős vezetők találkozzanak, eszmecserét folytassanak, megismerjék egymás álláspontját és ezen keresztül a korábbinál tisztább képet kapjanak a mindannyiunk előtt álló közös feladatokról. Reméljük, ez az eszmecsere jó kiindulópontot jelent, nyersanyagot szolgáltat és lendületet ad ahhoz a munkához, amelynek célja egy, a hungarológiai terület továbbfejlesztését szolgáló koncepció kialakítása lesz.

A vendégoktatói konferencia akkor éri el célját, ha előadóink az alapkérdéseket nyíltan és határozottan felvetik, megalapozott válaszokat adnak rájuk, s ha a vitákban felszólaló jelenlévők nem tartózkodnak segítő szándékú kritikai megjegyzéseik megfogalmazásától. Nem kételkedem benne, hogy a rendezvény tanulságai alapján a szervezők célirányos javaslatok, ajánlások formájában ki tudják emelni, össze tudják foglalni azokat a gondolatokat, amelyek az említett továbbfejlesztési koncepció kialakításakor hasznosíthatók lesznek.

Szeretném kifejezni – nemcsak bevezető szavaimmal és jelenlétemmel – hogy az Oktatási Minisztérium szívén viseli a külföldi hungarológiai oktatás helyzetének javítását. Ezért engedjék meg, hogy a tárca ajándékaként, a külföldi felsőoktatási szakkönyvtárak hungarológiai alapdokumentumokkal történő teljesebb körű ellátása érdekében átnyújtsuk vendégoktatóinknak és a külföldi hungarológiai oktatóhelyek képviselőinek egy-egy példányban a Magyar Nemzeti Bibliográfia CD-ROM kiadását, amely az 1976 óta megjelent dokumentum-termést tartalmazza.

A konferencia minden előadójának és résztvevőjének az Oktatási Minisztérium nevében eredményes munkát kívánok.

ELŐADÁSOK

Hungarológia és tudománypolitika

KROÓ NORBERT

Hölgyeim és Uraim! Tisztelt Konferencia! Amikor megkaptam a felkérést, hogy a Magyar Tudományos Akadémia részéről nyissam meg a Nemzetközi Hungarológiai Központ ez évi konferenciáját, elgondolkoztam azon, hogy mint fizikus mit is mondhatnék Önöknek a hungarológiáról? Azon túl, hogy magyarul beszélek és az Oktatási Minisztériumban, mint külkapcsolatokkal foglalkozó államtitkár felügyeltem a hungarológiai területet, hogyan is beszélhetnék a szakterület helyzetéről, problémáiról? Bevezetőm megtartásához végül is egy differenciálegyenlet-analógiát választottam, ahol a megoldáshoz peremfeltételek kellenek. Én nem megoldani akarom az „egyenletet", hanem a peremfeltételek meghatározásához kívánok hozzájárulni. Az általam kiválasztott peremfeltételek a következők. 1. Európai integráció. 2. Mit kapunk és mit adunk? Szellemi tőkénk. 3. Mire kell vigyáznunk? 4. A tudomány, mint a kultúra része. A hungarológia, mint a tudományosság része. 5. Nyelv és tudomány.

Tehát kezdjük az európai integráció kérdésével. Eszembe jut egy kedves professzorom Szigeti György akadémikus, aki 1972-ben egy beszélgetés keretében azt ajánlotta nekem, hogy foglalkozzam európai léptékű dolgokkal mondván, hogy Európa előbb vagy utóbb integrálódik, és ebben az integrációban Magyarország is szerepet fog játszani. Az egységes Európának egységes fizikai társulatra is szüksége van, én fizikus vagyok, dolgozzam ezért a fizikus társulatért már most. Ha elgondoljuk azt, hogy mi volt Magyarországon 1972-ben, s arra gondolunk, hogy akkor ő ezt merte mondani, akkor állíthatjuk, hogy Szigeti Györgynek víziója volt. Úgy gondolom, hogy az európai integráció is ilyen víziók alapján indult, volt egy De Gaulle, egy Adenauer s még jó néhányan, akik elképzelték az egységes Európát. Most már látjuk, hogy Európa valóban csak akkor lehet versenyképes, ha ilyen víziókkal rendelkező emberek veszik kezükbe a dolgokat. Sajnos manapság az európai színtéren nem sok ilyen ember van. Ami minket illet, nemcsak az kell, hogy Európában akarják azt, hogy pl. Magyarországot integrálják, hanem hazai konszenzus is kell hozzá. Szerencsére úgy tűnik, ez is megvan.

Az integrációban általában a tudomány elöl jár, mint ahogy sok más dologban is a tudomány szokott elöl járni. Ez egyrészt lehetőségeket, másrészt felelősséget is jelent számunkra. Lehetőséget jelent az, pl. hogy az Európai Unió tudományos programjaiban részt tudunk venni, felelősséget pedig azért, mert az itt szerzett tapasztalatok az integrációs folyamat többi lépésében is jól hasznosíthatók. Ha itt jól szerepelünk, akkor jobban fognak minket megítélni, s könnyebb lesz tárgyalni a csatlakozás feltételeiről. Ha itt nem sikerülnek a dolgaink, akkor máshol is gyanakvással fognak minket fogadni. Úgy érzem, hogy az európai atmoszféra jelenleg nagyon kedvező. Az Európai Unió különböző programokkal segíti elő a mi integrációnkat, pl. odaítél kiválósági központ címet és ehhez anyagi támogatást – néhány magyar kutatóhelynek is –, azzal a céllal, hogy ezen kutatóhelyeken keresztül is elősegítse a minél simább átmenetet. Európa egységes infrastruktúrát szeretne az európai kutatásban létrehozni, szeretné elérni azt, hogyha valamilyen berendezésre szükség van az valahol Európában (Közép-Európát is ideértve) meglegyen, de lehetőleg ne legyen több, a szükségesnél. Ez a kis országoknak, így Magyarországnak is elég sok előnyt jelent, hiszen olyan berendezésekhez juthatunk hozzá, amelyek különben nem lennének elérhetők, mert beszerzésükre, felújításukra nekünk soha nem lenne pénzünk. Ugyanakkor azt is jelenti, hogy a többi ország kutatóival dolgozhatunk együtt, ami nyilvánvalóan az integráció szempontjából is fontos. Egy nyugat-európai professzor jut eszembe, aki egy nagy kutatóintézetet hozott létre Franciaországban, annak ellenére, hogy német volt. Amikor megkérdeztem, hogy miért tette ezt, akkor azt mondta: hogyha ezen intézeten keresztül 30 német és 30 francia kutató egymással jó barátságba kerül, akkor ez már megérte.

A következő kérdés az, hogy ebben a folyamatban mi az, amit adhatunk és mi az, amit várnunk kell vagy lehet. Mindenféleképpen, ha részt veszünk ebben az európai kutatási programban, akkor fizetnünk kell érte. Az Európai Unió kutatási programjának tagdíja van. Igaz ugyan, hogy Magyarország kedvezményt kapott, de ez a kedvezmény lassan eltűnik, tehát mi fizetjük a tagdíjat. De nemcsak a tagdíjat fizetjük, hanem az európai kutatásokhoz hozzájárulunk szellemi tőkénkkel is, ami szerencsére elismert, magasra értékelt. Úgy gondolom, hogy a magyar társadalomnak a legjobb exportcikke a magyar tudomány. Az Unió azt is elvárja tőlünk, hogy a hazai kutatási programjainkat megnyissuk országai előtt. Ha ezen programokba be akarnak kapcsolódni, akkor bekapcsolódhassanak, egy feltétellel, ha a saját költségeiket önmaguk fizetik.

Mi az, amit kapunk? Kapunk egy lényegesen fejlettebb infrastruktúrához való hozzáférhetőséget, igaz, hogy ez egyúttal kötelezettséget is jelent, hiszen ha ehhez az infrastruktúrához nem tudjuk a sajátunkat hozzátenni, akkor előbb-utóbb kirekesztődünk. Partnereket kapunk, akik igen fejlett tudományos bázison nevelkedtek, és ráadásul tisztelik azt, amit mi csinálunk, tehát nemcsak partnerek, hanem jó barátok is. Megismerhetjük azokat a tapasztalatokat, amelyeket az Európai Unió tudományos programjaiban az elmúlt évtizedek során szerzett, ami megint csak elősegíti a mi integrációs lépéseinket. Ezen kívül mivel ez közös program, az európai országok óriási tudományos potenciáljának az eredményei a mi tulajdonunkká is válnak, hiszen a programban részt vevők az eredményeket megosztják egymással. Ezen felül természetesen anyagi támogatásban is részesülünk. Eddig az a szerencsés helyzet állt fenn, hogy többet kaptunk, mint amennyit fizettünk. Remélem, hogy a magyar kutatók sikeres pályázataikkal ezt a jövőben is el tudják érni.

A következő kérdés amit feltettem, hogy ebben a folyamatban mi az, amire vigyáznunk kell. Az első dolog az, hogy a mi érdekeinket rajtunk kívül senki sem fogja képviselni. Pontosan kell tudnunk, hogy mit akarunk, és azt határozottan kell érvényre juttatnunk, hogy célunkat elérhessük. De vigyázni kell nemcsak a tudományos érdekeinkre, hanem gazdasági érdekeinkre is, hiszen a tudomány eredményei a gazdaság eredményeivel szoros kapcsolatban vannak, nem is nagyon lehet őket egymástól elválasztani. Vigyázni kell kulturális értékeinkre, eredményeinkre is. Valaki egy cikkben azt írta, hogy Magyarország kis ország, de a magyar egy nagy nép, amelynek nagy kulturális hagyományai vannak. Ez a kulturális hagyomány nemcsak nekünk magyaroknak, hanem egész Európának érték. Ehhez természetesen az is hozzátartozik, hogy a mi kultúránk egyik alapvető eleme a nyelvünk. Ennek megőrzésére nyilvánvalóan csak mi vagyunk képesek.

A francia újságíró, akire az előbb hivatkoztam a francia kormány megbízásából írta cikkét. Címe: *Milyenek a magyarok?* Igaz, hogy az illető egy kicsit „be van oltva", hiszen fiának felesége magyar, én ilyen pozitív cikket Magyarországról, mint az övé, nem olvastam az utóbbi időben. Számomra ez is bizonyítja, hogy értékeinket kívülről is látják és elismerik.

A következő kérdés, amit a bevezetőbe felvettem az a tudománynak és a kultúrának a kapcsolata. Meg vagyok róla győződve, hogy a tudomány azon kívül, hogy a gazdaságot megalapozó tevékenység, a kultúrának is része. Az alaptudományok az emberi kultúrát gazdagítják, hiszen a világ

megértéséhez és megismeréséhez járulnak hozzá egy másik síkon, mint ahogyan azt, pl. a művészetek teszik. Ezen belül nézzük meg, hogy mi az, amit magyar tudománynak tekinthetünk. Egyértelmű az, hogy ez tágabb kategória, mint a hungarológia. Csehov mondta annak idején, hogy a tudomány az nemzetközi és nem nemzeti, ha nem nemzetközi, akkor nem tudomány. Mégis mi az, ami a tudományt Magyarországon magyarrá teszi? Először is az a specifikum, hogy foglalkozik, foglalkoznia kell a magyar múlttal, a magyar kultúrával, irodalommal és nyelvvel. Én azt hiszem, hogy ilyen szempontból még csak nem is kell magyarul tudni, hogy az ember hungarológiát műveljen. Erre is van példa. Hiszem, hogy az is egy specifikuma, hogy nyelvében is magyar ez a tudomány, tehát a természettudományban is, a természettudományos szaknyelv magyar nyelv. Nagyon fontos ez, ha másért nem azért, mert ez a nyelv az, amin a tudomány eredményeit a közönség felé, az állampolgár felé kommunikálni tudjuk. Ha a magyar szaknyelvet műveljük, ezzel a magyar nyelvet gazdagítjuk és ha gazdagítjuk a nyelvet, akkor ennek a kulturális vonatkozásait is erősítjük. Specifikuma az is a magyar tudományosságnak, hogy olyan emberek művelik, akik magyarnak vallják magukat. Ilyen szempontból tehát a határon túli kutatókat, például a Magyar Tudományos Akadémia külső tagjait is ezen tudományosság részének kell tekintenünk.

A kutatás olyan terület, ahol még a leggazdagabb országok sem képesek mindent egyforma erővel művelni. Ezért prioritásokat kell kitűzni, és ez még inkább érvényes egy kis országban. Az, hogy milyen prioritásokat tűz ki egy ország tudománya, az teszi ezen felül nemzetivé ezt a tudományt. A magyar tudománynak is vannak ilyen prioritásai, amelyek nagyjából azonosak a többi országokéval, de mindig megtalálható benne az a specifikum, ami csak ránk jellemző. Még egy specifikum a művelés módja. Először is a tudományt azért műveljük, hogy ezt itt az országban felhasználjuk a gazdaság fellendítésére, az ország-kép, a Magyarországról alkotott kép javítására, nemcsak országon kívül, hanem itthon is.

Most hadd beszéljek arról, hogy mit tartok én a hungarológia tárgyának. Minden olyan kutatást, amely a magyarság történetére, nyelvére, irodalmára vonatkozik, és amely a magyar életet, életminőséget, gazdaságot nemcsak feltárja, de gazdagítja is. A magyar tudománynak tehát speciális feladatai is, de nyelvünk gazdagításán kívül szakmai feladatai is vannak. Feladata az is, hogy a nemzeti öntudat ébrentartásához, fejlesztéséhez hozzájáruljon, és ezzel közvetve gazdasági eredményt is hozzon, pl. a nemzeti tudat erősítésén keresztül csökkenti az agyelszívás kétség-

telenül fennálló hatását és veszélyét. Ennél a pontnál azt hiszem, el kell mondani, hogy ebben az értelmiségi elitnek fokozott felelőssége van. Itt még egy gondolatra szeretnék kitérni, ami ahhoz kötődik, amit az előbb említettem: nevezetesen, hogy a tudomány nemzetközi és nem nemzeti. Nyilvánvaló, hogy a magyar tudománynak be kell illeszkednie a nemzetközi tudományba, ennek a nemzetközi tudománynak pedig egyre inkább angol, sőt azt mondanám, hogy amerikai a nyelve. Ezt a nyelvet minden a tudománnyal foglalkozó embernek ismernie kell, hiszen csak ezen keresztül tudja elérni a világ tudományát, ami jólétünk alapja. Viszont a társadalomhoz magyarul kell szólni, mint ahogyan az előbb már említettem, a magyar adófizetőket magyarul kell megszólítani és magyarul kell beszámolni arról, hogy az ő pénzüket, az ő általuk befizetett pénzt, hogyan költjük? Ez azért is fontos, mert a tudomány nemzetköziségе abban is megnyilvánul, hogy a legnagyobb eredmények gyakran nemzetközi együttműködésben születnek. Ilyen módon tehát már magukban az eredményekben is elmosódik az, hogy mely országban született egy-egy kiugró kutatási eredmény. Ez az együttműködés azonban nem csökkentheti annak felelősségét, amit a tudomány nemzetközi művelése egy-egy országon belül feladatul előír. Ez nemcsak az adott országnak érdeke, hanem a kutatónak magának is. Teller Ede mondta: igaz ugyan, hogy angol vagy amerikai kutatóintézetben a kollégákkal angolul beszélek, igaz az is, hogy a társadalmi életben az Amerikai Egyesült Államokban angolul jelenek meg, de magyarul számolok és magyarul álmodok.

Ahhoz hogy a hungarológia teljesen betöltse a szerepét, itt még egy feladatot szeretnék megfogalmazni. A hungarológia járuljon hozzá, hogy nagyjainkat a társadalom kellőképpen megbecsülje. Azt hiszem, hogy ez jócskán ránk fér. Hadd mondjak néhány példát. Ha az ember megnézi különböző, európai országoknak a pénzeit, akkor azt látjuk, hogy az angol, a német, a holland vagy más nemzetek pénzein az illető ország szellemi óriásai jelennek meg. A Nobel-díjasok, a nagy gondolkodók, a nagy újítók. Magyarországon hovatovább már csak királyképeket lehet látni a pénzeken. Nehéz szellemi óriásokról utcákat elneveztetni, a társadalomban az értékrend nincs teljesen rendben. Azt hiszem, hogy a hungarológia feladatai közé tartozik az is, hogy ezzel foglalkozzék. Azt a kérdést is feltenném, hogy egy globalizálódó világban, egy kis országban, van-e értelme annak, hogy a hungarológia mint tudományterület művelődjék? Azt hiszem, az előzőekben elmondott argumentumok egyértelműen alátámasztják azt a válaszomat, hogy igen. Sőt ezt a területet, ha lehet még a jelenleginél is nagyobb volumenben és magasabb szinten kellene művel-

ni. A magyar tudománypolitika az elmúlt időben öt fő területet emelt ki, ahol erősíteni szeretné a magyar tudományos kutatásokat. Az egyik, a magyar jelen és a társadalmi átalakulás kérdése. Ez is egy, a hungarológiával kapcsolatos prioritás.

Az utolsó kérdés amire szeretnék kitérni, a nyelv és a tudomány kapcsolata. A nemzetközi tudományos életben óriási változásoknak vagyunk a szemtanúi. Ezen változások egy része technikai. Manapság már az, hogy a kutatók tevékenységüket nagy adatbázisokkal, számítógépekkel, az Internettel és az elektronikus levelezéssel támasztják alá, mindennapinak számít. A másik változás az hogy, a tudomány nyelve mint említettem, egyre inkább az angol lett. Ez az információs technológiákkal is összefügg, hiszen minden komoly program angol nyelven íródik. Tehát egy egységes nyelv felé haladunk? Mint munkanyelv igen, és ennek vannak veszélyei. Egyik óriási veszélye az egységesülő gondolkodás.

Jelenti-e az egységes nyelv az egyetlen nyelvet? Sokan azt a véleményüket hangoztatják, hogy kétfajta tudós lesz a jövőben. Az angol anyanyelvű, ez az első kategória, és a nem angol nyelvű, a második kategória, aki természetesen hátrányos helyzetben van. Azt a tendenciát, hogy az angol a tudomány munkanyelve lesz, nem tudjuk elkerülni, nem is lenne célszerű. Olyanná válik az angol nyelv, mint a középkorban a latin volt. De ugyanúgy ahogyan a latin nyelv elszegényedett, az angol nyelv is elszegényedhet. De azt is mondanám, hogy az angollal más nyelvek is gazdagodhatnak, tehát egy sokkal bonyolultabb folyamatról van szó, mint amit az első pillanatban az ember láthat. A tudomány fejlődéséhez az egységes nyelv és ennek fejlődése alapvető feltétel. Hiszen ezen keresztül könnyű a nemzetközi érintkezés, de ugyanakkor szükséges, hogy a kutatók a saját országukban anyanyelvükön is tevékenykedjenek, mindenki az anyanyelvén gondolkodik, és árnyaltabban fogalmaz is. Minden nyelv mögött van egy bizonyos logika. A magyar nyelv logikája más, mint az angolé, más, mint a japáné, vagy a kínaié, tehát hogyha egyetlen nyelv felé tendálnánk, akkor nemcsak a tudományos érintkezés szabványosodása, hanem a gondolkodásmód elszegényedése is bekövetkezne, hiszen a sokfajta gondolkodásmódból egyfajta gondolkodás maradna. Én azt hiszem, hogy ameddig Magyarországon magyarul beszélünk, magyarul fogunk gondolkodni és ha ezt tesszük, akkor a mi gondolatvilágunk többletet adhat a világ tudományához. Ez persze nemcsak a magyarokra igaz, hanem mindenkire. Tehát ha tetszik, akkor a hungarológiának még egy feladata van, mégpedig segíteni ébren tartani azt a nyelvet, amelyik mögött egy speciális gondolkodás található, és amelyik bebizonyította már,

hogy olyan gondolkodás, amivel egy nemzet erején felül tud hozzájárulni a világ tudományához. Megoldás: a többnyelvűség. Ez Európában többlet, pl. az Egyesült Államokkal szemben, ezt nekünk ki kell használnunk és ebben nekünk magyaroknak a magyar nyelv jó fegyverünk.

A nyelv művelése, és minden, ami ehhez kötődik, amin hungarológiát értünk, az ehhez kizárólag pozitív módon járulhat hozzá.

Befejezésül, az írás és a gondolkodás kapcsolatáról szeretnék szólni. Az európai nyelvek, ezen belül a magyar nyelv is betűket ír. Az a tapasztalatom, hogy ez a betűírás az analizáló képességet fejleszti az emberekben. A távol-keleti nyelvek, a kínai, a japán képírás-nyelvek, a képírás szintetizálásra tanít. A számítógépek megjelenésével egyre kevésbé az analizálás az, amire szükség van, hiszen számítógépekkel analizálni folyamatokat, eseményeket sokkal egyszerűbben lehet. A szintetizálásnak a jelentősége viszont fokozatosan előtérbe kerül, ezt a műveletet számítógéppel nem lehet elvégezni, legalábbis még belátható időn belül nem. Ez magyarázatot adhat arra is, hogy Japán és Kína miért fejlődik olyan eszeveszett tempóban? Nekem viszont az a tapasztalatom, hogy a magyar gondolkodásban a betűírás ellenére a képekben való gondolkodás is létezik. Ezért azt hiszem, hogy a magyar gondolkodás s ezen keresztül a magyar nyelv ilyen szempontból az ázsiai és az európai kultúrák bizonyos szintetizálását is jelentheti. Ez az európai átlagnál erősebb szintetizáló képességünk talán egyik magyarázata lehet annak, hogy a magyar tudomány jól megállta a helyét a világ tudományában.

Ez volt az a néhány gondolat, amit bevezetőmben szerettem volna elmondani. Mint jeleztem, peremfeltételekkel foglalkoztam, ilyen peremfeltétel pedig számos van. Azokat említettem amelyekről úgy gondolom, hogy alapul szolgálhatnak ahhoz, hogy ez a konferencia még a meglevőnél is nagyobb önbizalommal foglalkozzék az igazán fontos kérdésekkel.

A magyarságtudomány útkeresései

GÖRÖMBEI ANDRÁS

1. „Magyar-voltunk mibenlétének problémája" mindig akkor erősödött fel bennünk, amikor „a magyarság önérzése valamely okból bizonytalanná vált, vagy veszélyeztetve érezte magát".[1] Babits Mihálynak ezt a megállapítását a hungarológia vagy magyarságtudomány története nemcsak igazolja, hanem ki is tágítja. A magyarságtudomány fogalma, története és feladatai mindig akkor kerültek a figyelem és érdeklődés középpontjába, amikor a magyar nemzet nagy történelmi kihívással került szembe, s ez önazonosságának és önismeretének tudatosítására ösztönözte.

A távolabbi előzményeket követően a huszadik században a magyarságtudomány történetének három korszakát különíthetjük el: a két világháború közötti időszakot, a kommunista diktatúra évtizedeit, majd a rendszerváltást követő szakaszt. Mindhárom korszakban kimutatható a kényszerítő szükség, mely a magyarságtudomány történetében új fejezetet hozott.

A húszas és harmincas évek magyarságtudományi koncepcióinak és intézményeinek létrehozását előbb az első világháború és a trianoni nemzeti tragédia által kiváltott kétségbeesés ösztönözte, majd később a fasizmus elleni védekezés igénye motiválta.

A hungarológia fogalmát bevezető, a huszadik századi magyarságtudományi kutatásokat elindító Gragger Róbert szerint az első világháborúban „ránkszakadt borzalmak fő oka a népek egymásról-nem-tudása"[2], s az ebből fakadó bizalmatlanság, félrevezetés, mások lebecsülése volt. Ezért emelte 1921-ben az általa alapított *Ungarische Jahrbücher* első számában közölt munkatervben minden „felelősségtudattól áthatott ember" elsődleges kötelességévé azt, hogy „törekedjék az egyes népek és életkörülményeik elfogulatlan megismerésére".[3]

---

[1] Babits Mihály: *A magyar jellemről.* In: *Mi a magyar?* Szerkesztette Szekfű Gyula. Magyar Szemle Társaság. Bp. 1939. 41.

[2] Gragger Róbert: *Munkatervünk.* In: *A hungarológia fogalma.* Válogatta Giay Béla. Nemzetközi Hungarológiai Központ. Bp. 1990. 5.

[3] uo.

Bartucz Lajost is a nemzeti megújulás célja ösztönözte a hungarológia előzményeinek számbavételére és széleskörű hungarológiai munkásságra. A nemzeti tudomány szükségességének sok-sok érvét sorolta föl. A nemzeti tragédia okát egyebek mellett abban látta, hogy szomszédaink sokkal többet és jobban foglalkoztak magukkal, mint mi, s az önmagukról alkotott képet a külföld elhitte nekik. Bartucz a magyarság szellemi honfoglalásának a szükségességét vallotta: „Valóban a mienk, valóban birtokunk csak az, amit a kultúrában, a szellemiekben is birtokolunk, ami szellemileg is a sajátunk. (...) Csak az a nemzet igazán erős, amelyik önmagát, jó és rossz tulajdonságait s összes birtokát egyaránt ismeri, tárgyilagosan értékeli s azokat szellemileg is birtokolja."[4]

A magyar szellemi élet organizátori szerepére készülő Németh László a húszas évek végén és a harmincas években a minőség forradalma eszméjében találta meg a kibontakozás reményét a magyarság számára: az új reformkorszakot a minőség forradalma jegyében álmodta meg. A magyar szétszóródással és revizionista célzatú siránkozással, köldöknéző panaszkodással a „példa nemzet", az „elit nemzet", a „minőségi társadalom" utópiáját állította szembe. A tragikus magyar sorsot pozitív feladattá, más nemzetek számára is példaadó küldetéssé akarta változtatni: „A kevesebb joga az élethez az, hogy különb. A kisebbség jogosítványa, ha elit tud lenni."[5] Németh László a magyarság felegyenesedését és pozitív életprogramját akarta megszervezni. Ennek a törekvésének a jegyében készítette el magyarságtudományi tervezeteit, programjait. Azt vallotta, hogy az önismeret akkor is nagy érték, ha hibáinkra figyelmeztet.

A Magyarságtudományi Intézetet a budapesti egyetemen 1939-ben létrehozó Eckhardt Sándort is nemzetpolitikai szempontok vezérelték: „a nemzetellenes áramlatok ellen, melyek a legkülönfélébb forrásokból kapják lökő erejüket, nincs más védelem, mint a nemzeti tudat megerősítése minél szélesebb rétegekben".[6]

Szekfű Gyula is azért szervezte és szerkesztette meg a *Mi a magyar?* című nevezetes könyvet, hogy „öntudatossá tegye az emberekben ma-

[4] Bartucz Lajos: *A modern nemzeti tudományról.* Magyar Szemle. 1930. 329–337. In: *A hungarológia fogalma* 33. Bartucz alapvetése Szabó Zoltán „szellemi honvédelem" koncepciója előzményének is tekinthető.

[5] Németh László: *A reform* (1935). In: N. L.: *Sorskérdések.* Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp. 1989. 238.

[6] Eckhardt Sándor: *Magyarságtudomány.* In: *A hungarológia fogalma* 92.

gyarságukat és megóvja őket a tévelygésektől, az illúzióktól, az ingoványba süllyedéstől".[7]

Ravasz László is ehhez a nemzetmentő törekvéshez kapcsolódott: „Ma többet foglalkozunk azzal, hogy mi a magyar, mint eddig. Azért, mert megéreztük: sürgősen szükséges a magyarság öntudatosítása (...) egyre általánosabbá válik az a felismerés, hogy nemzetünk fennmaradása öntudatosabb és erősebb magyarság kialakulásától függ."[8]

Erdei Ferenc eleve „a magyarságtudomány társadalompolitikai fölfogását képviselte".[9] Bibó István is fontosnak tartotta azt a törekvést, hogy a magyarságnak „utat és programot" kell találni „minden téren, így kulturális téren is".[10]

Mielőtt elkedvetlenítené a tiszta tudomány képviselőit ez a sok, a tudomány szempontjából akár kétségeket is fölébreszthető magyarságmentő, magyarság-felemelő szándék, hadd idézzem egyetértéssel Rákos Péter megállapítását, mely szerint „a tudomány méltóságán semmiképpen nem esik csorba, ha figyelmét tudományon kívüli szempontok irányítják valamely problémára (...)."[11]

Ezek a szándékok és törekvések messzemenően hozzájárultak ahhoz, hogy a két világháború között magyarságtudományi koncepciók és magyarságtudományi intézmények sora jött létre.[12]

A huszadik századi magyarságtudomány történetének második korszaka mindannak a megsemmisítésével kezdődött, amit az előző két évtizedben megteremtett a kibontakozó magyarságtudomány. A kommunista diktatúra egyszerre megsemmisítette a magyarságtudományi intézményeket. A nemzeti érzést, nemzeti gondolatot nacionalizmusnak ítélte, s a rosszul értelmezett internacionalizmus jegyében üldözte. Ugyanilyen okkal kirekesztette a magyar kultúra oktatásából, így a nemzetismeretből és nemzeti önismeretből a határon túli magyarság teljes bonyolult kérdéskörét, a kisebbségi magyarságét és a nyugati magyarságét egyaránt. A

[7] Szekfű Gyula: *A szerkesztő előszava.* In: *i. m.* 7.

[8] Ravasz László: *A magyarság.* In: *Mi a magyar?* 13–14.

[9] Kósa László: *A hungarológia rövid története.* In: *A hungarológia fogalma* 158.

[10] Bibó István: *A magyarságtudomány problémája* (1948). In: B. I.: *Válogatott tanulmányok.* Második kötet (1945–1949). Magvető Könyvkiadó. Bp. 1986. 567.

[11] Rákos Péter: *Hungarológia: a dolog és a szó.* In: *A hungarológia fogalma* 188.

[12] Kósa László idézett tanulmánya számba vette ezeket a Királyi Magyar Egyetemi Nyomda *Magyar Enciklopédia* című sorozatától az Ortutay Gyula által szerkesztett két *Magyarságtudomány* (1935–37 és 1942–43) című folyóiratig. Vö.: Kósa *i. m.* 148–155.

kisebbségi magyarságot kiszolgáltatta a többségi államok asszimilációs törekvéseinek, a nyugati magyarságot pedig ellenségnek minősítette. Ezzel nagymértékben elősegítette a határon túli magyarság további szétszóródását és pusztulását. Magyarországon pedig a nemzeti érzés és nemzeti összetartozás-igény legkisebb megnyilvánulása is a nacionalizmus bélyegét kapta, rendszerellenes megnyilvánulásnak minősült. Ennek következtében mélypontra jutottak a nemzeti tudományok, a nyelv- és irodalomtudomány, történettudomány, néprajztudomány és művelődéstörténet.[13] Eközben „a szomszédos országok állampártjai a nemzeti érzést is a maguk legitimációjának szolgálatába állították, s a rendszerváltást követően a nacionalizmusban találták meg a maguk átmentéséhez legcélravezetőbb ideológiát".[14]

E példátlan önszemléleti korlátoltságot, nemzetszűkítést az irodalom sohasem fogadta el, de a hatvanas évek közepéig szinte semmit nem tudott ellene tenni. A hatvanas évek végétől, hetvenes évek elejétől kezdve azonban – a diktatúra lágyulásával párhuzamosan, azt mintegy kikényszerítve is – visszaszoríthatatlan erővel szólalt meg a magyar irodalomban a nemzeti önismeret igénye, a szellemi nemzetszűkítés tarthatatlanságának tudatosítása, elemi emberi jogokat sértő következményeinek számbavétele. Kiemelkedő íróink egész sora emelt szót a nemzetszűkítés és nemzeti felelőtlenség ellen.

Csak könyvnyi terjedelemben lehetne számba venni ezeket az írásokat és a körülöttük kialakult vitákat.

Itt csak utalok Illyés Gyula 1971-ben megjelent *Hajszálgyökerek* című könyvének esszéire és az 1977-ben publikált *Válasz Herdernek és Adynak* című esszéjére. Az előbbinek *A nemzeti érzés hajszálgyökerei* volt az eredeti címe, de 1971-ben ez még tiltott kifejezésnek bizonyult. Az utóbbi miatt pedig 1978-ban még betiltották Illyés Gyula *Szellem és erőszak* című könyvét. Ebben a tanulmányában Illyés Trianon következményeiről írta: „A számokkal mérhető meggyengülésnél szinte katasztrofálisabb lett, ami a nemzeti tudatot érte. Szellemi összetartó erő – a közérzés kohéziója – nélkül nincs nemzet."[15]

1973-ban megjelent Csoóri Sándor *Utazás, félálomban* című könyve, majd ezt követték a nemzeti önismeretet mélyítő nevezetes esszéi a *Ten-*

[13] Csak a Kodály Zoltán tekintélyével megvédett magyar népzenei kutatások említhetők kivételként.

[14] Gróh Gáspár: *Merre magyar? Nemzet, integráció, globalizáció.* Tiszatáj, 1999. 8. 91.

[15] Illyés Gyula: *Válasz Adynak és Herdernek.* In: I. Gy.: *Szellem és erőszak.* Magvető Kiadó. 1978. 246.

ger és diólevél, *Magyar apokalipszis*, a még 1983-ban is szilenciummal büntetett *Kapaszkodás megmaradásért* és a többiek.

Egyre többször idéztük Magyarországon is Szabó Zoltánnak 1974-ben Londonban megfogalmazott összegző mondatait: „Az irodalmi nemzet országok határait államhatároknak elismeri. A maga dolgaiban nem tulajdonít nekik jelentőséget. Műveivel e határokon túljutás magának a határnak spriritualizálására törekszik. Az együvétartozókat az államhatárok egymástól elválaszthatják. Egymástól el nem idegeníthetik. Ha elidegeníthetik: az irodalmi nemzetben idegen erők működnek."[16]

Mészöly Miklós 1987-ben az Új Látóhatárban publikálta *Egyetemes magyar felelősségtudat* című írását, melyben idézte egy korábbi interjújának fontos megállapítását: „A világ minden pontján vannak – és kell legyenek – minden nézetkülönbségen túlmutató, osztatlan magyar érdekek."[17]

A kisebbségi-nemzetiségi magyar irodalmak hetvenes évek eleji áttörése is óriási lendületet adott az új nemzeti önismeret kialakításához, az anyanyelv és a nemzeti hagyományok megtartó erejének tudatosításához. Dobos László *Földönfutók* (1967) című regénye a csehszlovákiai, Bálint Tibor *Zokogó majom* (1969) című regénye, Sütő András *Anyám könnyű álmot ígér* (1970) című „naplójegyzetei", Kányádi Sándor *Fától fáig* (1970), Farkas Árpád *Jegenyekör* (1970) című verseskötetei az erdélyi magyarság sorskérdéseire irányították a figyelmet. Ezek a könyvek csak nyitányát jelentették a hetvenes években kibontakozó kisebbségi magyar irodalmak gazdag – magyarságismereti szempontból is felbecsülhetetlen értékű – könyvtermésének.

A nemzeti tudomány és a nemzeti önismeret formálódását ösztönözte a világszerte kibontakozó etnikai reneszánsz is, melynek jegyében Amerika is föladta az olvasztótégely elméletet. Az etnikai kultúrák sokféleségének a létjogát és értékét vallotta, komoly segítséget nyújtott az egyes etnikai kultúrák fönnmaradásához.

Belső és külső ösztönzések tehát egyaránt felnövesztették azt az igényt, hogy a magyarságtudomány újra kibontakozzék a hetvenes-nyolcvanas évek folyamán.

[16] Szabó Zoltán: *Hungarica varietas.* (Korkép 1974-ből). In: Sz. Z.: *Ősök és társak.* 1984. 302.

[17] Mészöly Miklós: *Egyetemes magyar felelősségtudat.* Új Látóhatár. 1987. 4. 435.

Az első kísérletek külföldön történtek.

1960-ban alakították meg 56-os menekült diákok a Rutgers Egyetemen a Magyar Öregdiák Szövetséget. „Céljául a magyar nyelv és kultúra külföldi gondozását, a magyarság sorskérdéseinek elemzését és ismertetését tűzte maga elé."[18] Ennek egyik alapítója, Nagy Károly szorgalmazta és szervezte az 1970-ben Debrecenben megalakult *Anyanyelvi Konferenciát*. Közben 1969-ben Újvidéken *Hungarológiai Intézet*et hoztak létre.

1977-ben megalakult a *Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság*, 1985-ben a *Magyarságkutató Csoport* (majd később Intézet), 1989-ben pedig *a Nemzetközi Hungarológiai Központ*. A magyarságtudománynak újra létrejöttek tehát az egymást kiegészítő intézményei, s ezek önálló fórumai, folyóiratai, kiadványai.

Az 1989-es rendszerváltást követően a magyarságtudomány is új helyzetbe került. Kikerült a gyanúsított státusból, kibontakozásának politikai akadálya megszűnt. Nyitottá válhatott mind a határon túli magyarság, mind a nagyvilág felé. Tovább bővíthette intézményrendszerét, fórumait.

A nemzeti összetartozástudat erősítése szempontjából felbecsülhetetlen értékű a „mozaiknemzetet egybeláttató nagy eszköz",[19] a Duna Televízió létrehozása is.

A korábbinál sokkal nyitottabb politikai és tudományos tájékozódás kettős új kihívás elé állította a magyarságtudományt.

A globalizáció fölgyorsulása létkérdéssé tette a magyarság nemzeti önismeretének, önazonosságának, identitásának a megerősítését, hiszen nem egy sorsdöntő kérdésben közösségként kell önmagát meghatároznia, közösségként kell döntenie. A globalizáció fölfokozta a nemzetek és az egyének önazonosság-igényét. Antropológiai és szociológiai tény az, hogy a semmilyenség, a jellegtelenség felismert veszedelmeivel csak akkor tud ép lélekkel szembenézni a személyiség és a közösség egyaránt, ha fölerősíti magában a személyiséget és közösséget megtartó értékeket, ha a globálissá vált világgal szemben legalább a maga szűkebb környezetében kiélheti otthonosság-igényét, ha közelvilágának ismerete és szeretete megóvja őt a semmilyenség állapotától, személyiségporlasztó, közösségfelszámoló veszedelmeitől.[20] A globalizációval párhuzamosan ezért vált

[18] Nagy Károly: *Emigránsok küldetésben.* Magyar Öregdiák Szövetség – Bessenyei György Kör. 1960–2000. New Brunswick–Debrecen. 2000. 18.

[19] Csoóri Sándor: *A negyedik világtalálkozó megnyitója.* In: Cs. S.: *Szálla alá poklokra.* Felsőmagyarországi Kiadó. Miskolc. 1997. 90.

[20] Vö.: S. Varga Pál: *A pásztortűz lángja.* Hitel, 1999. 8. 88–90.

az identitáskutatás világszerte az egyik legfontosabb stúdiummá. A magyarságnak létérdeke, hogy otthon érezze magát Európában. De ezt csak akkor érheti el, ha – a nagyfokú világnyitottság mellett – úgy ragaszkodik önazonosságához, szellemi-erkölcsi értékeihez, anyanyelvéhez, kultúrájához, hogy az új idő követelményei szerint meg is újítja azokat.

Másrészt nagy kihívást ad a magyarságtudománynak az a tudományelméleti változás, amelyik magának az identitásnak, illetve az identitás működtetésének a kérdéseit a személyiség és a közösség szempontjából egyaránt új horizontba állította. Megkérdőjelezte korábbi eredményeinek és módszereinek jelentős részét, sőt saját tárgyának újraértésére ösztönözte a magyarságtudományt.

2. A magyarságtudomány egyes korszakaira az jellemző, hogy egyrészt számba vette előzményeit, másrészt a hungarológia fogalmának meghatározási kísérletei alapján felmérte feladatait és elkezdte azok megvalósítását.

A hungarológia történetét a nyolcvanas évek elejéig alaposan áttekintette már a szakirodalom, összegző módon Kósa László tanulmánya.[21] E történetet én csak abból az aspektusból nézem, hogy mi az, ami továbbvihető belőle, ami a mai gondolkodásban is hasznosítható, s mi az, amire talán nem érdemes időt, energiát vesztegetni.

Az egyes hungarológiai koncepciókon természetesen erősen nyomot hagyott az adott kor szellemisége.

Gragger Róbert alapvető szándéka az volt, hogy a magyar kultúra eredményeiről tájékoztatni kell más népek olvasóközönségét. A szellemtörténet alapján természetes volt az, hogy Gragger szerint a nép szellemiségét „történetileg létrejött, szervesen összetartozó egészként kell értelmezni". Egy nép jellemzésének döntő momentumaként a nép lelkét, szellemét, géniuszát jelölte meg. Ezt akarta a különböző tudományok eredményeit összegezve megragadni és más népeknek megmutatni. Úgy vélte, hogy a szellemiség „generációról generációra, törés nélkül öröklődik".[22]

Bartucz Lajos már határozottabban jelölte ki a magyarságtudomány körvonalait. Alapgondolata az volt, hogy a tudomány differenciálódása következtében vannak olyan tudományok, amelyek „tárgyukban és célkitűzéseikben is nemzetiek".[23] Bartucz arra törekedett, hogy a tudomány

[21] Kósa László *i. m.* 148–172.

[22] Gragger Róbert *i. m.* 10–11.

[23] Bartucz Lajos: *A modern nemzeti tudományról.* Magyar Szemle 1930. 329–337. In: *A hungarológia fogalma* 28.

szuverenitása ne sérüljön, de ne mondjon le a nemzeti sajátosságokról és feladatokról sem. A magyarság megismertetését, tudományos bemutatását nekünk kell bevinnünk a világ tudományosságába. „Ez az a pont, ahol a nemzeti érdek találkozik a nemzetközivel, a különleges magyar az egyetemes emberivel."[24] Így akart létrehozni – az egyes nemzeti vonatkozású kutatások elszigeteltségének feloldásával, eredményeiknek integrálásával – egy olyan új nemzeti tudományt, amelyik több, mint a résztudományok eredményeinek összege. A tudományba a nemzeti jelleget szerinte a nemzeti nyelv és a tudós egyénisége viszi bele. A tudományok nemzeti jellegét erőltetni nem lehet a tudomány szuverenitása miatt: „a nemzeti jellegnek a tudományban csak addig a határig van jogosultsága, amíg az a tárgyból magából természetszerűen következik, vagy a tudós nemzeti eredetiségéből fakad s legfőképpen pedig, amíg az igazság rovására nem megy".[25]

Németh László is azokra építené a magyarságra és a magyarság helyzetére vonatkozó ismereteket egy képbe foglaló és a nemzet közügyévé tevő hungarológiai társaságot, akik az egyes tárgykörökben, szaktudományokban a legtöbb eredményt elérték. Németh nem marad meg a szaktudományok összeadásánál, hanem az emberi sorstudomány legbelsőbb – emberi, európai, közép-európai, magyar – körének tekinti a magyarságtudományt. A szakok „egymásba épült, új minőségben egybeforrt vállalkozásának szeretné látni a hungarológiát"[26] Az egyes tudományszakok anyagát sorstudományi érdeklődéssel vizsgálva emelné új tudománnyá: „A magyarságtudomány tulajdonképpen ott kezdődik, ahol az egyes szakok szólásjoga, elszigeteltségük miatt véget ér."[27] Németh László összehasonlító tudománynak nevezte a magyarságtudományt, melynek legfontosabb célja „önmagunk tudományos felfedezése, s ami ezzel egy: feleszméltetése".[28]

Németh László magyarságtudománya egzisztenciális tudomány: egyértelműen vállalja erkölcsi és társadalompolitikai elkötelezettségét. „A magyarságtudomány nem a 'nemzeti öncélúság' tudománya. Nem is öncélú tudomány"[29] – írta. Ez a megállapítása nyilvánvalóan Fülep Lajos

[24] uo. 32.
[25] uo. 28.
[26] Grezsa Ferenc megállapítását idézi Kovács Imre Attila: *Leltár előtt. Hungarológiai dilemmáink és Németh László.* In: *Hungarológia* 2 (2000)/1–2. 71.
[27] Németh László: *A magyarságtudomány feladatai.* Magyarságtudomány 1935. 1. In: *A hungarológia fogalma* 50.
[28] uo. 52.
[29] uo. 60.

Nemzeti öncélúság című tanulmányára utalt. Fülep szerint: „A nemzeti: a művé átlényegült jellegzetesség; ahol hiányoznak a mű megértésének, önmagában értékelésének föltételei, ahol lemondanak a mű autonóm értékeléséről, ott hiányoznak nemzeti jellegzetessége megértésének és értékelésének föltételei is. A kettő elválaszthatatlanul egy, a második benne van az elsőben, mint jellem a tettben."[30] Fülep gondolata pedig Horváth János néhány évvel korábbi tanulmányának – az irodalomtudománytól tárgyi hűséget és önelvűséget elváró – érvelésével vágott egybe: „Az irodalomtörténetnek *irodalmi* elvről, önelvű rendszerezésről kell gondoskodnia, ha mint szaktudomány a maga lábán akar járni. A magyar irodalom és irodalomtörténet nagy szolgálatot tett nemzetiségünknek s tegyen ezentúl is mennél nagyobbat. Legértékesebb azonban akkor lesz szaktudományunk szolgálata, ha a maga speciális területére lép, s kimutatja, mily *irodalmi* értékeket termel – egyéb erők közt, melyeknek társaságában működik – a nemzeti ösztön s később öntudat."[31]

Eckhardt Sándor *Magyarságtudomány* című írása nem teoretikus, hanem pragmatikus szempontokra irányította a figyelmet. A magyarságtudományban nem új tudományt látott, hanem olyan programot „mely a magyarsággal foglalkozó tudományok célkitűzéseit mind magában foglalja és azokat organikusan kiegészíti, összekapcsolja".[32] Legfontosabb feladatának azt tartotta, hogy a közönséget nevelje, a nemzeti tudatot a tudomány eredményeivel összhangban erősítse.

Külön figyelmet érdemel Bibó Istvánnak *A magyarságtudomány problémája* című tanulmánya. Bibó elkülönítette egymástól a kizárólag a megismerést célul tűző szaktudományt, a nemzeti közösséggel kapcsolatos tennivalók szempontjából is hasznosítható tudományt és a nem tudományos, hanem politikai, kultúrpolitikai érdekű, programalkotó munkát.

Fontos – a délibábos nemzetkarakterológiai koncepciók értelmét kétségbevonó – tétele Bibónak az is, hogy a magyar alkat, magyar jellegzetesség megállapítása semmiféle biztosítékot nem jelent a kultúra továbbfejlődése, regenerálódása számára: „A kultúra szüntelenül fejlődő, alakuló, új meg új problémákkal viaskodó, s azokat megoldó folyamat: belső egyensúlya, összhangja, újjászületése nem bizonyos meghatározó jel-

[30] Fülep Lajos: *Nemzeti öncélúság.* In: F. L.: *Művészet és világnézet.* Magvető Kiadó. Bp. 1976. 174.

[31] Horváth János: *A magyar irodalom fejlődéstörténete. A rendszerezés alapelvei.* In: H. J.: *A magyar irodalom fejlődéstörténete.* Akadémiai Kiadó. 1976. 59. Először: Minerva, 1922. 187–207.

[32] Eckhardt Sándor: Magyarságtudomány. In: *A hungarológia fogalma* 92.

leg »szabályai«-hoz való alkalmazkodásból, hanem problémáknak a megoldásából származik, s minél sikeresebben oldja meg ezeket a problémákat, annál inkább válik – anélkül hogy ezt akarná – jellegzetessé, »tipikusan« magyarrá."[33]

Az itt vázlatosan említett koncepciók, vállalkozások mellett számtalan említést érdemelne még, amelyek a maguk idejében nagy érdeklődést, nagy visszhangot váltottak ki. Így például a Szekfű Gyula által szerkesztett, már említett *Mi a magyar?* című kötet, vagy a különféle nemzetkarakterológiai kísérletek, kiváltképpen Prohászka Lajos *A vándor és a bujdosó* című könyve.[34] A későbbi hungarológiai eszmecseréknek azonban meglehetősen egybehangzó megállapítása az, hogy a magyarságtudomány legkevésbé időtálló része mindaz, ami a nemzetkarakterológia problematikájához kapcsolódik.[35]

„A kevésbé termékeny kérdésfeltevések közé lehet sorolni magát a „Ki a magyar?", „Mi a magyar?" kérdésfelvetést is. Hiszen ez végső fokon valamiféle modellt akar kialakítani, egy statikus modellre vezet, ami egyúttal előbb-utóbb inkább korlátozó jellegű."[36]

Maga a *Mi a magyar?* kötet azonban máig hasznosítható tanulmányok sorát tartalmazza. Keresztury Dezső *A magyar önismeret útja* vagy Eckhardt Sándor *A magyarság külföldi arcképe* című tanulmánya például a magyar identitáskutatás számára ma is tanulságos olvasmány. A mai identitáskutatás egyik fontos témája a nemzeti sztereotípiák vizsgálata, a sematizált önarcképek és más nemzetek által alkotott sematizált, többnyire ellenséges nemzetképek számbavétele, kialakulásuk magyarázata.[37] Eckhardt tanulmánya ez utóbbiból ad bőséges gyűjteményt. Keresztury tanulmányának összegző megállapítása pedig a nemzeti identitáskutatás ma is legfontosabb ösztönző elemére, a nemzeti önismeret értékére hívja fel a figyelmet: „A nemzeti közösség mibenlétéről s kialakulásáról sokféle elmélet szól, abban azonban mind egyetért, hogy a fejlődés betető-

[33] Bibó i.m. 121.

[34] Prohászka Lajos: *A vándor és a bujdosó.* Bp. 1936. 172 l.

[35] *A nemzeti emlékezet tudománya* (TV-beszélgetés a hungarológiáról). Köpeczi Béla megjegyzése. In: *A hungarológia fogalma* 219.

[36] uo. Klaniczay Tibor.

[37] Vö.: Arnold Suppan: *Identiäten und Stereotypen in multiethnischen europäischen Regionen.* In: Valeria Heuberger, Arnold Suppan, Elisabeth Vyslonzil (Herausgeber): *Das Bild vom Anderen. Indentitäten, Mentalitäten, Mythen un Stereotypen in multiethnischen europäischen Regionen.* 2., durchgesehene Auflage. Peter Lang. Frankfurt am Main, 1999. 16–19.

zője, a közösség összetartozásának talán legfontosabb kifejezője a nemzeti öntudat, vagy kissé átfogóbb s mélyebb jelentésű szóval a nemzeti önismeret."[38]

Az itt futólag említett koncepciók – Graggerétől Bibóéig – részben már a maguk idejében, részben pedig a későbbi korszakban sok-sok többé-kevésbé jogos bírálatot kaptak. Ennél azonban fontosabb az, hogy sok olyan gondolatot fölvetettek, amelyek megalapozták a magyarságtudományt és hatékonyan segítették annak továbbvitelét a hetvenes-nyolcvanas években kibontakozó újabb magyarságtudományi munkálatokban. Nem hagyhatók figyelmen kívül a mai magyarságtudományi feladatok kijelölésekor sem.

Mert igaz, hogy „Németh László szellemtörténeti ösztönzéssel fordult hevesen az akadémikus tudományosság ellen, ám tőle függetlenül valóban elodázhatatlan követelménnyé vált valamilyen integráció, a tudományközi kapcsolatok szorosabbra vonása, amit a szaktudósok szorgalmaztak (Gragger, Bartucz), és amit mai kifejezéssel élve komplex kutatásnak nevezünk."[39] Ezt a törekvést vitte tovább Klaniczay Tibor, amikor 1974-ben a hungarológiát interdiszciplináris stúdiumnak nevezte. A nemzeti tudományok összefogására tett korai javaslatot a magyarságtudomány nemzetközi diszciplínává emelésével gazdagította, „a magyar nemzeti tudományok összességének nemzetközi művelését" szorgalmazta.[40] A *Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság* megalakulása pedig Bartucz Lajosnak és Németh Lászlónak a hungarológiai társaság alapítására tett javaslatát valósította meg 1977-ben: „első ízben a hungarológiai törekvések történetében a magyar műveltséggel tudományos feladatként és a felsőfokú oktatásban foglalkozók nemzetközi összefogását jelölte céljául."[41]

A hetvenes-nyolcvanas években a magyarságtudományról szóló eszmecserék – a szellemtörténeti ihletést mellőzve – újrafogalmazták a magyarságtudomány fogalmát és feladatait. „A mai hungarológiának elsősorban arra kell törekednie, hogy minél sokszínűbben, minél teljesebben, a legtágabb, legfinomabb vonatkozásaiban is vizsgálja mindazt, ami a magyar nép történeti útjával, kultúrájával összefügg, és abból nem desztillálni próbál valamiféle, valamilyen módon meghatározható magyar lényeget, hanem mint minden nemzeti civilizációt, a maga komplexitásá-

[38] *Mi a magyar?* 139.
[39] Kósa *i. m.* 168.
[40] Klaniczay Tibor: *A magyar filológia helyzete külföldön.* In: *A hungarológia fogalma* 134.
[41] Kósa *i. m.* 170.

ban, ellentmondásaiban, sokszínűségében vizsgálja."[42] Megkérdőjelezték a nemzetkarakterológiát mint tudományt, de nem kérdőjelezték meg azt, hogy vannak nemzeti sajátosságok, ezek változnak is a nemzet történelmi útja során.[43]

Hasonlóképpen hangsúlyt kapott a magyarságtudományban a nemzeti önismeret, nemzeti önszemlélet Németh László, Keresztury Dezső és mások által oly fontosnak tartott szempontja is.[44] Különböző vélekedések sora került egymás mellé a hungarológiáról folytatott eszmecserékben. Klaniczay Tibor szerint „a hungarológia nem a magyarok tudománya, hanem a magyarokról szóló tudomány (...) az emberi civilizáció egyik értékének, egyik sajátos értékének a vizsgálata, mégpedig elfogulatlan vizsgálata (...)."[45] Hanák Péter „kettős sugártörésű, kettős fényű tudományág"-nak nevezte a hungarológiát, mely egyszerre „külhoni tükör" és „belső önarckép", önismeret.[46] Wolfgang Veenker a hungarológia fogalmába a hamburgi gyakorlat alapján belevette mind a magyar filológiát, mind az országismeretet.[47] Köpeczi Béla a hungarológiát „a magyarságra vonatkozó ismeretek kereteként" jellemezte, a „különböző diszciplínák elemeinek egy meghatározott célra irányított, egymásra is vonatkoztatott egységeként" értelmezte.[48]

A hungarológiáról való eszmecserékben a hetvenes és nyolcvanas években kikristályosodott az a gondolat, hogy a magyarságtudománynak egyszerre kell gyakorlati célt szolgálnia és tudományként helytállnia.

Rákos Péter többször utalt arra, hogy a külföldi hungarológusoknak tulajdonképpen a magyarság mindeneseinek kell lenniük, „a hungarológia nem az, amit a metropolis kínál, hanem amit a helyszín igényel"[49].

---

[42] *A nemzeti emlékezet tudománya* (TV-beszélgetés a hungarológiáról). Klaniczay Tibor. In: *A hungarológia fogalma* 219.

[43] uo. Köpeczi Béla.

[44] uo.

[45] *A nemzeti emlékezet tudománya.* 224.

[46] uo. 234.

[47] Wolfgang Veenker: *Gondolatok a (hamburgi) hungarológiához.* In: *A hungarológia fogalma.*

[48] Vö.: Köpeczi Béla: *A hungarológia helyzete és lehetőségei.* Magyar Nemzet 1992. szeptember 25. In: *Hungarológia* 2 (2000)/1–2. 9.

[49] Vö.: Rákos Péter: *A magyar filológia felsőfokú oktatása Közép-Európában.* In: *Hungarológiai oktatás régen és ma.* Szerk. M. Róna Judit. Bp. 1983. 7–14. és Rákos Péter: *Multilaterális megközelítés: álsajátosságok és félreértések leleplezése. (A külföldi felsőfokú magyaroktatás és -kutatás peremhelyzetének némely sajátosságai).* In: *Hungarológia* 2 (2000)/1–2. 13–14.

Másrészt viszont ő mutatott rá a legszigorúbb tudományos igénnyel arra, hogy ha a hungarológia tudomány, akkor lennie kell olyan elméletének és módszertanának, amelyik bármely nemzettudományra érvényes, amely nem csupán interdiszciplináris, hanem „szupradiszciplináris" jellegű a nemzetre, (elvileg bármely nemzetre) vonatkozó tudnivalókat rendszerezi és foglalja egységbe. „Az általánosítás ekkora fokán, amelyre az átértelmezett magyarságtudomány törekszik vagy kellene törekednie, mégis csak kiszűrünk az adatok halmazából valamely olyan nemzetportrét, amely nemcsak beilleszt valamit a nemzetek megismerésének mozaikábrájába, nemcsak genus proximomot kínál, hanem differentia specificát is."[50] „A hungarológiába tehát beletartozik a magyarság önszemlélete is, de nem mint a diszciplína lényege, hanem mint vizsgálódásának kívülről, elfogulatlanul szemlélt tárgya."[51] Így kerül Rákos Péter értelmezésében „metahelyzetbe" az újraértelmezett magyarságtudomány „az ön- és helyzetismeretre törekvő régibb felfogású magyarságtudománnyal szemben (a tudományos-elméleti diszciplína a gyakorlati, nemzetpolitikai célokat kitűzővel szemben).[52]

Rákos Péter elméleti kísérletétől eltekintve a hetvenes-nyolcvanas évek hungarológiáját valóban az jellemzi, hogy a hungarológia nem tekinti magát önálló diszciplínának, csupán „összefoglaló és szorosabb együttműködésre serkentő elnevezése egy eredeti nyelv és kultúra jelenének és történetének kutatására", eredményeit pedig a magyarságtudományba sorolt szaktudományok eredményessége minősíti.[53] Az önálló tudományként való működés elméletének és módszertanának a kidolgozása helyett a hungarológia vagy magyarságtudomány inkább sokrétű gyakorlati feladatkört vállalt magára.

A gyakorlati munka hatékonysága és korszerűsége érdekében is halaszthatatlanná vált azonban a magyarságtudomány elméleti újragondolása. Erre a globalizáció már említett kihívása mellett az is kényszerítő ösztönzést adhatott volna, hogy a magyarság legalapvetőbb nemzeti problémái a rendszerváltással egyáltalán nem oldódtak meg.[54] Ezek mellett

[50] Rákos Péter: *Hungarológia: a dolog és a szó.* In: *A hungarológia fogalma* 189–191.
[51] uo. 192.
[52] uo. 192–193.
[53] Kósa *i. m.* 171.
[54] Vö.: Csoóri Sándor: *Eltemetetlen gondok a Duna-tájon, Szétszóródás közben.* In: Cs. S.: *Tenger és diólevél.* Püski. II. 1016–1029. és 1039–1043. és *Határsértés, súlyos gondokkal* című esszéi. In: Cs. S.: *Szálla alá poklokra.* Felsőmagyarországi Kiadó. Miskolc. 1997. 168–200.

Magyarország remélt európai uniós tagsága pedig újabb nemzeti kérdések sokaságát vetette föl. A mi „európai integrációnk csak akkor természetes, azaz sikeres, ha előbb a magunkét hajtjuk végre. Egy sátor alá gyűjtve össze a romániai magyarság érdekét, a kárpátaljaiakét, a délvidékiekét s a szlovákiaiakét, a nyugatiakét a miénkkel".[55] A magyarság számára ebben a rendkívül nehéz és bonyolult helyzetben valóban létfontosságú kérdés a magyarság egészének szellemi integrációja, a magyar identitástudat megerősítése. Ez viszont csak reális nemzeti önismereten alapulhat. Ennek a nemzeti önismeretnek lehet a magyarságtudomány hatékony eszköze. Ehhez azonban lépést kell tartania a világszerte megújult nemzettudományokkal. Csak így válhat hatékonnyá az a széleskörű magyarságismereti gyakorlati munka is, melyet a magyar kultúra és tudomány oly sok küldötte végez itthon és a nagyvilágban egyaránt.

A magyarságtudomány elméleti újragondolására Kulcsár Szabó Ernő tett figyelemreméltó kísérletet.[56] Az eddigi hungarológiai koncepciókat és gyakorlatot bírálva azt állapította meg, hogy a hungarológia „régóta semmi jelét nem mutatja annak, hogy akárcsak hajlama volna saját tárgyának – régtől időszerű – újraértésére (...) még a legújabb kézikönyvben is amolyan *alkalmazott* ágazatként igyekszik meghatározni önmagát, mintha ezzel csak részben volnának rá érvényesek a tudományokat tudománnyá tevő kritériumok".[57] Egyaránt élesen bírálja a két világháború közötti és a későbbi hungarológiai kísérleteket. Az előbbieket azért marasztalja el, mert – nézete szerint – egy megszilárdult identitás föltárhatóságára irányultak, s ezzel „korlátozzák válaszaik hatástörténeti lehetőségét".[58] Az újabb hungarológiai törekvéseket pedig azért bírálja, mert nem helyezték a hungarológia elméletét olyan alapzatra, ahol „a hungarológiai kutatómunkát a teória erejével legitimálta volna a társadalomtudományok körében".[59]

Kulcsár Szabó Ernő a hermeneutika és a legújabb kultúraelméleti kutatások alapján vázolta föl hungarológia-elméletét. Ennek a lényege az, hogy „a meghatározó teoretikus kérdéseknek mindenekelőtt két konstitutív mozzanatra: a mindig keletkezésben levő identitásra, illetve e képző-

[55] Csoóri Sándor: *Sikeres és sikertelen magyarok.* In: Cs. S.: *Szálla alá poklokra.* 128.

[56] Kulcsár Szabó Ernő: *A (nemzeti) kultúra – mint változékony üzenetek metaforája – avagy: emlékműve-e önmagának a „hungarológia"?* In: *In honorem Tamás Attila.* Szerkesztette: Görömbei András. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó. 2000. 471–483.

[57] uo. 471.

[58] uo. 474.

[59] uo. 473.

dés dialogikus mibenlétére kell irányulniuk".[60] Véleménye szerint „minden kultúra csak dialogikus helyzetben és mindig valamely másikhoz képest mutat föl identitásjegyeket".[61] Ezért a hungarológiának – mint a kulturális önmegértés tudományos szervének az interkulturális közvetítés új feltételei között kell számot adnia megértési képességről. Ezeket az új feltételeket pedig az jelenti, hogy sem a saját, sem a találkozó kultúra identitása nem megszilárdult, nem stabil képződmény „sem hatástörténetileg, sem struktúrafenomenológiailag nem lehet megszilárdult képződményként értelmezni".[62]

Ez az elmélet nem az identitás meglétét tagadja, „hanem annak létmódját és szerkezetét érti meg kultúraközi alakzatként. Úgy, mint valamit, ami mindenki számára ugyanúgy hozzáférhetően soha nincs ugyan, de az interkulturális megértés élő, dialogikus folyamatában valami nem identikusként mégiscsak mindig újraképződik".[63]

Ez az elméletileg világos konstrukció önmagában markáns hungarológia-elmélet, illetve interkulturális tudományelmélet. Termékeny hasznosítása, értelmezése már meg is kezdődött.[64]

A „fölajánlható tárgyiasságot", a magyar kultúrát azonban belső azonosságunk és változásunk feszültsége éppúgy identifikálja, mint az interkulturális tapasztalat. Az önazonosságunk kultúránk történeti eredménye is, folyton változó, folyton alakuló ez az önazonosság. Ebben a folytonos változásban én az interkulturális tapasztalattal legalábbis egyenlő értéket tulajdonítok a belső azonosságnak és különbözésnek. Egy adott helyzetben a belső, háttérbe szorított hagyomány feleleventése, szembesítése a jelennel legalább akkora identitásképző erő lehet, mint az interkulturális tapasztalat. A kettő persze szétválaszthatatlan. Ady azonos volt a magyarsággal és különbözött tőle. Ehhez a különbözéshez kellett Párizs élménye is, de talán még inkább kellett a magyar történelmi múlt mély átélése.

---

[60] uo. 477.

[61] uo. 478.

[62] uo. 478.

[63] uo. 482.

[64] „Kulcsár Szabó a stabil önmegértés elkészülhetetlenségéből nem arra következtetett, hogy nincs identitás, vagyis nem áll rendelkezésünkre nemzetközi összehasonlításra alkalmas felajánlható „tárgyiasság", inkább arra figyelmeztetett, hogy az interkulturális tapasztalatok értetik meg velünk folytonos keletkezésben lévő önazonosságunkat." Kovács Imre Attila: *Leltár előtt. Hungarológiai dilemmáink és Németh László.* In: *Hungarológia* 2 (2000)/1–2. 68–69.

Tanulmányának vége felé Kulcsár Szabó Ernő is hangsúlyozza az „öröklött horizont továbbható erejét is abban, hogy mely határok között fogalmazódik újra valamely kulturális identitás jelentése".[65] Ez a gondolat bekapcsolhatóvá teszi a mindig elkészületlen identitásba mindazt az értéket, melyet a magyarságtudomány eddig létrehozott. Én ezt az értéket sokkal gazdagabbnak ítélem, mint Kulcsár Szabó Ernő.

Nem gondolom, hogy Németh László vagy Bibó István törekvései csak egy megszilárdult identitás fönntarthatóságára irányultak. Németh Adyban látta a magyarság legnagyobb antropológiai leckéjét. Ady két hét különbséggel publikálta a Nyugatban 1914-ben az *Új s új lovat* és *Az eltévedt lovas* című verseit. Ady nemzeti identitástudata óriási feszültségekből képződött. Németh László maga is folyton továbbalakította, újabb élményei, ismeretei alapján fölülbírálta egy-egy gondolatát. Szellemi hódításaival az interkulturális tapasztalat szerzésében is élen járt. Sok, az övéhez hasonló elképzelés született a két világháború közötti időben.[66]

Bibó István pedig a kultúra szüntelen fejlődő, alakuló jellegét hangsúlyozta, az identitásképződés folyamatában a cselekvést, egy-egy probléma megoldását tartotta fontosnak. József Attila az ihletet anyaggyőző tiszta akaratnak, a nemzetet pedig közös ihletnek nevezte. Ez a közös ihlet vált cselekvéssé a magyarságban 1848-ban és 1956-ban. Ezeknek a nagy történelmi pillanatainknak az identitásképző szerepe nyilvánvaló. Bibónak a Németh László minőség-koncepciójával rokon, a problémák megoldására irányuló, s e megoldások révén a magyarság sajátosságait alakító programja azért érdemel különleges figyelmet, mert ezzel ösztönző módon kapcsolható be a magyarságtudomány illetékességi körébe a tudományok és művészetek, egyáltalán a magyar értékek, magyar teljesítmények legszélesebb köre.

---

[65] Kulcsár Szabó i. m. 479.

[66] Németh László munkásságának eme vonatkozásai közismertek. Ezért utalok itt Szenteleky Kornél *Egy dunai kultúrterv* című tervezetére. 1932-ben egy olyan biográfia-sorozat írását javasolta, amely egy-egy dunai népet ismertetne, „a nép igaz életrajza, jelenlegi portréja és nem heroikus múltak mirtuszával, gonosz háborúk dicsfényével és a színházak történelmi díszlettárával felcicomázott, felismerhetetlenné tett nemzeti történelme" lenne, s minden könyv négy dunai nép nyelvén jelenne meg. Kötelező olvasmány lenne minden dunai nép középiskolájában. Szenteleky szerint így lehetne új közhangulatot, nemesebb szomszédokat teremteni. In: *Új lehetőségek – új kötelességek. Szenteleky Kornél egybegyűjtött írásai 5.* Újvidék, 1999.

A magyarságtudománynak valóban elkerülhetetlenül szembe kell néznie a nemzeti identitás mindig keletkezésben lévő létmódjával és képződésének dialogikus jellegével egyaránt. A magyarságnak különleges oka és létszükséglete van erre.

Ha pillantást vetünk az 1900 körüli évek kelet-közép-európai etnolingvisztikai atlaszára, akkor a multietnikus régiók és városok sokaságát látjuk rajta. A huszadik század folyamán ez a térkép megváltozott. E régiók és városok jórésze elveszítette multietnikus jellegét az erőszakos homogenizáció következtében. Ez a ma is tartó változás alapvetően átértékelte az érintett népcsoportok identitását. Szembetűnő, hogy ez az etnolingvisztikai térképátrajzolás és ebből következő identitásváltozás sokkal nagyobb fokú Kelet-Közép-Európában, mint azokban a nyugat-közép-európai régiókban, ahol új országhatárokat húztak.[67] Mindez bennünket, magyarokat, különösen súlyosan érint, hiszen a körülöttünk élő nemzetek Trianon óta megkétszerezték létszámukat, miközben a kisebbségi magyarság sehol sem éri el akkori létszámát. Magyarországon belül pedig néhány évtized alatt arányszámait tekintve megsokszorozódott a cigányság létszáma. Mindezekkel a tényekkel és ezek nyelvi, kulturális, közérzeti következményeivel szembesülnie kell a mindig keletkezésben lévő nemzeti identitást vizsgáló magyarságtudománynak is.

De éppilyen sürgető szükség az identitásképződés interkulturális, dialogikus jellegével szembenéznünk. Az önmagunkról alkotott képnek meg kell állnia szomszédaink vizsgáló tekintete előtt is. Szomszédaink önmagukról alkotott képének ki kellene állnia a mi vizsgáló tekintetünk ítéletét is. Ettől az eszménytől egyelőre csillagnyi távolságban vagyunk. Mégsem tehetünk mást, a korszerű, a tudományosság kritériumainak mindenben megfelelő magyarságtudományt kell nemzeti önismeretünk és nemzeti öntudatunk alapjává tennünk. A nagyvilág elé pedig olyan nemzeti identitásképet kell állítanunk, amelyik a legszigorúbb tudományosság színe előtt is hitelesnek bizonyul.

Nem szabad azt megengednünk, hogy csak a rólunk alkotott torzképek révén tudjon rólunk a világ.

A magyarságtudomány mibenlétének elméleti tisztázására tett kísérletek rendkívül fontosak a mindenkori magyarságismereti-önismereti munka szempontjából is. A napi cselekvésben azonban szükség van egy „gyakorlati jellegű fogalom közmegegyezéses elfogadására is".[68] Nyil-

[67] Vö.: Arnold Suppan *i. m.* 11–12.

[68] Kissné Pap Margit: *Áttekintés a hungarológia helyzetéről és a fontosabb további feladatokról.* In: *Hungarológia* 2 (2000)/1–2. 25.

vánvaló, hogy az a rendkívül sokrétű magyarságismereti munka is ránk vár, melyet a három koncepció[69] és a tengernyi hozzászólás megjelölt.[70] Mindennek eredményes végzéséhez szükség van egy olyan felelős fórumra, amelyik pragmatikusan összehangolja a most sokszor egymásról nem tudó, párhuzamos, következésképpen nem eléggé hatékony és nem eléggé gazdaságos, bár sok és sokrétű magyarságtudományi és magyarságismereti munkát.

Nemzeti önazonosságunk csak reális, tárgyilagos önismereten alapulhat. Az identitás mindig keletkezésben levő létmódja ösztönözzön bennünket nemzeti önismeretet mélyítő, gazdagító és életelvű, jövőt akaró cselekvésre.

[69] Kissné Pap Margit uo. 25–41. Jankovics József–Monok István: *A hungarológiáról és magyarországi intézményeiről.* In: *Hungarológia* 2 (2000)/1–2. 43–52. Fazekas Tiborc: *Hungarológia a fordulóponton.* In: *Hungarológia* 2 (2000)/1–2. 53–65.

[70] *Hungarológia az ezredfordulón.* A Nemzetközi Hungarológiai Központ 2000. évi konferenciája (augusztus 22–23.)

„Európai mintakövetés" – „nemzeti öncélúság": traumák, diskurzusok, tanulságok

DÉNES IVÁN ZOLTÁN

Minthogy a hungarológia különböző – egykori és mai – értelmezései a magyar közélet két fő diskurzusához, azok pedig a múltértelmezés „realista" és „romantikus" narratíváihoz (azok ön- és ellenségképéhez, s a jövőről alkotott elképzeléseihez) kapcsolódnak, érdemes szemügyre vennünk ezeket, főbb sajátosságaikat, forrásaikat és egymáshoz való viszonyukat. Mindezt annak érdekében kíséreljük meg, hogy ezáltal is elősegítsük azt, hogy túllépjünk a rossz kettősségeken és előmozdítsuk a mitológiák újratermelése helyett a tárgyszerű megközelítések általánossá válását – most egy áttekintéssel, a mindennapokban pedig önkéntes közösségek együttműködésre épülő hálózatának meghonosításával, a demokratikus szocializáció kereteinek megteremtésével.

Előadásomban a következő kérdésekre keresek választ:

1. A mai magyarországi hivatalos közbeszéd, a magyar állami politika nyelve, a „*new speak*" új változata milyen múltértelmezéseket és jövőképeket foglal magában?
2. Ezek a múltértelmezések és jövőképek milyen ellenségképeket és államforma-/kormányformafogalmakat rejtenek magukban?
3. A múltértelmezések, jövőképek, ellenségképek és kormányformafogalmak milyen korábban megkonstruált diskurzusok részei?
4. Milyen kapcsolatban van személyes önazonosságunk keresése e diskurzusokkal, segítik vagy akadályozzák önazonosságunk megtalálását?
5. Milyen tanulságokat kínálnak a fenti kérdésekre adott válaszok?

A gondolatmenetben Platón és Montesquieu kormányforma-értelmezései, a Machiavelli, Harrington és Jefferson nevével jelölhető republikánus örökség, és az *újkori magyar eszmetörténet és historiográfia* kutatásának néhány tanulságát vonatkoztatom egymásra.

A múltértelmezések két változata, a „realista" és a „romantikus" narratíva határozza meg a hivatalos közbeszédet. Ezek átszövik egymást,

feldolgozatlan személyes és kollektív traumákat fednek el, negatív értékelési és magatartásmintákat konzerválnak és táplálnak, s hátterük a politikai közösség katasztrofális élményekből származó, feldolgozatlan, zavarodott helyzete és ennek következtében kialakult és továbbéltetett tudathasadásos állapota.

1. A „realista" változat a pillanatnyi nagyhatalmi adottságok fétisizálásán, a hatalmi alkalmazkodás és védettség igényén, s az egyén és közösségei passzivitásán, átvészelésén, s a személytelen társadalmi hierarchia és időbeli folytonossága mitizálásán alapul. Lényege az, hogy a magyar történelmi osztályok éltek a történelmi lehetőségekkel és betagozták magukat és alattvalóikat az európai civilizációba. Munkájuk eredményeit az idegen hódítás, a török uralom és az irreális, illúziókra épülő, a valóságot semmibe vevő magyar érzelmi politizálás fenyegette újra és újra és rombolta le.

Ez a konzervatív „realista" interpretáció a magyar múlt monarchikus és arisztokratikus legitimitását feltételezi, de nem társul hozzá azok legfőbb követelménye, a bölcsesség és a becsület. Az, hogy van olyan érték, amely fontosabb, mint a puszta életben maradás, a túlélés. Inkább az oligarchia, a kis számú vagyonos uralmának jegyeit mutatja a nagyszámú vagyontalan felett. Jövőképe azon a reményen alapul, hogy Magyarország betagozódhat a külvilág gazdag és biztonságos országai sorába. Ez viszont belső és külső ellenségképpel társul.

A belső ellenség a hazai többség, a megbélyegzett nagyszámú vagyontalan, s ehhez társul a tőlük való félelem és az a belső bizonytalanság, amelyet annak a tudata vált ki, hogy mindenki előtt nyilvánvaló, hogy az oligarchia rossz kormányforma és a nagy vagyoni megoszlás nem teljesítményekhez kapcsolódik. A külső ellenségkép természetesen ugyancsak oligarchikus: a szegény, vagyontalan, a vagyonosok helyzetére irigy külvilág alkotja azt. Mindkettőhöz járul az oligarchikus informális döntések és a demokratikus intézményrendszer, a birtokon belüli vagyonosok és a birtokon kívüli, de befelé vágyó vagyontalanok feszültsége, az oligarchia többszörösen is feloldhatatlan ellentéte a demokráciával. Azzal a kormányformával, amely nem a nagyszámú vagyontalannak a kisszámú vagyonos kirablására irányuló vágyait testesíti meg (ahogy Platón értelmezte), hanem amely a legnehezebben megvalósítható kormányforma.

A demokrácia – Montesquieu interpretációjában – ugyanis azon a közmeggyőződésen alapul, hogy a köz java előbbre való saját hasznunknál és hosszú távon az a garanciája személyes boldogulásunknak és an-

nak, hogy a politikai arénát nem sajátíthatják ki maguknak a *„grandi ambiciosi", a nagyétvágyú hatalmasok. Harrington republikánus érvelését idézve Lucca* szabad polgárai ugyanis tudják, hogy szabadságukat akár életük árán is érdemes megvédeniük, és meg is teszik, mert nem rabszolgái senkinek. Szemben – ugyancsak Harrington példáját folytatva – a török szultán alattvalóival, akiknek háborítatlan nyugalma azon múlik, hogy uruk mennyire kegyes és milyen hangulatban van. Ők ugyanis a jó vagy rossz zsarnok rabszolgái, akik beletörődtek sorsukba és fátumként élik át életük jobb vagy rosszabb napjait.

2. A „romantikus" múltértelmezés az akarat szerepének meghatározó jelentőségét, az igazságtalan, oligarchikus viszonyok elkerülhetetlen megváltoztatását, a nemzeti múlt jegyében végrehajtandó újraelosztást foglalja magában. Mindenekelőtt azt, hogy a politikai közösség nem mintakövető, hanem öncélú, értékét magában hordozza, múltja, jellege és történelmi érdemei feljogosítják arra, hogy ne ő igazodjon másokhoz, hanem mások igazodjanak hozzá.

Ennek a történelemértelmezésnek az a lényege, hogy az idegen dinasztia, a Habsburgok nem csupán kívülre helyezték az ország súlypontját, hanem lecserélték vezetőrétegét, középosztályát és csak a parasztságot hagyták meg magyarnak. A 400 éves idegen uralom kontraszelekcióhoz vezetett és csupán a gyarmatosítók váltógazdaságában nyílhatott rés a magyarok túlélésére. A távoli dicső és a közeli gyarmati múlt képe olyan jövőképhez társul, amely ezen a jogalapon kivételes helyet és elbánást követel és vár el. Aktivizmusra sarkall és szolgainak bélyegzi a puszta mintakövetést.

Jövőképe elvontan magában foglalja a mindenkinek kijáró igazságosság és méltányosság követelményét, konkrétan viszont a nemzetek szociáldarwinista versengésének meggyőződését és azt, hogy abban a magyar nemzetet kivételes helyzet illeti meg, amelyet minden eszközzel ki kell vívnia. Igazi ereje pedig ellenségképében rejlik, hiszen annak immár évszázados hagyománya van és a kommunista időszak igazán belénk sulykolta, hogy a közösséget veszély fenyegeti belső és külső ellenségei részéről, s hogy fennmaradjon és boldoguljon, militánsan küzdenie kell és vezérekre van szüksége.

Minthogy az oligarchia rendszerének számtalan igazságtalansága hitelesíti azt a kritikát, hogy az önmagát demokráciának nevező politikai szisztéma a lényeget tekintve nem a nép akaratának megtestesítője, könnyen kialakul az ellenhatás: a vagyontalanok a vagyonosok megbé-

lyegzése és kirablása révén szeretnének vagyonosok lenni. Ez a beállítottság először a vagyoni uralom indulati kritikáját, a dicsőségvágy felkeltését, a timokratikus uralmat, a harciasságot gerjeszti fel, majd a többség diktatúráján keresztül vezet az egyéni vagy kisebbségi önkényuralomhoz, zsarnoksághoz.

Ahhoz, amely távolabb áll a demokráciától, mint az oligarchia, hiszen alapja ennek sem a köz java, hanem az egyéni haszonszerzés gátlástalan, rabló érvényesítése. A zsarnok magán sem tud uralkodni, nemhogy másokat lenne képes irányítani. S a történelmi érdemek, a kivételesség romantikája és a jövő mítosza gátlástalan, alig leplezett pozíció- és vagyonszerzési vágyat takar.

A két múltértelmezés át- meg átszövi egymást, hiszen mindkettő ellenségképen alapul és kompenzációs mechanizmusokat működtet. Miközben mindkettő az alkotó élet folytonossága hiányának és a kisebbségi érzetnek a következménye.

3. A „realista" értelmezés a *reformkori magyar konzervatívok* és *Szekfű Gyula* narratívájának az öröksége, amelyet a *Molnár Erik-vita* erősített fel. A Horthy-kori *német támogatású területi revízió*, a *Varsói Szerződés* és a *KGST* iránti kötelező alkalmazkodás, ma pedig a *NATO* és az *Európai Unió* integrációja iránti vágyakozás rögzíti a *mintakövetés diskurzusát* és *magatartásmintáját*. Azt, amely a saját sorsunkért való személyes felelősséget ráolvasással, szerencsés külpolitikai fordulattal, a mindenkori pillanatnyi nagyhatalmi adottságok kihasználásával helyettesíti. S bár a körülmények szerencsés konstellációja *szükséges* feltétele annak, hogy szabad emberek világa épüljön ki Magyarországon, az csak akkor lesz *elégséges* is, ha méltóságteljes, együttműködésre képes, és szolidáris, életüket, szabadságukat, s a közjó keresését elidegeníthetetlen joguknak tekintő emberek lépnek kapcsolatba egymással s alkotják meg a *„szabadság kis köreit"*. A mintakövetés diskurzusa és a szolgalelkű alkalmazkodás magatartásmintája konzerválja a negatív szocializációt.

A „romantikus" múltértelmezés a *nemzeti öncélúság* húszas, harmincas évekbeli *diskurzusára* nyúlik vissza, *Szabó Dezső* történelemfelfogásán és programideológiáján alapul, és *Révai József, Andics Erzsébet* és mindenekelőtt *Mód Aladár*, majd *Király István* „kuruc" romantikáján keresztül jutott el a napjainkban érzékelhető nemzeti önazonosságkeresés torz formáihoz. Ahhoz a meggyőződéshez, hogy a Nyugat számtalanszor becsapta Magyarországot és amúgy is önző és romlott, a magyar nemzeti sajátosságok viszont lehetővé teszik (ha feltárjuk és követjük őket), hogy

saját utunkat járva elkerüljük a nyugati civilizáció hibáit. Tyutcsev a múlt században – saját hazájára vonatkoztatva – ezt így fejezte ki: *„Oroszországot ész, nem érted,/ Méter, sing sose méri fel./ Külön úton jár ott az élet./ Oroszországban hinni kell."*

A szolgai mintakövetés elvetése viszont nem csupán a nemzeti öncélúság programszerű hangoztatásával járt és jár együtt, hanem – látens módon – az autarkia, a zárt társadalom meghirdetésével, az „ádáz próféta" szerepek elterjedésével, az összeesküvéspszichózisok elburjánzásával, kinyilatkoztatásokkal, artikulálatlan indulatokkal, a sértettségek eszkalálódásával, sérelmi és félelmi reakciókkal. S mindenekelőtt azzal a meggyőződéssel, hogy a között lehet és kell választanunk, hogy más oligarchiák uralma alatt éljünk, vagy magunkat szervezzük harcos oligarchiává.

4. Tudjuk, Kölcsey így fogalmazott: „Jelszavaink valának haza és haladás." A magyar liberálisok és vezéreik, Wesselényi és Kossuth úgy vélték és 1848-ban ki is harcolták, hogy az egyéni és közösségi önazonosság, a politikai szabadság és a civilizáció ne álljanak egymással szemben, hanem erősítsék egymást. Igaz, örökségüket a „realista" értelmezés megbélyegezte, a „romantikus" pedig meghamisította. Most viszont úgy látszik, mintha az *„európai mintakövetés"*, a globalizáció, a modernizáció, illetve a *„nemzeti öncélúság"*, a szellemi elzárkózás, a hagyomány diskurzusai közül kellene választanunk.

Ez azonban egyáltalán nem így van. Ugyanis a felzárkózás, az elmaradottság leküzdése, a modernizáció csak akkor lehet emberközpontú és emberszabású, ha nem (Leopold Lajos szavaival) *„színlelt kapitalizmuson"*, a *„feudális viszonyok kapitalista kihasználásán"*, a nyers kizsákmányoláson, a lakosok rabszolgai alávetettségén alapul, hanem az önazonosságukat és méltóságukat – először vagy ismét – birtokba vevő emberek önkéntes közösségeinek hálózataiba illeszkedik. Abba, amely lehetővé teszi az együttműködés egyenrangú kapcsolatainak a megtanulását, begyakorlását és elsajátítását, s amely újból bázist kínál a diktatúrák által szétrombolt hagyományos közösségek újjászerveződésére is. Hiszen sem igazi modernizáció, sem szabadon gyakorolt tradíció nem létezhetett a diktatúra idején. Az előbbinek töredezett és embertelen változatai, az utóbbinak bezárult, megmerevedett formái mutatták, hogy a kettő egymástól elválasztva és egymással szembeállítva elsatnyul és önkorrekcióra képtelenné válik. S ha a politikai pártoknak a szimbolikus megkülönböztetés jegyében – programjaik érdemleges különbségei híján – jól is

jött az egymásra vonatkozó fogalmak, hagyomány és modernitás szembeállítása, az attól még torz és embertelen maradt.

Személyes identitásaink keresése és megtalálása ugyanis mindenekelőtt azt feltételezi, hogy kölcsönhatást érzékelhessünk saját boldogulásunk és környezetünk, közösségeink, emberi hálózataink boldogulása, a köz javának előmozdítása között. Ha úgy tapasztaljuk, hogy a „minden rajtunk múlik" romantikus heroizmusa és a „semmi sem múlik rajtunk" fatalizmusa helyett valami tényleg múlik rajtunk és annak területét ki tudjuk rajzolni, nem lesz szükségünk mítikus ön- és diabolikus ellenségképekre, a hatalom és az akarat *„hamis realista"* és *„ádáz próféta"* narratíváira, a *„mintakövetés"* és az *„öncélúság"* diskurzusaira. Ám, hogy ezeken túlléphessünk, s ahelyett, hogy másokat leckéztetnénk arról, hogy a helyükben mit kellett volna tenni, fel kell dolgoznunk azokat a megalázó élményeket, amelyeket nagyszüleink, szüleink és mi magunk éltünk át. Személyes történelmünk megismerése és feldolgozása pedig – ha kölcsönhatásba kerül a többiek megismert és feldolgozott történeteivel – az egyik (és nem az utolsó) feltétele annak, hogy a diktatúra átkos örökségén, a negatív szocializáción és annak diskurzusain (s bennük a korábbi sérelmek elfojtásain) túlléphessünk és kidolgozhassuk magunknak és utódainknak azokat a társadalmi integrációs formákat és azok szocializációs mechanizmusait, amelyek az együttműködésre épülnek.

Régóta, de II. József óta bizonyosan uralta a magyar politikai diskurzust a haza és a haladás dilemmája. Az, hogy aki emberbarát, nem lehet hazafi, aki pedig hazafi, nem lehet emberbarát. Ezt a rossz kettősséget már Hajnóczy József feloldotta és megmutatta, hogy ez nem igaz, és lehet valaki egyszerre emberbarát és hazafi. Ebben az esetben pedig nem kerülünk szembe a *„Szükségképpen vagyok ember, s csak véletlenül francia"* Montesquieu-féle meghatározása és De Maistre definíciója – *„Láttam francia, brit, orosz alattvalót és Montesquieu úrnak hála arról is hallottam, hogy perzsák is vannak. De olyan lénnyel, aki ember általában, sohasem találkoztam."* – közötti választással. Ennek viszont feltétele, hogy túllépjünk az *„európai mintakövetés"* – *„nemzeti öncélúság"* diskurzusainak tételein, logikáján, mitológiáin, s a mögöttük meghúzódó sérelmeken és traumákon, és az azokkal összefüggő szocializációs mintákon.

„Egy közösség lényegét nem az adja meg, hogy a közös jelleget, a közös jegyeket a tagok valamiképpen a homlokukon viselik, hanem a közösségben mint közös vállalkozásban való részesség. Alkati vonások, nemzeti jellegzetességek tudatosítása helyett sokkal fontosabb azt tu-

datosítani, hogy mi mindent csinálhat egy közösségből a valóság helyes érzékelése, a tehetetlenség, hazugság és félelmek zárt köreiből való kitörés, feladatok vállalása, értük való helytállás, közös erőfeszítés és közösségi teljesítmény. Ezért haszontalan, sőt szánalmas az a közkeletű beállítás, mely azzal búsong a magyar alkotóerők különböző akadályain, hogy »milyen kár pedig, mert milyen tehetséges, milyen eredeti, milyen zseniális ez a nemzet«. Mondjuk meg végre egyszer, hogy ennek így semmi értelme nincsen, sőt *egyszerűen nem igaz.*

Tehetségről, eredetiségről, zsenialitásról csak kibontakozóban lévő adottságokkal kapcsolatban érdemes és lehet beszélni: hogy bedugult lehetőségekből milyen csodák lehettek volna vagy lehetnének, azt mondhatja, aki akarja, és hiszi, aki akarja, de ez nem tehetség, nem eredetiség, nem zsenialitás. Semmi sem terméketlenebb, mint magunknak ez az érdekességgel való felsallangozása, ez az »elátkozott királyfi« módjára való viselkedés, mely egyrészt a tehetetlenség önmagát ünneplő kibúvója, másrészt a régi, Nagy-Magyarországra méretezett magyar és úri felsőbbrendűségi tudatnak egy kósza maradványa. E lelki beállítás számára mindig megrázkódtatást jelent, hogyha szembekerül azzal a ténnyel, hogy egy bizonyos távolságból nézve magyarnak lenni semmivel sem érdekesebb, mint mondjuk lettnek vagy albánnak. Ami pedig egyáltalán nem borzasztó, mert ha lettek vagy albánok vagyunk, akkor sincs más dolgunk, mint az, hogy a valóságot szemügyre vegyük, s a dolgunkhoz hozzáfogjunk, s ha ezt meg tudjuk tenni, akkor tehetségesek vagyunk, akkor érdekesek vagyunk..."[1]

Az idézet egy olyan esszéből való, amelynek a szerzője már 1936-ban a külföld magyarságképét (azt, hogy a magyarok között sok a tehetséges ember, de hiányzik belőlük az öncélú magatartás és szemlélet, ehelyett az öndokumentálás és az átpolitizáltság határozza meg viselkedésüket) kapcsolatba hozta a magyar társadalom belső hierarchiájával, zártságával, anakronisztikus jellegével.[2] A kérdéses esszében, 1948-ban pedig lezárta a magyar alkatról, a magyar nemzeti jellegzetességekről folytatott két világháború közötti diskurzust. Úgy zárta le, hogy minden sérelmet és fájdalmat igyekezett megérteni, de azokat nem ráolvasásokkal kívánta gyógyítani, hanem teljes diagnózist kísérelt meg adni. Elvetette az *Alkat-*

[1] Bibó István: *Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem.* In: Bibó István: *Válogatott tanulmányok.* I–III. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986. III. 571–619, az idézet: 615–616.

[2] Bibó István: *A mai külföld szemlélete a magyarságról.* In: Bibó István: *Válogatott tanulmányok.* I–III. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986. I. 149–160.

diskurzust, s azt a *hanyatlástörténeti műfajt*, amely annak az alapját képezte és választ keresett *a magyar „közösségi skizofrénia" okaira és történetére.*[3] Terápiája pedig a konkrét feladatok megoldása volt.

S bár a diktatúra eltaposta annak a lehetőségét, hogy kiformálódhassanak azok a demokratikus magyar politikai diskurzusok, amelyeken meg lehet beszélni és fel lehet dolgozni az átélt traumákat és pozitív jövőkép jegyében a konkrét feladatokra lehet összpontosítani, annak példája és időszerűsége ma is aktuális. Mindenekelőtt az, hogy az oligarchia múltértelmezéseit, ellenség- és jövőképeit, s azokat a diskurzusokat, amelyekbe illeszkednek és amelyekkel összeszövődnek, felválthassuk a demokratikus, önkéntes közösségek tagjai közötti beszélgetésekkel és véleménycserékkel, azok változatos, sokszínű és terapikus világával. Azokkal, amelyek méltóságteljes, demokratikus emberek önkéntes közösségeinek, a *„szabadság kis köreinek"* a diszkussziói eredményeként formálódhatnak ki, és amelyek maguk is feltételei annak, hogy tagjai méltóságteljes, szabad emberek lehessenek.

[3] Értelmezésére vö. Dénes Iván Zoltán: *Eltorzult magyar alkat. Bibó István vitája Németh Lászlóval és Szekfű Gyulával.* Osiris Kiadó, Budapest, 1999.

A magyar diplomáciatörténet öröksége

KÖPECZI BÉLA

A hungarológia – mint a Magyar Nemzet 1992. szeptember 25-i számában írtam – „a magyarságra vonatkozó ismeretek kereteként fogom fel", tehát „különböző diszciplínák elemeinek egy meghatározott célra irányított, egymásra is vonatkoztatott egységeként". Multidiszciplináris tudományról van szó, melynek tartalma állandóan változik és amelynek egyik fő módszere a komparatív összehasonlítás. A hungarológiát csak a többi nép kultúrájával összehasonlítva lehet folytatni, csak így van ennek értelme. A diplomácia a kormányoknak más államokkal való kapcsolatait jelzi s ezzel együtt azok ideológiáját és politikai célkitűzéseit. A két fogalom között számtalan kötelék van, de ellentét is. A hungarológia tudományos tevékenység, amely nem függ az ideológiai-politikai kapcsolatoktól, a diplomácia hivatalos viszonyokat tételez fel, amelyeknek tartalma eltérhet a hungarológia álláspontjaitól. Tekintsük át az egyes korszakokat a hungarológia és a diplomácia összefüggéseit elemezve, figyelembe véve az egyes népeket és az eltéréseket!

Szent István korától a mohácsi vészig Magyarország a katolicizmus része volt és kapcsolódott az európai kultúrához. A középkorban nyugati és keleti politikai orientációban a dinasztikus és a hatalmi elv érvényesült. A XIV. századtól a török támadással szemben Magyarország „Európa védőbástyája" lett és ezt a szerepet Nyugat-Európa is elfogadta. Ebben az időben az uralkodók és a tőlük függő egyházi méltóságok értelmezték a magyarságképet, gyakran úgy, hogy a nép eredetét a szkítákkal vagy a hunokkal hozták kapcsolatba.

A mohácsi vész után a magyarság jelentős része protestáns lett, a másik része katolikus maradt. Ez utóbbi elismerte a Habsburgokat és ezek után Nyugat-Európa előtt a császár képviselte „Európa védőbástyája" szerepét. Erdély és a keleti részek török gyámság alá kerültek, de Nyugat felé többé-kevésbé önálló külpolitikát folytattak. Védték a magyar nemesség jogait és harcoltak a protestáns vallásszabadságért. Ilyen módon kétfajta diplomáciai irányzat alakult ki: a katolikus Habsburgokat támogató és a protestáns Erdélyt fenntartó irányzat. Emellett a renaissance-tól kezdve megjelentek Magyarországgal és a magyar néppel kapcsolatban azok az antik földrajzi és történeti leírások, amelyeket áttételesen alkalmaztak a korabeli magyarságra és amelyek barbárságra utaltak.

A XVIII. század elején a Rákóczi-szabadságharc szervezte meg először a folyamatos diplomáciai szolgálatot. Fő célja a magyar nemesség szabadságjogainak biztosítása és Erdély felszabadítása volt, és most már nem a vallási ellentétek, hanem a nemzetiségeket is magába foglaló politikai egység jegyében. Ráday Pál *Animadversionese,* Brenner Domokos *Lettre d'un ministre de Pologne* vagy Klement János Mihály *Az erdélyi fejedelemség jogainak levezetése* (francia nyelven) ezeket a célokat képviselték. A szabadságharc diplomáciai kapcsolatai határozták meg a kor magyarságképét s ezt erősítette meg az 1739-ben megjelent *Histoire des révolutions de Hongrie,* amelyben kiadták Rákóczi emlékiratait is. Természetesen ebben az időben is megjelentek a Habsburg-párt kiadványai, amelyek a magyar felkeléseket a királlyal szembenálló nemesi vagy protestáns zendüléseknek tartották és ilyen értelemben elítélték.

A Rákóczi-szabadságharctól az 1848-as forradalomig Magyarországot a Habsburg Birodalom képviselte és diplomáciájának fő célja a Monarchia fenntartása volt. 1848-ban a felelős magyar kormány megkezdte kiépíteni diplomáciai szolgálatát. Szalay Lászlót az össznémet parlamenthez küldték, majd Angliába ment, de sem ő, sem utóda, Pulszky Ferenc nem ért el eredményeket. Teleki László Párizsban működött, de a francia kormány az angolához hasonló álláspontra helyezkedett: egyik sem akarta szétdarabolni a Monarchiát. A francia értelmiség megosztott volt, egyik része támogatta a magyar felkelést, másik része a nemzetiségi kérdés megítélésében szemben állt vele. A szabadságharc bátor ellenállása Nyugat-Európában széleskörű értelmiségi egyetértést kapott, de a kormányok az orosz inváziót sem ítélték el. A magyar diplomácia szolgáltatta a korszerű ismereteket Magyarországról és hatása a bukás után is érvényesült.

1867 után az Osztrák-Magyar Monarchia közös külpolitikát folytatott és a német orientációt helyezte előtérbe, ami Nyugat-Európában elszigetelődött. A magyar kormány különálló diplomáciai kezdeményezései nem hoztak eredményt, nem tudta elismertetni gazdasági liberalizmusát, és ideológiailag és politikailag Nyugaton szembe került a nemzetiségi kérdéssel. Ebben az időben a magyarságképet nem a diplomáciai kapcsolatok határozták meg, hanem az a tevékenység, amelyek ellenzéki politikusok, írók, művészek és tudósok képviseltek, akik bemutatták a belső helyzetet és ellentmondásait, s igyekeztek szembeszállni a német orientációval. Kialakult tehát az eltérés a hivatalos diplomácia és az ellenzéki közvélemény között.

A Károlyi-kormány, majd a Magyar Tanácsköztársaság nem tudta megvédeni az ország egységét és sor került a régi Magyarország szétdarabolására. A trianoni békeszerződés itthon általános elégedetlenséget

váltott ki a széles közvéleményben és az értelmiségben is. A Horthy-rendszer diplomáciája a keresztény-nemzeti ideológiát és a területi revizionizmust választotta céljaként. Ez a politika szembekerült a szomszédos országokkal és a nyugati hatalmakkal, amelyek támogatták a kisantantot. Ebben a helyzetben a Gragger Róbert által megalapozott hungarológiai kutatás és oktatás abból a tételből indult ki, hogy a régi Magyarország szétesését a rossz nyugati propaganda váltotta ki. Ennek nyomán jelentkezett a magyarságtudomány, amely szakmai színvonalon fogalmazta meg az országra vonatkozó ismeretek kutatását, és amelynek jeles képviselői voltak. Ezek egyik eredménye a *Mi a magyar?* című kötet, amelyben nemzetkarakterológiai és önismereti tanulmányok mellett megjelent Eckhardt Sándor dolgozata a magyarság külföldi képéről. Létrejött egy ellentétes irányzat is, amely a magyarságtudományt „sorstudománynak" fogta fel és a közép-európai népek együttműködését hangsúlyozta. A Magyar Csillag 1943. november 15-i számában Balogh József cikket közölt *A nemzeti önismeret* címen, amelyben azt állította, hogy „a múlt világháborút (tehát az elsőt) nem a harctéren vesztette el a magyarság, hanem a nyugat-európai közvéleményben." Illyés Gyula is válaszolt erre a kérdésfölvetésre és hangsúlyozta, hogy előbb a „belső megigazulást" kell keresni s csak utána lehet szó ellenpropagandáról. Ezt írta: „Midőn az arisztokrata és nemes magyar után bemutatkozott volna a munkás magyar, az igazi nép, akkorra már Petőfi és Arany irányának meghalványulásával – a magyar népnek itthon sem volt hű szava." Az akadémiai hungarológiával szemben az írók képviselték az ellenvéleményt, még ha bizonyos mértékig egyet is értettek az alapvető célkitűzésekkel.

A magyar diplomácia 1927 után előbb Olaszország, majd 1933 után Németország felé fordult, arra számítva, hogy ezek a kormányok támogatni fogják a magyar revíziós követeléseket. Az ún. bécsi döntésekkel ezek csak részben teljesültek, de az ország a jobboldali fasiszta kormányok eszköze lett és 1941-ben csatlakozott a Szovjetunió és szövetségesei elleni véres és pusztító háborúhoz. A párizsi békeszerződés visszaállítja Magyarország trianoni határait, ami azt bizonyítja, hogy sem a diplomácia, sem a hungarológiai kutatás nem ért el eredményeket: a magyarkérdésben a politika döntött.

1945-ben Magyarország a szovjet övezet része lett, a külpolitikát a Szovjetunió iránti hűség jellemezte és a szomszédos országokkal kötött egyezmények. Az ún. proletár internacionalizmus elvetette a szomszédos országokban lakó hárommillió magyar támogatását, arra hivatkozva, hogy a kisebbségi kérdés minden ország belügye. Ez súlyos tévedés volt,

melynek következményeit mind az ország, mind az ottani magyarok súlyosan viselik. 1956-ban a forradalom és a szabadságharc Nyugaton jeles értelmiségiek és politikusok együttérzését váltotta ki a szovjet invázióval kapcsolatban, de a nyugati kormányok semmit sem tettek, úgy, mint 1848-49-ben. Ezután az emigráció képviselte az 1956-os célokat.

A Kádár-rendszer változtatott a magyar külpolitika irányvonalán: kitartott a Szovjetunió iránti hűség mellett, de gazdasági reformokat hajtott végre és kiszélesítette kapcsolatait a nyugati világgal. A megváltozott helyzetben az írók, így Illyés Gyula, emelték fel szavukat a nemzeti identitás ügyében, hangsúlyozva a szomszédos országok magyarságával való kapcsolatokat. Megkezdte munkáját a hungarológia, felhasználva az addigi eredményeket és kiszélesítve témakörét. A magyar intézetek működése kiszélesedett, a külföldi egyetemeken hungarológiai központok, magyar lektorok és vendégprofesszorok tevékenykedtek. Háttérbe szorultak az olyan szimbólumok, mint a puszta, a csikós vagy a cigányfolklór és előtérbe került a magyar termelőmunka, az irodalom, a film, a zene és a tudomány.

Az 1989-es rendszerváltozással új helyzet jött létre: visszatért a kapitalizmus, létrejöttek a demokrácia intézményei és érvényesülnek a szabadságjogok. Magyarország a NATO tagja lett és csatlakozni akar az európai integrációhoz. Ennek kapcsán a kormányok a szomszédos országokkal egyezményeket írtak alá, melyek javítják az országok közötti kapcsolatokat és segítséget nyújtanak az ottani magyarság helyzetének javításához. Bár eltérések vannak a kormányok bel- és külpolitikája között úgy vélem, hogy minden egyes kormány támogatja a hungarológiai oktatást és kutatást. A mi feladatunk most az, hogy tovább szélesítsük ezt a tevékenységet, külön is gondolva a szomszédos országok magyarságára és az ezekkel kapcsolatos külön feladatokra. Jobban kell koordinálni az itthoni és a külföldi hungarológiai munkát, fenntartva a tevékenység politikai önállóságát. Külön is megvizsgálandó a globalizáción belül a hungarológia kérdése. A globalizációnak vannak nemcsak politikai, katonai és főleg gazdasági problémái, hanem vele kapcsolatban felvetődik a nemzeti mentalitás kérdése is. Világosan látjuk, hogy az életmódtól a kultúráig megjelenik az olyan integráció, amelyen belül szembe találjuk magunkat az identitás kérdésével. Ennek vannak teoretikus vonatkozásai, amelyeket a célok szempontjából tekintetbe kell venni. És vannak praktikus szempontjai: annak megvizsgálása, hogy a magyar nyelv és a magyar kultúra miként érvényesíti régi és új értékei alapján a maga befolyását itthon és külföldön. Mindkét vonatkozásra szeretném felhívni a figyelmet, úgy vélem, hogy ezek alapján lehet meghatározni álláspontunkat a globalitással és a magyar identitás érvényesítésével kapcsolatban.

Kis nyelvek az európai csatlakozás küszöbén

NYOMÁRKAY ISTVÁN

1. A nyelvtudomány csak a közelmúltban kezdett el figyelmet fordítani arra, hogy a beszélők száma bizonyos körülmények között döntő hatással lehet a nyelvek életére. Legtragikusabban ez a hatás az ún. nyelvhalál esetében mutatkozik meg, amelyet az illető nyelv életében általában hosszabb „agónia-szakasz" előz meg. Ez a veszély – a legtöbb kutató véleménye szerint – elsősorban a nem standardizálódott, sőt írásbeliséggel sem rendelkező nyelveket fenyegeti. A *L'Europeo* című hetilap 1995. január 18-i számában közölte azt a beszélgetést, amelyet egyik munkatársa a *Világ nyelveinek atlasza* társszerkesztőjével folytatott, aki annak a véleményének adott kifejezést, hogy 2000 és 2100 között a világon kb. háromezer nyelv ki fog halni (Bańczerowski J. 2000: 10). Ez a jóslat már bármelyik „kis nyelvre" vonatkozhat. A kvantitatív szempont élesen veti fel a kis nyelvek problémáját, akár szűkebben (az említett megszorítással), akár tágabban értelmezzük ezt a fogalmat. Maga a „kis nyelv" fogalom sem régi. A nyelvtudományban először Birnbaum H. jelölte *microlanguage* terminussal, szláv vonatkozásban először Duličenko A. D. használta a *mikrojazyk* elnevezést. A fogalmat azonban – amint a kis nyelvekkel foglalkozó monográfiájában Marti R. is megállapítja (Marti R. 1990: 3) – senki sem határozta meg egyértelműen. Marti említett munkájában a *Kleinsprache* terminust konkrétan a szorb és a rétoromán nyelvre alkalmazza. Bennünket ez a kérdés azért is érdekel, mivel az ilyen értelemben vett kis nyelvek közé a burgenlandi (gradišćei) horvát és a ruszin is odatartozik. Burgenlandi horvát nemzetiség Nyugat-Magyarországon él (Burgenland az a Versailles-környéki békekötés után Ausztriához és kisebb részben az akkori Csehszlovákiához csatolt terület, ma osztrák tartomány, amely nevét négy történelmi magyar vármegye német nevének előtagjából kapta). Ruszinok Magyarország északkeleti részén élnek viszonylag jelentős számban, s országos önkormányzattal is rendelkeznek. E két kis nyelv korunkban lépett (léphetett) fejlődésének abba a szakaszába, amelyben napirendre kerülhetett a standardizáció: ezt a folyamatot szótárak és iskolai nyelvtanok megjelenése jelzi. Mindkettő – mint említettem – ún. nemzetiségi nyelv, így bizonyos anyagi támogatást

is élvez. Különbséget kell tehát tennünk a mikronyelvek és a standardizált kis nyelvek között. A következőkben a *kis nyelv* terminust a magyarra és (elsősorban a szomszédos) szláv nyelvekre természetesen ebben a második értelemben használom.

2. Ha abból indulunk ki, hogy a jövőbeni hivatalosan (adminisztratíve) is egységessé váló Európai Unió létrejöttétől függetlenül is az európai nemzetek kapcsolatai fokozatosan egyre szorosabbá válnak, feltétlenül el kell fogadnunk, hogy ez az objektív körülmény egymás alaposabb, mélyebb megértését követeli, ehhez viszont egymás megismerése szükséges. A megismeréshez az út a különböző nemzetek gondolkodásmódjának, világról alkotott képének megértésén át vezet. A világról alkotott kép közvetítője, sőt bizonyos mértékig alakítója is a nyelv. Tudjuk, hogy a világon ma létező nyelvek közül alig több, mint kétszáz rendelkezik írással. A világnyelvek száma sem nagy, köztudomásúan elsősorban az angol (a különböző világrészeken beszélt változataival), a francia, az orosz és (elsősorban Európában) a német tartozik ide. A világnyelvek „klubja" (Bańczerowski J. meghatározása) feltehetően bővülni fog az arabbal, a japánnal, a kínaival, noha ezt a klubot csupán három nyelvre: az angolra, az oroszra és a franciára kívánnák korlátozni. Mindenképpen elsőrendű fontosságú a nemzetközi tudományos életben, de a mindennapi kommunikációban is az angol, ám a közép-európai népek számára a közvetlen szomszédos országok nyelvének ismerete is, hiszen csak ez vezethet egymás alapos megismerésén keresztül egymás megértéséhez. E kívánatos folyamatnak természetesen azzal is ki kell egészülnie, hogy a mi civilizációnkról, kultúránkról is megközelítően valós kép alakuljon ki a majdani unió országaiban. Pomogáts Béla megállapítása szerint „a nyugati magyar 'image'-t (...) hagyományosan az ismerethiány, a bizonytalanság és a közömbösség formálta: geopolitikai problémákat okoztunk, ez idegesítőleg hatott, de nem voltunk túlságosan fontosak, ez közönyhöz vezetett. Ugyanakkor a magyarság nyugati hírét az a kép is befolyásolta, amelyet a közép-európai térség népei és kormányai, különösen szomszédaink alakítottak ki rólunk, és nem minden leleményesség nélkül közvetítettek Nyugatra, terjesztettek el ott." (Pomogáts B. 1999: 23). Az ilyen, nem első kézből származó, ennélfogva szükségszerűen felületes, sőt olykor manipulált kép torz általánosításokhoz is vezetett. A külföldi magyar kulturális intézeteknek, de ugyanígy a felsőoktatási intézmények tanárainak is elsőrendű feladata a reális magyarságkép kialakítása.

3. „A világ nyelvi képének elmélete arra az alapelvre épül, hogy a természetes nyelvben a valóságnak nem az izomorf képe, hanem annak az emberi interpretációja, értelmezése tükröződik." (Bańczerowski J.: *A szavak kapcsolódási mechanizmusa a világ nyelvi képének tükrében.* Megjelenés alatt, Nyr.). A világról alkotott kép sokszor a társadalmi változások függvényében, olykor külső hatások alatt is alakul, változik. Dengl János *Magyar nyelvhelyesség és magyar stílus* (Budapest, 1937) című munkájában – sok más mellett – például még helytelennek (azaz az akkori világképbe nem illőnek) ítélte a *nyugdíjba megy* kifejezést, helyénvalónak a *nyugalomba vonul*-t tartva. Ebben bizonnyal tükröződik az a világkép, vagy más szóval szemléleti háttér, amely szerint az aktív pályafutásukat befejezők bizonyos méltósággal léphetnek (vonulhatnak) új életszakaszukba, anélkül, hogy a feleslegesség, sőt a társadalom számára terhet jelentés érzése nehezednék rájuk. Napjainkban a világkép változásának számos, első hallásra sokszor jelentéktelennek tűnő nyelvi szimptomájával találkozunk, amelyeket korántsem írhatunk kényelmesen és felszínesen csak a múló divat számlájára, ennélfogva – véleményem szerint – helyesbítenünk szükséges őket. Az utóbbi időben egyre gyakrabban hallom az elnyújtott, ereszkedő intonációval ejtett *Jó napot!* köszönést. Ilyenkor nem sajnálom az időt hosszabb magyarázatra, a német, szláv és francia udvariassági beszédaktusok egybevetésére sem, hogy rávezessem az engem így köszöntő egyetemi hallgatót a hagyományos *Jó napot kívánok!*-ra. A világképnek megfelelő üdvözlési formáknál maradva ugyanígy nem természetes, ha például Horvátországban *ljubim ruke!* (= kezét csókolom!) köszöntéssel élek, hiszen abban a civilizációban a *dobar dan* (= jó napot) használatos. Ezek persze csak kiragadott példák, számuk tetszés szerint szaporítható. Ha nem anyanyelvünkön beszélünk, akkor kilépünk a magunk világképéből, átlépünk egy másikba; ezért is írhatta Kosztolányi, hogy „ha más nyelven beszélek, mindig kissé elfogódott leszek. Meg vagyok fosztva attól, hogy a szók közötti csönddel, az ezredik árnyalattal hassak." (Kosztolányi D. 1971: 66). Imre Sándor szerint „minden kor szellemisége, nemcsak főeszméi, hanem gondolkodás- és felfogásmódja, érzéseinek fokai, uralkodó szelleme, erkölcse és szellemi jelenségei s gyengeségei nyomokat hagynak beszédén, a szóképzésen, a szófűzésen és stílon – ugyanezek tényezik, hogy a nyelv különböző időkben különböző lesz szavaira nézve is" (idézi Dengl J. 1937: 6). Egyetlen délszláv példa az elmondottak illusztrálására. A horvátok és a szerbek hivatalosan 1850-ben fogadták el az egységes irodalmi nyelv alapjául a legelterjedtebb és legtisztábbnak tartott dialektust, a što-nyelvjárást. Ha

egy szerb kultúrában gyökerező ember ebben a nyelvjárásban (= irodalmi nyelven) írt művet hall vagy olvas, akkor számára ez bizonyos fokig ma is a mindössze százötven éves nyelv produktuma lesz, amely esetleg nemcsak szűkebb szülőföldjének dialektusától, de a XIX. század elején és közepén keletkezett irodalmi művek nyelvétől is különbözik, míg egy – mondjuk – dubrovniki (raguzai) horvát számára ez a nyelv több évszázados hagyományt képvisel, hiszen Raguzában már XV. században gazdag irodalom bontakozott ki ugyanezen (az akkor még) regionális irodalmi nyelven. Az interpretáció és a hatás az említett két esetben jelentősen különböző.

4. Nemzettudat és nyelv összefüggésére már Humboldt is rámutatott, amikor kijelentette: „Die wahre Heimat ist eigentlich die Sprache." „A nyelvhez való ragaszkodás nélkül nincs nemzeti érzés; ha van a világtörténelemnek egyáltalán megcáfolhatatlan tanulsága, akkor ez az." (Engel, [saját fordításom a többi idegen nyelvű idézettel együtt – Ny. I.] *Deutsche Stilkunst* 1919: 248). „A nyelv a leghatalmasabb összekötő kapocs a nemzet életében" (Gerber, G.: *Die Sprache als Kunst.* Bamberg 1871: I. 264), és sorolhatnánk tovább a lényegében egybehangzó megnyilatkozásokat, amelyek a nemzettudat ápolásában mind-mind döntő szerepet tulajdonítanak a nyelvnek. Ezt ma talán legkézzelfoghatóbban az „új" nemzeti nyelvek helyzete mutatja. A Szovjetunió szétesését követően szinte egyik napról a másikra törtek felszínre a nemzeti nyelveket megújító törekvések, amelyek addig csak látensen voltak jelen. Lendületet vett az ukrán és a fehérorosz nyelvművelés, hogy csak a két legfontosabbat említsük. Jugoszlávia felbomlását szinte azonnal követte a horvát nyelv használatának törvényi szabályozása, s ezen új standardizáció jegyében színvonalas grammatikák, helyesírási szabályzatok és új értelmező szótárak jelentek meg. A felszabadult nemzet első reakciója az anyanyelv immár szabad, semmiféle törvény vagy politikai machináció által nem korlátozott ápolása és szabályozása volt. Számtalan nyilatkozat hirdette ugyanazt, amit Kosztolányi már 1922-ben kifejtett: „Goethe azt írja, hogy aki nem ismer idegen nyelveket, az az anyanyelvét sem ismeri. Ez igaz. Csak tükörből pillanthatjuk meg tulajdon arcunkat, s akkor tudjuk meg, milyenek vagyunk. De aki már az anyanyelvét sem ismeri, az ember sem lehet. Nemzetközi ember nincsen. Az politikai fogalom, annak is ábrándos és korcs." (Kosztolányi D. i. m. 47). Az első lépés tehát (a szabaddá vált közép-európai – és kelet-európai – nemzetek történetében több ízben is megtett első lépés) az anyanyelv lehető legtökéletesebbé tételére való törekvés, hogy az a világról alkotott kép megteremtésére és közve-

títésére képes és egyre alkalmasabb legyen. Ezt kellene, hogy kövesse más – elsősorban a szomszédos – népek nyelvének/nyelveinek elsajátítása s evvel együtt és ezáltal civilizációjuk, gondolkodásmódjuk, egyszóval világképük megismerése.

A pár hivatkozással az volt a célom, hogy megmutassam, korunk nyelv- és anyanyelvművelési kérdései, feladatai évszázadok óta folyamatosan jelen voltak és jelen vannak az európai nemzetek szellemi életében. A nyelvek szemléleti hátterének problémája napjainkban a publicisztikát is foglalkoztatja. Egy kedves kollégám hívta fel a figyelmemet a Der Neue Pester Lloyd 2000. július 11-i számában megjelent tárcára *(Mein Freund, das Sprachgenie),* mely a következőképp kezdődik: „Talán emlékeznek még rá, a budapesti entellektuelre, aki folyékonyan beszél ugyan németül, de magyarul gondolkodik. Aki mindent szóról szóra fordít, vaslogikával kombinál, de (...) hamis jelentést nyer." Egyszóval magyar nyelvi világképét fejezi ki német szavakkal. Ilyen természetű megfigyeléseim szép számmal vannak a magyarországi horvát, szerb, szlovák nemzetiség képviselőinek nyelvhasználatában. Szemléleti hátterük, gondolkodásmódjuk magyar, tehát (kis túlzással) anyanyelvük szavaival ugyan, de magyarul beszélnek. Ez érvényes többé-kevésbé a szomszédos államokban élő magyar kisebbség nyelvhasználatára is. A nyelv és nyelvhasználat összefüggését annak idején Humboldt is megfogalmazta: „A nemzet tevékenysége a nyelvről a nyelvhasználatra tevődik át, így a sajátos néplélek megkezdi pályafutását, amelynek során ez a kettő (ti. a nyelv és az úzus – Ny. I.) kölcsönösen egymás lelkesítő segítségének örvend." (Humboldt, idézi Gerber G. i. m. II/2, 110).

5. Napjainkban is felvetődik a kérdés: fenyegeti-e valamilyen külső vagy belső veszély a nyelveket, különösen a közép- és kelet-európai „kis" nyelveket, amelyek beszélői nemcsak lélekszámban nem vehetik fel a versenyt az angollal, a némettel vagy más nagy nyelvvel, hanem a rajtuk civilizálódott nemzetek gazdaságilag s ennek folyományaként kulturális tekintetben, tehát szellemileg is kiszolgáltatva látszanak lenni a gazdag „nagyoknak", és behatárolt körülmények között, megszabott irányban és mértékben fejlődhetnek?

Ha ténylegesen fennálló és a potenciális „veszélyeket" csoportosítanom kellene, a következőket tudnám kiemelni:

a) a nyelv tisztaságának veszélyeztetettségét (az idegen szavak túlhajtott, megokolatlan használatát);

b) a nyelvhasználati norma, a nyelvhelyesség megsértéséből eredő veszélyeket;

c) a nyelv árnyaltságát, kifejezésbeli gazdagságát elimináló tényezőket s ezzel összefüggésben

d) az „új beszéd" (newspeak) terjedésének hatását.

Ad a) Mindennapi nyelvhasználatunkban rengeteg fölösleges idegen szóval élünk. Többségük eredetileg valamely tudományág vagy szakma műszava volt, innét terjedt el a köznyelvben. Használatuk hátterében sokszor a „műveltség" fitogtatása húzódik meg. Két példát említek. Az első a *probléma* szó rohamos terjedése s ezzel együtt jelentésének kiüresedése. Ez a folyamat a XX. század eleje óta követhető nyomon. A horvát akadémiai nagyszótár a XIX. század kilencvenes éveiben nem is veszi föl. Később persze beilleszkedett az átvevő és használó nyelvek szintaktikai rendszerébe, de azon az áron, hogy olyan szavakat szorított ki, mint *kérdés, akadály, baj, gond,* stb. Újabban ezt a szerepet látszik átvenni a *gond,* amelyet délnyugati szomszédainkhoz hasonlóan eredeti jelentését devalválva használunk: *semmi gond!* (horvát: *bez brige!*). A tudálékos nyelvhasználat riasztó példájaként említem azt a párbeszédet, amelynek már évekkel ezelőtt akaratlan fültanúja voltam. Az egyik beszélgetőpartner azt akarta megtudni, társának mi is a pontos lakcíme, s így fordult hozzá: *Add meg, kérlek, a paramétereidet!*

Ad b) A nyelvhelyességi normák áthágását is szemléltetem egy példával. Noha a magyar vonatkozó névmások használatának megvannak a maguk világos szabályai, a médiában számtalanszor hangzik el gyűjtőnevekre vonatkoztatva az *aki.* Ez a hibás úzus feltehetően a *család, rokonság* stb. jelentésű szavak utáni mellékmondatokból indult ki, s innen terjedt tovább. Lehetséges, hogy valamiféle nyelvileg hibásan megjelenített udvariasság húzódott meg a szemléleti háttérben. Újabban hallom például keresztelési szertartás bevezető mondataként ezt is: Szeretettel köszöntjük a kedves családot, *akik...* Ha ez a szokás általánossá válik, névmási rendszerünk elszegényesedését eredményezi.

Ad c) Köztudomású, s az újgrammatikusok óta elfogadott tény, hogy minden nyelvben ökonómia uralkodik. Hadrovics László mondattanában ezt „a nyelvi megformálás takarékosságá"-nak nevezi. A takarékossággal azonban nem tévesztendő össze a kommunikáció elfogadott s tudományosan is leírt maximáinak megsértését eredményező rövidség. Egyre gyakrabban hallani például mobiltelefon-beszélgetésekben, hogy a hívott fél mindenfajta üdvözlés nélkül csupán így reagál a hívásra: *Mondjad!* A modern készüléken látja, ki a hívó, ilyenformán a kölcsönös bemutatko-

zás funkcionálisan fölöslegesnek is tekinthető, mégis érzek ebben a „takarékosságban" valami embertelen mechanikusságot. Ugyanide sorolom azokat az idegen szavakat is, amelyek jelentésköre olyannyira kitágult, hogy úgyszólván nem is jelentenek már semmit. Horvát nyelvművelők fájlalják, hogy – főképp a fiatalok kommunikációjában – nincs már *szép, nagyszerű, gyönyörű, ragyogó* stb., csak *szuper.*

Ad d) Az úgynevezett *újbeszéd (newspeak, novogovor, nowomowa, novořeč)* mint futurisztikus fogalom – köztudottan – Orwellnél jelenik meg, aki a fogalom meghatározása mellett a totalitárius rendszer elképzelt idiómájának grammatikáját is felvázolta, és rövid szójegyzéket is mellékelt a leíráshoz. Az *újbeszéd* lényegében – mint előbb említettem – a totalitárius rendszer propagandanyelve (beszéde, stílusa), amely egy meghatározott politokrácia zárt szociolektusaként az uralkodó ideológia metanyelvévé válva arra törekszik, hogy átvegye a köznyelv funkcióját. Egyértelmű definíciót a nyelvtudomány nem alkotott, több általános, leíró jellegű meghatározást ismerünk: *politikai nyelv, a politikusok és a politika nyelve, mai hivatalos propaganda* stb., egészen az említett orwelli *newspeak*-ig. A kutatók megegyeznek abban, hogy az *újbeszéd* egyúttal szemantikai inflálódást, sőt nyelvi korrupciót jelent, illetve eredményez. Egyes kutatók nem csupán az igazság, de az igazság megismerésére irányuló törekvés devalvációjáról is beszélnek. Az *újbeszéd* jelenségeire különbözőképpen reagálnak szomszédos népeink. A horvátok sok ilyen kifejezést szerbizmusként, a szlovákok bohemizmusként élnek meg. Persze ez számtalan esetben így is van. A kutatók többsége egyetért abban, hogy „az újbeszéd tipologizálásakor nem szükséges valamiféle politikai (fasiszta, kommunista) előjelet feltételezni. Bizonyos, hogy a szláv nyelvekben az újbeszéd túlnyomórészt lexikai elemei a második világháború folyamán jelentek meg, ám ezek a háborút követő csaknem fél évszázad nyelvhasználatában összehasonlíthatatlanul nagyobb szerephez jutottak, mint annakelőtte." (D. Sesar–I. Vidović: *Što je novogovor učinio hrvatskomu jeziku?* Jezik god. 47., br. 3. 81–94. [id. 82]). Az *újbeszéd*del, mint manipuláció eszközével részletesen foglalkozik Bańczerowski J. (i.m. 297–311), és utal rá Kiss J. is, így most röviden inkább csak néhány nyelvi sajátosságát említem.

a) A lexikában fontos szerepet kap a köznevek használata, leggyakrabban a mondat alanyaként. Pl.: *nép, nemzetiség, osztály, egység, harc, testvériség, probléma, helyzet, mechanizmus, tényező* stb.

b) Jelzőként az idézett és hozzájuk hasonló főnevek mellett gyakran állnak: *miénk (a mi...); népünk, pártunk, álláspontunk, külső/belső ellenség, meghatározó tényező, társadalmi-politikai helyzet* stb.

c) Határozószók, amelyekkel a közlő mintegy elhatárolódik attól, amit mond: *csaknem (mindig), személyesen (ez a véleményem), gyakorlatban* stb.

d) Negatív értékítélet kifejezése: *reakciós, retrográd, agresszor, terrorista* stb.

e) Eufemizmusok: *árváltozás, árkorrekció, munkabeszüntetés.*

f) Népi metaforák: *bölcsője, talaja, táptalaja, gyökere valaminek.*

g) Ún. újbeszéd-modelleket különböző tartalmú szavakkal lehet bővíteni, stilisztikailag színezni, árnyalni. A *forradalom* például sokféle jelentéstartalmú melléknévvel bővíthető: *francia forradalom; nagy októberi szocialista forradalom; kultúrforradalom; ellenforradalom, bársonyos forradalom* stb. Ugyanezek a terminusok megvannak a szomszédos szláv népek nyelvében. A horvát és több más szláv nemzetiségű kutató szerint „a nyelvészek és irodalmárok a nyelvi kultúra általános hanyatlását állapítják meg, és figyelmeztetnek arra is, hogy ez a folyamat még nem állt meg a 90-es évek elején, amit az újbeszéd maradványai a poszttotalitárius időszakban bizonyítanak is." (D. Sesar–I. Vidović i. m. 81).

Mégis mi védi, mi védheti meg a nyelvet a tárgyalt és hozzájuk hasonló negatív hatásoktól? Egy szociolingvistát idézek: „A nyelvi jel önkényessége védi a nyelvet a változásoktól, mert a tömeg nem kompetens a változtatásában, s maga a nyelv is, a kollektív fogalmak inerciája folytán ellenáll a változásoknak. Ellenben az idő hat a nyelvi jelekre, a jel egyidejűleg változó és változhatatlan, s a változások a jelölő és a jelölt viszonyában öltenek testet." (Rajić, Ljubica: *Objašnjenje u istorijskoj lingvistici* [Magyarázat a történeti nyelvészetben] Zagreb 1991: 138). Ezt a Saussure szellemében fogant, elméletileg nagyrészt helytálló megállapítást konkretizálnunk szükséges. Kiss Jenőnek a mai magyar nyelv rétegződéséről közölt felosztását alapul véve (Kiss J. *Társadalom és nyelvhasználat.* Nemzeti Tankönyvkiadó. 1995: 77) – mint az elmondottak is mutatják – megállapítható, hogy az idegen világképen vagy a totalitárius diktatúra politikai nyelvhasználatán alapuló nyelvi színtelenedés, szegényedés, devalválódás elsősorban a köznyelvet, ezen belül is a publicisztikát, rajta keresztül pedig bizonyos mértékig a társalgási nyelvet, az egyes réteg- és csoportnyelveket fenyegeti. Ami a köznyelvet, a tömegkommunikáció és főképp a reklámok nyelvét illeti, tanulságos annak az amerikai turistacsoportnak a felháborodása, amelynek tagjai 1995-ben Krakkó főterén megdöbbentek a rengeteg angol nyelvű reklám láttán. A csoport

egyik tagja a következőképpen reagált erre a jelenségre: „Visszanyertétek a szabadságotokat, a saját országotokban vagytok, mi kényszerít benneteket arra, hogy ilyen alárendelt angolságot használjatok?" (Bańczerowski J.: *A nyelv és a nyelvhasználat aktuális kérdései.* Egyetemi fonetikai füzetek 24: 7). Ugyancsak ő idézi a Berkeley Egyetem egyik professzorát: „Akárcsak az Egyesült Államokban, Európában és más földrészeken is az alacsony színvonalú programok, a benyomuló reklám és a túlburjánzó kommercializmus vált a tévéadások meghatározójává..." Úgy vélem, a felsorolt jelenségek nagy része éppen úgy jellemzi a többi közép-európai nemzet nyelvét, mint a miénket. Azt is láttuk és tudjuk, hogy a nyelvművelés, az anyanyelv és más nyelvek megismerésének szükséglete bizonyos korokban elemi erővel tör felszínre, de tulajdonképpen évszázadok óta napirenden van. A nyelv(ek)et fenyegető veszélyeket is konstatálták minden korban. Mi lehet akkor a feladat ma? A vázolt és károsnak ítélt jelenségek hátterében – kivéve talán, ha szándékos manipulációról van szó – mindig a tudatlanság, műveletlenség, a gondolkodásra való restség húzódik meg. A terápia tehát – bármennyire egyszerűen hangzik is – az oktatás. Emellett szükséges a nyelvet előírásokkal, kötelező szabályokkal, törvénnyel is védeni. Hivatkozhatom itt a horvát nyelvvédők szinte össztársadalmi üggyé vált munkájára, de a lengyel nyelvtörvényre is, amelynek 7. cikkelye kimondja, hogy „valamennyi állami szerv, állami és önkormányzati hivatal (...) köteles arra törekedni, hogy a hivatalos levelek, közlemények, utasítások nyelve érthető, tömör és helyes legyen" (Bańczerowski J. 1998: 2). Mindez persze áldozatokkal jár, ezért mondja Glatz Ferenc, hogy „a kis nemzetek kultúráját fenntartó technikák üzemeltetése (...) soha nem lesz versenyképes üzleti vállalkozás. E kis nemzeteknek dönteniük kell: áldoznak-e adóforintjaikból anyanyelvi kultúrájuk, hagyományaik megmentésére, vagy sem (...) Az anyanyelv elszegényedése (...) a társadalom emberi-érzelmi-értelmi elszegényedésével jár együtt." (Glatz F.: *Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián.* Ezredforduló 1997/1: 5). A nyelvművelés tehát – ez mindannyiunk számára világos – anyagi áldozatot követel a nemzet egészétől. A globalizáció ugyanis – amint erre Orbán Viktor miniszterelnök is utalt A magyar nyelv hetének országos megnyitóünnepségén mondott beszédében 2000. április 21-én – „nem kedvez az olyan kicsi államoknak, mint amilyen mi vagyunk, amelyek megpróbálnak a nyelvfenntartásban, hagyományőrzésben jeleskedni." (Édes Anyanyelvünk XXII/3: 1).

Bessenyei György egykori híres mondását ma úgy értelmezhetjük, hogy a nyelv, az anyanyelv világképünk alkotója, a valóság interpretációja,

azaz a világban való tájékozódás alapvető eszköze. Ha a szomszédos nemzetek fiai nem igyekeznek egymás nyelvét is megtanulni, nem érthetik meg egymást, sokszor még a leghétköznapibb, alkalmi közléseket sem. Térségünk kis népeinek kis nyelvi problémái nagyjából azonosak. Elképzelhetőnek tartok, sőt ehelyütt kezdeményezek is egy közös projektumot; mondjuk, három vagy négy kis nyelv helyzetének alapos leírására, a közös jelenségek együttes elemzésére, amit aztán a közös problémák együttesen megtervezett és megszervezett megoldása is követhet.

A szövegben fel nem oldott rövidítések:

Bańczerowski J. 1998: Bańczerowski Janusz, Kötelességünk-e gondoskodni anyanyelvünkről? MNy XCIV 1998, 16–34.

Bańczerowski J. 2000: Bańczerowski Janusz, A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései. ELTE Bölcsészettudományi Kar Szláv és Balti Filológiai Intézet, Lengyel Filológiai Tanszék. Szerk. Nyomárkay István.

Kosztolányi D. 1971: Kosztolányi Dezső, Nyelv és lélek. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest.

Marti, R. 1990: Marti, Roland, Probleme Europäischer Kleinsprachen. Sorbisch und Bündnerromanisch. München.

Pomogáts B. 1999: Pomogáts Béla, Magyarságkép és az ország külpolitikai stratégiája. In: Magyarságkép és történeti változásai. Szerk. Pataki Ferenc, Ritoók Zsigmond MTA Budapest.

A finn modell
A finn nyelv és kultúra jelenléte külföldön

TUOMO LAHDELMA

1. Amikor készültem erre az előadásra felkerestem Jyrki Kalliokoski urat, a finn lektorokat küldő szervezet, az UKAN elnökét, s feltettem neki a kérdést: miben látja annak a titoknak a nyitját, hogy világszerte erősödik a finn nyelv és a kultúra külföldi egyetemeken való jelenléte az utóbbi években. Kalliokoski úr azt hangsúlyozta, hogy az 1995-ben történt EU csatlakozás a kultúraterjesztés szempontjából is hallatlanul sokat jelentett a finneknek, anélkül, hogy különösebben tettek volna valamit a siker érdekében. Megemlítettem neki, hogy a konferencián a közönség éppen azt kívánja hallani tőlem, milyen stratégiát érvényesítettek a finnek a kultúraterjesztésben elért siker érdekében. Kérdőn nézett rám, hosszan eltűnődött, majd töredelmesen bevallotta, hogy semmiféle stratégia nem létezik, de tüstént hozzátette, hamarosan szeretnének efféle stratégiát kidolgozni, hogy a jelenlegi szintet megőrizhessék. Ez a feladatkijelölés összhangban van azzal a törekvéssel, ami a finn állam politikáját évek óta jellemzi, vagyis nem az oktatóhálózat fejlesztése a cél, hanem a létező helyek megerősítése. Végül arról is faggattam Kalliokoski urat, milyen lehetőséget lát külföldi egyetemeken a finn és a magyar felek összefogására a kultúraterjesztés területén. Szerinte ilyen összefogásra már kevéssé van lehetőség, mivel a hagyományos finnugor tudományos szemlélet háttérbe szorult, következésképp a finn és a magyar nyelv és kultúra is távolabb került egymástól.

2. Jelenleg finn nyelvet és kultúrát 89 egyetemen, összesen 26 országban tanítanak. A tanárok száma több mint száz. Közülük a finnek küldtek ki 4 professzort, 27 lektort és 5 ún. nyelvoktató segédtanárt (kieliassistentti). Jelen pillanatban külföldön finn nyelvet az említett egyetemeken valamennyivel több mint 2000-en tanulnak. Emellett meg kell említeni, hogy a finnek Finnországban évente 7 nyári nyelvtanfolyamot szerveznek. Ezek közül három tanfolyam az északi államokból jövő hallgatóknak van meghirdetve, s évente ezeken a rendezvényeken 250-en vesznek részt.

Ami az anyagi ráfordítást illeti, az adataim 1996-ra vonatkoznak. A Finnországból kiküldött tanárok fizetésére 6,2 millió FIM-t fordítottak. Ezen kívül egyéb célokra 2,6 millió FIM-t költöttek (utaztatás, tárgyi felszerelések, egészségügy, taneszközök, lektori konferenciák, nyári tanfolyamok).

3. Kiindulópontként Fazekas Tiborc: *Hungarológia a fordulóponton* címmel megjelentetett cikkére hivatkozhatom (*Hungarológia* 2 (2000)/1–2. 53–67). Fazekas a mai magyar hungarológia figyelmébe a finn gyakorlatot ajánlja, sőt, egyfajta finn modellt vázol fel. Emlékezhetünk rá, hogy efféle javaslattal, a finn példa állításával már többször is találkozhattunk a magyar művelődéstörténet során. Közismert, hogy a magyar népi írók a harmincas években az északi demokráciákban látták a követendő példát, s így fordult figyelmük Finnországra is. Legismertebb példája ennek Kodolányi János: *Suomi. A csend országa* című műve 1936-ból, amelyben a szerző elsősorban azt emeli ki, hogy a finn középosztály a paraszti rétegből újult meg. Az 1980-as években Finnországot politikai értelemben modellnek ajánlották főként amerikai politikai elemzők Magyarország számára.

Amikor a saját kultúránk külföldi terjesztéséről gondolkodunk, tisztában kell lennünk azzal, hogy ez mindenkor a politikai és gazdasági helyzet függvénye. Ilyen értelemben a finn modell változtatás nélküli követése – az egyéb feltételről most nem is beszélve – egyben a finnhez hasonló gazdasági és politikai feltételeket is követel. Ezen kívül tudnunk kell, hogy e két tényező állandó változásban van, következésképp eszerint kell átírni a kultúraterjesztés stratégiáinak a forgatókönyvét. Hosszú távú stratégiát ezen a területen nemcsak lehetetlen, de szükségtelen is kidolgozni, mert az hamar teherré válik a változó körülmények között. Így a saját kultúránk hatékony terjesztése leginkább az alkalmazkodás végtelen folyamata által lehetséges. Nyilvánvaló, hogy a magyar kultúra politikai és gazdasági függőségei olyannyira eltérnek a finn kultúráétól, hogy a finn kultúraterjesztés módozatának követése legfeljebb csak elvi formában lehetséges. A magyarországi kultúratámogatás terén tapasztalt fejleményeket figyelembe véve Fazekas Tiborc találóan beszél „fordított klebelsbergi helyzetről" (59. p.), amennyiben Magyarországnak a NATO-csatlakozással nőttek a hadi kiadásai, következésképp a költségvetés kevesebbet tervezhet többek között a kultúrára.

4. Hogy sikeresek voltunk, az bizonyos, de hogy ennek a sikernek voltaképpen miben jelölhető meg a tényleges oka, az nem világos. Valójában a finnek ezúttal is, mint a történelmük során annyiszor, alkalmazkodtak a történelmi helyzet szerencsés változásához. Ezt az alkalmazkodási készséget azzal tudom szemléltetni, hogy amikor Finnország I. Sándor (1777–1825) uralkodása idején az orosz birodalom részévé vált, rövidesen Napóleon fenyegetésének a hatására mégis autonómiát nyert el, amihez a későbbi elnyomás idején is konokul ragaszkodott. Vagy emlékezhetünk rá, az 1917-es októberi forradalmat követő kaotikus állapotok tették lehetővé az önálló Finnország létrejöttét.

Ahogy előbb megemlítettem, bizonyos finn nyári tanfolyamok csak az északi államok polgárai számára léteznek. Ez azzal van összefüggésben, hogy a finn nyelv tanítása külföldiek számára az Északi Államok(Dánia, Izland, Finnország, Norvégia, Svédország) együttműködése részeként jött létre. Közös anyagi forrásokat hoztak létre egymás nyelve és kultúrája megismerése céljából. Hangsúlyozandó, hogy akár földrajzi, akár politikai értelemben fogjuk fel az Északi Államokat, mindenképpen jellemző, hogy ezen országok között nagy egyetértés és együttműködési készség tapasztalható, különösen a XX. században. Ez rengeteget segített főleg abban az időszakban, amikor létrehoztuk a nyelvünk és a kultúránk terjesztésének első formáit. Friss, a kultúra terjesztését elősegítendő történelmi eseményként említhető Finnország EU-hoz történt csatlakozása. Nem lehet tagadni, hogy az EU tagság gazdasági hatásainak megítélésében megoszlanak a vélemények, de abban egyetérthetünk, hogy a kultúraterjesztés szempontjából mindenképpen előnyös. Az EU-csatlakozásunk következtében a finnek iránti érdeklődés jelentősen megerősödött, s paradox módon elsősorban Európán kívül (Észak-Amerika, Ázsia, Ausztrália). Ennek mentális hatása a finnekre már most érzékelhető. A finnek önképének változása kapcsán elmondható, hogy egyre inkább megkérdőjeleződnek azok a jelzők, amivel a finnek hagyományosan magukat illették, s amelyek Zacharias Topelius (1818–1898) 1875-ben megjelent *Boken vårt land (Az országunk könyve)* című könyvéből származnak. Eszerint a finnek lassúak, megbízhatóak, hűségesek, csendesek, félénkek és képtelenek kommunikálni.

5. A finn oktatás külföldi egyetemen elsőként a Tartui Egyetemen kezdődött el 1803-ban. Az 1880-as években a következő helyeken indul egyetemi finn tanítás: Budapest, Oslo, Koppenhága, Uppsala. Az 1990-es évek első felében fokozatosan terjed a finn oktatás külföldön. Az 1960-as

években szükségessé válik egy szervezet létrehozása, amelynek feladata hármas: a külföldi egyetemeken történő finn oktatás figyelemmel kísérése, koordinálása és támogatása. Így jön létre a külföldi lektorok bizottsága (Ulkomaanlehtorikomitea).Ugyanebben az időszakban indulnak az első nyári tanfolyamok. Az elsőt 1963-ban szervezik a finnek az Északi Tanács javaslatára, akkor még kizárólag az északi államokból érkező hallgatók számára. 1967-től kezdve tágabb hallgatóságnak kínálják a tanfolyamokat.

1969-ben hozzák létre a Külföldi Lektori és Nyelvi Tanfolyamok Ügyintéző Bizottságát (UKAN). Ekkor 16 országban 41 egyetemen tanították a finn nyelvet. Az oktatási helyek növekedésének legdinamikusabb időszaka a 60–70-es évek voltak. A jelenleg működő oktatóhelyek nagy része jött létre ebben a két évtizedben. Ezt a növekedést hatékonyan elősegítette az 1975-ben Helsinkiben szervezett az Európai Biztonsági és Együttműködési Konferencia, aminek a következtében újabb kétoldalú szerződés jött létre, s általában a konferencia eredményeképpen a kis népek és kultúrák helyzete megerősödött. 1970-től szerveznek Finnországban lektori konferenciát a külföldön tanító finnek számára.

Az 1980-as évekre átmeneti leépülés jellemző a pénzügyi támogatás terén. Már létező működési formákat szüntettek meg Európában és az Egyesült Államokban. A Helsinkiben megindult, a kis nyelveket és kultúrákat felkaroló folyamat tehát veszélybe került. Az UKAN fő feladata ennek az ellensúlyozása volt ekkor.

Az 1990-es évek eseményeit a Szovjetunió felbomlása határozta meg. Ennek egyik következménye a balti országok önállósodása. A finn kultúra felől nézve a kultúra befogadóinak a száma ezáltal is nő. Főként ezeken a közeli területeken jönnek létre új oktatási helyek (Tallinn, Tartu, Vilnius, Riga). Hasonlóképpen megélénkült az érdeklődés a volt Szovjetunió területén élő finnugor népek körében a finn kultúra iránt. Külön programot hoz létre a finn állam a rokon népek számára. A finn parlament elfogadta azt az 1994-től 1996-ig terjedő különprogramot, aminek a célja az Oroszországban élő finnugor nyelvek és népek támogatása. Ennek részeként öt egyetemre küldtek finn nyelvtanárt.

A legutóbbi fejleményről már többször szó esett, az Európai Unióhoz történt csatlakozással a finn az EU egyik hivatalos nyelvévé vált. Friss fejlemény, hogy 1998-ban az UKAN státusza megváltozott, mert hozzákapcsolták a CIMO-hoz (Center for International Mobility).

Nemzetközi kézikönyvek tanulságai a hungarológia korszerű értelmezéséhez

VOIGT VILMOS

Az ismert viccel kezdem: az UNESCO (ENSZ?) pályázatot hirdet: az egyes országok írjanak könyvet az elefántról. A franciák egy elegáns küllemű könyvvel jelentkeznek: *La vie amoureuse chez les éléphants*. A németek egy hatalmas munka első kötetét mutatták be: *Einleitung in die vergleichende Kunde der vierbeinigen Elephanten.* Bd. I. Teil 1. A norvég könyv címe ez volt: *Norge og vi Norrmenn.* Gondolom, a jelenlévők kitalálják a vélhető magyar változatot: *Mi a hungarológia és hogyan kell művelni?*

Érdemes ezzel kapcsolatban figyelembe venni, hogyan oldanak meg hasonló feladatot másutt. Sőt, érdemes itt, mondjuk nem kínai vagy amerikai, inkább velünk összemérhető kézikönyveket figyelembe venni. Még ezek közül sem mindent, mindenfélét. Például a sok évtizede kiváló csehszlovák, majd cseh és szlovák honismeret *(vlastiveda)* kézikönyveit most nem említem, pedig ezektől legalább hatvan éve sokat tanulhattunk volna. (Az első, az önálló szlovák állam által megszerkesztett kézikönyvből is, noha ez Tišo idején jelent meg.) Tudunk ukrán, belorusz kézikönyvekről is. Mégsem ezek követését javasolnám.

Annak érdekében azonban nehéz lenne érvelni, miért ne vegyük figyelembe a kurrens észt és finn kézikönyveket. Az észtek ugyanolyan társadalmi háttérből ugyanolyan társadalmi háttérbe igyekeznek. A finnekkel való hasonlóságunk pozitív módon nyilvánvaló. Csak remélhetjük, hogy egyszer elérünk arra a szintre, ahogy a finnek nemzeti kultúrájukat támogatni és propagálni tudják. Magam is, mások is évtizedek óta emlegetjük azt, hogy kész mintáink lennének kultúránk (vagyis a hungarológia) népszerűsítéséhez, ha végre valakik nem csak kinyilatkoztatnák, hanem meg is néznék: hogyan is csinálják ezt finn rokonaink. Ennek persze csak egyik összetevője a kézikönyvek létrehozása.

Az évtizedek óta kiváló kézikönyveket közzétevő kiadó, az Eesti Entsüklopeediakirjastus 1998-ban adta ki *Eesti rahvakultuur* (Az észt népi kultúra) c. kézikönyvet, 676 lapnyi terjedelemben. A két szerkesztő (Ants Viires és Elle Vunder) vezető észt etnográfusok. Velük együtt ti-

zenhat folklorista-néprajzkutató volt a szerző, köztük egyetlen személy volt egykor külföldre emigrált (voltaképpen észtországi német) etnológus. Huszonnégy fejezet van a könyvben, ezek nagyjából egyforma (két-három ívnyi) terjedelműek. mindegyik fejezet jó illusztratív anyaggal rendelkezik, néhány lapnyi szakirodalom-jegyzéket is ad. Voltaképpen néprajzi áttekintés e könyv: egyetlen vaskos kötet, észt nyelvű. Három bevezető fejezet után a „munka", a „környezet", a „család és a társadalmi élet" részek következnek, végül négy fejezet olvasható „a mai társadalom felé" címmel. Ezekben a társadalmi változások, a munkások kultúrája, a városok mai élete szerepel, illetve a népi kultúra egészére való visszatekintés, az egyik szerkesztő (Viires professzor) tollából.

Ami számunkra a tanulságos: egy-két év alatt létre lehet hozni egy ilyen modern néprajzi kézikönyvet. Nem sokkötetes akadémiai munkát (erre van szükség, de most nem erről beszélek!) hoztak létre, hanem egyetlen, alapos kötetet. Ez észtül, észteknek íródott, még a hivatkozások is ilyenek. El tudom ugyan képzelni, hogy valaha más nyelvre is lefordítják, ám az egész mű mégis az észtek számára készült, otthon. Nincs benne például fejezet az észt emigrációról, és az egykori/mai nemzetiségekről (svédek, németek, oroszok, cigányok, zsidók stb.). Minthogy nincs tárgymutató a könyvben, mindezt *en gros* állítom, de aligha tévedek.

Másfél évszázadnál nagyobb múltra tekinthet vissza a „Finn Irodalmi Társaság" (Suomalaisen Kirjallisuuden Seura), amelyet csak irigyelhetünk. A voltaképpen a Kalevala és a „Finn nyelv nagyszótára" publikálására létrehozott intézmény ma a finn népköltészeti archívumot, a finn irodalmi archívumot jelenti. (A nyelvtudományi, régészeti kutatások más intézményekben folynak, a történettudományi kutatásoknak van önálló társasága, de tudtommal nincs kutatóintézete.) Az utóbbi másfél évtizedben rendkívül dinamikusan átalakult a Finn Irodalmi Társaság könyvkiadási programja. Mára a „finnológia" legfontosabb tudományos és tudománynépszerűsítő kiadójává vált. Több ezer publikációja van, évenként 30-40 fontos könyvet jelentet meg. Ezek a hazai és nemzetközi könyvpiacon könnyen hozzáférhetők. Általában finn nyelvűek, újabban azonban több tudományág esetében idegen nyelveken is közölnek. Idén fuzionáltak a Finn Történettudományi Társasággal: ezentúl közösek a kiadványaik.

Két évtizede kezdték el, hogy egy-egy nagy tájegységről monografikus, modern áttekintő műveket adjanak ki. Ezek között korábban megjelent egy Karjala- és egy Inkeri-kötet. 1999-ben adták ki, Markku Löytönen és Laura Kolbe szerkesztésében a *Suomi. Maa, kansa, kulttuurit*

(Finnország. Földje, népe, kultúrái) kötetét, 375 lapon. Ebben rövid tájékoztató után huszonnégy fejezet következik, ezek is gazdagon vannak illusztrálva. A fejezetek végén egyenként van irodalomjegyzék (kevesebb, mint az észt könyvben). Három mutató zárja a könyvet: helynevek, tárgykörök, az említett személyek kereshetők vissza. Az egyes fejezeteken belül kiemelt szedéssel betétek is találhatók: ez a népszerűsítés célját szolgálja. Éppen a könyv sokrétűsége miatt nehéz is jellemezni.

Előbb a finn természeti környezetet mutatják be, mégpedig ennek változásait hangsúlyozva. Azután térnek át arra a kérdésre: milyen módon élnek a finnek e környezetben? Külön fejezet(ek) mutatjá(k) be, hogyan foglalkozott e kérdéskörrel az eddigi finn tudományosság. Ez után „a finn mítosz" (vagy talán „a mitizált Finnország") c. fejezet ad imagológiát. Miképp ábrázolták a finneket „Kelet és Nyugat között" – ez a következő fejezet témája. Majd a finn film haza-szemlélete, a finn városok bemutatása következik. Szemmel láthatóan érdekes, válogatott témákra koncentráltak. „A" Nokia, a „szabad" és „vad" Pohjanmaa után külön fejezet írja le Kelet-Finnországot és Savo táját. A mára Helsinkivel egybeépült, ám külön város, Espoo bemutatása következik. Hogyan változtak meg a vidéki társasélet mintái (a nyári táncemelvények használata tükrében), milyen a mai finn társadalomba illeszkedés (a *skin*-ek vizsgálata alapján) – ez a két fejezet is jól jelzi az áttekintés modern felfogását. Csak ez után a könyv záró negyedében kerülnek elő olyan témakörök, mint a finn nyelv a világ nyelvei között, a finnországi svédek, az ortodox vallás Finnországban, a cigányok és más vándorló csoportok, legvégül a zsidóság. A londoni egyetem nyugalmazott professzora, Mead, a záró fejezetben arról ír, mi vonzza a külföldieket Finnországba. (Ez a rész egyébként igen gyenge.)

A majd' negyven szerző zöme egyetemi oktató, történészek, folkloristák, de van köztük városi PR-szakértő és képzőművész is. A heterogénnak tűnő kötet élvezetes olvasmány, tudományos hátteret is ad. Nem beszél történelemről, politikáról (noha Mannerheim neve ötször, Kekkonené tízszer is megfordul a kötetben). A kommunisták, a finn polgárháború, a téli háború mintha nem is lett volna. Sibelius és Gallen-Kallela említtetik, ám a Nobel-díjas Sillanpää csak úgy kerül elő, mint aki leírta a nyáréji táncokat. Egyszóval, nem nyögvenyelős ez a kézikönyv.

E körben nincs értelme didaktikus tanulságokat levonni. Ám mégis azzal tudom érzékeltetni a finn könyv érdekességét, ha arra gondolok, hogy nálunk a hasonló hungarológiai kézikönyvben Schmidt Egon írna a madarakról, lenne egy fejezet mondjuk a nazarénusokról, Moldova

György Budapest-képéről, sőt azt is meg lehetne tudni, volt-e örmény származású rektora valamelyik egyetemünknek. És noha a finn kötetben nem szerepel Nurmi, Lasse Virén, Mika Häkkinen és Charme Asserdal (bár lehet, hogy azért nem, mert őkisasszonysága versenyló volt), nálunk azért lehetne sportfejezet is. Vagy pl. „különcök a pesti opera élén" című, legalább egy zenei fejezetbe illesztett betét. Nem hiszem, hogy a tények hiányoznának nálunk, inkább egy szellemes, ötletes, kissé frivol kézikönyv. Vagy a finnekben több lenne az *esprit* ehhez is?

Amit még ennél is jobban irigyelhetünk, az egy kis lexikon: *Finland a cultural encyclopedia,* amelynek Olli Alho főszerkesztésével egy finn és egy angol szerkesztője volt. 1997-ben jelent meg, 352 lapon, 74 szerző működött közre, gyakorlatilag minden szócikket jelzett a szerző. Több mint 300 címszót találunk, legalább 500 (általában jó, de gyakran kicsi) illusztrációval, ezek kis hányada színes. A címszavak Alvar Aalto-tól, az alkoholizmuson és a felnőttnevelésen át a Leningrad Cowboys rock-együttesig és erőművészekig – akik 16 puskát tudnak fogukkal arrébb vinni – terjednek, egészen Hella Wuolijoki írónőhöz, aki voltaképpen észt (Ella Murrik leánynéven), majd Finnországba költözése után üzletasszony és nőmozgalmi vezető volt. Náluk lakott Brecht finnországi emigrációja idején, aki az írónő *Ison-Heikkilän isäntä ja hänen reikinsä Kalle* c. színdarabját lopta el, és tette világhíressé *Puntila úr és szolgája Matti* címmel. Wuolijoki a második világháború idején a szovjetekkel való békekötés érdekében tevékenykedett, ezért 1944-ben (hazaárulóként) életfogytig börtönre ítélték. A következő évben szabadult.

A címszavakban ilyen objektivitás jellemzi a könyvet. Előkelő helyet kapnak a finn építészek, tervezők, sportolók, írók, tudósok. Köztük természetesen a finnországi svédek is. Külön címszóban szerepelnek a cigányok, zsidók, oroszok, lappok. A finn ébredési mozgalmakról csakúgy készült címszó, mint a sámánizmusról, a mitológiáról, a *Kalevaláról.* Bemutatják a könyvtárakat, a tudományos társaságokat, a külföldi finneket, ám olvashatunk címszót a fény, az éghajlat, a nemiség (itt az illusztráció egy óvszer-reklám) és a hó témáiról is. A tárgy- és névmutató tanúsága szerint szó van a kötetben T. S. Eliotról, Mezopotámiáról és nincs szó Magyarországról. Bartók Béla és Rózsa Vera neve azonban szerepel.

Szinte az egész művet úgy kellene ellopnunk, ahogy Brecht szokta: kiírni az egyes címszavak magyar megfelelőit, megtalálni a szerzőket, akik meg tudják a címszavakat angolul is írni, ezt át kell nézetni, és kb. két év alatt, hasonló terjedelemben meg kell jelentetni a könyvet, előbb angolul, aztán magyarul is. A terjedelem, a nyomdai kivitel is például

szolgálhat. Nagyobb, bőbeszédűbb könyvre nincs most szükség. Persze, itt-ott javíthatnánk is: nálunk jó lenne 1-2 oldalas bibliográfia, mégpedig külön az angol nyelvű, külön a magyar nyelvű műveké. A „hungarológia" címszó nem kell, ennek intézményeit kell viszont felsorolni. A finnek is ezt tették. A könyv ottani viszonylatban is drága. Ám sok ezer példányát a finn kormányzat eljuttatta külképviseletekhez, finn tanszékekre, iskolákba, sőt a finn kultúrpropaganda más kedvezményezetteihez is. Egyénként ezt is a Finn Irodalmi Társaság adta ki, ez a 684. (!) könyvük.

Gondolom, tárgyévként a 2000. esztendő kínálkozik. Ami a magyar lexikon elkészítésekor a hungarológia korszerű értelmezése szempontjából a legfontosabb, röviden összegezhetjük.

A korszerű hungarológia legyen tevékeny, eredményes. készítsünk például egy hasonló lexikont, utána vitatkozzunk elvekről. A korszerű hungarológia legye sokoldalú. Azzal foglalkozzon, ami érdekli az embereket. Ne legyen a lexikonban 500 magyar író és 300 magyar sportoló. De 10-10 igen, akik csakugyan érdekesek a nagyvilág számára. És legyenek benne Nobel-díjasaink, világhírű karmestereink, külföldi képzőművészeink Vasarelytől Moholy-Nagyig, és Nicholas Schoefferig. Legyen szó a magyar filmről, Mátyás királyról, Kossuth Lajosról. Kádár Jánosról és Nagy Imréről. (A finn kötet 148. lapján két fénykép látható. Felül a finn polgárháború győztes „fehér generálisának", Mannerheimnek bevonulása Helsinkibe. Alatta a „vörös generális" Heikki Kaljunen, amint egy temetési menetet vezet. Mindkét kép 1918-ból való.) Ezt a publicisztikai ravaszságot és mégsem olyan tökéletes balanszírozást is megtanulhatjuk. És persze, legyen címszó a bélyegekről, az alkoholizmusról, az iskolákról, és az analfabetizmusról, nemzetiségeinkről, a pusztáról és a délibábról, Rózsa Sándorról és az *Egri csillagokról.* Ha a *Pál utcai fiúkat* ismerik világszerte, ők is legyenek. Ha Theodor Herzl Pesten született, ő is. Ha Rudolf Steiner, aki a bigámia elől menekült el Magyarországról, ő is. Csak mielőbb készüljön el a könyv!

A korszerű hungarológia tízszer sokoldalúbb annál, mint amit mi eddig annak gondoltunk. Persze, azért olyan is, mint az elefánt, amelyet a vakok próbálgatnak végigtapogatni. Ez is, az is van benne. És még mindig jobb, ha sokféle benyomást rögzítünk, és ha nem is olyan szépre, áramvonalasra sikerül az elefánt rajza.

S megint elölről...

Magyar földrajzi felfedezők teljesítményei a hungarológia nézőpontjából

KUBASSEK JÁNOS

A hungarológia jelen gondjainak megoldásához és jövőbeni feladatainak meghatározásához számos tudományág – nyelvészet, irodalom, történelem, néprajz, művészettörténet, tudomány- és technikatörténet, műemlék- és természetvédelem – adhat értékes szellemi muníciót annak érdekében, hogy a reális magyarságismeret a lehető legteljesebb mértékben és a legszélesebb körökben érvényesülve juttathassa el eredményeinket a világ különböző tájain, egyetemeken, főiskolai tanszékeken, kutatóhelyeken működő hungarológusok, lektorok révén.

Nagyon fontos szempont alaposan ismerni azt a befogadó közeget – annak történetét, életfelfogását és normarendszerét – melynek keretei között legsikeresebben, leghatékonyabban érvényesíthetők kulturális, tudományos érdekeink, bemutathatók nemzeti értékeink. A fogadókészség mindenütt kialakítható, ha sikerül meglelni azokat a közös pontokat, melyek az adott ország és hazánk közös eredményeit összekapcsolhatja.

Sajátos szellemi hídépítésre nyílhat lehetőség, melynek pillérei annál erősebbek lehetnek, minél több oldalról vannak alátámasztva. A tárgyi felkészültség, a befogadó ország sajátosságainak részletes ismerete mellett nagy tere nyílhat e szakterületen az egyéni kezdeményezésnek, ötletgazdag fogékonyságnak, mely rengeteg továbbgondolásra és cselekvésre késztető ösztönzést nyerhet aktuális eseményektől, kiállításoktól, rendezvényektől, filmektől egyaránt.

A hungarológia nézőpontjából külön figyelmet érdemel egy eddig hazánkban meglehetősen mostohán kezelt, szinte teljesen elfeledett szakterület, a geográfia, melynek tudománytörténeti vonatkozású eredményei, a földrajzi felfedező utazások teljesítményei máig tartó megbecsülést váltottak ki jeles kutatóink, világjáró tudósaink és személyükön keresztül Magyarország iránt.

A felfedező utazások történetét számos külhoni egyetemen oktatják, mint önálló, vagy a történelemhez, illetve a földrajzhoz kapcsolódó művelődéstörténeti tantárgyat. Nagy hírű intézmények, múzeumok kiállítá-

sai, csodálatosan illusztrált könyvek, albumok, látványos videofilmek viszik át a köztudatba a felfedező utazások eredményeit.

Érthető, hogy az elmúlt évtizedek viszonylagos bezártsága hazánkban sokáig háttérbe szorította az öt világrészre kiterjedő kitekintést megkövetelő földrajzi felfedezések történetének kutatását, ellentétben azon szerencsésebb nyugat-európai országokkal, ahol e tevékenységnek hosszú évtizedek óta jól működő intézményes keretei voltak. (Washington, National Geographic Society; London, Brit Királyi Földrajzi Társaság; Cambridge, Scott Sarkvidék Kutató Intézet; Bern, Alpok Múzeuma, s a különböző tengerészeti múzeumok Portugáliában, Spanyolországban, Hollandiában és Angliában.) Az adminisztratív utazási korlátozások sem kedveztek e diszciplína elterjedésének.

Mielőtt a geográfia nézőpontjából néhány mozaikdarabkával megkísérelnénk hozzájárulni a hungarológia további fejlődéséhez, érdemes feleleveníteni azokat a vonzó példákat, melyek a legfejlettebb országokban hatásosan bizonyították, milyen eredményes presztízsnövelő tényező a földrajzi felfedező utazások legismertebb személyiségeinek a kultusza.

Kitekintés a nemzetközi horizontra

Közismert tény, hogy a nagy földrajzi felfedezések időszaka, a XV–XVI. század, az emberiség történelmének egyik legfontosabb egyetemes korszakhatárát jelenti. Hatása és következményei alapvetően megváltoztatták nemcsak a világról alkotott további ismereteinket, hanem a történelem menetének további alakulását.

Az Amerika felfedezőjeként harsányan és hosszasan ünnepelt Kolumbusz Kristófot egyaránt magáénak vallja Spanyolország és Olaszország. A Kolumbusz-kultusz világrészeket átívelő hatása a Kolumbusz-év rendezvényei, eseményei, fesztiváljai és kiállításai meggyőzően bizonyították, hogy milyen jelentős tudatformáló, sőt üzleti érdekeket érintő, gazdaságilag gyümölcsöztethető feladattá válhat e felfedező utazás propagálása.

Közép-Amerikában, Puerto Ricoban, Kubában, Costa Ricában és a Bahamákon az őslakók és a későbbi jövevények leszármazottai egyaránt büszkék Kolumbuszra. Dél-Amerikában tucatnyi Kolumbusz emlékművet, szobrot állítottak, melyek túlélték a földrész őslakóinak sok gyötrelmet okozó gyarmatosítás időszakát. Megjegyzendő, hogy a lehetőséget idejekorán felismerő Genova és Barcelona az amszterdami Van Gogh-kultuszhoz és a salzburgi Mozart-kultuszhoz, valamint az antwerpeni

Rubens-kultuszhoz hasonlítható módon kamatoztatta „image" formálásában Kolumbusz nevét.

Hasonló a helyzet Magellánnal, akit Portugáliában nemzeti hősként tisztelnek. S bár utazása során a helybéliekkel vívott harcban a Fülöp-szigeteken, Mactan szigetén életét vesztette, mégis őt tekintik a portugál és az európai megújhodás egyik világtörténelmi jelentőségű személyiségének.

A Föld első körülhajózásának eseményeit megörökítő krónikás, Pigafetta ugyancsak szobrot kapott Cebu szigetén, mert a filippínók mai nemzettudatában, a történelmi felfogásban Magellán érkezését nemcsak a gyarmati hódítás megjelenéseként értelmezik, hanem a civilizációt és fejlődést eredményező kereszténység megérkezésének is tekintik. Cebu szigetén nagy látogatottságnak örvendő zarándokhely az a kápolna, melyet Magellán hajdani partraszállásának helyszínén emeltek. A kápolna freskóit az útikönyvek színes illusztrációkon mutatják be. A város mai filippínó lakói nagyon büszkék arra, hogy Magellán éppen ezen a helyen kezdte meg a keresztény hit terjesztését.

A Fülöp-szigetek Délkelet-Ázsia egyetlen keresztény többségű országa, ahol más hangsúlyokkal ugyan, de szintén máig eleven a Magellán-kultusz. Mactanon, a Magellán emlékmű szomszédságában áll az európai hódítókkal fegyveresen szembeszálló őslakó, Lapu Lapu szobra. A két műalkotás békésen megfér egymás mellett, ami talán az elmúlt évszázadok békítő távlatával is magyarázható.

Lisszabonban a monumentális Magellán-emlékmű jellegzetes városkép-meghatározó tájékozódási pont, melyet minden portugál úgy ismer, mint ahogy a magyarok számon tartják a Millenniumi emlékművet, vagy éppen a Gellért-hegyen magasodó szoboralakot.

Bonyolultabb a helyzet Vasco de Gamával, aki Afrika első körülhajózásával írta be nevét a nagy földrajzi felfedezések történetébe. Ő volt az első európai, aki tengeri úton érte el az indiai Kalikut városát 1498-ban, s ezt követően vetették meg lábukat az indiai Malabár-parton az első európai gyarmatosítók.

Szülőföldjén hősnek tekintik, de az indiai Goában nagyon ellentmondásosan ítélik meg szerepét. A portugálok hajdani indiai gyarmatán, Goában, 1998-ban az ötszáz éves évfordulós megemlékezések előtt számos hindu nacionalista – a napi aktuálpolitika vélt érdekeitől elvakítva – külön demonstrációt szervezett, melynek plakátjai Vasco de Gamát – igen visszataszító formában – az elnyomás jelképeként ábrázolták.

A nagy tengeri hatalmak, így például Nagy-Britannia valóságos kultuszt teremtett a földrajzi felfedező utazók tevékenységének. David Livingstone nyugvóhelye London legelőkelőbb történelmi panteonjában, a Westminster Abbey székesegyházának kriptájában van, a brit birodalom legnagyobb méltóságai, William Pitt, Charles James Fox, Charles Darwin, Isaac Newton társaságában. Az Afrikában 1873-ban elhunyt felfedező utazó holttestét szolgái bebalzsamozták és viszontagságos utakon Bagamoyóba vitték, ahonnan hajóval szállították Angliába. Livingstone misszionáriusi munkája révén már életében hőssé vált a britek szemében. Érdekes tény, hogy Zambiában ugyancsak elismeréssel mutatják be munkásságát a róla elnevezett település régi múzeumában. Orvosi táskája, gyógyító eszközei, ruházata, felszerelési tárgyai nagy becsben állnak a helybéliek szemében, mert tudják jól, hogy Livingstone igazi emberbarát volt. Talán ő az egyetlen kivétel az európai gyarmatosítók sorában, akinek nimbuszát nem tépték szét a gyarmatosítástól való felszabadulás utáni heves indulatok.

Londonban, a Brit Királyi Földrajzi Társaság patinás székházában 1989-ben egy kiállításon a gyönyörűen faragott régi tárlóban megdöbbentő ócskaságok tűntek a szemembe. Egy hajdan kék színű, de megfakult, foszladozó sildes sapka, és egy szakadozott, kopott bőrcipő hevertek egymás mellett. Mindkét tárgy olyan elnyűtt, olyan ócska volt, hogy egy jobb érzésű hajléktalan guberáló is fitymálva lökte volna félre.

Az angolok azonban féltő szeretettel őrizték e két tárgyat, s a második világháború alatt, amikor Londont német bombatámadások érték és félszázezer lakóház dőlt romba, fontos feladatuknak tartották, hogy megmentsék a sapkát és a cipőt, mely szemükben páratlanul becses ritkaság. A múzeológiai relikviák egyedisége abban rejlik, hogy a sildes sapkát David Livingstone viselte, az elnyűtt cipőt pedig az ő megkeresésére Afrikába küldött újságíró, Henry Morton Stanley, amikor a Tanganyika-tó keleti partján, Udzsidzsiben találkoztak. E két becses kuriózum és az akkor szervezett jubileumi kiállítás emberek ezreit vonzotta a Királyi Földrajzi Társaság ódon épületébe. Kisgyermekek és rogyadozó lábú öreg aggastyánok tömegével jöttek megtekinteni a kiállítást.

Hasonló megbecsülésben van része a tragikus sorsú tengerészkapitánynak, a Csendes-óceán szigetvilága bátor feltárójának, James Cooknak.

Cook kapitány romantikus személyisége a regényírók figyelmét éppúgy megragadta, mint a szobrászművészekét. Nem lehet csodálkozni azon, hogy a világ egyik legolvasottabb könyve szintén kötődik a tengeri utazások, a váratlan élethelyzetben való megmaradás, a természethez

történő alkalmazkodás, a veszélyek és megpróbáltatások túlélésének témaköréhez. Daniel Defoe Robinson Crusoe című könyve a Biblia után a legtöbb nyelvre lefordított irodalmi alkotás. A mitikus hősalkotás nem írói képzelet szüleménye. A szerző a témát tengerjáró utazók, hajótöröttek elbeszéléseiből merítette, s a regény főhőse Alexander Selkirk valóságos személy, Juan Fernandez-szigete pedig valóságos helyszín a Csendes-óceánban. Ma közigazgatásilag Chiléhez tartozik, s lakói megélhetésüket, az idegenforgalmat, a turisták látogatásait Defoe könyvének köszönhetik.

Londonban a Temze egyik dokkjában áll a sarkkutató Scott kapitány hajója, az Antarktiszt 1901–1904 között megjárt Discovery, melynek tragikus sorsú tengerészei kudarcuk ellenére a hősies helytállás és a kitartás példáiként élnek a britek szemében. Az Amerikai Egyesült Államokban a sarkkutatás hőseiként bálványozzák Richard E. Byrd és Lincoln Ellsworth nevét. Bélyegek, műalkotások, szobrok, filmek vésték be bámulatra méltó teljesítményeiket az amerikaiak millióinak tudatába.

Franciaország és Kanada egyaránt büszkék jeles felfedező utazóikra. Jacques Cartier és Samuel Champlain szobrai emlékeztetnek a Kanada ősvadonjait feltáró bátor pionírok elszántságára. A párizsi városházán látható Victor Jacquemont, a jeles francia természettudós szobra. Jacquemont az indiai szubkontinens botanikai és zoológiai feltárásában szerzett hervadhatatlan érdemeket. A Himalájában található Kanamban felkereste Kőrösi Csoma Sándort. Leveleiben, naplójában részletesen beszámolt találkozásaikról. Érdekes és elgondolkodtató, hogy hazájában nagyobb megbecsülést tanúsítottak iránta, mint kortársa, Kőrösi Csoma Sándor iránt a saját szülőföldjén. A Bombayban elhunyt Jacquemont holttestének hazaszállítására 1832-ben a francia kormány külön hadihajót küldött Indiába. Németországban különösen nagy becsben őrzik a Dél-Amerika természettudományi kutatásában múlhatatlan érdemeket szerzett Alexander von Humboldt emlékét. A berlini egyetem és egy rangos tudományos alapítvány viseli a nevét.

Oroszországban a Belső-Ázsiát kutató Przsevalszkij, a pápuák hétköznapjait plasztikusan leíró Mikluho Maklaj, valamint Csihacsev, Kozlov, Musketov, Pevcov, Bellingshausen, Lazarev neve vált a felfedező utazások szinonimájává. Ausztráliában Ludwing Leichhardt, Charles Sturt, Augustus Gregory, Robert O' Hara Burke, a földrész feltárói jelentik a tudományos megismerés úttörőit.

Olaszországban az Ázsia utazó Marco Polo nevét emlegetik nagy áhítattal, s számos iskola viseli a nevét Itáliában. Az olasz Amerigo Ves-

pucci és Giovanni Verrazzano Amerika felfedezésében szerzett érdemeit világszerte számon tartják. Hollandiában Willem Barents neve mondja a legtöbbet a földrajzi felfedezések iránt érdeklődőknek.

Spanyolországban az emberek naponta láthatják a legsűrűbben használt fizetőeszközökön, a bankjegyeken Hernando Cortez és Francisco Pizarro képmását. A két konkvisztádor Dél-Amerika, Mexikó és Peru leigázásában jeleskedett. S bár földrajzi felfedezéseik jelentősége vitathatatlan, mégsem feledhető, hogy az őslakó indiánok vére tapad a kezükhöz. Elképzelhető, mit érezhet egy perui a madridi repülőtéren, amikor souljait pezetára váltja és megpillantja annak az embernek a képét, aki hazáját leigázta, népét irtotta. A mexikóiak is elgondolkodhatnak hasonló műveletekkor. Mégis büszkék rájuk a spanyolok, s a bonyodalmakat is vállalják, de nem hajlandóak megtagadni őket. (A portugál fém escudón is láthatjuk Magellán arcképét!) Megjegyzendőnek tartom, hogy Peruban a nemzeti öntudatra ébredés, a szabaddá válás hangulatában sem távolították el Pizarro bronz szobrát Lima egyik forgalmas teréről, bár az ország lakosságának több, mint 80%-a ma is ajmara és kecsua indián, illetve mesztic származású. A tekintélyes történelmi távlat segít az indulatok legyőzésében, s a mai történelemfelfogás már inkább a kapcsolatok kezdeteire, a külvilág felé történő ablaknyitásra helyezi a hangsúlyt.

Nemcsak a nagyhatalmak, hanem a kis országok is nagyra becsülik azon fiaikat, akik a földrajzi felfedezések korántsem veszélytelen mezején gyarapították tudományos ismereteinket. A kicsiny Norvégia világhírű polgáraiként élnek a köztudatban a földrajzi felfedezők.

Roald Amundsennek, a bátorlelkű sarkkutatónak szobra áll Hammerfestben, ahonnan elindult utolsó, végzetes útjára. Amundsen a Spitzbergáknál léghajóbalesetet szenvedett olasz kollégája, Umberto Nobile segítségére sietett, de repülőgépe nyomtalanul eltűnt, s az ő sorsáról máig sem tudunk semmi biztosat. Az önfeláldozó gesztus mellett nem feledhető, hogy a norvégok Amundsent illetően nem estek a bálványimádás csapdájába. Stig Andersen és Kenny Sanders megrendítő filmje, *A megfagyott szív* kendőzetlenül mutatja be Amundsen legkevésbé sem rokonszenves, önző, egoista, céljai érdekében másokat gátlástalanul eltipró jellemvonásait. Az igen kritikus hangvételű filmalkotás mégsem jelent trónfosztást, vagy pálcatörést Amundsen felett. Inkább keserűen mutatja be, milyen drága, olykor jellemroncsoló ára van a kiemelkedő sikereknek....

Fridthof Nansen nevét ugyancsak sarkvidéki utazása tette világhírűvé. Nem véletlen, hogy Roland Huntford – Shackleton életrajzírója – Nan-

sent *A felfedező, mint hős* című biográfiájában méltatja olyan tárgyilagos alapossággal és részletességgel, mely igazán példaértékű.

A természeti elemek vadul tomboló viharait megismerő Nansen későbbi életét arra áldozta, hogy enyhítse a hazájukból menekülésre kényszerülő hontalanok sorsát. Hovatartozásuk legalizálására a Vöröskereszt javaslatára kiállított Nansen-útleveleket világszerte elfogadták a hatóságok.

Az Oslo közelében található Bygdoy szigetén valóságos zarándokhely alakult ki. A múzeumsziget a hajdani marcona tengeri vándorok, a vikingek hajói mellett kiállították a jégvilág kutatására elindult Framot, Amundsen hajóját, és e szigeten külön múzeumot építettek a leghíresebb norvég, Thor Heyerdhal balsafa tutaját, a Kon Tikit, mellyel a perui Callaóból kiindulva, az óceánok áramlásait kihasználva kereste fel Polinézia szigetvilágát.

Svédországban széles körben elterjedt kultusza van Sven Hedinnek, a híres Ázsia-kutatónak, aki közvetlen személyes kapcsolatokat ápolt a magyar geográfia kiválóságaival, Vámbéry Árminnal, Lóczy Lajossal, Cholnoky Jenővel, Almásy Györggyel, Déchy Mórral, akik valamennyien jelentős eredményeket értek el az Ázsia-kutatásban. A stockholmi Néprajzi Múzeum egyik legnépszerűbb kiállítása eleveníti fel a kalandos életű svéd világvándor pályafutását.

Finnországban Mannerheim tábornokot nemcsak államférfiként és az országot védő katonaként tisztelik, hanem Kínában megtett utazásainak emlékeit is kegyelettel őrzik. Helsinkiben számos kiállításon mutatták be azokat a relikviákat, melyek Mannerheim cári tisztként a Kínai Birodalomban megtett kalandos utazásaira emlékeztettek. Mannerheim nem volt a szó szoros értelmében vett tudós, de megfigyelései a tudományt is gyarapították néprajzi, földrajzi adalékokkal.

Ausztria 1988-ban adott emlékezetes leckét a világutazók méltó ünnepléséből. A burgenlandi Halbturnban reprezentatív kiállítás villantotta fel az ismert és elfeledett osztrák Afrika-kutatók személyét. Oscar Baumann, Philipp Paulitschke, Joseph Ohrwalder, Wilhelm von Tegethoff, Ludwig Purtscheller, Richard Buchta, Ignaz Knoblecher, Ernst Marno képei mellett a látogatók megtekinthették Teleki Sámuel és osztrák kísérője, Ludwig von Höhnel portréját is. Az *Abenteuer Ostafrika* című kiállítás követésre méltó példát adott, s külön elgondolkodtató, hogy Teleki Sámuel osztrákok általi megbecsülését jelzi, hogy az ő portréja került a kiállítás színvonalas prospektusának és tartalmas katalógusának címlapjára. Az osztrák szövetségi és a burgenlandi tartományi kormányzat, va-

lamint a magáncégek kultúra iránti fogékonyságát és áldozatkészségét bizonyítja, hogy a hat hónapra felállított időszakos kiállítás elkészítésére és fenntartására hárommillió osztrák schillinget teremtettek elő.

Edmund Hillary, az új-zélandi méhész a Föld legmagasabb hegycsúcsa, a 8848 méter magas Mount Everest első megmászásával olyan világhírt és tekintélyt szerzett hazájának, hogy Új-Zéland magas diplomáciai méltóságra, nagyköveti rangra emelte, s hosszú időn át ő képviselte hazáját az indiai szubkontinensen. Útitársa, Tenzing Norgay az írástudatlan serpa Nepál méltán ünnepelt nemzeti hőse lett.

Ázsiában számos egyéb példát találhatunk a földrajzi felfedező utazók elismerésére. Az arab világban Ibn Battuta, Kínában a zarándok Fahszien és Hüen-tsang nevét tisztelik, mint tudós világutazókét. Dardzsilingben, a Himalája Hegymászó Intézetben megdöbbentő kiállításon idézik fel az örök hó és jégborította hegyóriások első feltáróinak emlékét. A hatásosan berendezett tárlók hősi küzdelmeket örökítenek meg, nagyszerű példákat adva a látogatóknak. Az emberi teljesítmény előtti csodálat tükröződik azon a tablón, ahol Navang Ghombut, az egyszerű indiai család gyermekét így mutatják be: „Királyok, hercegek, grófok, miniszterelnökök és miniszterek sokan vannak. De olyan ember, aki két ízben lépett volna a Csomolungma tetejére, olyan csak egyetlen egy van, Navang Ghombu."

Egy-egy évforduló, nagy hatású film igen alkalmas arra, hogy az egymástól távoli országokat és népeket egy-egy utazó teljesítményei kapcsán köthessen össze. Az erős akaratú, nehézségeket nem ismerő, kockázatoktól vissza nem riadó, akár az önpusztításig öntörvényű emberek nem mindig rokonszenvesek, még akkor sem, ha teljesítményeik előtt tisztelettel hajolunk meg. Életművük feltárása, elemzése a mai kor, sőt a jövő generációinak szemléletformálásához is hatékonyan hozzájárulhat, ezért kimeríthetetlen szellemi kincsesbányái lehetnek az oktató-nevelő munkának. E felismerés számos érdekes és hasznosítható példájával találkoztam világszerte. A tanulságok számunkra is okulásul szolgálhatnak.

A Magyar Földrajzi Társaság, a geográfia első hazai tudományos szervezete

A hazai teljesítmények értékelésénél nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a tényt, hogy 1872-ben Magyarországon is létrejött az első tudományos szervezet, a Magyar Földrajzi Társaság, mely összefogta, orientálta és irányította a földrajzi kutatásokat és erkölcsileg támogatta a földrajzi célkitűzéseket megfogalmazó, távoli világrészekbe irányuló expedíciókat.

A Magyar Földrajzi Társaság létrehozásában alapvető érdemei vannak Hunfalvy Jánosnak, aki a hazai föld kutatásában szerzett nagy tekintélyt adathalmazokban bővelkedő országleírásaival. Hunfalvy emelte a geográfiát akadémiai tudománnyá, s az ő nevéhez fűződik az első egyetemi földrajzi tanszék megalapítása, mely révén a tudomány fejlődésében a nemzetközi összehasonlításban is alapvető előrelépés történt. Megindult a *Földrajzi Közlemények* című szakfolyóirat, mely rangos publikációs fórumot biztosított a felfedező utazások eredményeinek közreadásához. A Földrajzi Közlemények hírt adott minden jelentősebb külföldi és hazai utazásról, az expedíciók sikereiről és kudarcairól egyaránt.

Nem véletlen, hogy a Magyar Földrajzi Társaság életrehívói és első vezetői közül többen, így Xantus János, Vámbéry Ármin, majd Lóczy Lajos, Déchy Mór, Cholnoky Jenő, Prinz Gyula maguk is olyan expedíciós vállalkozások résztvevői voltak, melyeket a határokon túl is számontartottak szakmai körökben. Az alapítók nagyon jól tudták, milyen erőforrásokat mozgósítanak külhonban a földrajzi felfedező utak sikeréért, s az állami költségvetésből való részesedés lehetősége világszerte milyen tudományos teljesítmények révén térül meg, illetve kamatozik. Magyarországon e tekintetben mindig igen mostoha volt a helyzet. Az állam nagyon csekély, mondhatni csupán jelképes részt vállalt a tudományos expedíciók finanszírozásában, míg eredményeiket büszkén emlegették, s azokra nagy előszeretettel hivatkoztak különböző nyilvános rendezvényeken és a sajtóban.

Egyetlen kivétel volt Xantus János 1868–1870-es távol-keleti expedíciója, melyhez az akkori kultuszminiszter, Eötvös József – felismerve a vállalkozásban rejlő óriási lehetőségeket és Xantus János személyiségének a rendkívüliségét – komoly pénzeszközöket biztosított. A Xantus által gyűjtött és hazajuttatott értékes anyag vetette meg a tudományos alapokon nyugvó hazai természettudományi és néprajzi muzeológia alapjait. A hazai kezdeményezésű földrajzi expedíciók többsége egy-egy vagyonos arisztokrata pénzügyi erőforrásain alapult, illetve olyan elszánt tudósok személyes áldozatvállalására épült, melyekhez az állam csak szimbolikusan járult hozzá.

E kor tanulságait azért is érdemes feleleveníteni, mert csak a társadalmi közeg ismeretében, az erőforrások arányában lehet helyesen megítélni azt a folyamatot, mely külföldön, illetve Magyarországon zajlott. E korszak földrajzi felfedező utazásainak tárgykörében már számos értékes résztanulmány született, de egy átfogó igényű oknyomozó munka elvégzése még a jövőben megoldandó feladatok közé tartozik.

Az enciklopédikus tudású geográfus, Hunfalvy János életművének értékelő elemzését, máig ható tanulságainak összegzését Szabó József debreceni földrajzprofesszor végezte el több tanulmányban, illetve egy kitűnő életrajzi kismonográfiában.

A magyarság hozzájárulása a földrajzi felfedezésekhez

A Kárpátok koszorújában található Magyarország földrajzi helyzete, a világtengerektől való távolsága nem tette lehetővé, hogy hazánk fiai oly mértékben bekapcsolódhassanak a földrajzi felfedező utazásokba, mint a nagy hajós népek fiai. Történelmi múltunk – a török megszállás, majd a Habsburg-uralom – ugyancsak nehezítette ezirányú tevékenységünk kibontakoztatását. Mindezen földrajzi és történelmi körülményeket figyelembe véve, jelentős teljesítményekkel járultak hozzá nemzetünk fiai a Föld tudományos megismeréséhez.

A domonkos rendi Julianus barát őshazakutatás motiválta első, 1235-ös utazása nemcsak magyar nézőpontból minősíthető fontosnak, hanem Európa szempontjából is jelentős. A vatikáni levéltárból előkerült jelentés tanúsága szerint Julianus adott elsőként hírt az Európát fenyegető tatár támadás veszedelméről. Magna Hungária megismertetője így lehetett az a hírvivő, aki figyelmeztetett a tatárok pusztító előnyomulásának lehetséges következményeire. Bendefy-Benda László érdeme, hogy feltárta Julianus utazásának dokumentumait, s könyvének honoráriumát önzetlenül felajánlotta Julianus szobrának elkészítéséhez. Antal Károly nagyszerű műalkotása a budai várban magasodva hirdeti első földrajzi utazónk legendás alakját. Baja városában Medgyessy Ferenc szobra, a földgömbön álló világjáró szabólegény, Jelky András alakja emlékeztet arra, hogy a legnehezebb feltételek közepette is voltak olyan hazánkfiai, akik eljutottak a Föld legtávolabbi zugaiba.

Jelky úti élményei révén ablakot nyitott a világra, s felkeltette a kíváncsiságot egzotikus trópusi országok iránt. A XVIII. században Benyovszky Móric – négy világrész utazója szerzett világhírnevet emlékirataival. A lengyel szabadságharcban való részvétele miatt kamcsatkai száműzetésbe kényszerült Benyovszky kalandos szökésével, a Csendes-óceánon tett barangolásaival hívta fel magára a figyelmet. Eljutott Japán partjaihoz, az első magyarként lépett partra Formoza – a mai Taiwan – szigetén, majd Afrikába és Amerikába hajózott. Halálának 100. évfordulója adott alkalmat arra, hogy 1986-ban Érden, a Magyar Földrajzi Múzeumban megemlékezzünk Szlovákiát, Lengyelországot, Oroszországot, Franciaországot, az Amerikai Egyesült Államokat és Madagasz-

kárt egyaránt érintő tevékenységéről. Eddig ismeretlen levéltári források tükrében rajzolhattuk meg a hiteles Benyovszky-képet.

A XIX. század jeles Ázsia-kutatói

Eurázsia megismerésében maradandó eredményeket adtak a világnak hazánk kutatói. A legismertebb közülük Kőrösi Csoma Sándor, aki a nagyenyedi Bethlen Kollégiumban folytatott tanulmányai után a református egyház ösztöndíjával kerülhetett Göttingenbe, ahol a kor legkiválóbb német tudósai, Eichorn, Blumenbach és Heeren irányították figyelmét a távoli Ázsia felé.

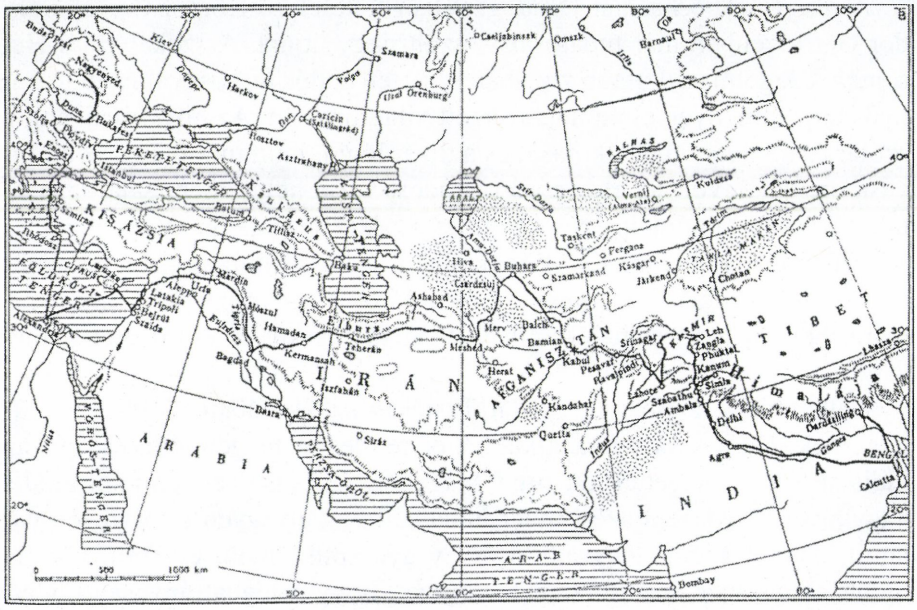
A magyarok őshazáját Dzsungáriában feltételező Kőrösi Csoma Sándor Göttingenben már tudatosan készült nagy útjára. A székelyföldi Háromszék legelmaradottabb zugában született tudós utazásával és tudományos teljesítményeivel méltán szerzett világhírnevet. Az első tibeti–angol szótár és nyelvtan megalkotása, és a tibetológia, mint tudomány életre hívása mellett ő volt az első európai tudós, aki a helyszínen, saját tapasztalatok révén tanulmányozta a Föld egyik legelterjedtebb világvallását, a buddhizmust. Zanglában és Phouktálban, a távoli himalájai kolostorokban végzett önfeláldozó munkája meggyőző bizonyság volt a világ számára, hogy a magyar tudós műveivel világrészeket és kultúrákat köthet össze.

Kalkuttában, a Bengáli Ázsiai Társaság székházában 1999-ben, születésének 215. évfordulója alkalmából rendezett megemlékezéseken az indiaiak úgy emlegették őt, mint Magyarország első szellemi-spirituális nagykövetét, aki nem azért ment Indiába, hogy elvegyen és elvigyen valamit, hanem azért, hogy adjon, hogy gyarapítsa India értékeit. Csoma munkássága arra is nagyszerű bizonyság, hogy a leghátrányosabb helyzetből a legmostohább körülmények között is lehet maradandó értékeket létrehozni.

Két ízben volt módom végigjárni Kőrösi Csoma Sándor munkásságának helyszíneit a Nyugati-Himalája legkietlenebb tartományaiban, Ladakban és Zanszkárban. A földrajzi környezet megismerése döbbentett rá, mi a magyarázata annak, hogy éppen Kőrösi Csoma Sándorra rótta a sors a tibetisztika tudományának megalapozását. A nehézségekhez gyermekkorában hozzáedződött tudós néma állhatatossággal tűrte el a legkegyetlenebb természeti feltételeket, a hat hónapos tél zordságát, a szélviharok borzalmait és az egyhangú táplálkozás, a jakvajjal és birkafaggyúval kevert árpatea, a tszampa fogyasztásának gyötrelmeit.

A 3904 méter magas Phouktal kolostora festői mivolta ellenére igen mostoha életfeltételeket kínált a tudósnak. A fantasztikus látványt nyújtó sziklafalakon magasodó kolostoregyüttes Zanglához és Kanamhoz hasonlóan a tudomány már-már legendás indiai szentélyei közé tartoznak.

Kőrösi Csoma Sándor munkássága eleven összekötő kapocs Magyarország, Erdély, Németország és India között, de számos más országban is – így Egyiptomban, Cipruson, Szíriában, Irakban, Iránban, Afganisztánban, Üzbegisztánban, Pakisztánban – számon tartják munkásságát. Vietnámban szentély, Japánban a Taisho Egyetemen szobor emlékeztet életútjára.

Áttekintő térkép Kőrösi Csoma Sándor teljes útvonaláról (1819–1842)

Az Ázsia-kutatás másik hasonló karizmatikus egyénisége Stein Aurél, akinek komplex régészeti, földrajzi, művészettörténeti expedíciói új fejezetet nyitottak az orientalisztika történetében. A Kőrösi Csoma Sándor nyomdokain útnak induló Stein Aurél több, mint fél évszázados Ázsia-kutató tevékenysége olyan eredményeket hozott – különösen Belső-Ázsia vonatkozásában – melyek a mai napig megbízható alapul szolgálnak. Stein Aurél Duka Tivadar – Kőrösi Csoma Sándor első életrajzírója – buzdítására indult el 1887-ben Indiába. A lahorei Pandzsáb Egyetemen a

szanszkrit nyelv és irodalom tanáraként működött, majd az Oriental College igazgatója lett.

Első jelentős útján, 1888 és 1896 között helybéli barátjával, Govind Kaullal Kasmír régészeti emlékeit, történelmi, földrajzi, néprajzi viszonyait tanulmányozta. A fehér hunok és rokontörzsek indiai szereplése címmel tartotta meg székfoglalóját Budapesten, a Magyar Tudományos Akadémián.

Ajánlói nemzetközileg jegyzett kiváló tudósok, Goldziher Ignác és Vámbéry Ármin voltak. Stein életművében az Ázsia-kutatások szemszögéből különösen az indiai és kínai kultúra kölcsönhatásának eredményei, valamint Perzsia és Afganisztán feltárásában szerzett érdemei jelentenek fontos adalékokat. A Kína belsejében, a Takla-Makánban megtett expedíciók olyan értékes megfigyeléseket és gyűjtéseket eredményeztek, melyek ma is kiindulópontot nyújtanak a Kelet kutatói számára. Stein Aurél barátja és kollégája, Lóczy Lajos híradása nyomán Tun Huang környékén feltárta az Ezer Buddha Csarnokai barlangszentélyeit. Mintegy háromezer kínai nyelvű tekercset és négyszáz darab buddhista selyemfestményt szerzett meg, melyek ma Delhiben, az Indiai Nemzeti Múzeumban, és Londonban, a British Museumban tanulmányozhatók.

A kínaiak részéről később több elmarasztalás érte Stein Aurélt ezért a cselekedetéért, de ha figyelembe vesszük, hogy a kulturális forradalom idején, Mao Ce-tung tanításainak szellemét követve milyen sok műemlék és múzeumi műkincs vált az esztelenül tobzódó vörösgárdisták pusztításainak martalékául, akkor – minden körülményt figyelembe véve – aligha lehet Stein Aurél jövőt szolgáló lépését, az egyetemes tudomány érdekében végzett munkáját egyoldalúan megítélni. A mai Kínai Népköztársaság tudósai ugyanis a londoni British Museumban és az Indiai Nemzeti Múzeumban található műkincseket szabadon tanulmányozhatják, míg a kulturális forradalom alatt elpusztított műkincsek örökre elvesztek az emberiség számára.

Stein Aurél sikeresen azonosította az ókori selyemút néhány szakaszát, s rábukkant a Khotant és Ladakot összekötő hajdani karavánút nyomaira. Régészeti, őstörténeti kutatásai során mindig figyelembe vette a természeti környezetet és annak változásait, nem véletlen, hogy hatalmas művei egymás után jelennek meg reprint kiadásban Nagy-Britanniában és Indiában.

Lóczy Lajost a Széchenyi Béla vezette Kelet-Ázsia expedíció tagját a Transz-Himalája felfedezőjeként tartják számon a földtudományok berkeiben. A kiváló geológus és földrajztudós a Szikkimi-Himalájában a

4423 méter magas Dselep-hágón megállapította, hogy a hajdani földkéregmozgások az idősebb kőzetrétegeket, a fillitet és a gneiszt kilométeres hosszúságban rátolták a fiatalabb, üledékes kőzetekre. A fiatalabb korú rétegek ugyanis alul helyezkedtek el, felettük pedig a jóval idősebb rétegek tűntek szembe.

A földtani jelenség helyes értelmezése azért érdekes, mert ezeket a kőzeteket a dardzsilingi kerület angol geológusa, Malet már 1875-ben leírta, de nem ismerte fel a rétegrátolódást és a fordított rétegsorrendet.

Az űrfotók és légi fényképek kora előtti időszakban Lóczy zseniális feltételezése a Himalájától északra húzódó hegységrendszer, a Transzhimalája kimutatása alapvetően megváltoztatta Ázsia földrajzi viszonyairól alkotott képünket. Lóczy felfedezéseiről a legnagyobb megbecsülés hangján emlékeztek meg kollégái, köztük Ferdinand von Richtofen, s megkapta a Brit Királyi Földrajzi Társaság felfedezőknek adományozott aranyérmét, melyet a tudós társaság alelnöke, India volt alkirálya, George Nathaniel Curzon személyesen nyújtott át.

A múlt század magyar Ázsia-utazói közül a legrejtelmesebb, legkalandosabb sorsú egyéniség minden bizonnyal Vámbéry Ármin volt. A „sánta dervisprofesszor"-ként emlegetett turkológus, nyelvész és Ázsia-kutató alacsony sorból származott és sokszorosan hátrányos helyzetben, szegénységtől, betegségtől sújtva kezdte meg életpályáját.

Eötvös József támogatásával került kapcsolatba a Kelet felderítetlen világával. 1857-ben Törökországban, majd 1862-ben Perzsiában tett kiterjedt utakat. Közép-Ázsia legnehezebben megközelíthető legvadabb vidékeit járta be, embertelen szenvedéseken ment keresztül. Az iszlám vallás és a jog előírásait, valamint a török és a perzsa nyelvet olyan részletesen ismerte, hogy a helybéliek sem tudták Vámbéryt megkülönböztetni egy „igazhitű" mohamedántól.

A Keletkutatás tárgykörében írt tanulmányainak értékét a brit kormánykörök is felismerték, s így kapcsolatba kerülhetett Anglia legmagasabb társadalmi köreivel. Vámbéry személye a mai napig élénken foglalkoztatja mindazokat, akik nem közömbösek a közép-ázsiai kérdések iránt.

Magyar felfedezők Afrikában

A fekete földrész feltárásában jeleskedő honfitársaink közül Magyar Lászlóé az érdem, hogy 1849 és 1856 között úttörő expedíciókat szervezett a Kongó és a Zambézi vízválasztó vidékén. A mai Zaire és Angola

földjén tett utazásai Afrika tudományos megismerésének fontos mérföldkövei közé tartoznak.

Apósa, a helybéli uralkodó, Kajája Kajangula támogatásával oly területekre eljutott, melyek más európai kutató számára évtizedeken át megközelíthetetlenek voltak. Az általa készített térképek és útleírások nemcsak a portugál gyarmatosítók számára voltak érdekesek. Magyar László hazaküldött leveleinek és feljegyzéseinek felhasználásával Hunfalvy János külön kötetet jelentetett meg a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával. A hányatott sorsú Afrika-kutató szülővárosában, Szombathelyen, és iskoláztatásának egyik helyszínén, Dunaföldvárott emlékmű, illetve szobor hívja fel a figyelmet munkásságára.

Kétségbevonhatatlan tény, hogy a múlt század legsikeresebb földrajzi felfedező expedícióját Teleki Sámuel hajtotta végre a fekete kontinensen. Az 1886 és 1888 között megvalósított nagyszabású tudományos vállalkozás során útitársával, Ludwig von Höhnellel együtt bejárta a Kenya-hegység és az Etióp-Magasföld között található, a térképen még fehér foltnak jelzett ismeretlen területeket.

A köztudatban vadász utazásként él Teleki Sámuel expedíciója, pedig a valóságban igen sok új tudományos felfedezés is kapcsolódik a vállalkozáshoz. Teleki Sámuel volt az első, aki minden előtte próbálkozót meghaladva Afrika hegyóriásán, a Kilimandzsárón 5310 méteres magasságig jutott el és elsőként érte el a hóhatárt. Az expedíció tagjai a Kenya-hegységben egy glaciális eredetű, ma Teleki nevét viselő völgyön keresztül hatoltak az ismeretlen magashegység belsejébe. Az általuk felfedezett két óriási víztükör a Rudolf- és a Stefánia-tavak, valamint egy 646 méter magas működő tűzhányó örökítik meg a térképen e nagy vállalkozás legfontosabb eredményeit.

A felfedező utazás nemcsak földrajzi és geológiai értelemben volt sikeres, hanem az állat- és a növénytant, valamint a néprajztudományt is értékes gyűjtésekkel gyarapította. Az erdélyi Sáromberkén született gróf emlékét Kenyában nagyobb becsben tartották, mint saját szülőföldjén. Völgy, tűzhányó, két jellegzetes afrikai növény, a Kenya-hegységben 3000–4000 méteres magasságban megtalálható *Lobelia telekii Schwinf* és a Kilimandzsárón a 4200 méter magasságban tenyésző *Senecio telekii* emlékeztetnek a magyar kutatóra.

A Néprajzi Múzeum Afrika-gyűjteményét azok a néprajzi tárgyak vetették meg, melyeket Teleki Sámuel hozott. Elsőként került kapcsolatba számos, a tudomány számára addig előtte ismeretlen népcsoport, a szamburuk, a turkánák, az elmolok, a rendillék képviselőivel. A több,

mint 3000 km-es utazás ismeretlen útszakaszainak első, tudományos igényű térképezése az expedíció eseményeinek szakszerű megírása, és közzététele az osztrák Ludwig von Höhnel érdeme, de ez a tény nem homályosíthatja el, hogy az utazás kezdeményezője, szervezője, vezetője és finanszírozója Teleki Sámuel volt.

Érdekes megemlíteni, hogy a függetlenné vált afrikai országok többségében annyi vér, könny, és szenvedés kapcsolódott a betolakodók nevéhez, hogy távozásuk után emléküket még a térképről is el akarták törölni. Ezért számos afrikai helynév került az európaiak által adott földrajzi nevek helyébe. Kenyában Teleki nevét azonban nem változtatták meg, mert őt nem gyarmatosítási szándékok, hanem a tudományos kíváncsiság vitte Afrikába.

Az amerikai filmgyártásnak köszönhetően a Szahara felfedező utazója, Almásy László igen gyorsan világhírűvé vált. A kilenc Oscar-díjjal kitüntetett, *Az angol beteg* című film főhőseként a Föld minden zugában megismerték a nevét. A Tien-san feltárójaként nagy érdemeket szerzett Almásy György fia egész életét a Szahara titkai feltárásának szentelte. Gépkocsival és repülőgéppel végrehajtott kockázatos vállalkozásai révén lebbent fel a fátyol a hatalmas homokkőfennsík, a Gilf Kebír rejtelmeiről. A Vádi Szura nevű völgy barlangjaiban felfedezte azokat a 7000–8000 esztendős, neolitikum korabeli sziklafestményeket, melyek meggyőző bizonyságai a Szahara közelmúltban bekövetkezett klímaváltozásainak.

Almásy László fedezte fel az Uweinat-hegységben Ain Dua forrás közelében azokat a barlangokat, melyek ugyancsak őskori ember- és állatábrázolásokat rejtettek belsejükben. A felfedezés dicsőségét megpróbálta elorozni Leo Frobenius, a neves német néprajzkutató, de az osztrák újságíró, Richard Berman, az Almásy-expedíció részese Londonban és Budapesten egyaránt leleplezte a csalárdságot. A második világháború idején Almásy a német Afrika-korps tagjaként Erwin Rommel tábornok sivatagi szakértőjeként teljesített szolgálatot. Az ő nevéhez fűződik az afrikai hadszíntér egyik legkockázatosabb sivatagi vállalkozása, melynek során két német hírszerzőt járatlan sivatagi utakon juttatott el a brit vonalak mögé.

A technikailag jobban felkészült angolok létszámfölényük ellenére sem voltak képesek a nyomára bukkanni és elfogni, mert Almásy alaposabban ismerte a Szaharát, mint ellenfelei. Brit vetélytársait a második világháborút követően magas kitüntetésekkel ismerték el, míg Almásyt saját hazájában népbíróság elé állították. A népbíróság felmentette a

megalapozatlan vádak alól, de az elszenvedett fogság és megaláztatások miatt hazájából menekülni kényszerült.

Hazai viszonyainkat jellemzi, hogy nem a magyar, hanem az amerikai filmgyártás illetékesei vették észre a személyében és sorsában rejlő páratlan „nyersanyagot", ők tették világhírűvé, ők aratták le az erkölcsi és a kasszasikert. A számos nagyszerű könyv szerzőjeként számon tartott Almásy neve évtizedekig ismeretlen volt, s még az Új Magyar Lexikon szerkesztőinek a figyelmét is elkerülte...

Magyar utazók Amerikában és Ausztráliában

Igazságtalanok volnánk, ha megfeledkeznénk azokról a hazánkfiairól, akik az Újvilágban és Ausztráliában bizonyították, hogy milyen sokoldalú módon lehet szolgálni a közjót, és maradandó értékeket hátrahagyni példaként az utódoknak. Az első magyar tudós utazó bizonyíthatóan Budai Parmenius István volt, aki 1583-ban lépett a ma Kanadához tartozó Új-Fundland földjére. A magyar származású írástudó hosszas vándorlás után érkezett meg Angliába, ahol Oxfordban levelező kapcsolatba került Richard Hakluyt-tal, az Oxfordi Egyetem földrajztudósával. Az oxfordi Magdalen College elnöke, Laurence Humfrey pártfogásával került Sir Humphrey Gilbert Amerikába készülő nagy expedíciójába, melynek célja az Ázsia felé vezető, régen feltételezett út, az „Északnyugati átjáró" felkutatása volt. A Gilbert-expedíció krónikásaként Budai Parmenius István nagy megbecsültségre tett szert, mely a mai napig visszhangot vált ki Nagy-Britanniában és Kanadában egyaránt.

Az emigrációs magyarság egyik jeles tagja, Prágay Dezső biokémikus professzor szorgalmazására az amerikai Magyar Öregdiákok Szövetségének tagjai egyéni áldozatvállalásból példát mutatva, a saját költségükön, bronz emléktáblát készítettek és megnyerték a kanadai hatóságok engedélyét arra, hogy elhelyezhessék Új-Fundlandon, a Gilbert Memorial Harbourside parkban, egy nyers sziklatömbön. Így Budai Parmenius István is részese lehetett a köztudatban annak a nagy útnak, mely számára tragikusan végződött, hiszen visszaútban hajója elsüllyedt az Atlanti-óceán hullámsírjában.

Dél-Amerika feltárásában komoly szerepük van mindazon elfeledett magyar misszionáriusoknak, akik a legmostohább körülmények között vállalták a földrész indiánjai körében végzett munkát, a trópusi láz sújtotta Amazóniában, vagy az Andok magasfennsíkjain. Brentán Károly, az Amazonas első magyar végighajózója, Éder-Xavér Ferenc Moxitania, a

mai Bolívia egészségtelen klímájú mocsárvidékének első leírója elévülhetetlen érdemeket szereztek a földrész feltárásában.

Amerika magyar kutatói közül megkülönböztetett figyelem illeti a kalandos sorsú Xantus Jánost, aki elsőként kezdeményezte a természettudományi muzeológiai kapcsolatok kialakítását a hazai és az amerikai közgyűjtemények között. Xantus János tevékenységének fontos helyszíne volt a Kaliforniai-félsziget, ahol tengerjárás mérő állomást létesített, majd az USA hivatalosan kinevezett konzulaként a mexikói Manzanillóban teljesített szolgálatot. Leírta Mexikó vulkánjait, s utazásainak élményeiről hazaküldött levelei nyomtatásban is napvilágot láttak.

Az 1848–49-es szabadságharc után emigrációba kényszerült Xantus János bebizonyította, hogy a sorsverte hontalan is talpon maradhat, sikereket érhet el és hazája javát szolgálhatja. Hazatérését követően megalapította a budapesti Állatkertet, s 1872-ben alapító alelnökként ott volt a Magyar Földrajzi Társaság megszületésének bölcsőjénél. Szerteágazó tevékenységének pedagógiai értékeit felismerve a budapesti V. kerületben, a Markó utcában működő Idegenforgalmi Szakközépiskola felvette Xantus János nevét, és a névadó munkásságának eredményeit az oktatásban, a nevelésben is kamatoztatja.

Kaliforniában járva jóleső érzéssel tapasztaltam a Napa-völgyben az amerikaiak között nagy megbecsüléssel emlegették Haraszthy Ágoston nevét. Vendéglátóim elismerően mutatták azokat a borospalackokat, melyeken a címkék híres hazánkfiát idézték. Megtudtam azt is, hogy a kaliforniai szenátus külön határozatban emlékezett meg Haraszthy érdemeiről. San Francisco felhőkarcolóitól mindössze egy órányi autózással elérhető távolságban van Buena Vista Winery, Haraszthy Cellars, azaz Jó Kilátás Borgazdaság, Haraszthy pincék. A bácskai származású Haraszthy Ágoston hajdani virágzó szőlőültetvényei és borgazdasága ma is fogalomnak számít. Haraszthy életművét számos tanulmány, több monográfia méltatja, köztük három kitűnő magyar kutató, Könnyű László, Sztáray Zoltán és Dojcsák Győző munkái. A St. Louisban élt földrajzprofesszor, Könnyű László kezdeményezésére, a túrkevei születésű szobrászművész, Finta Sándor kitűnő alkotása, egy fém dombormű került a hajdani Haraszthy pince egyik ódon kőházára.

Az angol nyelvű felirat Kalifornia úttörőjeként említi a pincészet hajdani megalapítóját. Ausztrália honalapítói között nem voltak magyarok, de a földrészen a múlt században megjelentek hazánk fiai. Kunz Egon részletesen feldolgozta Ausztrália kultúrtörténetének magyar vonatkozásait. Hatalmas műve példaértékűen jelképezi, milyen eredményes lehet

egy nagy elhivatottságot érző tudományos képzettségű szakember a világ egyik legtávolabbi pontján.

Sydneyben él és dolgozik Földváry Gábor geológusprofesszor, aki a Kárpát-medence földtani, kőzettani viszonyait és földtörténetét részletes angol nyelvű kötetben dolgozta fel és adta közre egy szingapúri kiadónál.

A nagyszabású földtani monográfia nemcsak Európában váltott ki elismerő visszhangot, hanem számos ausztráliai, ázsiai és amerikai egyetemre is eljutott, s szemléletében, a feldolgozás módszertanában egyaránt a Kárpát-medencére vonatkozó földtudományi ismeretek külföldi megalapozását segítette elő. A szerző az emigrációban – hazájától 12000 kilométernyi távolságban – egymaga oldotta meg azt a nagyszabású feladatot, amelyet a mű megszületésének időszakában a hazai könyvkiadás – politikai okokból – még nem vállalhatott. A magyarhoni Földtani Társulat tiszteleti tagsággal ismerte el Földváry Gábor több évtizedes kutatómunkájának eredményeit.

A Magyar Földrajzi Múzeum tevékenysége Érden

Teleki Pál már 1911-ben felvetette, hogy létre kellene hozni a magyar földrajzi utazók muzeális relikviáinak megőrzésére és méltó bemutatására egy múzeumot. Az intézmény megalapításáig azonban több, mint hét évtizednek kellett eltelnie. Sok-sok eredménytelen próbálkozás után Balázs Dénes állhatatos szervezőmunkájának köszönhetően 1983-ban Érden egy XIX. századi klasszicista műemlék épületben, a hajdani Wimpffen kúriában megnyílhatott a magyar utazók, földrajzi felfedezők szerepét bemutató kiállítás. A kicsiny intézmény számos tudományos konferenciával, előadóüléssel, kiadványaival próbálta közkinccsé tenni mindazt a sokrétű és gazdag szellemi örökséget, melyet világjáróink hagytak ránk.

Balázs Dénes szerkesztésében elkészült, s 1993-ban a Panoráma Kiadó gondozásában megjelent a Magyar utazók lexikona, mely a múzeumi archívumi szerteágazó adatgyűjtés eredményeit tárja a nyilvánosság elé. Számos film szakanyaga készült az intézményben, így a Sáfrány József által szerkesztett, *Száz évvel Teleki* után című alkotás, mely a Magyar Tudományos Afrika-expedíció Teleki Sámuel nyomdokain megtett 1987–88-as útját örökíti meg. A filmalkotás 1990-ben a trentói hegymászó- és útifilmek fesztiválján Ezüst-Encián díjat nyert.

Az igen széleskörű társadalmi igényt jelzik a látogatók, s legfőképpen az a segítőkészség, ami a konkrét adományozásokban, felajánlásokban, különféle támogatásokban nyilvánul meg. A múzeumkertben létrehozott szoborpark, a földrajzi felfedező utazók panteonja szinte zarándokhellyé

vált. A Munkácsy-díjas szobrászművész, Antal Károly impozáns Kőrösi Csoma szobra 1984-ben kerülhetett Érdre, négy évtizedes kallódás után. E nagyszerű műalkotás ihlette meg a kitűnő érdi szobrászművészt, Domonkos Bélát, aki önzetlenül elkészítette Teleki Sámuel, Stein Aurél, Baktay Ervin, Teleki Pál, Prinz Gyula, Reguly Antal, Déchy Mór és Almásy László portrészobrait. A szobrok talapzatául szolgáló követ a sóskúti bányaüzemtől kértük, önzetlen felajánlásként kaptuk, a bronzanyag és az öntés költségeit széleskörű társadalmi összefogással teremtettük elő.

Számos külföldi archívumban, levéltárban folytatott kutatás döbbentett rá, milyen sok láthatatlan és sokáig ismeretlen szál fűzi össze hazánkat a világ különböző tudományos műhelyeivel. A magyar utazók, földrajzi felfedezők életművének feltárásában, megismertetésében, tevékenységük egy-egy részletének kinyomozásában beláthatatlan lehetőségeket nyújtanak a külföldön tevékenykedő magyar hungarológusok kutatóhelyei. Az egyik legtávolabbi egyszemélyes szellemi műhely terén, az Új-Delhi Egyetemen lektorként, majd a Delhi Magyar Tájékoztatási és Kulturális Központ igazgatójaként dolgozó Bethlenfalvy Géza mutatott követendő példát.

Kitartó szorgalommal kutatta fel a calcuttai Bengáli Ázsiai Társaság archívumában azokat a hajdani leveleket, Kőrösi Csoma Sándor munkásságával összefüggő, évtizedeken át ismeretlen dokumentumokat, melyek ékes bizonyságai a magyar és az indiai népek kulturális-tudományos kapcsolatainak. Az ő kezdeményezésének gyümölcseként 1999. novemberében Új-Delhiben és Kalkuttában tudományos konferenciákon elevenítették fel Kőrösi Csoma Sándor munkásságának azon területeit, melyek érintették a buddhizmust, Dél- és Délkelet-Ázsia egyik legelterjedtebb világvallását.

A konferenciák előadóinak kiválasztása, megnyerése, a tematika összeállítása rendkívüli szakmai tájékozottságot, alapos helyismeretet, kiterjedt személyi kapcsolatrendszert, sőt, a napi politika kérdéseiben való eligazodási képességet igénylő, de igen megtisztelő feladat. A rendezvények résztvevőjeként alkalmam volt látni az alapos szervezőmunka eredményét, mely igen termékenyítően hatott nemcsak a szakmai, hanem az államközi kapcsolatokra is.

Az Almásy Lászlóról írt életrajzi monográfia, *A Szahara bűvöletében* címmel megjelent kötet forrásainak felkutatása során érzékeltem, milyen rendkívüli lehetőségeket jelenthet a kutatások szempontjából egy-egy

tájékozott, széleskörű személyes kapcsolatokkal rendelkező hungarológus segítsége.

A kölcsönös érdeklődésre számot tartó értékfeltárás, szellemi hídépítés vonzó példájaként említeném a kairói Magyar Kultúrtanácsosi Hivatal működését, ahol számos Almásy László egyiptomi kutatásait középpontba állító rendezvény, az Egyiptomi Földrajzi Társasággal közösen megszervezett előadóülés hívta fel a közfigyelmet e téma érdekességére. Juhász Ernő nagykövet, és Lázár Imre kultúrtanácsos idejében felismerték az Oscar-díjas film, *Az angol beteg* által gerjesztett nagy érdeklődés kiaknázhatóságát, s megtalálták azt a befogadó közeget, az Egyiptomi Földrajzi Társaságot, mely kitűnő partnernek bizonyult nemcsak az előadás megszervezése, hanem a publikáció közreadása terén is.

A bécsi Collegium Hungaricum tudományos igazgatója, Ujváry Gábor és az intézet munkatársa, Siklós Péter számos alkalommal adták tanújelét az Almásy-kérdés kutatása kapcsán a magyar–osztrák tudományos kapcsolatok múltja feltárásában milyen fontos és kiaknázatlan lehetőségek vannak még a sokáig periférikusnak ítélt szakterületeken is. A Hadtörténeti Intézet és Múzeum bécsi magyar katonai levéltári kirendeltségének vezetője, Szakály Sándor hadtörténész kérésemre kutatta fel azokat a dokumentumokat, melyek Almásy első világháborús katonai szolgálatára vonatkoztak. Nagyon hasznos adatokkal segítette az Almásy-téma kutatását a Hamburgban tevékenykedő magyar lektor, Fazekas Tiborc, s a sort még lehetne folytatni.

Meggyőződésem, hogy a hungarológia minden vonatkozásban elősegítheti a reális magyarságismeret terjesztését mindazon körökben, ahol a jövőt formáló, majdan döntéseket hozó nemzedékek tanulnak, életpályájukra felkészülnek. Magyarország és a magyarság iránti érdeklődésüknek felkeltésére kitűnően alkalmasak azok a konkrét feladatok, amelyek az ő hazájuk, kultúrájuk, műveltségük és eredményeik elismertségét is erősíthetik.

A magyar földrajzi felfedezők nem gyarmatosító szándékkal indultak útnak, s ez a motiváció önmagában értékes megkülönböztetést jelenthet a gyarmattartó országok polgáraival szemben. E különbséget számos helyen, Kenyában, Indiában, Pápua Új-Guineában észreveszik és érzékeltetik azok a helybeliek, akik számára sem közömbös, mely országokban, kik és milyen céllal jártak először hazájuk földjén.

A magyar földrajzi felfedezők, utazók munkásságának eredményei, a *hungarológia* szempontjából érdekes, igen hatásosan bemutatható, sokoldalúan alkalmazható adalékokkal járulhatnak hozzá a legkiemelkedőbb

magyar vonatkozású teljesítmények feleleventéséhez, a más nemzetekkel való szellemi hídépítéshez, a reális, megbecsülést keltő magyarságkép kialakításához. A felvillantott külföldi példák az elmúlt évtizedekben meggyőzően bizonyították, hogy a földrajzi felfedezők munkássága iránt a legváltozatosabb földrajzi és kulturális környezetben, a legkülönbözőbb műveltségű és társadalmi helyzetű emberek körében egyaránt igen élénk az érdeklődés. A cselekvési lehetőségek felismerése, kiaknázása, a kapcsolatok bővítése, egy-egy évforduló közös megünneplése, közös kutatási programok kialakítása minden hungarológus számára olyan új távlatokat nyújthat, melyek e témakörön keresztül is hatásosan elmélyíthetik az érdeklődést a magyarság értékei iránt.

Befejező gondolatként idézném fel azt az ókori bölcsességet, mely szerint nemcsak azért tartozunk felelősséggel, amit megteszünk, hanem azért is, amit elmulasztunk megtenni....

Irodalom

Apor Éva 1989: Stein Aurél kutatásai Perzsiában Földrajzi Múzeumi Tanulmányok, 6/9–14. Érd

Balázs Dénes 1983: Parmenius István emléktáblája Új Fundlandon Földrajzi Múzeumi Tanulmányok, 1/61. Érd

Balázs Dénes 1983: Haraszthy hagyományok Kaliforniában Földrajzi Múzeumi Tanulmányok, 1/62. Érd

Balázs Dénes (szerk.) 1993: Magyar utazók lexikona Panoráma, Budapest.

Balázs Dénes 1995: Életem – utazásaim. A szerző kiadása. Érd.

Bethlenfalvy Géza 1991: Baktay Ervin szerepe a Kőrösi Csoma kutatásban Földrajzi Múzeumi Tanulmányok, 9/11–14. Érd

Borsos Balázs 1988: A Teleki expedíció anyaga a Magyar Néprajzi Múzeumban Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 5/25–30. Érd

Brown, Monty 1989: Where giants trod. The saga of Kenya's desert Lake. Foreword by Sir Vivian Fuchs. London, Quiller Press

Cameron, Roderick 1971: Australia, History and Horizons Weidenfeld and Nicolson. London.

Cholnoky Jenő 1930: Afrika 1–2. A Magyar Földrajzi Társaság könyvtára. Budapest.

Cholnoky Jenő 1932: A Föld megismerésének története Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt. kiadása.
Cholnoky Jenő 1936: Afrika. A Föld és élete, világrészek, országok, emberek Franklin Társulat kiadása, Budapest.
Csendes László 1988: Höhnel Lajos munkássága a Teleki-expedícióban Földrajzi Múzeumi Tanulmányok, 5/17–24. Érd
Dojcsák Győző 1992: Arany Kaliforniában Szerzői kiadás. Budapest.
Földváry Gábor 1988: Geology of the Carpathian Region World Scientific Publishing Co. Pte. Ltd. Singapore, New Yersey. Hong Kong.
Guadalupi, Gianni 1997: The discovery of the Nile The America University in Cairo Press, 113 Kasr el Aini Street, Cairo Egypt.
Havasné Bede Piroska–Somogyi Sándor (szerk.) 1973: Magyar utazók, földrajzi felfedezők. Tankönyvkiadó. Budapest.
Hemming, John 1998: Philips. A nagy felfedezések atlasza. Officina Nova–Magyar Könyvklub. Budapest.
Huntford, Roland 1998: Nansen. The explorer as Hero Barnes and Noble Books. New York.
Klinghammer István–Papp-Váry Árpád 1983: Földünk tükre a térkép. Gondolat Kiadó. Budapest.
Krizsán László 1987: Benyovszky Móric szerepe a XVIII. század történelmében, A hazai Benyovszky-kutatások időszerű kérdései. Földrajzi Múzeumi Tanulmányok, 3/3–12. Érd
Krizsán László 1989: A kilombók világa. Tisztelgés Magyar László előtt, szobrának Dunaföldvárott történő felállítása alkalmából. Földrajzi Múzeumi Tanulmányok, 6/21–24.
Krizsán László 1991: Magyar László együttműködése a portugál hatóságokkal, Afrika tudományos megismerésében. Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 10/23–28. Érd.
Krizsán László 1994: Magyar utazók Afrikában, távoli tájak magyar utazói sorozat 3. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
Kubassek János 1988: Teleki Sámuel kelet-afrikai expedíciójának tudományos jelentősége. Földrajzi Múzeumi Tanulmányok, 5/7–16. Érd.
Kubassek János 1989: Időszakos Afrika-kiállítás Halbturnban. Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 6/62. Érd.
Kubassek János 1991: Sir Vivian Fuchs visszaemlékezése az 1934. évi kelet-afrikai expedíciójára. Földrajzi Múzeumi Tanulmányok, 9/69–70. Érd.
Kubassek János 1992: Kőrösi Csoma Sándor és a geográfia. Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 11/3–8. Érd.

Kubassek János 1993: Magyar utazók Ázsiában. Távoli tájak magyar utazói. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
Kubassek János 1998: Afrika története és földrajza. Műszaki Könyvkiadó. Budapest.
Kubassek János 1999: Zanzibártól a Stefánia-tóig, Teleki Sámuel nyomában. Ifjúsági Lap-és Könyvkiadó. Budapest.
Kubassek János 1999: A Szahara bűvöletében. Az „Angol beteg" igaz története, Almásy László hiteles életrajza. Panoráma. Budapest.
Kubassek János 1999: A Himalája magyar remetéje, Kőrösi Csoma Sándor életútja kortörténeti és földrajzi háttérrel. Magyar Őstörténeti Kutató és Kiadó Kft. Budapest.
Kunz Egon 1997: Magyarok Ausztráliában. A magyarságkutatás könyvtára XXI. Teleki László Alapítvány. Budapest.
Le Calloc'h, Bernard 1987: Victor Jacquemont francia természettudós Kőrösi Csoma Sándorról. Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 4/59–60. Érd.
Le Calloc'h, Bernard 1992: Kőrösi Csoma kiállítás és kollokvium Párizsban. Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 11/58–59. Érd
Magidovics I. P. 1961: A földrajzi felfedezések története. Gondolat Kiadó. Budapest.
Newby, Eric 1982: The World Atlas of Exploration, Introduction by Sir Vivian Fuchs. London.
Papp-Váry Árpád 1990: Magyarország hozzájárulása a világ térképészetéhez. Földrajzi Múzeumi Tanulmányok, 8/3–8. Érd
Peach, Bill 1984: The explorers. Australian Broadcasting Corporation, Sydney.
Rónai András 1989: Teleki Pál, a geográfus. Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 6/3–8. Érd
Sir Vivian Fuchs 1990: A Time to Speak, An autobiography. Anthony Nelson Ltd. Northampton.
Stein Aurél 1908: Homokba temetett városok. Magyar Földrajzi Társaság könyvtára. Budapest.
Stein Aurél 1911: Belső-Ázsia általános kiszáradásának kérdése. Földrajzi Közlemények 39/2: 60–67.
Szabó József 1980: Hunfalvy János. A múlt magyar tudósai. Akadémiai Kiadó. Budapest.
Szabó József 1985: Gondolatok Hunfalvy János életművéről néhány XIX. század közepi földrajzi irányzat tükrében. Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 1/.21–26. Érd.

Szabó József 1992: Déchy Mór kaukázusi utazásainak földrajzi eredményei. Földrajzi Múzeumi Tanulmányok, 11/17–20. Érd
Szabó László 1978: Magyar múlt Dél-Amerikában (1526–1900). Editorial Transsylvania Könyvkiadó Vállalat. Buenos Aires.
Sztáray Zoltán 1986: Haraszthy Ágoston a kaliforniai szőlőkultúra atyja. Püski. New York.
Vámbéry Ármin 1864: Travels in Central Asia. John Murray, Albemarle Street. London.
Vámbéry Ármin 1877: Vázlatok Közép-Ázsiából. Kiadja: Ráth Mór.
Vámbéry Ármin 1905: Küzdelmeim. Franklin-Társulat. Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda.

Baráti háromszög (Carl Heinrich Becker, Klebelsberg Kuno, Gragger Róbert és a hungarológia megszületése)

UJVÁRY GÁBOR

Kulturális és tudományos intézményrendszerünk – annak ellenére, hogy az 1940-es évek végén, a „múltat végképp eltörölni"-szemlélet jegyében megkísérelték teljesen átalakítani – mindmáig a Klebelsberg Kuno kultuszminiszter által a két világháború közötti időszakban – részben – a gyakorlatban is megvalósított elképzeléseken alapul. Ezen intézményrendszer külföldi képviseleteinek – a Collegium Hungaricumoknak, a külföldre irányuló magyar állami ösztöndíjakciónak, a szerte a világban működő magyar intézeteknek, tanszékeknek és lektorátusoknak – létrehozásában pedig Gragger Róbert játszott rendkívüli szerepet, Magyarország egyik (ha nem „a") legsikeresebb kultúrdiplomatája és tudományos menedzsere. Nevével ma is gyakran találkozunk, elsősorban a hungarológia fogalom megszületése kapcsán gyakran emlegetjük. Mégis meglehetősen keveset tudunk róla.

Legfontosabb alkotásait, a berlini egyetem Magyar Intézetét, a berlini Collegium Hungaricumot máig ható példaként tartjuk számon. Ugyanakkor igazán komolyan és az elsődleges, levéltári és kézirattári források felhasználásával szinte alig foglalkoztak Gragger Róbert tevékenységével és az általa életre hívott intézmények történetével. A Humboldt Egyetem magyar szemináriumának igen értékes, több szekrényben ötven esztendőn keresztül össze-vissza hányódó, ezért szinte teljesen elfelejtett irat-anyagát – benne Gragger hagyatékával – csak az előző esztendőben rendezte e sorok írója. (Az itt található dokumentumok pedig roppant becsesek, hiszen a külföldi magyar kulturális és tudományos intézményekre vonatkozó iratok szinte maradéktalanul megsemmisültek az 1956-ban, a forradalom idején a Magyar Országos Levéltárat ért belövések nyomán keletkezett tűzben.)

A Gragger pályájával kapcsolatos – a hungarológia szempontjából – legfontosabb tények a következőek: Gragger 1910 októberétől egy teljes tanévet töltött Berlinben, s már 1915-ben magántanári képesítést kívánt itt szerezni magyar irodalomból. Az első világháború alatti német–magyar „fegyverbarátság" következtében azonban a magántanárságnál jóval

kedvezőbb pozíciót sikerült elnyernie. Johannes Bolte és Max Roediger professzorok javaslatára a porosz képviselőházban 1916. március 14-én tárgyalták a magyar nyelv és történelem tanszék berlini alapításáról szóló indítványt. Bár a „magyarság iránti rokonszenv" ily módon történt kinyilvánítása csupán gesztusértékű cselekedet, azaz a szövetségesnek tett szinte kötelező (kultúr)politikai lépés volt, de a magyar kultúra és tudomány németországi megismertetése és fogadtatása szempontjából igen sokat jelentett e szándék gyors megvalósítása. A mindössze 29 esztendős Graggert 1916 augusztusában – anélkül, hogy előtte habilitált volna – rendkívüli tanárrá nevezték ki Berlinben, s a magyar nyelv és irodalom szeminárium már ez év novemberében megkezdhette munkáját. (Magyarország határain kívül ez volt az első magyar tanszék a világon. Korábban magyar nyelvet és irodalmat egyedül a párizsi Sorbonne-on oktattak. Itt 1902-től a magyar származású Kont Ignác hirdetett magántanári előadásokat e tárgykörből, 1907 és 1913-ban bekövetkezett halála között pedig a magyar irodalomtörténet rendkívüli tanáraként működött.) Gragger példátlan ügyességét, szervezőkészségét és diplomáciai érzékét bizonyítja, hogy kiváló német kapcsolatait kihasználva, a háborús viszonyok és az ebből adódó nehézségek közepette is fejleszteni tudta a tanszéket. Saját gyűjteményét is felajánlva gazdag könyvtárat hozott létre, 1917 novemberében megalakította a „Berlini Magyar Intézet Barátainak Egyesületét", 1917 decemberében az addigi szeminárium Magyar Intézetté bővült, 1918 májusában pedig egy magyar lektorátust is fölállítottak. (Itt azután később olyan lektorok dolgoztak, mint Farkas Gyula, Moór Elemér vagy Keresztury Dezső.) Igazi sikertörténet – egy világégés közepette...[1]

Az első világháború után már nem voltak ugyan olyan fontosak a tanszéket 1916-ban életre hívó politikai megfontolások, de a sikertörténet tovább folytatódott. Ennek, legalábbis részben, a két vesztes állam hasonló problémái, húszas évekbeli tudományos elszigeteltségük volt az oka. Gragger 1921-ben nyilvános rendes tanár lett. 1922-ben az intézetben finnugor osztály alakult, s török, valamint urál–altaji nyelvészeti kérdésekkel foglalkozó szemináriumot is indítottak. Nem lehet véletlen, hogy az Intézet szakmai munkájáról és tudományos hivatásáról szólva

[1] Az Intézet megalakulásának és indulásának körülményeit kiválóan dokumentálja: Humboldt Universität, Berlin, az Ungarisches Institut archívuma – a Magyar Szeminárium őrzésében-tulajdonában – (továbbiakban BUI), „Magyar Intézet (továbbiakban: MI), Előzmények 1915–1918"; „MI, Kiépítés 1915–1918"; „Gragger tematikus" tételek.

először Gragger használta az „Ungarologie", azaz mára meghonosodott és általánosan elfogadott formájában a hungarológia megnevezést. A porosz – később a német birodalmi – kultusztárca által fönntartott Intézet 1921-ben, a magyar kultuszminisztérium anyagi támogatásával, két sorozatot indított útjára: az *Ungarische Jahrbüchert* (megjelent 1921–1943 között, majd 1952-től, *Ural-Altaische Jahrbücher* címmel) és az 1929-ig 24 kötetben kiadott, szintén Magyarország művelődéstörténetére vonatkozó tanulmányokat közlő Ungarische Bibliotheket. Az Intézet archívumában Magyarországról és az utódállamokról szóló újság- és folyóiratcikkeket, brosúrákat, statisztikákat, térképeket és fényképeket gyűjtöttek és rendszereztek.[2]

A berlini Collegium Hungaricum 1924 őszi megnyitása elsősorban már annak eredménye volt, hogy Gragger tudománypolitikai koncepciója és minden akadályt legyőző gyakorlatiassága szerencsésen találkozott a magyar tudománypolitikát 1922 júniusától irányító és alapjaiban megújító kultuszminiszter, gróf Klebelsberg Kuno, valamint a porosz tudománypolitikát államtitkárként is irányító Carl Heinrich Becker elképzeléseivel. Klebelsberg és Gragger egymást inspirálva, Becker támogatását élvezve küzdött annak érdekében, hogy a porosz egyetemi hallgatókat fogadó Magyar Intézet mellett a Berlinbe magyar állami ösztöndíjjal küldendő és különböző szakterületekről érkező fiataloknak is legyen egy igazi, tudósokhoz méltó otthona, Collegium Hungaricuma.[3]

Az először – éppen a berlini egyetem Magyar Intézetében és az ottani Collegium Hungaricumban megtestesülő igények és a gyakorlati tapasztalatok kapcsán – Gragger használta hungarológia kifejezés fogalmáról és

[2] Graggerről és az Intézetről: Carl Heinrich Becker emlékezése, valamint a Gragger biográfiai adatait és bibliográfiáját tartalmazó összeállítás, amelyekre mindmáig a leggyakrabban hivatkoznak: Ungarische Jahrbücher. Siebenter Band (Berlin–Leipzig, 1927.) 3–32; Schneider Márta: A Berlini Magyar Intézet és a Collegium Hungaricum = Regio, 1992/4. sz. Jól használható Gragger-életrajz: Bessenyei Ákos: Gragger Róbert (Bp. 1944.); Ezen kívül: László Tarnói: Versuch eines Porträts des Gelehrten und Wissenschaftsorganisators Robert Gragger. In: Berliner Beiträge zur Hungarologie 3 (Berlin–Budapest, 1988.); János Barta: Erinnerungen an Gragger. In: Berliner Beiträge zur Hungarologie 3 (Berlin–Budapest, 1988.); Carl Heinrich Beckers Konzept und Robert Graggers Ausführungen zur Gründung des Ungarischen Instituts in Berlin. In: Berliner Beiträge zur Hungarologie 7. (Berlin–Budapest, 1994.) 274–294; Gyula Décsy: Nachwort des Herausgebers: Dem 50. Band der Jahrbücher zum Geleit = Ural–Altaische Jahrbücher 50. (1978.) 187–196.

[3] Bővebben ld.: Ujváry Gábor: „Tudós kolostor, csöndes kolostori kerttel." A berlini Collegium Hungaricum története (1924–1944) = Levéltári Szemle, 1998/2. sz.

mibenlétéről hosszú ideje folynak – többnyire – meddő viták. Pontos, szabatos meghatározása – mint szinte valamennyi tudományágé, illetve azok részterületeié – csaknem reménytelen. Annál is inkább, mivel egyszerre több diszciplínát érintő fogalomról van szó. A kérdés kiváló (eszme)történeti összefoglalásának zárásaként Kósa László is kijelenti: „Végül ismét odajutunk, hogy... a hungarológia mint olyan, mint önálló tudományszak nem létezik, ellenben összefoglaló és szorosabb együttműködést feltételező elnevezése a magyar nyelv, kultúra és történelem kutatásának. A magyar múltat és művelődést, a magyar etnikumnak és környezetének viszonyát több tudományágazat együttműködésével, komplex megközelítéssel eredményesebb kutatni, mint széttagoltan."[4] Ezzel, a nem is oly régen született, többnyire elfogadott definícióval pedig a kályhához: a graggeri meghatározáshoz térünk vissza.

Emiatt is tűnik kissé (vagy talán nagyon is) komikusnak számomra annak állandó, hogy ne mondjam, lassan demagógiával határos hangoztatása: nem szabad a múltban, a múlton merengeni, teljesen fölösleges az onnan vett példákkal előhozakodni: a jövőnkre kell gondolnunk. Miközben természetesen részben egyetértek ezzel az állásponttal – hiszen annál mi sem természetesebb, mint hogy a jövőre kell gondolnunk –, egyben vitatkozom is vele. Amíg képtelenek vagyunk arra, hogy egy olyan új hungarológiai (kulturális, tudományos) rendszerben gondolkozzunk, amely meghaladva érvényteleníti a korábbit, nem szégyen, ha – talán megbocsáthatatlanul konzervatív módon, akár az avíttság bélyegét is magunkra véve, de – megkíséreljük az előző rendszert – hibáinak javításával és reformálásával – alkalmazni. (Ahogy azt a germanisztika, romanisztika stb. stb. teszi. Vagy ahogyan a már 100–150 évvel ezelőtti, a „legnagyobb kultúrnemzetek" alapította külföldi tudományos és kutatóintézetek működnek: eredeti alapszabályaikon, terveiken szinte mit sem változtatva.) Amíg nincsenek olyan, európai keretbe helyezett, megálmodott és részben megvalósított vízióink a kultúra és a tudomány jövőjéről, amilyenek Klebelsbergnek és Graggernek a saját korában voltak, sok mindenen lehet sajnálkozni és keseregni, csak azon nem, vajon miért tartunk szinte ugyanott, ahol, 125 esztendővel Klebelsberg születése (1875) és 75 esztendővel Gragger Róbert halála (1926) után. Tudjuk: a két világháború közötti társadalom szerkezete valóban korszerűtlen, szinte mindenben idejétmúlt volt. Ám tudjuk azt is: ennek ellenére, a kulturális-tudományos intézményrendszer viszont (legalább részben) európai színvonalú-

[4] A magyarságtudomány kézikönyve (szerk. Kósa László). Bp. 1991. 42.

nak számított. És tudjuk azt is: a vesztes világháború és a trianoni döntéssel valóban életképtelennek szánt Magyarország néhány esztendő alatt képessé vált a csak igen kevesek által remélt konszolidációra, nemzetközi összehasonlításban pedig valamivel kedvezőbb volt nem egy mutatója, mint pl. az ötvenes–hatvanas években vagy – sajnos – akár napjainkban.)

Hogyan alakult ki tehát e máig tisztázatlan és máig a graggeri megközelítésen alapuló hungarológia-fogalom? Milyen értelemben használta ezt Gragger? Melyek voltak gondolati gyökerei? Hogyan próbálták meg a gyakorlatban – Klebelsberg Kuno nagyvonalú, az egész magyar kultúrpolitikát átformáló rendszeréhez illeszkedve – mindezt alkalmazni?

A hungarológia megszületésében a német tudománypolitika XX. század eleji elképzelései, ezen belül pedig elsősorban a külföld tanulmányozásának (Auslandsstudien) támogatása és előmozdítása játszott meghatározó szerepet. Az 1895/96-ban, illetve az 1910/11-ben a berlini egyetemen tanuló Klebelsberg és Gragger igen jól és behatóan ismerték a német tudománypolitika ez irányú céljait. Ugyanígy tisztában voltak ezzel a magyar tudománypolitika kivitelezésében és megvalósításában Klebelsbergnek segédkező tudósok, a kultuszminisztérium vezető munkatársai: az akkoriban rendkívül olvasott és komoly hatású, konzervatív kultúrfilozófus, Kornis Gyula és az egyik legtehetségesebb és legműveltebb magyar (tudományos és kultúr)közigazgatási szakember, Magyary Zoltán is.

Ahogyan mindig, ekkor is nagy szerepet kaptak a személyes ismeretségek, kapcsolatok és barátságok. Német részről ez a segítő – ahogy azt a kortársak közül sokan kissé sokat sejtetően, a homoszexualitás vádját sem mellőzve, mondták róla Graggerrel kapcsolatban: „testi-lelki" vagy „kebelbéli" jó barát – Carl Heinrich Becker volt. Becker Wilhelm von Humboldt és Friedrich Althoff mellett a klasszikus, mindig megújulni képes német tudománypolitika harmadik – egyben sajnos utolsó – nagy képviselője, a XIX. századi német hagyományok követője, egyben korszerűsítő és modernizáló alkalmazója. Goldzieher Ignác egyik legkedvesebb tanítványa, kiváló orientalista, elsőrangú tudomány- és kultúrpolitikus, Gragger Róbert legbensőbb bizalmasa és társa. A bonni egyetem professzora, 1916-tól a porosz kultuszminisztériumban a külföld tanulmányozásának (Auslandsstudien) a német felsőoktatásban történő bevezetésével-kiépítésével megbízott köztisztviselő, hamarosan az egyetemi ügyosztály vezetője, 1919-től pedig helyettes államtitkár. 1921-ben néhány hónapon keresztül, majd 1925–1930 között ismét porosz kultuszminiszter. A két világháború közötti időszak Európájának – Klebelsberg mellett – egyik legsikeresebb tudománypolitikusa. A magyar „ügyek"

legfőbb német támogatója, 1917-től a „Berlini Magyar Intézet Barátainak Egyesületének" elnöke.[5] Gragger révén Klebelsbergnek és Magyarynak is sokat segítő „menedzser". Becker 1925-ben Klebelsberg Kunót látta vendégül Berlinben, majd 1926-ban – Gragger társaságában – Budapesten tett hivatalos látogatást. Szerepe volt abban is, hogy 1925-ben, Gragger kezdeményezésére éppen Berlinben tarthatta alakuló ülését a Külföldi Magyar Tudományos Intézetek Szövetsége. (Tudomásom és a dokumentumok tanúsága szerint a sokat ígérő testületnek ez volt az egyetlen találkozója.) A Magyar Tudományos Akadémia ekkor elutasította ugyan a Becker tiszteletbeli tagságára vonatkozó kérelmet, ez a Becker-szintű tudós esetében sértés számba vehető döntés azonban inkább a javaslattévővel – a háttérben a „túlságosan is fiatal", akkor 38 esztendős Graggerral, az előtérben pedig az Akadémiát konszolidáló s talán éppen ezért nem szeretett Klebelsberggel – szembeni bizalmatlanság jele volt, nem pedig Becker tudósként szerzett érdemeinek megkérdőjelezését jelentette. Mindenesetre a korabeli tudományos-kulturális közállapotainkra, az Akadémia és a kultuszminisztérium közötti rejtett, sőt néha nyílt ellentétekre jellemző volt e határozat.[6] Mint ahogy az is – s itt fordul „visszájá-

[5] Barta János írja le, hogy Becker e minőségében is milyen sokat tett a Magyar Intézetért. A jelentős magyar állami támogatással megjelenő Ungarische Jahrbücher kiadását porosz részről pl. úgy „szponzorálta", hogy miniszterként nagyiparosokat és befolyásos pénzembereket hívott meg tea melletti beszélgetésekre. A német gazdasági élet irányítói persze nagy megtiszteltetésnek vették, hogy a kulturális miniszter vendégei lehetnek. A „hátsó szándék" általában csak a búcsúzáskor derült ki, amikor is Becker arra kérte őket: szíveskedjenek támogatni az egyetem Magyar Intézetének működését... János Barta: Erinnerungen an Gragger. In: Berliner Beiträge zur Hungarologie (Berlin Budapest, 1988.) 13.

[6] Megalakult a külföldi magyar tudományos intézetek szövetsége = Nemzeti Újság, 1925. május 24. Eckhart Ferenc, a kiváló jogtörténész – akkoriban a magyar kormány bécsi levéltári megbízottja – szerint a Szövetség célja a „külföldi intézeteink és tudományos téren működő egyes magyarok együttműködésének biztosítása. Ma már a magyar tudományos intézmények egész hálózatáról beszélhetünk.... Bécsben például akárhányszor hallom ezt a tudományos körökben szinte szállóigévé vált irigykedő megjegyzést: »Ha nekünk egy Klebelsbergünk volna!«...Berlinben gyűltünk össze, mert ott van az »Ungarologia« legrégibb és legnagyobb intézménye, a Gragger Róbert páratlan szervező tehetségét dicsérő Magyar Intézet... Tekintélye egész Németországban elismert és nem kerül ma szóba Németországban oly bennünket illető kérdés, melyben a berlini intézet a tudós érdeklődőknek és publicistáknak, kik gyakran fordulnak hozzá, felvilágosítást ne tudna adni. E mintaszerű intézmény létrejötte körül a porosz kultuszminiszternek, Becker Károlynak vannak a legnagyobb érdemei. A kiváló tudós, a mi Goldziherünk halála óta a leg-

ra" a dolog –, hogy a „lovagias" magyar tudóstársadalom Becker magyarbarátságát már miniszterségéről történt kényszerű lemondása *után* (hogy miért nem előtte, amikor ennek sokkal nagyobb hatása lett volna?) egyszerre három egyetem jutalmazta díszdoktorságával.[7]

első orientalista, a magyarok nagy barátja, minden magyar tudományos törekvés melegszívű előmozdítója. Neki, ki immár harmadszor áll a porosz kultuszminisztérium élén, köszönhető, hogy a porosz állam áldozatot nem kímélve a Magyar Intézetet a legelső egyetemi intézmények sorába emelte.

– Mivel hálálta meg a magyar tudományos világ Becker megbecsülhetetlen érdemeit? – kérdeztük Eckhart dr.-t.

– Azzal, hogy Akadémiánk ezt az elismert tudóst, akinél melegebb szívű barátja nincs a külföldön a magyarságnak, nem tartotta érdemesnek arra, hogy külföldi tagjai közé válassza, hanem, bár a múlt legeredményesebb kultuszminisztere, Wlassics Gyula báró és jelenlegi kultuszminiszterünk ajánlották megválasztását, megbuktatta őt. Miután a történeti szakosztály lelkesedéssel tagjai sorába választotta Beckert, aminek híre a berlini lapokat is bejárta, a <plénum>-ban költők, nyelvészek és természettudósok nem találták őt arra érdemesnek, hogy az Akadémia kültagjai sorába jusson. Megütközéssel vettük Berlinben ezt a szomorú és amint hittük, törekvéseinkre végzetes hírt.

– S mivel felelt Becker bukásának hírére?

– Lekötelező szívességgel fogadott bennünket s hogy kedvünkben járjon, az Operában és az Állami Színházban levő páholyát rendelkezésünkre bocsátotta és megígérte részvételét a berlini intézet magyar ballada-estjén, melyen Gragger Róbert Arany ballada-költészetét ismerteti és német diákok magyar népballadákat énekelnek. Becker sokkal nagyobb szabású tudós és kultúrpolitikus, semhogy szűklátókörű tájékozatlanok apró tűszúrásai elkedvetlenítették volna a mi irányunkban."

[7] Ld. erről pl. Thienemann Tivadar bölcsészkari előterjesztését Pécsett, magyar, illetve német nyelven, 1929. április 4-én (BUI, a Collegium Hungaricum iratai). Mivel Thienemann kiválóan foglalja össze Becker – magyar szempontból is múlhatatlan – érdemeit, a szokásosnál hosszabban idézek a dokumentumból:

„C. H. Becker porosz kultuszminiszter a napokban fogja megnyitni azt a fényes palotát, amely a berlini egyetem magyar intézetének új otthona lesz... Tisztelettel javasolom, tegyen a Tekintetes Kar a Kormányzó Úr Őfőméltóságának előterjesztést, hogy C. H. Becker porosz kultuszminisztert a bölcsészettudományok honoris causa doktorává avathassa. Karunk eddig csak ritka alkalmakkor tett javaslatot erre a legmagasabb kitüntetésre... Ez a tudományos kitüntetés akkor is megokolt volna, ha C. H. Becker nem állana ma a német tudománypolitika élén.

C. H. Becker akkor került érintkezésbe a magyar tudománnyal, mikor a porosz kultuszminisztériumban átvette az egyetemi ügyek vezetését. Hogy a berlini egyetemen magyar tanszék szerveztetett, elsősorban a tanszék első betöltőjének, Gragger Róbertnek érdeme: de Gragger Róbert minden buzgalma eredménytelen maradt volna, ha nincs, aki az ő terveit a német tudománypolitikában fölkarolja és megvalósításukat biztosítja. A magyar ügynek ez a barátja, aki segítőkezet nyújtott

Gragger Róbertnek... a porosz kultuszminisztérium akkori előadó tanácsosa: C. H. Becker volt. Mikor az egyetemi tanszék mellé porosz állami javadalmazással magyar intézetet kellett szervezni, megint Becker volt az, aki a gyakran ellentétes német egyetemi érdekek ellenére is érvényt tudott szerezni Gragger Róbert terveinek, és a magyar történelem legszomorúbb éveiben, mikor mindenki cserben hagyott, lehetővé tette, hogy a berlini egyetem magyar intézete az egyetemi szemináriumok keretein messze túlnövekedve a berlini egyetem egyik legnagyobb intézményévé növekedhessék. A magyarbarát porosz egyetemi szakelőadóból idővel kultuszállamtitkár, 1921-ben kultuszminiszter lett. Nem tudok rá példát, hogy felelős pozícióban lévő külföldi államférfi pusztán a magyar szellemi értékek iránt való spontán lelkesedésből olyan kitartóan és hathatósan támogatta volna a magyar érdekeket, mint azt a magyarbarát porosz kultuszminiszter tette. Az ő akarata érvényesült, mikor a berlini egyetem rendkívüli magyar tanszékét átszervezték rendes tanszékké, később is, mikor a tanszéket és az intézetet véglegesen rendszeresítették a porosz állami költségvetésben. Mikor Gragger meg akarta indítani intézetének folyóiratát, az Ungarische Jahrbüchert és megalakította a berlini magyar intézet barátainak egyesületét, a magyarbarát egyesület elnöki székét – ritka látvány – az aktív porosz kultuszminiszter foglalta el. Gyakran volt azóta Berlinben magyar ünnep, magyar előadás, legutóbb Babits Mihály tartott előadást az egyetemen – Becker miniszter, ha csak tehette, személyes megjelenése által mindig súlyt és jelentőséget adott a külföldön elhangzó magyar szónak... Mióta egyetemünk fennáll, ő volt az egyetlen külföldi felelős államférfi, aki érdemesnek tartotta egyetemünket felkeresni és megtekinteni...

Gragger Róbert barátsága volt kétségtelenül az a momentum, mely őt a magyar ügynek megnyerte. De ez a magántermészetű, tisztán személyes kapocs nem bizonyult volna elég erősnek arra, hogy a porosz kultúrpolitikában állandóan érvényesüljön, ha Becker magyar szimpátiáinak objektív alapjai nincsenek. Nem gondolhatunk itt politikai raisonra, mert ez semmiképp sem indokolhatná a porosz kultuszminiszter nyilvánvaló magyar rokonszenvét, voltaképp arról sem lehet szó, hogy Beckert az orientalistika, ez az ő speciális szaktudománya vonzotta volna kelet felé és hozta volna közelebb hozzánk... Magyar szimpátiái a humanitásnak, ennek a tipikusan német művelődési eszmének és egyetemi gondolatnak forrásából fakadnak. A világháború nagy földrengései után ő is egyike azoknak, akik lelkük sugalmazása szerint a Békét, az emberek és népek kölcsönös megismerését és megbecsülését keresik. Ez a gondolat hatja át kultúrpolitikáját (ennek irányelveit kifejtette a Minervában megjelent, Budapesten tartott előadásában is). A népek szellemi együttműködését és kiegyenlítődését nem egy »Cooperation Intellektuelle« széles és üres keretei között igyekszik életrehívni, hanem az egyetemi külföldi intézetek (Auslandstudium) által, úgy amint azt a berlini magyar intézet példásan megvalósította.

Becker magyar barátsága teherbíró próbáját állotta ki, mikor Gragger Róbert elhunyt. Graggerről ő mondotta az emlékbeszédet a berlini egyetem régi aulájában: megint azt merem mondani, soha magyar tudósról oly megértő és fölemelő emlékbeszédet külföldön nem mondottak, mint aminőt a porosz kultuszminiszter mon-

Becker kultúr- és tudománypolitikai elméleti írásai igen komoly hatást gyakoroltak a magyar tudománypolitikára. A külföldön való „kulturális propagandáról", illetve a külföldet belföldön tanulmányozó stúdiumok fontosságáról szóló gondolatai a hungarológia és a „magyar kultúra külföldi őrszemeinek" kialakulását segítették elő. A kultúrpolitika jelentőségéről vallott elképzelései – így a sokszor félreértelmezett és -magyarázott „kultúrfölény-elmélet" porosz-német változata, a kultusztárca „honvédelmi" szerepének hangsúlyozása – pedig sokban Klebelsberg kedvenc fordulatait előlegezték.

Kornis Gyula már 1921-ben fölfigyelt Becker egyik írására: „A világháborúban alulmaradt középeurópai népek a példátlan békeparancsok igájából való jövendő szabadulásukat nem annyira a katonai erők fizikai hatalmától várják, mint inkább felsőbbséges kultúrájuk megváltó erejétől. A mostani porosz kultuszminiszter, *C. H. Becker*, a németség újjászületését és területi egyesülését a következő nemzedéknek a nemzeti kultúreszmények irányában való lelki átformálódásától reményli; hite szerint, ha a közép-európai németség bármely államterületen él is, magát a német kultúrközösség, ugyanazon *Kulturnation* tagjának érzi, ez magától megteremti idővel a *Staatsnation*-ná való területi egyesülést. Hazánk csodálatos földrajzi egységén kívül a mi jövendő reménységeink igazolására is a leggyakrabban hangoztatott s leghatékonyabb érv a ma-

dott... A porosz miniszter akarata lehetővé tette azt, ami kezdetben lehetetlennek látszott, hogy a berlini tanszéket Gragger után is magyar tudós töltse be és Gragger szellemi öröksége magyar kezekbe kerüljön. Volt Gragger Róbertnek egy merész, megvalósíthatatlannak látszó terve...", hogy a Collegium Hungaricum otthona melletti Knobelsdorff-palotát a magyar intézetnek megszerezze. „Igaz, hogy a berlini egyetem egyetlen régi vagy új intézetének sem jutott ily fényes régi kastély, aminőt ő akart megszerezni magyar intézete számára; az akadályok leküzdhetetlennek látszottak, de ő kitartóan küzdött ezért az elérhetetlennek látszó célért és ezzel a kedvenc, meg nem valósított gondolatával szállt sírba. Gragger terve azóta valóra vált. A magyar intézet 17 tágas terme a napokban fog megnyílni e fényes palotában, melyet a porosz állam e célra teljesen átalakított és berendezett. A berlini egyetem egyetlen intézetének nincs ilyen otthona, mint a magyarnak, sőt, azt is mondhatjuk, egyetlen magyar bölcsészetkari intézet vagy magyar szeminárium sem veheti föl a versenyt a berlini magyar intézettel... Hogy mindez így megvalósulhatott, soha el nem múló érdeme és örök emléke lesz a porosz kultuszminiszter személyeken és politikai érdemeken túlnövekedett eszményi magyar barátságának."

gyarságnak a balkáni népekkel szemben való kultúrfölénye, az ezeréves egységes kultúra történeti ereje."[8]

Kornis kissé durva, de a lényeget jól kitapintó Becker-interpretációja – ha szelídebb formában is, de – Klebelsbergnél szintén, immár az eredetit átértelmezett saját gondolatként, újra és újra megjelenik: „A világtörténelem útján négy gépkocsi robog. Az egyik gyorsítja az ütemet, de a három másik gépkocsi utána jön és már harsonajelt ad, mert kerülni akar. Erre a másik három gépkocsira az van írva: Románia, Szerbia és Csehország. Arra a kocsira pedig, amely gyorsít, az van írva: Magyarország. Kérdem t. Ház, akadhat-e jó hazafi, aki vállalja a felelősséget azért, hogy ez a három másik kocsi a világtörténelem végzetes országútján mellettünk elrobogjon és minket elhagyjon, porfelhőbe borítva bennünket. Ha ezt akarják, igen t. uraim, ehhez más kocsivezetőt keressenek, mert én egy kultúrpolitikai Nagymajténynak, Világosnak fegyverlerakó közoktatásügyi minisztere sohase leszek. Én nem hozhatom fel a magam védelmére Trianont. A politikai Trianonba be[le] kellett mennünk, de a kultúrpolitikai fegyverletétel önkéntes lenne."[9] De ugyanígy találkozunk a „kultúrfölény-elmélet" későbbi igenlésével a klebelsbergi politikát nem mindenben követő és néha bíráló Móra Ferencnél[10] vagy Hóman Bálintnál is.[11]

---

[8] Kornis Gyula: Kultúra és politika. Tanulmányok (Bp. 1928.) 42. o., a „Kultúrfölényünk kérdése" (1921) című tanulmányból.

[9] Az idézet az 1927/1932. évi országgyűlés képviselőházi naplójának 12. kötetéből (1928. május 4-én a kultusztárca költségvetési vitájában elmondott beszédéből), a 106. oldalról való.

[10] Móra Ferenc: Kultúrfölény (In: Hannibál föltámasztása. Ezek az évek 1914–1933 Bp. 1981) 163–164. o. Az 1927-ben született publicisztikában írja Móra:

„Hogy frázis a kultúrfölényben való bizakodás? De hát mondják meg az urak, kiben, miben bízzunk, melyik az önök archimédesi pontja? Mi maradt épen, mi az: ami össze nem omlott, melyik árunk az, amelyikkel gyanútlanabbul juthatunk be a világ boltjaiba, mint a kultúránk, s melyik fundamentum az, amelyikre idebent biztosabban föl lehet építeni a magyar jövendőt, mint az, amit a lelkekbe vetünk?...

Talán sokkal hamarább lábra állhattunk volna a biblikus katasztrófa után erősebb kultúrával, mint ameddig így bukdácsoltunk, ötven éven át a delegációkba ölvén a pénzünket a kultúra helyett.

Talán... Hanem egyben biztos vagyok. Államférfiak és hadvezérek már sokszor tettek tönkre országokat. Halbiológusok még soha. Azt megengedem, hogy a balatoni halbiológiai állomás sokba került. De annyiba semmi esetre sem, mint a háború egyetlenegy órája.

Klebelsberg miniszter úrral én soha nem beszéltem. De egyszer hallottam beszélni, s akkor úgy tapsoltam neki, vagy tán még jobban, mintha én is rá szavaztam

Úgy hiszem, ez teljesen érthető is. A több évszázada vágyott önállóságát – szörnyű áron, az ország szétszaggatását eredményező módon – visszanyert Magyarországot az utódállamok minden tekintetben igyekeztek elszigetelni. E törekvésük politikai és gazdasági szempontból lehetett csak igazán sikeres, kulturális téren – már csak az utódállamokban maradt magyarok százezrei miatt is – sokkal kevésbé. A világos fejjel gondolkodók előtt épp ezért nyilvánvaló volt, hogy a szinte teljes, kényszerű körbezártságból a kultúrpolitika terén lehet a legkönnyebben kitörni. Úgyanígy egyértelmű volt az is, hogy a korábbi, szinte egyeduralkodó „államnemzet"-értelmezéssel szemben – ahogy azt Kornis Gyula Becker nyomán vallotta – a „kultúrnemzet" fogalmával kell és lehet operálni. Annál is inkább, mivel ebbe a kultúrnemzetbe a magyarság trianoni határokon kívül került „nemzetrészei" is beleérthetőek és beleértendőek voltak. Éppen emiatt – no meg azért, mert ezt felismerve (kivételesen) a megfelelő ember, Klebelsberg Kuno került a megfelelő helyre – a kultúrpolitika szerepe rendkívül felerősödött, állami támogatása megsokszorozódott. Nem csak a sok országba szétszóródott magyarság egységes „kultúrnemzet"-kénti elismertetése és összetartása volt a feladat, hanem – s

volna a követválasztáson – pedig én nem vagyok tapsikolós ember, s leginkább csak az unokámnak szoktam tapsikolni, akinek a politikájával igazán mindenben egyetértek. A miniszter úr azt mondta, hogy mi nagyon drága helyén lakunk Európának, valamikor karddal verekedtük ki magunknak ezt a helyet, ma azonban már ez a jogcím nem elég. Világrészünk többi lakói elvárják tőlünk, hogy ezen a drága helyen, Európa belvárosában, a kultúra szalmás viskói helyett európai palotákat emeljünk. Hát ennek tapsoltam én szívből és tapsolok ma is. Új világ készül a régi helyén, el is fog jönni, ha még oly illusztris két magyar főrend áll is elébe, és ebben az új világban csak az a nemzet kaphat lakhatási engedélyt, amely a maga képét viselő európai kultúrával fizet érte."

[11] Hóman Bálint: Magyar sors – magyar hivatás (Bp. 1942.) 264. o. A „Kultúrfölény"-ről szóló gondolatok 1926-ból származnak: „A történelem számos példája – így a sedani vereség után főnixként feléledt Franciaország s a világháború és a forradalmak pusztításait átélt Németországnak a kultúra erejénél fogva egyre növekvő súlya és tekintélye – bizonyítják, hogy a harcban elbukott, fegyveres erővel letiport nemzetek újraéledésének, a jövő fejlődésének alapfeltétele, egyetlen biztos eszköze a művelődési színvonal fenntartása és magas fokra emelése. A történelem tapasztalatai bizonyítják, hogy a magas kultúra intézményeinek kiépítésével nemcsak a tudomány exkluzív céljait szolgáljuk, hanem a tiszta tudomány eredményeit értékesítő közműveltséget és közgazdaságot is, mert minden nemzeti művelődés alapja és leglényegesebb része a fejlődésre képes nemzeti tudomány. Fájdalommal és szégyenkezve halljuk ezért a tudományt luxusnak minősítő régi felfogást újra felhangzani..."

ezt ismét csak helyesen érzékelte Klebelsberg – a dualizmus idején fokozatosan romló külföldi megítélésű (sőt sokszor egyáltalán nem is ismert) magyarság imázsának javítása, a legjobb értelemben vett külföldi kulturális propaganda beindítása és működtetése. Ha pedig így értelmezzük – s szerintem csak így szabad – a „kultúrfölény"-elméletet, ma is vállalható, sőt, ne adj' Isten, megkockáztatom: kifejezetten modern gondolattal van dolgunk.

Visszatérve a hungarológiához és a német hatásokhoz: Németországban – időben már felkészülve a háború utáni helyzetre, bármi legyen is majd a világ nagyhatalmainak egymásnak feszüléséből – 1916-tól kezdődően mind többet és többet értekeztek a külföld tanulmányozása, az „Auslandsstudien"-ek fontosságáról és jelentőségéről. E tárgyban az egyik legalaposabb elemzést 1917-ben éppen Carl Heinrich Becker írta „A porosz kultuszminisztérium emlékirata a külföld tanulmányozásának támogatásáról" címmel. Ebben Becker – elsősorban praktikus, azaz gazdasági és állami érdekekre és a német világpolitikai helyzet erősítésének céljára hivatkozva – kijelentette: minden német egyetemista kötelességének kell érezze, hogy bizonyos államtudományi képzettségre szert téve állást tudjon foglalni a világpolitika és a világgazdaság komoly kérdéseiben. Aki pedig képes elmélyedni valamely más kultúrában, nyilván egészen másként fogja a világ nagy összefüggéseit szemlélni; még a napilapok külföldi tudósításait is más szemmel olvassa majd. Ezért kell a politikai gondolkodást iskolázni, a fiatal németeket pedig politizálni. A külföld tanulmányozása több szakterületre is kiterjed: nem csak filológiai, azaz nyelvi képzettséget, hanem ezen túl mindenekelőtt államtudományi, történelmi és földrajzi ismereteket igényel. Rajta keresztül jobban megérthetjük saját nemzeti kultúránkat is, sőt, ez a leghatásosabb eszköz arra, hogy ennek értékeit – szembesülve a külföldi tapasztalatokkal – megérthessük.[12]

[12] Carl Heinrich Becker: Internationale Wissenschaft und nationale Bildung. Ausgewählte Schriften (Hrsg. und eingeleitet von Guido Müller) (Köln, 1997) „Die Denkschrift des preußischen Kultusministeriums über die Förderung der Auslandsstudien" (1917). 182–183. Az emlékirat – Becker szerzőségének említése nélkül, nem teljesen azonosan az előbbi, szerkesztett formával – eredeti megjelenésése: Die Denkschrift des preußischen Kultusministeriums über die Förderung der Auslandsstudien = Internationale Monatsschrift für Wissenschaft Kunst und Technik, 11. Jahrg. H. 5, 1. Februar 1917. Gragger Róbert Apponyi Albert kultuszminiszternek, Berlin, 1916. július 20. (BUI, MI, Kiépítés, 1915–18). Gragger Róbert Apponyi Albert kultuszminiszternek, Berlin, 1916. szeptember 15. (BUI, MI, Kiépítés, 1915–18).

Gragger éppen az „Auslandsstudium" iránti érdeklődés növekedését fölismerve és érzékelve érvelt a berlini egyetem magyar tanszékének megalapítása mellett: „A berlini magyar tanszéknek két irányban van missziószerű hivatása. Egyrészt a magyar kultúra legértékesebb részének lesz tolmácsoló szerve Németország legnagyobb egyetemén, s ez idő szerint német részről egyetlen hivatalos képviselete szellemi életünknek. Missiója lesz: nyelvünk, kultúránk múltjának és jelenének ismertetése a német közönség előtt... Szélesebb körök előtt is tárgyiasan, adatokkal kell majd igazolnia, hogy a magyarságot joggal különb hely illeti meg az európai kultúrában, mint amilyent, nagyrészt nyelvi elszigeteltsége miatt, eddig juttattak neki... El kell érnie azt, hogy tudományos világunk *magyar nyelvű* (kiemelése az eredetiben, U.G.) munkássága is felhasználtassék és megfelelő helyet kapjon a német tudományos produkcióban... Éber figyelemmel kell kísérnie, hogy a német iskolákban többet és helyesebbet tanítsanak hazánk múltjára, jelenére, helyzetére és életére vonatkozólag s e tekintetben mintegy közvetítő kell hogy legyen a német közoktatásügy és a magyar kultuszkormány között, mint ez utóbbinak is exponense... Nem kevésbé jelentékeny feladatokra van hivatva a magyar egyetemi élettel szemben. Négyszáz év óta magyar egyetemi hallgatók százai keresik fel évenkint Németország egyetemeit s újabb időkben különösen sokan éppen a berlinit. Számos nyoma van annak, hogy a múltban is érezték a magyar hallgatók összegyűjtésének, támogatásának szükségét... Az újabb korban sajnos teljesen elhanyagolták ezen szervezetek ügyét..."[13] Nem sokkal később kijelenti: „Az új intézetnek célja lesz, hogy módot nyújtson a berlini egyetem hallgatóinak és a tudomány más

Gragger Róbert: Egy „Berlini Magyar Tudományos Intézet" létesítésének szükségességéről, 1917. október 17. (BUI, CH, Vegyes 1920–1944). Gründungsfeier der Gesellschaft der Freunde des Ungarischen Instituts am 24. November 1917 (BUI, MI, Gesellschaft der Freuden des Ungarischen Instituts, Gründungssitzung 1917, Sitzungen 1921). Gragger üdvözlő beszédéből, melyet saját fordításomban közlök: Zusammenfassungen führt, die im wesentlichen mit gewissen großen Kulturkreisen zusammenfallen. Diese Neugruppierung spezieller Zweige der großen alten Wissensgebiete zu neuen Einheiten ist auch sonst zu beobachten und zu begreifen; denn nur so kann unsere Wissenschaft davor bewahrt werden, in Spezialstudien zu zerfallen... Einer der Wege zu diesem Ziel sind auch die Auslandsstudien, insofern sie das geistige Interesse... wieder zu den großen Zusammenhängen einer nationalen Kultur zurückführe und gerade durch den Kontrast mit dem Ausland dem gebildeten Deutschen die Werte seiner vaterländischen Kultur zum Bewußtsein bringen." (527.)

[13] Gragger Róbert Apponyi Albert kultuszminiszternek, Berlin, 1916. július 20. (BUI, MI, Kiépítés, 1915–18).

művelőinek a magyar nyelvtudomány, irodalomtörténet, politikai történelem, kultúrtörténet, művészettörténet művelésére. Célja lesz továbbá a magyar nyelv ismeretének minél szélesebb körökben való terjesztése."[14]

1917 őszén pedig Gragger már teljesen a Becker által az „Auslandsstudien"-ek céljáról mondottak szerint vallja: „Csak most kezdi a külföld Magyarországot teljes erejében megismerni. A világháborúnak kellett jönnie, hogy a magyar nép elfoglalhassa azt a tisztelt és becsült helyet Európa többi nemzeteinek közvéleményében, amely nagyságánál és erejénél fogva megilleti... Magyarország történelmének, irodalmának, állami és jogi viszonyainak éppen olyan ismereteseknek kell lenniök minden művelt európai előtt, mint bármely más hatalmas kultúrállam életviszonyainak... Magyarországnak a jövőben nem szabad megelégednie azzal, hogy csak a többi európai államok mellett folytassa életét, nem szabad többé visszasüllyednie elszigeteltségének eddigi állapotába." Emiatt javasolja, hogy a magyar szemináriumot Berlini Magyar Tudományos Intézetté építsék ki (e javaslata, mint láttuk, hamarosan, már 1917 decemberében meg is valósult), egyben arra is fölhívta a figyelmet: egy berlini magyar diákotthon alapítására is szükség volna: „Ennek a Berlini Magyar Tudományos Intézetnek az volna a feladata, hogy tervszerű munkássággal a hazánkról való ismereteket, a magyar nemzet életnyilvánulásait a német néppel és a többi külfölddel közvetítse... Másrészt az alapítandó <Berlini Magyar Tudományos Intézet> a magyar diákok külföldi tanulmányait fogja előmozdítani. Ezért a Magyar Tudományos Intézethez egy magyar tanulmányi és diákotthon volna kapcsolandó. Néhány tanulmányi év Berlinben, a szigorú német szellemi nevelés jótékony hatása alatt tanuló ifjúságunknak és nagy élethivatásunknak – a magyar állam megerősítésének és előbbrevitelének – a legnagyobb mértékben használna." Rendkívül igényes programjában, amelynek kivitelezése életcéljává vált, megemlíti azt is: az iskolaköteles korú berlini magyar gyermekek részére – a magyar kolónia létszáma akkoriban 15.000 fő körüli volt! – egy magyar iskolát kellene fölállítani, ahol a német iskolákban tanult anyagot magyar szempontból egészítenék ki. „A Magyar Tudományos Intézet fő törekvései azonkívül többféle más fontos célt is zárnak magukba: 1) A Magyar Szemináriumban már megalapított magyar nyelvtudományi, irodalmi, történelmi, állam- és jogtudományi és közgazdasági szakkönyvtár jelentékeny kibővítését; 2) egy levéltárnak a létesítését, amely kézirato-

[14] Gragger Róbert Apponyi Albert kultuszminiszternek, Berlin, 1916. szeptember 15. (BUI, MI, Kiépítés, 1915–18).

kat, újságcikkeket, kisebb nyomtatványokat és más híranyagot, mint levelezéseket, fényképfelvételeket, diapozitívokat, térképeket stb. tartalmazzon; 3) egy folyóirat kiadását, amelyben a Magyar Tudományos Intézet egész tevékenységével a nyilvánosság elé lépne, és amely a magyar tudomány és művészet különböző terein megjelent legkiválóbb alkotásokról, valamint a fentebb említett előadásokról számolna be. Ebben a folyóiratban jelennének meg a Magyar Szemináriumban, illetőleg a Magyar Tudományos Intézetben vagy ennek megbízásából írt tudományos dolgozatok. Terjedelmesebb munkák a Magyar Tudományos Intézet segélyével önálló könyv alakban jelennének meg; 4) egy értesítő, közvetítő és fordító hivatal létesítését, amely minden tudományos kérdésben felvilágosítást nyújtana és jelentékeny magyar művek lefordításáról gondoskodnék, hogy azokat a külföldi olvasóközönségnek is hozzáférhetővé tegye. Különösen ezáltal nyerne hatékony támogatást Magyarországnak az a törekvése, hogy a külföld jobban ismerje és értse meg."[15]

A Berlini Magyar Intézet Baráti Egyesületének megalakulásakor, 1917. november 24-én, ez irányú terveit már egyenesen azzal indokolja, hogy azok tökéletes összhangban vannak a Közép-Európa-gondolattal – finom utalás ez az általa egyébként személyesen is jól ismert Friedrich Naumann 1916-ban megjelent kötetére – és a porosz kultuszminisztériumban a külföld tanulmányozásának támogatásáról megfogalmazott tervekkel. Azaz Becker elképzeléseivel. Annak a Beckernek az elképzeléseivel, aki – ezek után sejthetjük, talán nem véletlenül – a Magyar Intézet Baráti Egyesületének az első elnöke, a Magyar Intézetnek pedig lelkes támogatója volt... Gragger az intézet feladatait körvonalazva már későbbi hungarológia-koncepciójának alapját is megfogalmazza: az intézetnek a magyarsággal kapcsolatos nyelvészeti, történelmi, jogi- és államtudományi, közgazdasági, valamint irodalmi-művészeti ismeretekkel kell foglalkoznia, valamint – tudósok és hallgatók csereutazásai révén – a két ország közötti közeledést kell szolgálnia. Emiatt Berlinben egy magyar kollégiumot is működtetni kell majd.[16]

[15] Gragger Róbert: Egy „Berlini Magyar Tudományos Intézet" létesítésének szükségességéről, 1917. október 17. (BUI, CH, Vegyes 1920–1944).

[16] Gründungsfeier der Gesellschaft der Freunde des Ungarischen Instituts am 24. November 1917 (BUI, MI, Gesellschaft der Freuden des Ungarischen Instituts, Gründungssitzung 1917, Sitzungen 1921). Gragger üdvözlő beszédéből (saját fordításomban): „Összhangban a régi Közép-Európa-gondolattal és a porosz kultuszminisztériumnak a külföld tanulmányozásának támogatásáról kialakított prog-

A gyaníthatóan szintén Becker összeállította, 1918 körül keletkezett emlékirat a keleti nyelvek szemináriumának reformjáról már egyenesen követendő példaként jellemezte a Magyar Intézet tevékenységét: „A Magyar Szeminárium létrejöttével egy sok tekintetben mintaszerű, kiválóan fölszerelt intézet alakult, amely a megnyitása óta eltelt években hatékonyan és jelentősen támogatta a finnugor kultúrkörrel kapcsolatos tudományos munkát." Itt olvashatunk először arról – s hogy Gragger eredetei terve is ez volt, nyilvánvaló, hiszen 1922-ben éppen emiatt alakított finnugor osztályt az intézeten belül –: nem csak a magyar, hanem az egész finnugor kultúrkör megismertetése célja az Intézetnek.[17] Gragger egyéni, személyi és tudományos ambíciói tehát szerencsésen találkoztak a porosz kultúrpolitika céljaival, a későbbiekben, Klebelsberg Kuno miniszterségének kezdetétől pedig a magyar tudománypolitika messzire tekintő és nagyravágyó terveivel.

Az egyéni ambíciók persze – azok az idők talán ebben is szerencsésen különböztek napjainktól – egyéni áldozatkészséget is feltételeztek és jelentettek. Gragger pl. igen gazdag, kb. 10.000 kötetes könyvtárát ajánlotta fel 1916-ban, még a magyar szeminárium megalakulása előtt, az intézménynek.[18] Ennek meg is lett az eredménye: a könyvtár állománya egyre növekedett, a harmincas évek vége felé már kb. 40.000 kötetes volt, ma pedig több mint hetvenezer kötetes: a Kárpát-medencén kívül a hungarika-anyagokat gyűjtő könyvtárak között a legnagyobb.

Nem csoda hát, hogy a húszas évek elejétől a berlini Magyar Intézetet mint az egyetem egyik legjobban működő, kiválóan felszerelt tanszékét, az „Auslandsstudium" egyik mintaműhelyét emlegették. Magyary Zoltán 1924-es emlékirata szerint az intézet programja „az eredeti feladaton: nyelv és irodalom kívül kiterjeszkedett az egész magyar kultúra, sőt a

ramjával fogalmazódott meg az a terv, hogy egy Magyar Tudományos Intézetet alapítsanak Németországban, Berlin székhellyel."

[17] Denkschrift über die Reform des Seminars für Orientalische Sprachen in Berlin (h., é. n.) Az idézetet magam fordítottam.

[18] Auszug aus den Akten des Preussischen Kultusministeriums (1916–1920) (BUI, MI, Vorgeschichte 1915–1918): Der Rektor der Berliner Universität an das preuss. Kultusministerium. Berlin, 18. 8.1916.: „Gragger professzor Budapestről közölte vele, hogy a magyar szeminárium rendelkezésére bocsátja közel tízezer kötetet számláló könyvtárát, és hogy a magyar királyi kormány biztosította őt arról: támogatást nyújt ahhoz, hogy a könyvtár állománya duplájára növekedhessen. Ezért egy helyiséget kér a könyvtár, egy másikat pedig a szeminárium számára az egyetemtől." (Saját fordításom.)

magyarral rokon népek kultúrájának művelésére is." Ez összhangban van az „Auslandsstudien" szervezésével, melyről Becker terjedelmes emlékiratot készített. „A kérdéssel [mármint az „Auslandsstudium"-mal] tudományos alapossággal és elmélyedéssel kívánnak foglalkozni, és ez teszi szükségessé, hogy a külföldi kultúrákkal azok egészében történeti és földrajzszociológiai alapon foglalkozzanak." E célnak leginkább a Gragger-féle intézet felel meg. „Ez az általános elismerés és tekintély, amelyet Gragger eddigi működésével szerzett, ma már gyümölcsözik, és további terveinek megvalósításában az irányadó tényezők bizalmát és odaadó támogatását biztosítják részére... Ma már az a helyzet Poroszországban, hogy Graggernek, vagy magyar tudósoknak előadására bármikor nagy és előkelő hallgatóság gyűl egybe, és komoly körök Magyarországra vonatkozó kérdésekben felületes információkkal nem érik be, hanem alapos és szakszerű tanulmányért a magyar intézetet keresik fel."[19] Becker pedig egy interjú során úgy vélte, miközben: „Egész új színt kapott beszéde, amint valami különösen meleg s szokatlan lelkesedés hangján erre (t.i. az intézetre, U.G.) terelte a szót. – A berlini egyetem magyar intézete – mondotta – igazi mintaintézet, amely párját ritkítja hasonló tudományos intézetek sorában. Bámulatosan rövid idő alatt jött létre, s ma már meglepően tökéletes felszereléssel és dús anyagával a magyarság kultúrájának méltó ábrándozásait nyújtja. Nemcsak a nyelv és irodalom területét műveli, hanem a magyar történelemmel is foglalkozik. Fő feladatának tekinti a magyar szellemnek minden téren való megnyilvánulását kutatni és ismertetni.... <És mindez Gragger professzor érdeme,> folytatta lelkesen az államtitkár. S amit ezután róla mondott, az csupa dicsérete és magasztalása ennek a kiváló magyar férfinek, akit különben a személyes vonatkozások kapcsán is a legszeretetreméltóbb emberek egyikének ismert meg."[20]

A berlini egyetem Magyar Intézete a Becker és Gragger megálmodta és a gyakorlat követelte „hungarológia"-koncepció alapján működött. Gragger nemcsak az Intézetnek, de a Collegium Hungaricumnak is „mindenese" volt. 1925 májusában ő foglalta össze a külföldi magyar intézetek külföldi és hazai feladatait is. E szerint: „1) A külföldre irányuló működés: a) a külföldi magyar tudományos intézményeknek szigo-

[19] 1924. augusztus 8.: Magyary 16 gépelt oldalas emlékirata a miniszternek a berlini Collegiumról (BUI, a Collegium Hungaricum iratai).

[20] Veszélyben a német tudomány... Az Ellenzék berlini munkatársától = Ellenzék (Kolozsvár), 1923. január.

rúan tartózkodniok kell mindennemű politikai és propagandisztikus tevékenységtől és csakis tudományos és ismeretterjesztő működésre vannak hivatva... b) Minden intézmény csakis saját működési körének elmélyítésére törekszik... c) Elsőrangú fontosságú az ungarológia intenzív művelése, ill. az idevágó összefoglaló munkáknak nyugati nyelven való megírása és megjelentetése. Különösen nagy súly helyezendő az egyes nemzetek Magyarországgal való kapcsolatainak tudományos feldolgozására ... d) Rendkívül sajnálatos, hogy a Magyarországgal szomszédos népekkel való kapcsolatok tudományos feldolgozása hiányos, és ezért a Szövetség múlhatatlanul szükségesnek tartja, hogy a hazai illetékes tényezők megfelelő tudományos szakerők kiképzéséről gondoskodjanak és ezeknek a külföldi tudományos intézményekbe való bekapcsolását lehetővé tegyék. e) A külföldre való hatás szempontjából fontos a tudományos orgánum. Ezen célból minél intenzívebb szellemi támogatást kell nyújtani az Ungarische Jahrbüchernek és a Revue des Etudes Hongroises-nak... f) Szükség van tudományos és ismeretterjesztő előadások megtartására és már ilyen irányban működő egyesületekbe való bekapcsolódásra... g) Törekedni kell arra, hogy a külföldi tudományos intézményekben talajt nyerjünk (előadási megbízás, venia legendi, lektorátus által). h) E törekvések előmozdítására szükség van magyar nyelv- és olvasókönyvek, szótárak stb. megírására. i) Állandó közvetlen kapcsolatot kell létesíteni a külföldi tudományos élet kimagasló képviselőivel és érdeklődésüket mindenképpen az ungarológia iránt felkelteni. k) (sic!) A működési helyen megjelent és megjelenő tankönyvek és lexikonok felülbírálandók, lehetőleg anyaggal ellátandók, illetőleg gondoskodni kell arról, hogy esetleges tévedések kijavítassanak és hiányok pótoltassanak. 2. Hazai vonatkozású működés: a) Történjék gondoskodás arról, hogy egyes szakkörökben, melyeknek ma a magyar tudományos életben képviselőik nincsenek, megfelelő szakerők képeztessenek ki... b) Különös gondot kell fordítani az egyes külföldi tudományos intézményekbe /collegiumokba/ kiküldendő tagok nyelvi előképzettségére... c) A hazai vonatkozású működés intenzívebbé tételének szempontjából a Szövetség elhatározta, hogy volt tagjaival is állandóan fenntartja a kapcsolatot és ezért Budapest központtal egy szervezetet létesít..."[21]

Kevés olyan sikeres kultúrdiplomatája volt tehát Magyarországnak, mint a berlini egyetem Magyar Intézetének első vezetője, az ottani Collegium Hungaricum első igazgatója és – Klebelsberg oldalán – alapítója,

[21] OSzKK Levelestár – Gragger Róbert Magyary Zoltánnak, 1925. május 20.

Gragger Róbert. Tanár, tudós, tudományszervező, menedzser s nehéz lenne fölsorolni, még mi minden volt egy személyben.[22] 1926 októberé-

[22] Gragger önéletrajza (BUI, MI, Gragger iratai, Életrajzai) 1926 októberéből. A dokumentumot – érdekessége és fontossága miatt is – eredetiben idézem:
„Lehrstuhl an der Universität Berlin.
Vom Auswärtigen Amt erbetene Informationen über G. Der deutsche Botschafter in Wien von Tschirschky teilt Kgl. Ministerium für Auswärtige Angelegenheiten in Berlin Bericht des Deutschen Generalkonsulats Budapest (Graf Fürsberg) mit. (Sehr günstig.)
19. II. 1916 Prof Roediger an J. Bolte, Bericht über Graggers Tätigkeit. 10. III. 1916 Antrag Aronsohn und Genossen an das Abgeordnetenhaus, an der Universität Berlin baldigst einen Lehrstuhl för ungarische Sprache und Geschichte einzurichten. 17. III. Der Präsident des Abgeordnetenhauses Graf Schwerin -Löwitz teilt dem Kgl. Staatsministerium den Antrag mit. 20. III. Antrag in der Plenarsitzung angenommen. Warme Begrüssung der ungarischen und deutschen Presse. 18. VIII. 1916 Ernennung zum a.o. etatmässigen Professor für ungarische Sprache und Literaturgeschichte. Gleichhzeitig ernannt als Direktor an ein an der Universität zu errichtendes Seminar für ungarische Sprache und Literatur. 21.I. 1921 zum ordentlichen Professor ernannt.
Seminar. 19. VIII. 1916 bekommt er die Räume Behrenstr. 70 (2 Räume) zugewiesen. Jährlicher Etat des Seminars 200.
Am 9. XI. bittet er um weiterer Räume, man weist ihm am 30. X. (sic!) einen weiteren als Direktorzimmer zu. Am 22. III. 1917 berichtet er über seine in den Osterferien abzuhaltenden Abendkurse Geheimrat Becker, er hätte 84 Schüler.
11. X. 1917: Denkschrift an das ungarische Kultusministerium über die Errichtung eines Ungarischen Instituts. – Das Seminar wird zum Institut.
9. X. 1918. Lektorat für ungarisch (Dr. Koszó).
1920. Übersiedlung des Instituts nach Dorotheenstr. 6.
1922 im Frühjahr gründet er die finnische und uralaltaische Abteilung des Instituts, 1923 die estnische Abteilung und Finnland ein Vorbereitungskomitee zur Gründung einer Gesellschaft der Freunde der Abteilung Finnland. Er bekommt die Räume des musikhistorischen Seminars und bringt dort diese Abteilungen unter.
1924 Verbindungen mit Russland (Prof. Rjazanov), 1925 mit P. Jakovlev und Prof. von Oldenburg. Kommission der Akademie für das Studium Osteuropas.
Bibliothek.
Am 18. VIII. 1916 teilt er dem Rektor mit, dass er seine aus ungefähr 10.000 Bänden bestehende Bibliothek einer ungarischen Seminarbibliothek zur Verfügung stellen will. Geschenke der Preussischen Staatsbibliothek, der Bibliothek der Nationalmuseums, der Behördenbiblioth eken in Ungarn und von Privaten. 1921 erhält das Institut die ››Ungarn-Bibliothek‹‹ aus Halle (Hungarica, Manuskripte des Rotarides, Slavica).
1922/23 Zuwachs 3519 Bände (bes. die finnische Abteilung).

ben, 39 éves korában bekövetkezett halála ezért tűnt pótolhatatlan veszteségnek. Ma már tudjuk, valóban az volt. Senki nem tett annyit a hungarológia mint önálló tudományág kiépítéséért, oktatásának megvalósításáért, mint ő.

Klebelsberg 1926 decemberében így panaszkodott Beckernek: „egy kis nemzet örül, ha minden fontos pozícióra legalább egy megfelelő embert talál... Gragger valójában pótolhatatlan. Ugyanis [az igazgatói poszt betöltéséhez] három tulajdonság szükséges. Az illető igazi tudós kell hogy legyen, hiszen egy ügyes, de felszínesen képzett emberrel nem kompromittálhatjuk magunkat a német tudományosság előtt. Ugyanakkor nem szabad, hogy szobatudós legyen, mert így nem tudná felkelteni a szakterülete iránti érdeklődést. Ezenkívül jó pedagógusnak kell lennie, mivel a berlini egyetem Magyar Intézete és a Collegium Hungaricum csak abban az esetben működhet igazán jól, amennyiben mindkét intéz-

1924/25 Zuwachs 1749 Bände, ausserdem die Bibliothek Prof. Dr. Mordtmanns, die in den Räumen türkische des Instituts zur Benützung aufgestellt wird. Wertvolle Sendungen aus Russland.
1925/26 Zuwachs 3.000 Bände. Ungefähr 1500 Bände aus Russland (Mordwinisch, Tscheremissisch, wotjakisch, syrjänisch, tschuwassisch, tatarisch und vieles andere türkische).
Dubletten der Széchenyi-Bibliothek 1.000 Bände.
Bestand der Bibliothek 25.000 Bde, 120 kurrente Zeitschriften, 15 Zeitungen.
Gesellschaft der Freunde des Ungarischen Instituts.
24. IX. 1917 Gründungsfeier in den Gesellschaftsräumen des Hotel Continental. Ehrenvorsitz: Preuss. Kultusministerium Exz. Schmidt-Ott, Ung. Kultusm. Graf A. Apponyi.
29. IX. Ausschusssitzung. 7. XII. Sitzung der Gesellschaft im Kultusministerium. 14. XII. Ausschussitzung in der Deutschen Gesellschaft 1914. Satzungen aufgestellt.
Reden Graggers im Rahmen der Gesellschaft.
1917 bei der Gründungssitzung: Ungarisches Institut zu Berlin.
15. XII. 19 Edenhotel: Die jüngste ung. Dichtung (Mitgliedversammlung).
17. II. 22. Lyzeumklub: Die ung. Volkskunst (Mitgl.Vers.)
3. III. 23. Aula der Universität: Petőfi. Jahrhundertfeier (Petőfiband des Inselverlags).
19. V. 1925 Aula der Universität: Ung. Volksballaden und über Johann Arany (Jahresversammlung).
26. VI. 25 im Hörsaal des Instituts: Zur Theorie der Ballade.
Publikationen des Instituts.
1919–26 Ungarische Bibliothek. Reihe I Bd. 1–11, II Bd. 1–5, III. Bd. 1–3.
1921–26 Ungarische Jahrbücher Bd. IVI.
Belletristische Reihe: Ungarische Balladen, Altungarische Erzählungen (im Druck).
Verlag Walter de Gruyter & Co. (v. Crayen, Lüdtke)

mény vezetése egy kézben egyesül."[23] „Közös céljaink tekintetében is óriási csapás és pótolhatatlan veszteség barátom, Gragger Róbert tragikus és korai halála. Nemcsak egy bizalmas munkatársamat veszítettem el, hanem a német–magyar kulturális közeledés lelkes apostolát is, aki módszertani elképzeléseivel és szervezőtehetségével a nemzetközi szellemi együttműködés egyik élharcosa volt."[24] A jóbarát, a Klebelsberggel együtt Gragger sírkövét készíttető Carl Heinrich Becker úgy emlékezett rá, mint aki vérbeli tudományszervezőként komoly, már teljesen kidolgozott terveket hagyott maga után: a magyar kultúra lexikonának, azaz egy „hungarológia-lexikonnak", egy magyar Dahlmann–Waitznak (máig a legismertebb német történeti bibliográfia), egy magyar–német nagyszótárnak és a kicsiny finnugor népek népköltészeti gyűjteményének kiadását kívánta megvalósítani. Mivel Graggernek Klebelsberghez hasonló ötletei voltak, ő volt a miniszter elképzeléseinek gyakorlatba való átül-

[23] OSzKK Levelestár – Klebelsberg Kuno Carl Heinrich Beckernek, 1926. december 6. (Az eredetileg németül írt levelet magam fordítottam.)
1926. dec. 6.: OSzKK Lt. Kleb. C. H. Beckerhez: "Ich stehe noch immer unter dem erschütternden Eindruck des unerwarteten Hinscheidens Graggers. Sie haben hochverehrter Freund, in Deutschland besser; eine kleine Nation freut sich, wenn sie auf jeden wichtigen Posten einen richtigen Mann setzen kann; eine zweite Garnitur haben wir auf so manchen Gebieten nicht. Gragger ist eigentlich unersätzlich. Es handelt sich hier nämlich um drei Eigenschaften. Wir brauchen einen wirklichen Gelehrten, wir können uns vor der deutschen Wissenschaftlichkeit mit einem geschickten, aber oberflächlich gebildeten Mann nicht kompromittieren. Immerhin kann derselbe aber kein Zimmergelehrter sein, weil ein solcher die Sympathien für sein Fach nicht erwerben könnte. Er muss oberdrein noch ein guter Pedagoge sein, weil das ungarische Institut der Berliner Universität und das Collegium Hungaricum nur in dem Falle werden recht aufblühen können, wenn die Leitung der beiden Institutionen in einer und derselben Hand vereinigt ist." – javaslatok Gr. utódjára: Szekfű, Gombocz (mint legvalószínűbb), Thienemann – "Ich danke Ihnen nochmals recht herzlich für die Fürsorge, welche Sie sowohl dem Sterbenden als auch dem Toten angedeihen liessen. Es wird mir eine Ehre sein, mit Ihnen gemeinsam Gragger ein Grabdenkmal setzen zu können... Mit alldem können wir aber an der tragischen Tatsache nichts ändern, dass «der Dritte im Bunde» uns unwiederruflich entrissen ist. Sie haben aber Ihre wahre Freundschaft für Ungarn hauptsächlich dadurch bekundet, dass Sie die Überwachung des Baues übernahmen. Ich stand fürwahr ratlos da. Die Unternehmung übersteigt fast die beschränkten Mittel von Restungarn und meine Verantwortlichkeit wäre eine geradezu erdrückende, wenn Sie, hochverehrter Freund und Ihre bewährten Organe die Angelegenheit nicht in die Hände genommen hätten."

[24] OSzKK Levelestár – Klebelsberg Kuno Friedrich Schmidt-Ottnak, 1926. december 23. (Az eredetileg németül írt levelet magam fordítottam.)

tetője. Mint egy kolostor apátja, úgy kívánt a Collegium (amelynek lakóiban saját szellemi gyermekeit látta) élén állni, az ösztöndíjasok munkájának figyelemmel kísérése és segítése pótolta számára a családot. „Egész életét és egész vagyonát egy nagy eszme szolgálatába állította... Ameddig szellemi kapcsolatok lesznek Németország és Magyarország közt, Gragger Róbert neve feledhetetlen marad." – „Nem úttörő kutató, mégis ott áll láthatóan, mint útjelző a tudománytörténet fejlődésében, nem aktív politikus, mégis személy szerint többet tett a nemzetközi megértés egyengetésében, mint akárhány hivatásos diplomata, nem szakpszichológus, nem hivatásos lelkipásztor, mégis megnyíltak előtte a szívek, a szomorúak hozzá menekültek, az örvendezők vele örvendeztek... Mindkét nemzet sovinisztái vagy az elmagyarosodott németet vagy az elnémetesedett és németesítő magyart látták benne."[25]

Hosszan folytathatnám – s talán meg is teszem majd még e lapokon – a sokáig olvasatlanul porosodó dokumentumok segítségével a hungarológia első műhelyének, a berlini egyetemi Magyar Intézet létrejötte körülményeinek és történetének felidézését. Gragger halála azonban nyilvánvaló fordulópontot jelentett az intézmény további sorsában is.

De a tanulságok így is nyilvánvalóak. A hungarológia fogalmának megszületésében a szerencsétlenségek (az első világháború, majd az ország szétesése stb.) mellett a szerencsés körülmények rendkívüli találkozása játszott szerepet. A porosz tudománypolitika igényes elképzelései, ezeknek a magyar tudománypolitikát irányító szakemberekre gyakorolt hatása, és ami a legfontosabb, igazi, kivételes tudású és hatású, a szó eredeti értelmében vett politikusok, államférfiak (Becker és Klebelsberg) és rendkívüli szervezőképességgel megáldott, érző és megértő, a nemzetközi porondon is viselkedni és tárgyalni képes tudósok (Gragger) egyszerre történő megjelenése kellett hozzá. Ezek bármelyike nélkül bizonyosan nem egy siker-, hanem egy kudarctörténetről írhattam volna....

Vajon adódik-e még egyszer ehhez hasonló helyzet? Vajon lesznek-e még Németországban és Magyarországon ilyen messzire látó, ennyire távlatosan gondolkodó tudósok és tudománypolitikusok?

[25] Gragger Róbert. C. H. Becker porosz kultuszminiszternek a berlini egyetem régi aulájában mondott emlékbeszéde. In: Gragger Róbert emlékezete (Bp. 1927.) Az idézetek: 23. és 3. A német eredetit ld.: Ungarische Jahrbücher. Siebenter Band (Berlin–Leipzig, 1927.) 18–19. és 3.

HOZZÁSZÓLÁSOK

Bizony nincs, aminek lennie kellene

ARATÓ GYÖRGY

Tisztelt Tanárnők és Tanár Urak, Kedves Kollégák! Engedjék meg, hogy a plenáris előadások és az eddigi hozzászólások meghallgatása után – egyben a megnyitó előadásra[1] is utalva – ezzel a megszólítással forduljak a jelenlevőkhöz. Nem csak az sarkall erre, hogy obsitos lektorként és kulturális intézeti igazgatóként talán nem alaptalanul érezhetem otthonosan magamat e társaságban, hanem némi szelíd provokáció szándéka is.

Hölgyeim és Uraim! Ha körülnézünk e – délutánra bizony kissé megcsappant létszámú – körben, nyilvánvaló, hogy a jelenlévők többsége volt, leendő vagy éppen gyakorló vendégoktató. Kisebb számban jelentek meg – majd részint távoztak – a tudomány képviselői, s persze a magyar kultúra külföldi terjesztéséért felelős minisztériumok képviselői is eljöttek. Úgy gondolom, hogy ez az arány nem csak a hagyománynak – minthogy ez a tanácskozás mégiscsak a másfél évtizedes múltú vendégoktatói értekezletek egyike – hanem az ügy természetes tartalmának is megfelel. Végső soron azt fejezi ki, hogy amiről szó van – vagy amiről szónak kellene esnie – nem más, mint az, hogy milyen tennivalók vannak a magyartanulmányoknak a külföldi felsőoktatásban való képviselete körül. Innen nézve a dolgot, nagyjából talán egyetérthetünk abban, hogy a hungarológia fogalmának meghatározásával kapcsolatos elméleti viták elsősorban szakfolyóiratok lapjaira kívánkoznak. (Örvendetes, hogy ezek számát immár e rendezvény szervezőinek *Hungarológia* című folyóirata is gyarapítja.) Nagy nyilvánosság részvételével szervezett szóbeli vitához inkább gyakorlati kérdések megtárgyalása illik.

A hungarológia és a magyar kultúra külföldi terjesztésének intézményrendszere közötti összefüggés bizonyára ilyen gyakorlati kérdés lehetne. Nyilván nem véletlen, hogy évtizedek óta nem teszünk világos különbséget a magyar tárgyú tudományok művelése – s már csak etimológiai okból is erre kellene fenntartani a hungarológia kifejezést –, ezek külföldi egyetemeken való tanítása és az utóbbi tevékenység gyakorlati támogatása, szervezése között. (Az alanyi és tárgyas ragozást vagy éppen a magyar történelem alapfogalmait országismeret keretében kínnal-verítékkel oktató kollégáink iránti minden tiszteletünk sem indokolhatja, hogy napi reprodukáló tevékenységüket produktív tudománynak, hunga-

[1] Szegedy-Maszák Mihály: *„Van, ami nincs."* A magyarságtudomány: fogalom vagy feladat. In: Európai Utas. 2000/3: 7–10.

ro*lógiá*nak tekintsük. Ez persze munkájuk értékét fikarcnyival sem csökkenti.) Úgy gondolom, hogy a hungarológia intézményrendszerét is a Magyar Tudományos Akadémia, a nagy közgyűjtemények, valamint az egyetemek kutatásokat is végző tanszékei, intézetei felől kiindulva kell elképzelnünk. Világosan mást jelent viszont az a kérdés, hogy a magyarságról való tudást miképpen tudjuk külföldön képviselni, illetve gyarapítani. Bizonyára nem tekinthető azonban véletlennek, hogy a – sok esetben csak külföldi magyartanítást jelentő – vendégoktatói tevékenység, illetve ennek hazai megszervezése szemlátomást tartósan 'lefoglalta' a hungarológia fogalmát. Ennek legfőbb oka nyilván az, hogy a dolog természetéből következően e terület tudott legmarkánsabban elhatárolódni, megszerveződni, illetve a nemzetközi kötelezettségek kényszerítő erejét is felhasználva, ez tudta magának a legalább minimális szintű folyamatos működéshez elengedhetetlen költségvetési forrásokat kiharcolni. Ehhez képest figyelemre méltó, hogy nem csupán az érthetően szerteágazó egyetemi és akadémiai hungarológiai 'export', hanem egészen mostanáig a vendégoktatói hálózat költségeinek sokszorosát felhasználó külföldi magyar kulturális intézeti hálózat sem tudott intézményesülni, önálló arculattal megjelenni. Ez arra vall, hogy nem egyszerűen a finanszírozásról, hanem inkább a magyar kultúra – s általában a magyarságkép – külföldi közvetítésével összefüggő kérdések átgondolásától való krónikus óvakodásról lehet szó. Ezt az attitűdöt csak részben tekinthetjük az elmúlt évtizedek mentális-politikai örökségének, fennmaradásában nem kevésbé fontos szerepet játszott az az iskolás liberalizmus is, amely a kulturális szférát is igyekezett minél egyszerűbb piacnak tekinteni, restrikciós törekvéseit pedig a kultúra depolitizálásának és a közvetlen állami befolyás csökkentésének álcázta.

Ebből a szempontból – jóllehet nyilvánvalóan nem pótolhatja a magyar kultúra és a magyarságkép külföldi terjesztésére vonatkozó egységes stratégiát és az ennek megfelelő intézményt – nagyon fontos részeredménynek gondolom a Magyar Lektori Központ, majd a Nemzetközi Hungarológiai Központ létrejöttét. Elnevezését bármennyire félrevezetőnek tartom is, maga az a tény, hogy több mint egy évtizede létezik egy intézmény, amely a külföldön dolgozó magyar vendégoktatók hazai bázisául szolgál, s munkájukhoz nem csupán technikai, hanem tartalmi segítséget is nyújt, aligha értékelhető túl. Lehet, hogy működésében ma is előfordulnak zökkenők, de igazi fontosságát könnyen beláthatjuk, ha a vendégoktatók ellátásának mai helyzetét összehasonlítjuk a Központ létrejötte előtti és körüli idők igencsak zavaros – hogy ne mondjam: botrányos –

állapotaival. A Hungarológiai Központ megőrzése, lehetőségeinek gyarapítása nyilvánvaló érdekünk. Önállóságának növelésével pedig bizonyos koordináló szerepet is betölthetne a szakma hazai intézményrendszerének egyre bonyolultabb és egyre széttagoltabb szerkezetében.

E széttagoltságot bizonyára nem csökkentette a korábban egységes Művelődési Minisztérium két évvel ezelőtti szétválása, aminek eredményeként önálló oktatási és kulturális minisztérium jött létre. E politikai döntés következtében egymással szorosan összetartozó funkciókat kellett szétválasztani – s ez a folyamat korántsem fejeződött be. A hatáskörök tiszta elhatárolása a gyakorlatban nem is igen lehetséges. A tudományos ügyek például az egyetemek révén az oktatási tárcához kerültek, ugyanakkor a nagy közgyűjtemények – a bennük folyó legalább annyira fontos tudományos tevékenységgel együtt – a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumának fennhatósága alá esnek. Tovább árnyalja a képet, hogy a NKÖM fontos, nemzetkép-építő lépésként döntött a külföldi magyar kulturális intézetek hálózatának rehabilitációjáról, mindenekelőtt a hajdani Collegium Hungaricumok (Bécs, Berlin, Róma) feltámasztásáról, s újak kialakításáról (Párizs, Moszkva). Létrehozta a Klebelsberg-ösztöndíj intézményét, amely évtizedek óta az első komoly lépést jelenthetné a magyar tudományos elit külföldi képzésének terén. Ugyanakkor nem tagadható, hogy ezek az intézmények sem önmagukban, sem a hasonló funkciójú többi intézménnyel együtt nem működnek kifogástalanul. Engedjék meg, hogy befejezésül egy példával illusztráljam, mire is gondolok.

A jelen lévő vendégoktatók bizonyára számos kínos esetet hozhatnának fel annak bemutatására, hogy elhelyezkedésük, beilleszkedésük és munkájuk során milyen súrlódásaik voltak az állomáshelyükön működő magyar diplomáciai, kulturális és kereskedelmi képviseletekkel. (Magam – saját gyakorlatomból, s máshonnan is – bőven idézhetnék jó példákat, de nem teszem, mert ezeket természetesnek tekintem.) A fogadó országban intézményes státussal rendelkező nagykövetségek és kulturális intézetek folyamatos támogatására leginkább az egzotikus, távoli és a volt szocialista országokban működő kollégáink szorulnak-szorulnának rá. (Volt, s talán van persze olyan nézet is, hogy a magyar államnak csak olyan egyetemre kell vendégtanárt küldenie, ahol fogadásáról és munkafeltételeiről az európai normák szerint gondoskodnak. Azt hiszem, e körben nem kell bizonygatnom, hogy e doktrinér elképzelés sem a realitásoknak, sem pedig hazánk távlati érdekeinek nem felel meg, hiszen nemzeti kultúránkat stratégiai helyzetben képviselő tanáraink státusát a csőszerelő vagy a számítógép-programozó egyéni munkavállalóéhoz hason-

lónak tekinti.) E támogatás azonban sok esetben elmarad, mégpedig nem csak a nagykövetségek, hanem a magyar kulturális intézetek részéről is. Tévedés volna, ha ennek okát főleg az emberi gyarlóságban látnánk. Sokkal inkább arról van szó, hogy az egyéni munkavállaló státusában álló – s persze a független értelmiségi manírjaitól sem mindig idegenkedő – lektorok teljesen kívül esnek az említett külképviseletek feladat- és hatáskörén. Az érintett minisztériumoktól viszont joggal várható el, hogy megteremtsék az eredményes külföldi kulturális jelenlét feltételeit – ezen belül rendezzék kiküldött vendégoktatóink és a külföldi magyar kulturális intézetek, valamint a nagykövetségek kapcsolatát. Egyedül ettől, nem pedig eseti, s egyénekhez kötődő jó szándéktól, vagy kiváltságoktól várhatjuk e régi probléma megoldását.[2] Tudomásom szerint e megállapodások előkészítése megkezdődött. Az érintett problémák megoldását egyelőre a meglévő intézmények közötti együttműködés javításával kereshetjük.

A hungarológia fejlesztéséről

BAKOS ISTVÁN

Köszönöm a meghívást, és köszöntöm a Konferencia résztvevőit. Érdeklődéssel olvastam a Hungarológia legújabb számában megjelent írásokat, különösen a hungarológiai fejlesztési elképzelésekről szóló három írást, amelyek mindegyikét értékelném, de arra most nincs idő. Ezért csak néhány fontos, de a tanulmányokban nem említett tényre és tervre szeretném felhívni a figyelmet, amelyek talán az anyag végleges kidolgozása során hasznosíthatók lesznek.

Mindenekelőtt emlékeztetem a jelenlévőket arra, hogy a hungarológia intézményrendszerének és hazai háttérbázisának megújításáról 1991 szeptemberében kormányelőterjesztést készítettünk, amelynek tervezetét a Szegeden tartott III. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus augusztusban megtárgyalta és kiegészítette. Ebben az anyagban főként a külföldi magyar intézetek és egyetemi hungarológiai tanszékek és oktatóikkutatóik helyzetének javítását, az ő munkájukat segítő hazai háttérbázis

[2] A külügy- és a kulturális miniszter már 1999-ben együttes utasításban szabályozta a nagykövetségek és a kulturális intézetek együttműködését. E rendelkezés jó példát szolgáltat arra, hogy eltérő célú és jellegű képviseletek tevékenységét miképpen lehet autonómiájuk megőrzése mellett is összehangolni.

összehangoltabb működését, anyagi bázisát szándékoztunk fejleszteni. Javaslatot tettünk a magyarságtudomány hazai intézményrendszerének és szolgáltató intézményeinek megerősítésére és koordináltabb működtetésére, a Hungarológiai Tanács funkcionális átszervezésére és egy tekintélyes pénzforrással rendelkező ún. Collegium Hungaricum Közalapítvány létrehozására. Az előterjesztés előkészítésében olyan jeles szakemberek, köztisztviselők vettek részt, mint Jankovics József a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság akkori főtitkára, Entz Géza akkor a HTMH államtitkára, Kiss Gy. Csaba akkor a Magyarságkutató Intézet egyik vezető munkatársa, Kósa László a magyarságtudomány egyik legelismertebb hazai művelője, aki velem együtt társelőterjesztő volt, és közreműködött Pap Margit akkori munkatársam is. Mint ismeretes, akkor ez az előterjesztésünk, fejlesztési elképzelésünk két tárca, a Külügyminisztérium és a Művelődési és Közoktatási Minisztérium közötti hatalmi és koncepcionális harc áldozatává vált. A külföldi magyar intézeteket ugyanis – a Rákosi-korszak gyakorlatát feltámasztva – a Külügy a saját felügyelete alá kívánta vonni. A Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Minisztériuma és az OMFB tárcánk elképzelését támogatta, az MTA, a PM és a Miniszterelnöki Hivatal felemás módon viszonyult a kérdéshez, s az ügy végül megfeneklett.

A mai államigazgatás képviselői számára talán nem lenne érdektelen, hogy az egykori tapasztalatokon okulva, az akkori előterjesztés hasznosítható elemeit beépítve készítenék el az újabb fejlesztési koncepciót. Ennek elősegítésére szeretném a figyelmükbe ajánlani a *Magyar Felsőoktatás* 1991/6–7. számát, amelyben a hungarológia fejlesztéséről szóló előterjesztést, Kissné Pap Margit hungarológiatörténeti áttekintésével együtt közöltük. Különösen szeretném felhívni a figyelmet a határozati javaslat 2. pontjára, amely úgy vélem, ma legalább olyan aktuális, mint volt akkoriban; nevezetesen a hungarológiai munkát támogató Collegium Hungaricum Közalapítvány létrehozására, az intézeti alkalmazottak, illetve a lektorok státusának és fizetésének rendezésére, valamint a Nemzetközi Hungarológiai Központ megerősítésére.

Ugyancsak szeretném emlékeztetni a résztvevőket arra, hogy 1998. augusztusában a Nemzetközi Hungarológiai Központ éves konferenciáját a *Magyar kultúra külhoni műhelyei a harmadik évezredben* című, négynapos tanácskozássorozat keretében az MVSZ-szel közösen tartotta, ahol külön szekció foglalkozott (Pap Margit és Sárközy Péter vezetésével) „A külföldi magyar egyetemi oktató- és kutatóhelyek, tanszékek, lektorátusok helyzete, jövőbeni feladataik, fejlesztési lehetőségeik" témával, amely-

nek összegező beszámolóira az új FIDESZ-vezette kormány külügyi, kulturális és oktatási államtitkára is reflektált a plenáris ülésen, amely a *Magyar Figyelő* 1998 szeptemberi számában olvasható. Ez alkalommal a külhoni magyarok és a külföldi magyar intézmények kapcsolatának és együttműködésének fejlesztése került előtérbe. Sajnos a három tárgyalt tanulmány egyike sem említi e két alkalmat és az ott körvonalazódó fejlesztési elképzeléseket, holott az alátámasztaná javaslataik jórészét, talán erősítené a kormányzati szándékokat is.

Úgy vélem, az Országos Széchényi Könyvtár, a MTA, a Magyar Rádió, a MTV és a DUNA TV mellett a Nemzeti Tankönyvkiadó is méltán sorolható a külföldi hungarológiai műhelyek rendszeres hazai szolgáltatói, a Nemzetközi Hungarológiai Központ munkáját támogató partnerek közé. Ajánló jegyzékek, katalógusok, mutatványpéldányok küldésével és az Internet révén is igyekeztünk hozzájárulni az Önök munkájához, informálásához. Ezért is tartanám fontosnak és mielőbb megvalósítandónak a Nemzetközi Hungarológiai Központ honlapját, amelynek közvetítésével jelzéseket kaphatnánk többek között a szak- és a tankönyvigényeikről is. Addig is míg az megvalósul, szívesen látjuk Önöket a Nemzeti Tankönyvkiadó honlapjának (www.ntk.hu) olvasói között, ahol tájékozódhatnak kiadványainkról, közölhetik igényeiket, kívánságaikat, megrendeléseiket is. Köszönöm a szót és a figyelmet.

Hungarológia kisebbségben, avagy nemzetiségi magyarságtudomány (?)

BÁNYAI JÁNOS

(Feltételezés) Ha a mai tanácskozás egyik feladata „a hungarológia fogalmának újragondolása", és e kijelölt feladat most, tíz teljes évvel a rendszerváltozás után több szempontból is igazán sürgetőnek látszik, természetesen nem kerülhető meg az eddigi tapasztalatok számbavétele. Az ún. „előzmények" ugyanis legtöbbször nem pusztán kezdeményezések, ötletek, jó, de teljesületlen elgondolások, hanem figyelmet érdemlő eredmények is, amelyekből a „hungarológia fejlesztéséhez" akár fontosnak is mondható tapasztalatok adódhatnak. Ezért, gondolom, érdemes odafigyelni a „hungarológia" külföldi, ha úgy tetszik, „határon túli" értelmezésére, akár az „ottani", remélhetőleg csak egyszerű tájékozatlanságból (?) számon tartott, pusztán „kihagyott" teljesítményeire is.

Más szóval, egy rövid visszatekintés és kitekintés (határon túlra) nem késlelteti a sürgető újrafogalmazást, hanem még jó tanácsadó is lehet.

(A „kisebbségi hungarológia" kezdetei) amikor a „hungarológia" fogalmának „tartalma és terjedelme" nem állt még se határon innen, se határon túl minden gyanú felett, a Vajdaságban – Szeli István tanúsága szerint[1] – már 1954-ben felmerült, ha nem is a fogalom megnevezésével, de mindenképpen a fogalom „tartalmának és terjedelmének" leírásával egy egyetemi (akadémiai) szintű, a hungarológia illetékességének körébe tartozó feladatok elvégzésére alkalmas tudományos intézmény alapításának gondolata. Ilyen „fontos (magyarságtudományi?) kérdések" megnevezésével: „a magyarok, szerbek és horvátok viszonya a múltban; politikai, gazdasági és kultúrkapcsolatok századokon át; nyelvi és irodalmi érintkezések és kölcsönhatások; tanulmányok és cikkek bibliográfiája, amelyek ezt az érintkezést és kölcsönhatást dokumentálják; a forrásmunkák teljes jegyzékének kidolgozása és a források rövid ismertetése; a fordítói tevékenység (szerbhorvátból magyarra és magyarból szerbhorvát nyelvre) a múltban és ma..." Az akkori elgondolás szerint ehhez még irodalom- és művelődéstörténeti, valamint nyelvi („szótárak, nyelvtanok, kézikönyvek kidolgozása" idegen ajkúak számára is) kutatások tartoznának. Ebből az elgondolásból két szempont érdemel külön is figyelmet. Egyrészt az, hogy a hungarológiát nem osztja meg határon innenire és határon túlira, másrészt a kulturális önismeret útjait az idegen, a többségi nemzet felé is nyitva tartja, ezért hangsúlyozza a komparatisztikai feladatokat. Vagyis jelzi, hogy a hungarológia semmiképpen sem lehet meg összehasonlító aspektusok hiányában. Akár úgy is általánosítható szempont ez utóbbi, hogy a hungarológia beszédmódja és műfaja a komparatisztika.

Ezen elgondolás azonban csak késleltetve, a hatvanas évek végére ölthetett intézményes formát. 1967-ben készült el az 1968-ban alapított, majd a következő év elején már működő (újvidéki) Hungarológiai Intézet tervezete, amely a következő három sokfelé ágazó területen jelöli ki az intézet feladatait: nyelvészet, vagyis „a jugoszláviai magyar köznyelv problémáinak a tanulmányozása és megoldása", „hungaricák begyűjtése", valamint „a művészeti élet megnyilvánulásainak számbavétele". E tervezetben közvetlenül nincs helye az oktatásnak, mert az intézet alapítását majd tíz évvel megelőzi az újvidéki Bölcsészkaron a Magyar Nyelv és

[1] Az idézetek Szeli István, *Történő történelem.* Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1981. c. könyvéből valók.

Irodalom Tanszékének létrehozása, amely az intézeti kutatások felvállalása mellett a posztgraduális képzés létesítésével az intézet káderállományát is biztosítja. Az intézet alapítását követő első lépésként igyekszik „felvenni a kapcsolatokat a hazai és külföldi rokon jellegű intézetekkel", kapcsolatokat keres a „zadari, ljubljanai egyetemek munkatársaival", „a zágrábi, belgrádi bibliográfiai intézetekkel". Az alapításkor a „konkrét" témák is körvonalazódnak: „A nyelvészetből: tanulmányok a Vajdaság, Szlavónia és Muravidék népnyelvi szókincsének, hang-, alak- és mondattanának köréből; vizsgálatok a jugoszláviai magyar irodalom, nyelve és stilisztikája köréből; a nyelvi kölcsönhatás kérdéseinek kutatása vidékek és életkorok szerint; a szerb-magyar összehasonlító nyelvtan fonológiai részének és szintakszisának elkészítése; helynévkutatás, nyelvatlaszmunkálatok, személynévvizsgálatok, műszótárkészítés stb. Az irodalomból: magyar vonatkozások a délszláv népek énekhagyományában; délszláv és magyar irodalomtörténészek kapcsolattörténeti kérdésekkel foglalkozó munkáinak tanulmányozása és értékelése." A művelődéstörténetből: a szabadkai és becskereki színjátszás története; a magyar lapok és folyóiratok története; a magyar tudományos élet kiemelkedő alakjainak monografikus bemutatása; jugoszláviai magyar népmesék, színjátékszerű szokások stb."

Az elkövetkező évtizedben, amíg a Hungarológiai Intézet önállóan működött, majd a következő évtizedben, amelyben a Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékével egyesülve élt tovább, ezek a feladatok tovább konkretizálódtak mind újabb és újabb tudományos feladatok vállalásával, tudományos folyóirat, könyvek és könyvsorozatok kiadásával, nemzetközi tudományos tanácskozások szervezésével, terepi és levéltári kutatásokkal, további kapcsolatteremtésekkel... Egészen a század utolsó évtizedének kezdetéig, amikor a rendszerváltozásnak álcázott nagyfokú központosítás folytán megszűnt az intézet önállósága, és a tanszékkel együtt élt tovább Hungarológia Szak néven, majd a neve is beolvadt a mai Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék nevébe, miközben tovább folytatódott a központosítás az egyetemi autonómia törvényerejű megnyirbálásával. A Hungarológiai Intézetével azonos a sorsa a Bölcsészkaron a szerb nyelvi intézetnek, a történettudományi intézetnek és a szlovakisztikainak is. Az erős kezű központosító hatalom nem tesz kivételt. A kivételezés műveleteit máshol végzi.

(A kisebbségi hungarológia túlélési lehetőségei) Itt tartunk most. A vajdasági (kisebbségi) hungarológia önálló intézményi formája beolvadt a vajdasági egyetemi szintű tanárképzésbe anélkül, hogy a majd öt évti-

zeddel ezelőtt megfogalmazott, majd több mint harminc évvel ezelőtt felismert és vállalt feladatait egészében elvégezhette volna.

Nem panaszkodom és katasztrófát sem hirdetek. A kisebbségi hungarológia feladatai továbbra is kéznél vannak. Teljesítésük üteme lassult le, ezzel együtt érlelődik, vagy érlelődhetne valamilyen új intézményesülés lehetősége és formája. Nem biztos azonban, hogy jó irányú érlelődés ez, még akkor sem, ha van, és nem is akármilyen támogatottsága. Mert aligha bízható az a (kisebbségi) hungarológiai feladatkör, amelyet az egykori Hungarológiai Intézet, majd „jogutódja", a Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék felvállalt és sok szegmentumában teljesített is, egyetemeken kívüli, ha mégannyira is jó szándékú „civil" szervezetekre. Lehet, hogy e szervezetek „irányítása" és „felügyelete" könnyebben megoldható, mint az önállósághoz szokott egyetemi tudományosságé, de nem biztos, hogy egyúttal gyümölcsözőbb is. Már csak azért sem, mert ezek az úgymond „nem kormányzati" tudományos vagy művelődési társaságok jellegüknél fogva nem rendelkezhetnek a sokasodó hungarológiai feladatok végzéséhez igazán nélkülözhetetlen hosszú távú tervezetekkel, fejlett, kiterjedt kapcsolatrendszerrel, sem tudományos tapasztalatokkal.

Ezért, gondolom, nem kellene megfeledkezni arról, hogy az újvidéki Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék az egyetemi tanárképzés mellett még három, részben a Hungarológiai Intézettől örökölt tudományterületen fejt ki, mellékesnek semmiképpen sem tekinthető hungarológiai tevékenységet: a tudományos kutatás, a nyelvoktatás és a hungarikák begyűjtésének területén. Ezeket itt és most nem lehet részletezni, se hely, se idő nincs rá. De annyit érdemes megjegyezni, hogy a tanszéki tudományos kutatás irodalomtudományi, nyelvészeti, szótártudományi, folklorisztikai, népművészeti, művelődéstörténeti, sajtótörténeti, könyvtártudományi és bibliográfiai témákat ölel fel, hogy a tanszéki nyelvoktatás a magyar, mint idegen nyelv oktatását, valamit a tanári pályára készülő, de nem magyarul tanuló diákok nyelvművelését foglalja magában, a hungarikák begyűjtése pedig a könyvtárfejlesztés mellett írói hagyatékok, dokumentumok és relikviák feldolgozását is jelenti. És hogy mindezt eredmények is kísérik, bizonyítják a Hungarológiai Intézettől örökölt tudományos folyóirat, a *Hungarológiai Közlemények* új folyamának füzetei és a tanszék *Tanulmányok* című évkönyvének kötetei. Sajnos ezeknek bemutatására, meghívás híján, nem került sor azon a kormányzati támogatással megtartott prezentáción, amely a vajdasági magyar tudományosságot igyekezett ismertetni. Ez nem panasz, egyszerű ténymegállapítás. Aminthogy az is csupán tényközlés, hogy az Illyés Közalapítvány megértő támogatása

nélkül a tanszéki kiadványok nem jelenhetnének meg, tudományos tanácskozásokat nem rendezhetnénk és a tanszéki könyvtárt sem fejleszthetnénk az egyetemi szintű hungarológiai oktatás igényeinek megfelelően. Az Illyés Közalapítvány ez ideig szerencsére nem követi azt a máshol érvényesülő szempontot, hogy csak a nem „állami", csupán „civil", sok esetben „amatőr" kezdeményezések élvezhetnek alapítványi támogatást.

(A kisebbségi hungarológia esélyei) „Mondanivalóm a magyar kultúra megőrzésének kérdésköréhez kapcsolódik" – ezekkel a szavakkal kezdte Szeli István az intézet akkor „körülbelül egy évtizedes" munkáját összefoglaló hozzászólását a III. Anyanyelvi Konferencia tanácskozásán. Én viszont hasonlóképpen zárom mondanivalómat. Vagyis annak a gondolatnak a jelzésével, hogy a határon túli hungarológia, a kisebbségi vagy nemzetiségi magyarságtudomány azon kívül, hogy valóban a magyar kultúra megőrzésének feladatát végzi, közvetve és közvetlenül mást is felvállal. Leginkább azt a cseppet sem egyszerű feladatot, hogy a magyar kultúrát a más nyelvűek és más kulturális ismeretekkel rendelkezők számára is hozzáférhetővé, elérhetővé teszi. Ennek alapvető feltétele az, hogy a kisebbségi kultúra ne szigetelődjön el se az anyanemzet „művelődési eredményeitől és folyamataitól", se az „államhatalmat gyakorló nemzet kultúrájától". Hogy nyitott legyen, mert csak úgy lehet képes, elnézést a túl erős kifejezésért, tudományos és kulturális missziójának teljesítésére. Ennek a missziónak a jellegét az a Németh Lászlótól származó meggondolás határozza meg, miszerint a minőség a kisebbség esélye. Az értékteremtés a kisebbségi hungarológia imperatívusza, és az úgymond nem kormányzatira való rájátszás valójában annak a hátrányos helyzetnek az erősítése, amiben az államhatalmat gyakorló politika a kisebbséget látni akarja: népviseletbe öltözött látványosságok és díszbemutatók szereplőjeként.

Ezzel szemben az értékteremtés veszedelmes vállalkozás, nem mindenkor irányítható és nem is könnyen kezelhető, kellemetlenkedésekre is képes, hiszen a szabadságelvű és a nyitott tudomány meg kultúra szószólója. A nemzetiségi magyarságtudomány esélyeit tehát az értékteremtés szakmai és technikai lehetőségeinek erősítésében, a kutatás és közlés autonómiájának biztosításában, a támogatás mondvacsinált feltételeinek visszavonásában, a sokirányú tudományos párbeszéd feltételeinek biztosításában és nem utolsó sorban a hátrányos megkülönböztetés gyakorlatának visszavonásában látom.

Megjegyzések „A hungarológia továbbfejlesztésének koncepciói" vitához

BENCZE ILDIKÓ

Mondanivalómat négy témakörben foglalom össze: 1. a hungarológia-fogalom értelmezése és a gyakorlat kapcsolata; 2. pályázatok szükségessége; 3. a határon túlról jött magyar anyanyelvű diákok sajátos problémái; és végül 4. az a látszólagos (?) érdektelenség, amely a Magyarországon tanuló külföldiek oktatása iránt megnyilvánul.

A négy kérdéscsoport magától értetődően szorosan összefügg, mert az utóbbi kettővel kapcsolatos gyakorlat – úgy vélem – elvárhatóan szerves része az elsőnek. A hungarológia fogalmával kapcsolatos vitába nem kívánok belefolyni, mindössze egy megjegyzésem van: azokkal értek egyet, akik természetszerűen politikafüggő területnek tartják a hungarológiát. *Az azonban, hogy mindenkori helyzetének alakulása kedvező vagy netán hátrányos helyzetet előidéző politikai döntésektől függjön,* véleményem szerint *nem engedhető meg.*

Meg kell találni azt a közös nevezőt, amely mindenki számára elfogadható ahhoz, hogy ezt a területet ne a maradék-elvnek megfelelően kezelje (= dotálja) az aktuális és illetékes hatalom, hanem olyan szilárd elvi alapon, amely kizárja egyrészt az anyagi meggondolások (= pénzhiány) állandó hangoztatását, másrészt azt, hogy napi politikai célokra lehessen felhasználni ezt a sajátos szellemi területet – szándékosan nem mondtam tudományágat.

Ehhez az állandóságot biztosító, ugyanakkor rugalmas működéshez – véleményem szerint – egy, a Magyar Tudományos Akadémiához hasonlóan *önálló, egyetlen* szervezetre van szükség – és ez létezik is: a Hungarológiai Tanács –, de működése, véleményem szerint, a legjobb szándékok ellenére sem lehet kellően hatékony, mert nincs meg a megfelelő „hatósági" jogköre. Feltételezhetően ennek fő oka valóban a sokat emlegetett pénzhiány, de talán az is, hogy a Tanács tagjainak egy része helyzeténél fogva nem képes érvényesíteni a Tanács határozatait (egyszerűen nincs hová továbbítania azokat, illetve süket fülekre talál), más része pedig hivatalánál fogva a saját területén a Tanács léte nélkül is teszi a dolgát, és magát a Tanácsot nem tekinti komoly szervezetnek.

Magyarán, szükséges lenne a Tanács működésének az újragondolása, illetve viszonyának rendezése a hatóságokkal (minisztériumokkal) – és a hungarológiát gyakorlatban művelő oktató és egyéb szervezetekkel.

A jelen állapotban a „sok bába között elvész a gyerek" gyakorlat érvényesül, a másik oldalról nézve pedig egy kissé a „nem tudja a jobb kéz, hogy mit csinál a bal" mondás illik a helyzetre. Sokan sokféle fontos dolgot csinálnak, feltehetően nagy átfedésekkel, de véletlenül sem együttműködve. (Jó példa erre a „Magyar mint idegen nyelv" nyelvvizsga-akkreditációja.)

Elképzelhető lenne – éppen a szűkös anyagi lehetőségek miatt –, hogy a Tanács ne kövesse az eseményeket, hanem évenként (vagy esetleg nagyobb időtávra) határozza meg, mik az adott időszakban a legfontosabb feladatok (szó esett például a tankönyvekről), és *nyilvános pályázatok meghirdetésével* az a személy vagy munkacsoport végezze el a feladatot, aki vagy amelyik ténylegesen a legjobb pályázatot nyújtja be (ha ilyen egyáltalán lehetséges). Természetesen ez a megoldás sem lehet panacea, de a nyilvánosság mindenképpen javítaná a munka minőségét.

Van egy terület, amely egyszerre tartozik/tartozhat a Határontúli Magyarok Hivatalára, az Anyanyelvi Konferenciára és a nyelvoktatásra: ez a határon túlról jött magyar ajkú diákok kérdése.

Politikai meggondolás tárgya az, hogyan kezeljük ezeket a diákokat – ezzel a kérdéssel nem is foglalkozom, hisz nem kompetenciám. (Jövőjükkel kapcsolatosan merőben különbözik a hivatalos álláspont és az ő személyes ambíciójuk – ezt mindenki tudja, aki valamilyen kapcsolatban áll velük.) Arra szeretném azonban felhívni a figyelmet, hogy az ő magyarországi szocializációjuk igen kényes, és egyáltalán nem csak nyelvi kérdés, egyrészt jogos érzékenységük miatt, másrészt azok miatt a kulturális különbségek miatt is, amelyeknek ők akaratlanul hordozói. Eldöntendő kérdés az, hogy – a nyelvi képzésen túl – viselkedjünk-e velük úgy, mint a többi nem magyar állampolgárral, vagy inkább erősítsük magyar identitásukat. Ez utóbbi bizonyos fokig „negatív" diszkriminációt eredményez a mindennapi gyakorlatban, hiszen ez esetben óhatatlanul nagyobb igényeket kell támasztanunk velük szemben – ami a(z anya-) nyelvi igényességet illeti. Úgy vélem, ebben a kérdésben jó lenne valamilyen közös álláspontot kialakítani: az ő „se kint, se bent" állapotuk csak nagyobb összefüggéseket áttekintve oldható meg.

Végül a hazai magyar mint idegennyelv-oktatás helyzetéről néhány szót. Feltételezhetően nincs arról összefoglaló adat, hány külföldi tanul szervezett formában magyar nyelvet a *magyarországi* felsőoktatásban. Valószínűsíthető azonban, hogy számuk alig kevesebb, vagy éppen legalább annyi, mint azoké, akik a külföldi magyar intézetekben vagy magyar tanszékeken tanulnak, akár kedvtelésből, akár élethivatásra készülve. – A

belföldi felsőoktatásban folyó magyartanításnak a gazdasági kapcsolatokban, kulturális együttműködésben, diplomáciában később megtérülő hasznát egy percig sem lehet vitatni. (Ennek ellenére, ha van egyáltalán valamiféle együttműködés az ilyen tevékenységet végző intézmények között, az legfeljebb szűken vett oktatási kérdéseket érintő és alkalmi eszmecsere, vagy még az sem, holott egy bizonyos mértékű összehangolás valószínűleg egyik intézménynek sem válna kárára.)

A felsőfokú intézmények egy része újabban a jelek szerint nyűgnek tartja a külföldi hallgatók magyaroktatási kötelezettségét, illetve nem is tartja kötelezőnek magára nézve.

Az is előfordul, hogy a tanulmányait megkezdeni kívánó külfölditől eleve megkövetelik a magyar szakmai (!) nyelvvizsga meglétét, csak annak birtokában kezdheti meg tanulmányait bizonyos főiskolá(ko)n.

A szemlélőnek olyan benyomása támad, hogy ez a terület a régi szisztéma felbomlása miatt teljes mértékben gazdátlanná vált a minisztériumban. Tény, hogy a nagy egyetemeken a kialakult szokásoknak és az új helyzetnek megfelelően folyik a magyar mint idegen nyelv oktatása, de az 1990. előtti ösztöndíj-szisztéma felbomlásával a helyzet enyhén kaotikusnak tűnik. Talán nem lenne haszontalan felmérni, hány külföldi hallgató, milyen rendszerben tanulja a magyart Magyarországon, és ha lehet, – az egyetemek és főiskolák autonómiájának megsértése nélkül – új irányelveket kellene kidolgozni a káosz megszüntetésére, éppen e terület fent említett fontossága miatt. E kérdés rendezése is beletartozik az országkép javításába.

Lehetőségekről, kezdeményezésekről...

BOKOR JÓZSEF

Hozzászólásom a hungarológiai tevékenység remélt továbbfejlesztésének egyetlen kérdésére vonatkozik, nevezetesen a Nemzetközi Hungarológiai Központ és a külföldi oktatóhelyek kapcsolatának a kiegészítésére, együttműködésük gazdagítására egy szomszédos országbeli kis tanszék szemszögéből. Tudjuk és elismerjük, hogy az NHK eddig is megtett minden tőle telhetőt, hogy erősítse a külhoni hungarológia szakmai-módszertani hátterét (könyvjuttatások, lektorok és vendégtanárok felkészítése, a fogadóhelyek igényeinek figyelembevétele stb.). Nincs kétségünk afelől sem, hogy a határokon túli műhelyek folyvást képesek meg-

fogalmazni újabb meg újabb igényeket. Kezdeményezéseiknek minden bizonnyal sokszor szabnak határt a szűkös lehetőségek (s itt most nem csak anyagiakra gondolok). Természetes ugyanakkor, hogy a helyi adottságok szülhetnek sajátos igényeket. Tény viszont, hogy az olyan kis tanszékek esetében, mint pl. a maribori, hathatós segítség nélkül szinte megakadályozódik az előbbre lépés, marad a vegetálás.

Minden fejlődni kész tanszéknek vannak tervei, van cselekvési programja. Így vagyunk mi is. Ennek lényege, hogy mind az oktatás, mind a tudományos kutatás terén újat és hasznosat akar: szolgálni mindenekelőtt annak a közösségnek az igényeit, jelen esetben a muravidéki magyarságét, amelynek érdekében létrejött, de szolgálni szeretné tágabban a két szomszédos nép, a magyar és a szlovén érdekeit is, ápolni, fejleszteni kapcsolataikat, közelebb hozni őket egymáshoz kultúrájuk, irodalmuk, nyelvük stb. megismertetésével is. Valljuk, hogy egy határon túli magyar tanszék akkor teszi jól munkáját, ha abban a szellemben és szemléletben munkálkodik, amely odahaza is áthatja – hitünk szerint még mindig magas szinten – az oktatást és a tudományt, nem feledkezve meg persze arról sem, hogy a fogadó ország tudományos-kulturális és oktatási-kutatási vérkeringésében él.

Ezért mi nagyon szeretnénk, ha a Nemzetközi Hungarológiai Központnak a szakmai-módszertani háttérintézmény jellege távlatosan kiegészülne egy gazdag információbázison nyugvó hatékony koordinálóösszefogó szereppel. Ezen azt értem, hogy összefutna az NHK-ban minden olyan szakmai, jogi, politikai információ, amelyre elsősorban a külföldi magyar oktató- és kutatóhelyeknek van szükségük, de közvetve több hazai intézménynek is szüksége lehet. Tudjuk, hogy ez jelentős többletmunkát, plusz személyzetet és vele együtt sokkalta nagyobb költségvetési támogatást igényelne, de többen vagyunk olyanok, akik jórészt az NHK-ban látnánk annak a néha sok és szétszórt magyarországi intézménynek, intézetnek, hivatalnak az összefogását, amelyek valamilyen módon, bár eltérő szakértelemmel, különböző pénzügyi háttérrel, de több-kevesebb hatékonysággal foglalkoznak a határon túli hungarológia ügyeivel (sok bába közt elvész a gyermek).

Miben kellene nagyobb segítség, támogatottság? Egyfelől a nagyobb fokú menedzselésben, másfelől az információk tervszerűbb áramoltatásában.

Ami a menedzselést illeti, elsősorban a hazai rokon tanszékekkel kellene az összefogottabb együttműködés. E téren legfőképp arra lenne szükségünk, hogy egy erős és nagy hagyományú magyarországi tanszék,

mint egy „mentori tanszék" venne pártfogásába, szárnya alá bennünket. Vele nemcsak a tudományos kutatásban, hanem a közös pályázatokban, publikálásban is együttműködhetnénk. Péccsel már próbáltam is efféle kontaktust teremteni. Egy ilyen partner egyébként az NHK segítségével – ösztöndíjával – alkalmanként valamely stúdiumra egy-egy oktatónak a meghatározott időre szóló kiküldését is biztosíthatná tanszékünkre. A pedagógiai program mellett nagy szükség volna Szlovéniában pl. az újságírás, a rádió- és tévébemondás, a fordítás és tolmácsolás, illetőleg a könyvtári katalogizálás alapismereteinek az oktatására. Egy ilyen vállalkozás nemcsak a hiányosságokat vagy a külföldi rendszer rugalmatlanságát korrigálhatná, hanem segíthetné megmozdítani az anyaintézmény erőforrásait is. Még a pedagógiai karnak bölcsészettudományi karrá alakításában sem lenne haszontalan. Hosszabb távon ugyanakkor egy mentori tanszék segítségével talán közös magiszteri vagy doktori programokat is indíthatnánk. Mivel kis tanszékről van szó, akár kísérleti jelleggel is beindulhatna némi segítséggel egy ilyen közös oktatás, amely tágabb körben növelhetné tanszékünk presztízsét és vonzerejét.

Ami pedig a kölcsönös információcserét illeti, az elemi szükségletünk volna. Külföldön az ember hamarabb lehet híján a naprakész hazai és a hasonló külhoni intézményekből származó információknak. Ezeknek a bázisa lehetne még az NHK, s rendszeresen áramoltathatná az információkat közte és a külföldi oktatóhelyek között, bár természetesen az utóbbiak közreműködésével. Nem ismerjük sajnos eléggé a hazai pályázati lehetőségeket, különösen azok kötöttségeit, megszorító feltételeit (amelyek egyébként a kelleténél sokkal bonyolultabbak, összehasonlítva pl. a szlovéniaiakkal). Alig tudunk továbbá valamit a két ország közötti oktatási, kutatási és tudományos vegyes bizottságok üléseiről, illetőleg ajánlásaikról. Sokkal többet kellene tudnunk a diplomák honosításának az egyes országokban jócskán eltérő rendszeréről. A nosztrifikáció a Szlovén Köztársaságban máig feszültségforrás. Általában csak személyes kapcsolatok révén szerzünk tudomást egyes nemzetközi vagy kétoldalú tudományos rendezvényekről, különösen a kisebb, de épp ezért többnyire speciálisabb érdeklődésre számot tartó szimpóziumokról, tanácskozásokról. Én a szélesebb értelemben vett információáramoltatás körébe sorolnám többek között a küldött könyvek katalógusainak esetleges csatolását is (a szokásos bibliográfiai adatok mellett a könyvek szakszerű tárgyszavazásával akár valamilyen világhálós megoldással). Ezt a feladatot a kis tanszékek egyszerűen nem tudják elvégezni. Sem szakmai kompetenciájuk, sem szabad idejük nem teszi ezt lehetővé. De úgy gondolom, hogy a javasolt

technikával hosszabb távon a könyvek gazdaságosabb elosztása is megvalósulna.

Lehet, hogy hozzászólásom némely kérdésben nyitott kapukat dönget. Az is megeshet azonban, hogy egyes javaslataim, megállapításaim mosolyt keltenek. Mindkét esetben vállalom magamat, csak kezdeményezéseinkhez szaporodjanak meg a támogató lehetőségek.

Hungarológia: esély a külső és belső expanzióra?

CSERNUS SÁNDOR

Hozzászólásom, mely a problémakörnek csupán egy kicsiny, de a működés és a hatásfok szempontjából talán mégsem elhanyagolható területét érinti, nem egy átfogó elemzés igényével lép föl, hanem alapvetően a franciaországi analóg struktúra néhány átgondolásra érdemes elemére, továbbá a szerző saját külföldi oktatói (döntően lektori), hazai egyetemi, valamint a kulturális intézeti struktúrában szerzett oktatási és tudományos titkári, illetve intézetigazgatói tapasztalataira támaszkodik. Úgy is lehetne fogalmazni, hogy az alábbiakban felvázolt gondolatmenet nem több mint a struktúra frontvonalában tevékenykedő oktatói, valamint az adminisztratív rendszer, döntően „transzmissziós" és kooperációs szintjéről származó tapasztalatainak összegzési kísérlete. Szeretném tehát előrebocsátani, hogy a bemutatandó és idézendő ismeretanyag döntően olyan meditáció, mely a franciaországi tapasztalatokra épít, s alapvetően problémafölvető céllal készült.

Tekintettel arra, hogy a külföldi magyar intézeti hálózat számos területen kapcsolódik illetve párhuzamos s gyakran „komplementer" a hungarológiai intézményrendszer külföldi struktúrájával, mely ráadásul maga is egyfajta belső átalakulásban van, erről az oldalról is szükségszerűen vetődhetnek és az együttműködés jellegét, tartalmát, szervezetét illetően már vetődtek is fel kérdések. (Erre minden bizonnyal külön kellene kitérni.)

Egy ilyen komplex problémakör átgondolása aligha megy további előtanulmányok és viták nélkül, s igen fontosnak érzem, hogy rálátás eshessék arra is, miképpen működnek más országok és kultúrák hasonló funkció ellátására létrehozott struktúrái. Minél több ilyen rendszert ismerünk meg, logikusan annál megalapozottabbak lehetnek a hungarológiára vonatkozó döntések. Ugyanakkor több területen bizonyosodott már be, hogy kész modelleket egy az egyben átvenni nem feltétlenül érdemes,

mint ahogy az is, hogy teljesen fölösleges nagy energiával kitalálni azt, ami máshol „már ki van találva".

Úgy tűnik, olyan alkalmazkodási kényszerhelyzet van kialakulóban, mely egyben a továbbfejlesztéshez komoly lehetőségeket kínál. Az alkalmazkodási kényszert több körülmény váltja ki. Mindenekelőtt egyértelmű, hogy Magyarország helyzete megváltozott a világban. Új a politikai rendszer és átalakulóban van a magyar társadalom. Új a hungarológiát körülvevő intézményi struktúra, módosulóban vannak a pénzügyi támogatás lehetséges formái, s ezzel egy időben a hungarológiai tevékenység új megfogalmazásokat, koncepciót, célokat és eszközöket keres. A bekövetkezett információrobbanás és általános technikai fejlődés speciális feladatokat ró a magyarságtudomány művelőire, oktatóira és kutatóira, és a rendszer adminisztratív működtetőire egyaránt.

Az, hogy milyen létező modelleket tanulmányozunk ismeretanyag, célmeghatározás és döntés kérdése: gyakran vetődik föl, hogy Magyarország-méretű ország rendszerét célszerű vizsgálnunk (itt többnyire a skandináv országok, vagy Hollandia szokott példaként feltűnni), s hogy mindenképpen ismernünk kell a környező, a közép-európai országok gyakorlatát. Ezért is tartottam rendkívül érdekesnek, értékesnek és megszívlelendőnek Fazekas Tiborc tanulmányát a finn rendszerről. (Talán nem érdektelen, ha Franciaországból is megerősítjük: úgy tűnik, hogy az uniós tag Finnország a fennisztika terén is kétségtelen offenzívába kezdett. Az itteni finn és észt kollegákkal való találkozókon az utóbbi időkben mind gyakrabban hangzott el részükről az a szimpatikus javaslat, mely szerint ideje lenne „érzékeltetni a világgal, hogy az Európai Unió várható kiszélesítésével – Magyarország és Észtország csatlakozásával – rövidesen létezni fog egy »finnugor« Európa". Néha még hozzátétetik, hogy „történelmük során először fordul majd elő, hogy a három legnagyobb lélekszámú finnugor nép egyazon politikai struktúrán – az Európai Unión – belül található...")

Úgy vélem, hogy a hungarológiával kapcsolatos fejlesztési törekvések semmiben sem maradhatnak (és remélhetőleg nem is maradnak) el a finn törekvésektől, s hogy tartalmukban, kínálatukban, s a már birtokolt nemzetközi pozícióikban legalább annyira ambiciózusak lehetnének.

Egy versenyképes stratégia kidolgozása érdekében mindenképpen célszerű felvenni szempontjaink közé annak tanulmányozását is, hogy egyes nagyobb országokban, hasonló feladatokra milyen struktúrák építődtek ki, s hogy ezek a struktúrák hogyan működnek. Mivel a francia rendszer az ország civilizációjának közvetítése terén a legdinamikusabb, legjobban

szervezett és legrugalmasabb rendszerek közé tartozik (belső és külső, történelmi és politikai okok miatt is), működésének, tapasztalatainak tanulmányozása a „válaszút elé kerülő" hungarológia és a területért felelősséget érző oktatók, kutatók és politikai döntéshozók számára egyaránt érdekes lehet.

Nem modellként javaslom a francia rendszert (ahhoz túl sok az eltérés), de meggyőződésem, hogy vannak olyan elemek, amelynek alkotó átvétele gazdagíthatná és még működőképesebbé tehetné a hungarológiai struktúrát. Például az általa képviselt filozófia, dinamizmus, továbbá a benne megtestesülő törekvések, stabilitás és rugalmasság.

Azt, hogy a téma menyire aktuális, eléggé egyértelműen bizonyították a *Hungarológia* 2 (2000)1–2-es összevont számában megjelent tanulmányok és a körülöttük tovább gyűrűző viták, melyek egyszerre keresnek tartalmi válaszokat új kihívásokra és próbálják meghatározni a hungarológia fogalmát s a magyarságtudományi területeken működő különböző szervezetek helyét az ugyancsak megváltozott és várhatóan tovább finomodó adminisztratív és intézményi környezetben.

A korábbi időszakban is rendre felmerült, s miért lenne ez napjainkban másként, amikor az Európai Unióhoz való csatlakozás folyamatában igen sok létfontosságú problémát kell újragondolnunk, hogy meghatározandó a hungarológia fogalma, tisztázandó, hogy a korábbi elképzeléseinknek kell-e, és ha igen milyen mértékben és milyen irányban lenne célszerű módosulniuk.

Meggyőződésem, hogy erre valóban szükség is van, hiszen minden valamire való átfogó számvetés (s a hungarológiai helyzetéről megindított vita akarva-akaratlanul számvetés is) feltételezi a fogalmi kérdések tisztázását, újragondolását (ha mást nem, legalább az addigi fogalmi elemek megerősítésének szükségességét), valamint az adott időszak követelményeihez való kapcsolódását. A már megjelent tanulmányok érdekes következtetésre adnak lehetőséget: ezek szerint, ha csak az érvényes jogszabályokat nézzük, elgondolkodtató eredményre jutunk. Úgy tűnik, hogy olyan intézkedések vannak érvényben, amelyek nem mindenben alkalmazkodnak a realitásokhoz – de legalábbis nem érvényesek a hungarológiai intézményrendszer egészére. (Így például, anélkül, hogy a teljes szöveget elemeznénk, a 162/1998. IX. 30-as kormányrendelet Kissné Pap Margit által idézett 5/g pontja alapján, mely a magyar oktatási miniszter és a külügyminiszter hatásköréről intézkedik, olyan hatáskört ad nekik, amellyel a franciaországi lektorátusok és hungarológiai központ esetében francia kollégáik sem rendelkeznek... Mindez arra utal, hogy a magyar

szabályozás vagy nem a realitásra épül, vagy olyan szabályozásra támaszkodva kell dolgozni, amely nem általános érvényű – ami bizonyos szempontból ugyanaz. Ha ez valóban így van, maga a szabályozás átdolgozásra, de legalábbis finomításra szorul.

Deklaráltan vagy sem, de szinte valamennyi megjelentetett tanulmány foglakozott fogalmi és koncepcionális kérdésekkel, ami utal a kérdés fontosságára valamint az eddigi megközelítés erős hagyományaira is. Ugyanakkor számomra is kétségtelen, s a *Hungarológiában* megjelent cikkek is ezt igazolják vissza, hogy a kialakult és rendre továbbfejlesztésre szoruló rendszer nehezen működhet a megfelelő pragmatizmus nélkül. A továbbiakban – már amennyire sikerülni fog – döntően az intézményrendszerre, az eddig kiépült struktúra bizonyos elemeire szeretnék koncentrálni.

A hungarológia külföldi intézményrendszerének története a magyar művelődéspolitika és külpolitika sikereinek és kudarcainak története is egyben. (Még hatványozottabban érvényes mindez a külföldi magyar intézetek rendszerére, bár az intézetek esetében nagy különbség, hogy létrehozatalukat követően a teljes működtetési kompetencia a magyar fél kezében van.)

Elég egy pillantást vetnünk azonban a hungarológiai intézményrendszerre, hogy lássuk: manapság már egy olyan változatos, bonyolult és rendkívül színes struktúra létezik a világban, melynek különböző elemei még egy adott országon belül sem ugyanazokkal a kihívásokkal néznek szembe, nem ugyanolyan feltételek között és nem ugyanolyan formában dolgoznak. Az elmúlt időszakban tapasztalhattuk, hogy minden hivatalos, államközi helyért meg kellett küzdeni, a működtetésükbe viszonossági alapon itthon is be kellett fektetni: Franciaországban a vendégoktatói rendszerben meglévő magyar jelenlét (ráadásul komoly francia anyagi ráfordítással) szilárd pozíciókat (s felbecsülhetetlen értékű stabilitást) ad, amelyeket meg kell őrizni: magyar finanszírozási problémákra való hivatkozással lemondani róluk, vagy köztük különbséget téve visszaszorítani nem nevezhető bölcs politikai lépésnek, s azon kívül (az eddigi erőfeszítések figyelembe vételével) akár pazarlásnak is tekinthető. Az elmúlt időszak megszorító intézkedései és bizonytalankodásai során komoly eredménynek kell tartanunk, hogy ez az intézményrendszer nem szenvedett jelentős károkat. Ilyen körülmények között célszerű megvizsgálni, hogy milyen a helyzet ma Franciaországban, és változott-e, s ha igen mennyiben a hungarológiai tevékenység környezete? Sok mindenben, s nem vagyok biztos abban, hogy mindig jól tudtuk követni e változásokat.

Franciaországban tehát a korábban „kiküzdött" oktatóhelyek nem kis erőfeszítések árán (bár különböző módon „kategorizálva") megmaradtak. Ugyanakkor folyamatos változások is tapasztalhatók: megemlítendő, hogy Franciaországban az un. „államközi" vendégoktatói és lektori státusok mellett (amelyeknek, különösen a lektori állásoknak, állomáshelytől és helyi kívánalmaktól függően eltérő kihívásokkal és helyi szerkezettel kell „megküzdeniük", ráadásul közöttük a magyar fél, a ránehezedő, már említett restrikciós pénzügyi nyomás hatása alatt szakmailag nehezen indokolható különbségeket volt kénytelen tenni), sorra jelennek meg az újabb, a (döntően pozitív irányban) megváltozott környezet által kínált lehetőségek. A korábban szigorúan állami, nagyritkán egyetemközi együttműködésben létrejött oktatói helyek mellett azt láthattuk, hogy az európai programok (különösen a TEMPUS, s bizonyos oktatásmodernizálási Phare-programok), az önkormányzati pénzforrások (városi, megyei regionális) és az új diszciplínák megjelenése (pl. európai tanulmányok) gyakran termel ki a hungarológia tevékenységi körébe tartozó új igényeket és szervezi meg a magyar nyelv oktatását.

Ma már igazán nem számít meglepetésnek, de korábban elég nehezen volt elképzelhető, hogy olyan pénzügyi források legyenek (akár időlegesen) bevonhatók a magyar oktatás fejlesztésébe, amelyek pl. az adott városban élő kisebbségi kultúrák támogatását és megőrzését célozzák. Az sem volt jellemző, hogy egy megye (*conseil général, département*) vagy a régió biztosítsa a magyar nyelv és civilizáció oktatásához szükséges pénzügyi alapokat. Manapság azonban már az is rendszeres, hogy egy-egy más szakterületen (történelem, nyelvészet, közgazdaságtan, politológia, stb.) megjelenő magyar oktató kurzusai váltják ki a magyar nyelv iránti fokozottabb érdeklődést. Az elmúlt időszakban Franciaországban mindegyikre volt példa.

Mindezzel csak azt kívántam jelezni, hogy az országon belüli változások (különösen az 1982-es un. decentralizációs törvény e területeken is megjelenő hatása) valamint az uniós együttműködési programok és a felsőoktatási szférában megmutatkozó nagyobb mobilitás és nyitottság egy olyan országban is változatosabbá tehetik a képet, mely inkább arról nevezetes, hogy alapvetően a központi adminisztrációja irányítja nemzetközi kapcsolatrendszerét. Az újabb lehetőségekkel a probléma, hogy folyamatos törődést igényelnek és hiányzik az a stabilitás, mely hosszabb távra tervezhetővé teheti őket. Ezek az új lehetőségek tehát nem váltják ki az államközi megállapodásokon alapuló együttműködést, csupán kiegészítik és modernizálják annak rendszerét.

A fenti változások (különös tekintettel azokra, amelyek az uniós programokhoz kapcsolódnak) nagy valószínűséggel érintik a más európai országban lévő magyar oktatóhelyek, magyarságtudományi bázisok lehetőségeit is. Meggyőződésem, hogy mielőbb fel kellene készülni arra, hogy ezen a területen milyen lehetőségekre és hatásmechanizmusra (s esetleg, hátrányos változások esetén) milyen kompenzációs stratégiákra van szükség.

Olyan kérdések vetődnek föl, amelyek már az átrendeződő európai struktúra kihívásai. Ott kell-e lennie vajon a hungarológiának a leendő s épen most alakuló regionális központokban is? (Nem kellene-e ebből a szempontból is újragondolni bizonyos kérdéseket, és pl. megvizsgálni, hogy pl. a lyoni lektori hely adta lehetőségeket a jelenleginél ki lehet-e jobban használni? Ismeretes, hogy Lyon és a Rhône-Alpes régió a magyar francia regionális együttműködés motorjai és gazdasági teljesítményük Magyarországéval legalábbis azonos szintű, s intézményeinek magyar–francia felsőoktatási programjai dinamikusan fejlődnek...). Regionalizmus, határmenti és interregionális együttműködés, európai mobilitási programok, talán rövidesen – a nehézségek ellenére is legyünk optimisták – magyar tannyelvű felsőoktatási intézmények megjelenése a környező országokban... mind-mind olyan kihívást jelentenek, amelyekre előbb-utóbb választ kell adni a hungarológia fejlesztési stratégiáival foglalkozó koncepciónak. (S ez esetben az is válasz, ha nincs válasz...)

Sokszor esett már szó róla, a vitában is felmerült, s napjainkban úgy érzem, tovább növekszik annak aktualitása, hogy egy, az országkép (vagy ha úgy tetszik, az „országimázs") alakítására deklaráltan érzékeny és koncepciózus magyar politika milyen szerepet szán a hungarológiának a magyar külpolitikában, művelődéspolitikában, nemzetközi kommunikációban. Hiszen aligha kétséges, hogy a nemzetközi hungarológiai intézményrendszer a magyarságkép alakításának egyik legfőbb letéteményese.

Az alábbiakban megkísérlem röviden áttekinteni, hogy a francia civilizációnak milyen komplex franciaországi kapcsolatrendszerrel bíró tanulmányozási terjesztési formái léteznek, elsősorban azzal a szándékkal, hogy a rendszer gerincét képező elemeket vegyük számba. A francia külpolitika kiemelt célja a francia nyelvűség és ezzel összefüggésben a francia civilizációval összefüggő oktatási és kutatási tevékenység fejlesztése és érdekeinek képviselete. Természetesen mások a méretek, mások a lehetőségek és – részben – mások a célok is. Noha Franciaország nem rendelkezik a francia nyelvűség monopóliumával (mint ahogy Magyarország sem, bár a két szituáció tartalmában aligha összevethető) aligha kétséges,

hogy nélküle, vagy ellenére a frankofón világ hálózati rendszere nehezen működtethető. E hálózat valamennyi elemének vannak olyan típusú funkciói, amelyeket analógia alapján mi a magyarságismerettel kapcsolatos meditációk eredményeképp a hungarológia tárgykörébe utalnánk.

A frankofón világot sokan, sokáig egyfajta széles értelemben vett kulturális *commonwealth*-nek tartották, és fejlődése–fejlesztése rendre megjelent (s ma is szerepel) a francia külpolitika prioritásai között. Tekintettel arra, hogy minket ezúttal elsősorban az érdekel, hogy a francia civilizáció komplex megjelenítése a világban milyen struktúrában működik, hogyan érvényesülnek benne a francia érdekek, utalni szeretnék azokra a fontosabb elemekre, amelyek alkotják és azokra a szerveződési elvekre, amelyeket a szervezeti struktúra tükröz. Ebből az derül ki, hogy a francia struktúra nemzetközi, többrétű, szilárd irányítási bázissal és komoly költségvetéssel rendelkezik, rugalmas, minden területen mobilizálásra törekvő, protekcionista és expanzív.

Ha megvizsgáljuk szervezeti felépítését, akkor rendre olyan, egymással szoros kapcsolatban álló intézmények hálózata jelenik meg, melynek egyik legfontosabb eleme a nagy, deklaráltan nemzetközi frankofón intézményrendszer, melynek – s ez vizsgálódásunk szempontjából nem lényegtelen – vannak komoly politikai-stratégiai (Haut Conseil de la Francophonie), oktatási–képzési, felsőoktatási (pl. AUPELF, UREF) egységei is. A frankofónia az angol nyelv világméretű előretörése idején (bevallva-bevallatlanul) a francia nyelvűség, a francia nyelven közvetített kultúrák védelmét, pozícióinak javítását célozta és célozza. Célját részben el is érte: az angol nyelvvel való nagy nemzetközi rivalizálásban ugyan alulmaradt, de azt sikerült elérnie, hogy – még az angol nyelvű országokban is – a legkeresettebb és a legtanulmányozottabb civilizációk és nyelvek közé tartozzék.

Kialakult tehát egy világszervezet, melynek jelenlegi főtitkára az ENSZ korábbi főtitkára, és elnöke a mindenkori francia köztársasági elnök. (Nyilvánvaló, hogy ennél nagyobb politikai súlyt nehezen adhat az adminisztráció egy szervezetnek.) Jelzés értékű, s a frankofóniához való politikai-stratégiai viszonyt tükrözi, hogy a közelmúltban is számos olyan ország (közép-európai ország is) csatlakozott a frankofón országok táborához, ahol a francia nyelv pozíciói a magyarországihoz hasonlatosak, tehát messze állnak attól, hogy állampolgáraik tömegei használnák természetes módon a francia nyelvet. A döntés tehát valószínűleg nem a belső nyomás következménye, hanem egy külpolitikai és művelődéspolitikai orientáció deklarálása.

Míg az előbbi hangsúlyozottan nemzetközi, addig az *Alliance Française* alapvetően francia intézményhálózatként tevékenykedik a világban, mely szervezetileg önálló (de természetesen a francia külügyminisztérium által is támogatott) szervezet, s hálózata egy-egy adott országban, a helyi törvények alapján bejegyzett és működtetett „alközpontokra" támaszkodik. Működése a francia civilizáció megőrzésének és terjesztésének társadalmasítását is jelenti egyben, tehát a struktúrában pótolhatatlan fontosságú szerepet tölt be.

Ismert, elismert és a francia civilizáció értékeinek terjesztésében és érdekeinek védelmében valóban igen hatékony a világ különböző tájain lévő francia intézetek hálózata. A francia intézetek többsége az adott országban lévő francia nagykövetség kulturális, oktatási és műszaki tudományos együttműködési szekciójához tartozik. (A budapesti francia intézet a közép-kelet-európai „zóna" legnagyobb és legfontosabb intézménye, s tevékenységének tanulmányozása a minket érdeklő kérdések szempontjából is kifejezetten hasznos lehet.)

Mindenesetre aligha kétséges, hogy e terület működtetésének többféle logikája lehetséges, s a gyakorlat országonként és hagyományonként igen eltérő képet mutat. (Így pl., ismereteim szerint a külországbéli spanyol kulturális tevékenység az óriási méretű gazdasági kivándorlás következményeként, a munkaügy területéről nőtt ki, és szinte teljes spektrumának irányítása hosszú ideig oda is tartozott. A jelenlegi, modernizált és igen versenyképes rendszer a hispán világ kulturális expanziójának egyik fontos elemeként és komoly belső reform eredményeként alakult ki.)

Az általunk vizsgált francia adminisztráció alapstruktúrája ugyancsak egy sajátos belső fejlődés eredményeképp jött létre s rendkívül szilárd szemléleti és szervezeti bázisra épül: ami külföldön van az külügy, ami külügy, az külügyminisztérium. Ebből egyben az következik, hogy aki külügyi területen dolgozik, az a külügyminisztérium alkalmazásában áll. Ennek „párja" az a logika, hogy ami oktatás, az oktatásügy, ami oktatásügy, az oktatási minisztérium: tehát – alapértelmezésben – aki bárhol, akár egy kis falu iskolájában, az oktatásban dolgozik, az oktatási minisztérium – és nem valamilyen szintű helyi önkormányzat – alkalmazottja. (Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy ez lenne az egyetlen koherens és ezért koncepciójában is másolandó logika. Mint ismeretes, Angliában az oktatásügy a munkaüggyel, a kultúra a tömegkommunikációval és a sporttal „van párban", az Egyesült Államokban pedig az alkotmány tiltja, hogy az oktatás szabadságát országos főhatóság – akár csak a létével is – korlátozza...) A magyar hagyományok és a magyar érdekek a

magyar civilizáció megőrzésében más kihívásokkal kénytelenek szembenézni, mint az említett országok. Meggyőződésem, hogy a mondializáció világában számunkra is különösen fontos, hogy az Európai Unió kibővülésének idején, a kulturális különbözőség értékeinek megőrzése érdekében az oktatás és a kultúra területén az államnak továbbra is kell, hogy legyen komoly protekcionista funkciója.

Franciaországban komoly hagyományai vannak ennek az állami protekcionizmusnak, amit Franciaország korábban a „kulturális kivétel" elvének elfogadtatásával, manapság pedig a „kulturális sokszínűség értékeinek" megőrzése érdekében érvényesíteni. Hogy mennyire sikerrel teszi, arra utalnak a francia uniós elnökséget lezáró nizzai csúcs (2000. december 7–10.) kultúrára vonatkozó, francia álláspontot tükröző határozatai.

Kétségtelen, hogy ez a sokak által „jakobinusnak" titulált francia rendszer szilárd bázist teremtett a francia civilizáció külső megjelenéséhez, sőt expanziójához. Egyedül azonban aligha felelhetett volna meg kellő hatékonysággal az állandóan változó kihívásoknak. Nyilvánvalóvá vált, hogy a rendszer hatékonysága tovább fokozható, ha külföldön, a megfelelő területeken és a francia művelődéspolitika szempontjából kiemelkedő fontosságú helyeken párhuzamos struktúrákra is támaszkodhat. Így kapcsolódott hozzá az intézetek külügyhöz tartozó rendszeréhez az Oktatási Minisztérium égisze alá tartozó, rendkívüli szakmai-tudományos presztízzsel rendelkező (és annál jóval régebbi) „École"-hálózat (École Française de Rome, École d'Athènes, Casa de Velasquez), vagy a Kulturális Minisztérium kompetenciájában működő „Villa"-k rendszere (mint pl. a római Villa de Medicis).

A szilárd és jól működő adminisztratív struktúra és bizonyos típusú döntések központosítására való törekvés egy jól működő demokráciában nem csak hogy megengedi, hanem feltételezi a meghatározott célok megvalósítása érdekében létrehozott, hasonló területeken mozgó, más, vagy kiegészítő kompetenciákkal rendelkező struktúrák szövetének kialakítását s a szakmai és társadalmi kontroll megvalósulásának lehetőségét, sőt garanciáját is.

Ez a logika természetesen érvényesülhet (és érvényesül is) a fentebb már említett nemzetközi frankofón szervezeten, az *Alliance*-on, a társ- és szakminisztériumok külföldi hálózatának rendszerén keresztül. Bizonyos területekre azonban specializált szervezetek és szövetségek alakulnak: ide sorolható pl. a francia tanárok nemzetközi szervezete, a frankofón filozófusok társasága, pl. a francia–magyar (és más) baráti társaságok, vagy,

hogy ne csak magyar–francia példákat hozzunk, a lengyel származású francia orvosok szövetsége, mely lengyel (később magyar) orvosok számára szervezett és biztosított franciaországi klinikai gyakorlatra lehetőségeket, stb.

Előfordul az is, hogy egy adott szakterület konkrét fejlesztésére illetve működtetésére jönnek létre társaságok (Association 1901.), mint pl. az AGIR, mely ifjú nyugdíjas oktatók bekapcsolását teszi lehetővé a külföldi francia és francia nyelvű oktatásba, vagy éppen a közös finanszírozású Magyar–Francia Ifjúsági Alapítvány, mely frissen végzett diplomások számára kínál olyan konstrukciót, hogy a külföldi francia vagy francia nyelven folyó oktatásba bekapcsolódhassanak.

Vannak olyan alapítványok is – közülük talán nálunk is a legismertebb a komoly magán-szponzori hálózattal rendelkező „Association le Pont-Neuf", mely közép-európai (így magyar) orvosok számára biztosít szakmai gyakorlatra lehetőséget, támogatja (ösztöndíjjal és kiállítási lehetőségekkel) az ifjú képzőművészeket és (szervezéssel és ösztöndíjakkal) segíti a közép-európai egyetemi hallgatók politikatudományi képzését. Ez által közvetve és közvetlenül a területek frankofón kultúrájához is köti az általa megcélzott elitet.

Feltétlenül megemlítendő mert „hiányterületeken" kezdett látványos és hatékony működésbe az INFH („Magyar–Francia Kezdeményezés") szervezete. Az INFH szakminisztériumi (döntően pénzügy és agrár) támogatással és a külügyminisztériummal valamint az oktatási minisztériummal együttműködve a decentralizált (regionális, önkormányzati) együttműködés elősegítésére, a mezőgazdasági középiskolák közötti együttműködésre, „elit-továbbképzési" programokra, tapasztalatcserék megszervezésére, magyar és francia fiatalok tömegeinek összehozására és – teljes természetességgel – e körön belül a francia nyelvűség terjesztésére „szakosodott".

Ez az összefoglaló csupán jelzésszerűen mutatja be a rendszer főbb elemeit, melyeknek többnyire szervezetileg nincs konkrét közük a hungarológia fejlesztéséhez. (Mindez persze nem jelenti azt, hogy – legalábbis közvetve – ne kapcsolódhatnának a franciaországi hungarológiai struktúrához, hiszen gyakori, hogy azok a fiatalok, akik Magyarországra mennek francia nyelvet tanítani, valamelyik franciaországi egyetemen, vagy a Magyar Intézetben indulásuk előtt magyart tanultak, vagy éppen magyar szakos diplomát szereztek).

Említésüket a lehetséges analógia felvetése és a francia rendszer működésének illusztrálása és stratégiájának meghatározása miatt tartottam itt

célszerűnek Különösen fontos tapasztalat, hogy ez a rendszer egyszerre sugall adminisztratív szilárdságot és biztosít a működéshez elengedhetetlenül szükséges rugalmasságot. A területen megjelenő és meghatározott funkcióval rendelkező partnerek között szoros együttműködés van, s a rendszer ezt az együttműködést szükség szerint akár új „feladatorientált" elemekkel tudja kiegészíteni.

Visszatérve a hungarológia cél- és intézményrendszeréhez, azt láthatjuk, hogy jelenleg az Oktatási Minisztérium, s azon belül a felsőoktatási terület égisze alatt létezik egy rendkívüli értékű, és a magyar művelődés külföldi megjelenítése és kapcsolatrendszere szempontjából felbecsülhetetlen fontosságú struktúra, melynek finanszírozása csak részben (szinte országonként más és más mértékben) terheli az OM költségvetését. (Ez a franciaországi magyar oktatóhelyek esetében azt jelenti, hogy az országban létrejött oktatóhelyek és központok kivétel nélkül francia fenntartásúak, s a magyar hozzájárulás a franciához viszonyítva csupán szimbolikus).

A hungarológia nemzetközi kapcsolatrendszerének a konkrét működtetését a jelenlegi struktúrában az OM adminisztrációja – enyhe túlzással – valójában egyetlen személy vállára helyezi. Franciaországban az ennek nagyjából megfelelő terület külön minisztérium, ún. delegált miniszter, vagy államtitkárság feladata. Szakmai kérdés, politikai kérdés – tehát adminisztráció szintjén presztízs kérdése is, hogy a szervezeti struktúra hogyan alakul a továbbiakban, s mennyire felel meg a meghatározott (meghatározandó...) céloknak és kialakított (kialakítandó...) stratégiának. Ahhoz, hogy a kétségtelenül létező új kihívásokra megfelelő válaszokat adhassunk, úgy vélem, áttekintésre és modernizálásra szorul a hungarológiával összefüggő fogalmi, jogszabályi és szervezeti struktúra.

Meggyőződésem, hogy a szilárd szakmai háttér, a megkerülhetetlen felelősségteljes szakmai kontroll mellett elengedhetetlen a stabil és működőképes adminisztratív struktúra létrehozása, melyet a modernizációs kihívásra adandó egyik legfontosabb és legsürgősebb lépésnek érzek. Fontosnak tartom, hogy a kialakítandó rendszer támaszkodjon a meglévő és működőképes hagyományokra, hogy irányító funkcióit kellő súllyal és megfelelő kooperációval, és a szükséges anyagi forrásokkal rendelkezve láthassa el.

Szakmai beszélgetéseken és vitákon gyakran vetődött fel a „hungarológia hovatartozásának" kérdése: a jelenlegi struktúra módosításakor, akik a hungarológiai tevékenység rendkívül fontos országkép-alakító funkciójára gondolnak, a Miniszterelnöki Hivatalt emlegetik, mint optimális „gaz-

dát", akik mindenekfölött a rendszer tudományos-szakmai kontrollját hangsúlyozzák, egy felső adminisztrációtól, azaz „minisztériumoktól független", s adminisztráció szempontjából nézve így minisztériumok közötti változatban gondolkodnak. Akik úgy vélik, hogy a hungarológia magyarságtudományi kutatási tevékenysége és magyar intézeti illetve *collegium hungaricum*-i kapcsolódási lehetőségei különösen fontosak, a területet a kulturális minisztérium szakterületi szférájához érzik közelebb állónak.

Magyarországon viszont a hungarológiát hagyományai, eddigi sikerei, pozitív és negatív élményei egyaránt az oktatásügyhöz és azon belül a felsőoktatáshoz kapcsolják. Bebizonyosodott, hogy ez egy járható út. A változtatásnak nem feltétlenül a terület felügyeletében, hanem presztízsében és az adminisztráción belüli súlyában kellene megnyilvánulnia. Ennek leképezésére többféle lehetőség kínálkozik, mely kormányzati döntést igényelhet, de nyilvánvaló, hogy jelenleg mindenekelőtt az oktatási tárca legfelsőbb vezetésének kompetenciájába tartozik.

A francia analógiák alapján, egyebek mellett arra a következtetésre is lehetne jutni, hogy egy megfelelően szilárd struktúrával, kellő költségvetéssel, a szakmai szervezetekkel való folyamatos együttműködésre támaszkodó, a minisztériumon belül létrejövő Hungarológiai Igazgatóság olyan formát adhatna a hungarológia területén jelentkező általános modernizációs törekvéseknek, mely a megfelelő társminisztériumokkal és a már létező párhuzamos struktúrákkal szoros együttműködésben eredményesen nézhetne szembe a jelentkező modernizációs kihívásokkal.

A francia rendszer természetesen nem másolható: kialakulásának, történetének tanulmányozása azonban több figyelemreméltó tapasztalatot is hoz. Mivel normális körülmények között az adminisztráció nem a labilitás, a bizonytalanság, hanem a stabilitás képviselője, (s a kultúra és oktatás területén is egyaránt nagy a „közszolgálat" presztízse), Franciaországban a politikai felügyelet forrásának időnkénti változásai csupán egy működőképes eszköz minél optimálisabb valorizációját voltak hivatottak szolgálni.

Így a francia adminisztrációban kialakított, a hungarológiával többékevésbé „analógnak" tekinthető területek és feladatok rendszere az idők során egyre gazdagodott, de a szilárd váz akkor is megmaradt, ha a felügyeletet gyakorló nagyobb egységet végül is éppen külügyminisztériumnak, kulturális minisztériumnak, kommunikációs államtitkárságnak vagy oktatásügynek hívták. Ugyanakkor látható, hogy e területek mindegyikében a változásokat követően folyamatosan létezett és ma is létezik a

külföldi francia oktatásért és a frankofóniáért felelős egység, melyeknek munkatársait a politikai racionalitás és hatékonyság az egymással való folyamatos kooperációra ítélte. Talán az adminisztrációnak ezt a „szellemét" lehetne átvenni ahhoz, hogy, a hungarológiai struktúrák modernizációs folyamatát sikeresen végig lehessen vinni.

A hungarológia egyfajta nemzeti örökség, s egy olyan, nagy szakmai hagyományokkal s a világban egyedülálló kapcsolatrendszerrel bíró diszciplína, melynek színvonalas művelése és továbbfejlesztése minden bizonnyal ma is az általános tudományos érdekek az általános magyar érdekek közé tartozik, s ezért kormányzati szinten is megkülönböztetett figyelmet érdemel.

Hungarológia az EU-államok egyetemein

DERÉKY PÁL

Hozzászólásomban az egyetemi hungarológia helyzetét és esélyeit szeretném áttekinteni az EU-országokban. *Az EU-országok egyetemi rendszere* alapvetően megváltozott az utóbbi évtizedben, és a változás folyamata még nem ért véget. Az egyetemi oktatás és kutatás anyagi terheinek nagy részét továbbra is az államháztartás vállalja, ugyanakkor egyre erősödik az egyetemek, sőt a karok autonómiája.

Korábban intézetekre lebontva, pontosan megjelölt célok elérésére, feladatok megvalósítására kapta az egyetem a költségvetési pénzeket. Ebben a rendszerben az elosztás hierarchizáltsági foka elég alacsony volt (a nagy tanszék csak azért kapott többet a kicsinél, mert nagyobb, s annyival, amennyivel nagyobb volt), és nem csak gazdaságossági szempontok játszottak benne szerepet, hanem olyanok is, mint az adott ország hagyományai, kultúrapolitikai irányultsága, sőt külpolitikája. Ma lényegében a karok döntenek az évente átutalt pénzek felhasználásáról, s ebbe a folyamatba kívülről nemigen lehet beleszólni. Ez mindenképpen a nagy intézeteknek és az erős lobbiknak kedvez, míg a többi más kis intézethez/tanszékhez hasonlóan a hungarológiai (finnugor) intézetek is a fordulat veszteseinek táborába tartoznak. Az új helyzetben nagyon gyorsan kiderült, hogy velünk együtt egy csomó „ezoterikus" tudományágra egészen egyszerűen nincs szükség, működtetésük gazdaságossági szempontokkal nem igazolható. Számos oka van annak, hogy eddig mégsem szűnt meg egyetlen hungarológia sem, de ez nem jelenti azt, hogy megszünte-

tésük vagy visszafejlesztésük nem reális veszély. Mivel az egyetemi intézetek saját gazdasági tevékenységet is folytathatnak, és a megkeresett pénzt saját céljaikra fordíthatják, a leegyszerűsítő szemlélet szerint most már ők maguk felelősek további sorsukért. Ugyanakkor az intézeti adminisztráció, oktatómunka és tudományos kutatás, valamint a végzősök (elhelyezkedésének, pályakezdésének) zsinórban folyó evaluációja azt mutatja, hogy ez még sincs így, hogy az egyetemek szüntelenül tovább fáradoznak az ésszerűsítés, gazdaságosság és súlypontozás lehetséges tartalékainak feltárásán. De ezt teszik saját, jól felfogott érdekükben a kis intézetek munkatársai is, akik az állandó tornáztatás hatására mindenképpen mozgékonyabbak lettek.

Nyereségként könyvelhető el a *tanrendek* változtathatóságának, formálhatóságának rugalmasabbá válása. Ha az egyetem vagy a kar rugalmasságot, naprakész rámozdulást vár el alárendelt intézményeitől, akkor meg kell adja – és meg is adja – az ehhez szükséges szabadságot. Az EU egyetemi tanrendjeinek teljes kompatibilitása a befejezés stádiumában van, ami lényegében annyit jelent, hogy döntés született arról, hány ECTS-pontba „kerül" az egyetemi diploma. Az *E*uropean *C*redit *T*ransfer *S*ystem általános akkreditálása megszünteti azt az abszurd gyakorlatot, hogy a hallgatók otthoni félévük elvesztésével lakoljanak a külföldi ösztöndíjért, hacsak, megkettőzött munkával, otthon is le nem vizsgáznak. Ez a fejlemény a tanulmányok szempontjából akkora jelentőségű, mint a nemzetközi gazdaságban a dupla adózás eltörlése. Hogy az uniós egyetemek hungarológiai oktatása számára is az, a hallgatók kapcsán szeretném bővebben kifejteni.

Tulajdonképpen *a hallgatók* is a változások nyertesei. Ebből a tandíj bevezetése óta kevés látszik, de a kedv megcsappanása nem új keletű: valójában már egy ideje megfigyelhető, hogy a rendszerváltozás utáni évekhez képest kevesebben végeznek magyar szakon (ugyanakkor változatlanul sokan tanulnak magyarul). Pedig a hallgatók számára a tanrendek rugalmasabbá válása, az európai ösztöndíjhálózatok kiépülése, valamint az ECTS bevezetése lényegesen megkönnyíti tanulmányaik állásorientált megtervezését és lefolytatását. Szabadon összeválogathatják tanulmányi programjukat a különféle uniós (és magyarországi) egyetemek hungarológiai kínálatából, majd a megfelelő mennyiségű ECTS-pontszám megszerzése után bármelyik olyan egyetemen diplomát szerezhetnek, ahol akkreditált bírálót találnak szakdolgozatuk számára. A korábbi merev, túlbürokratizált stúdiumhoz képest lehetőségük nyílik arra, hogy a piaci keresletnek és egyéni ízlésüknek megfelelően hungarológiai tanul-

mányaik számára tanári, filológiai, gazdasági, jogi, politikai, művészeti (stb.), vagy tolmács és fordító súlypontot válasszanak. Jelenleg igen sok hallgatót riaszt vagy bizonytalanít el Magyarország uniós csatlakozásának elhúzódó folyamata, de meggyőződésem, hogy a csatlakozás után hamarosan letisztul, átláthatóvá válik a hungarológiai „piac"; kiderül, hogy milyen szakemberekre van szükség, és ismét több végzőssel számolhatunk.

Az EU-országok egyetemi hungarológiai tervezésében és gyakorlatában a fentebb ismertetett változások következtében sajátos, ellentmondásos helyzet állt elő. Az biztosnak látszik, hogy számunkra a következő évek nem az expanzióról fognak szólni, hanem a túlélésről. A folyamat sikere nagy mértékben függ az illetékes magyarországi szervezetek hozzáállásától. A tanácskozás téziseit olvasva számomra úgy tűnik, hogy túl sok szervezet foglalkozik a hungarológiával, és miután működési területeik számos helyen átfedik egymást, még az alapkérdésekben sem tudnak egyezségre jutni. Először talán profiltisztítást kellene végrehajtani, és elválasztani egymástól a Magyarországgal szomszédos államok hungarológiai támogatásrendszerét, a világon egyebütt található hungarológiát oktató intézményeket és a külföldi magyar kultúrintézeteket. Itt jegyzem meg – mert a tézisekben mindenki elfeledkezett róla –, hogy Ausztriában is él magyar kisebbség, és Ausztriában is folyik magyartanár-képzés az egyetemen. Munkahelyemen, a Bécsi Egyetem Finnugor Intézetében 18 éve lehet magyartanári diplomát szerezni (mindamellett doktorálni és habilitálni is lehet magyar, finn és finnugor nyelvészetből, valamint magyar irodalomtörténetből), és ma a burgenlandi magyar gimnáziumokban már szinte kizárólag a nálunk végzettek tanítanak; sőt, az ő jelenlétük és nyomásgyakorlásuk nélkül biztos nem jött volna létre annyi magyar osztály, illetve gimnázium.

Visszatérve az ellentmondásokhoz, arról van szó, hogy az ECTS bevezetése, a magyarországi egyetemek fogadóképességének gyors növekedése és a nemzetközi ösztöndíjláncok kiépülése óta tulajdonképpen nem lenne szükség a hungarológiai intézetek bővítésére az uniós államokban. Hiszen a hallgatók (rész)képzése nyilván olcsóbban megoldható Magyarországon, mint az uniós hungarológiák drága helyeinek a betöltése. Ámde az uniós anyaegyetemek elzárkóznak az ilyen megoldásoktól. Általában két típusú hungarológiai jelenlétet tudnak elképzelni: a csaklektorátust, amivel szemben a nyelvtanításon kívül nincsen más elvárás, vagy pedig a teljes intézetet/tanszéket, amelynek viszont ugyanolyan elvárásrendszernek kell megfelelnie, mint az egyetem többi tanszékének.

Vagyis el kell számolnia azzal, évente hány hallgató iratkozik be, vizsgázik és végez, hányan doktorálnak és habilitálnak, hány diák és tanár ment külföldi ösztöndíjra, illetve kapott vendégoktatói megbízást és hány ilyet fogadott az intézet. Ezen felül a hallgatók minden második évben evaluálják a tanárok oktatómunkáját és az egyetem minden második évben evaluálja az intézeti kutatómunkát. Amennyiben itt hibát találnak, a következő évi költségvetésben az intézet kevesebb pénzt kap, amiből nyilván még kevésbé tud működni, és megindul egy lefelé tartó spirális, amelynek a végén az intézet megszüntetése vagy lektorátussá történő visszafejlesztése áll.

1) Ebből következően itt és most, az adott körülmények között hibás koncepciónak tartom a hungarológiai jelenlét megteremtésére irányuló szándékot olyan EU országokban, vagy azokban a városokban, ahol jelenleg nincs. Különösen annak a fényében, hogy az uniós csatlakozási folyamatban és a csatlakozás után az egyetemek (karok) már nem megsegítésre szoruló szerencsétlennek tekintik a hungarológia gazdáját, Magyarországot, hanem olyan partnernek, akinek anyagiakkal is hozzá kell járulnia az EU egyetemein a magyar (finnugor) szakok működtetési költségeihez. Így történt ez Finnországgal és a fennisztikával (finnugrisztikával) is. Mindez véleményem szerint olyan jelentős terhet fog róni az illetékes tárcára, ami a távoli jövőbe utalja az új alapítások gondolatát. Ehelyett arra kellene törekednünk, hogy a már működő intézmények közül egyik olyannak se kelljen bezárnia a kapuit, amelyik az elmúlt években sikeres volt. Életfontosságúnak tartom mindenekelőtt azt, hogy felszereljünk minden megtartandó intézetet olyan személyzeti állománnyal és technikai eszközökkel, amely lehetővé teszi hálózattá kapcsolásukat. Nem maradnak életképesek (vagy csupán vegetálni fognak) azok a teljesen egymagukban álló uniós hungarológiai intézmények, amelyek nem kapcsolódnak a többi uniós hungarológiai létesítmény hálózatához. Az „x plusz egyes" szemlélet helyett – hozzunk létre minél több új hungarológiai intézményt (lektorátust), mert ezzel növeljük hírnevünket a világban – sokkal inkább arra kellene törekedni, hogy a jelenleg fennállók hatékonyságát növeljük. A megfelelő személyi állomány mellett mi kell ehhez az uniós országok egyetemein létező hungarológiai tanszékeken? Minden ott dolgozó számára internetes íróasztal, könyvek, folyóiratok és tanítási segédeszközök szükség szerinti rendelése, fénymásolás szükség szerinti mennyiségben, audiovizuális és elektronikus segédeszközök (PC-képernyő kivetítő a tanteremben), nyelvi labor és egyebek – például a beérkező könyvek és folyóiratok elektronikus katalogizálása, ami, minthogy inter-

netről lehívható, egyben választ adna arra a tanácskozáson felvetett kérdésre is, hogy milyen az intézetek könyv- és folyóiratállománya, illetve mi történik az ajándékkönyvekkel. A sikeres működés feltételeit biztosító személyi állomány és a fent vázolt anyagi feltételrendszer jelenleg a legtöbb helyen ilyen formában nem áll az uniós hungarológiai tanszékek rendelkezésére. Elsősorban ezen kell segíteni, mert számunkra egyre inkább az a képlet látszik kirajzolódni, hogy vagy igen jól, látványos sikereket felmutatva működünk, vagy sehogyan sem, mert az anyaegyetem megszünteti a kevéssé frekventált, kevéssé hatékony hungarológiai intézményt.

2) A széles kínálatot nyújtó, versenyképes tanszék gondolata ugyanakkor nem zárja ki az intézetek egymás közötti együttműködését és a magyarországi egyetemek ajánlatának bevonását a képzés folyamatába: lehetőség szerint törekedni kell arra, hogy a hungarológiai tantárgyak kínálatát is hálózatszerűen szervezzük meg. Az elmúlt öt év gyakorlata azt bizonyította, hogy a nyelvi probléma nem jelent komoly akadályt. *Ki kell tehát alakítani a hungarológiai kínálat hálózatát, a hallgatók mozgatásának hálózatát és az oktatók/kutatók intézményes kapcsolattartásának hálózatát.* Ez utóbbi is nagyon nehezen fejlődik, üteme és volumene messze elmarad a lehetségestől. Kis túlzással azt mondhatnám, hogy nem sokat fejlődött a humanizmus óta. Belső, unión belüli kiépítése éppen hogy csak elkezdődött, mégpedig a hamburgi, jyväskyläi és bécsi tanszékek kezdeményezésére. Fontos lépés a hamburgiak kérdőíves felmérése, amelynek során felkérték az egyes tanszékeket, hogy küldjék szét alapos, hosszú kérdőívüket a tanszéken végzett hallgatóknak. Az eredmény, a beérkezett válaszok összesítése érdekes publikációnak ígérkezik. Tervbe vették egy olyan elektronikus könyvtár felállítását is, amelyben a tanszékeken készült szakdolgozatok és disszertációk kapnának helyet. Az intézetek tantervei és aktuális tanrendje már most is lehívható internetről (esetünkben www.univie.ac.at/Finno-Ugristik), valamint lehívható a könyvállomány elektronikusan katalogizált része is (www.univie.ac.at, majd az egyetem honlapján az *Online-Kataloge* címszóra kattintva feltűnik a *Suche* opció: ide A137-et beleírva kijön vegyesen, rendezetlenül az 1998 óta katalogizált könyveink listája – persze könyvcímre vagy szerzőre rákérdezve részletes adatokkal is szolgál a rendszer. A folyóiratok a folyóirat-katalógusban címük alapján hívhatók le). Véleményem szerint megoldható lenne – mondjuk egy év rátartással – az is, hogy a vizsgák száma rákerüljön a honlapokra. A honlapok egyéb adatokkal való kiegészítésén is el kellene gondolkozni, természetesen csak olyan adatokról lehet szó,

amelyeket nem tilt az adatvédelem. A kapcsolattartás másik része személyes. Nem dolgozunk túl sokan az uniós hungarológia területén, lényegében mindenki ismer mindenkit, s így – ha akar – kapcsolatba is kerülhet vele. A hungarológiai összejövetelek bizonyára nem válnának feleslegessé, hanem inkább intenzívebbé válnának azzal, ha rendszeres tájékoztató/érdeklődő elektronikus postai kapcsolat alakulna ki az NHK és a külföldön dolgozó hungarológusok között (címem: pal.dereky@univie.ac.at). Azt hiszem, hogy az NHK (és társintézményei) egyes döntéseinek az előkészítésében sem ártana kikérni a véleményünket. A gyors, mindenoldalú információáramlást nem helyettesítik a ritkán megjelenő hungarológiai periodikumok és a ritkán megrendezett tanácskozások. A mindenoldalú transzparencia megteremtése az állandó, a folyamatos kapcsolattartás révén nem valami különleges dolog, hanem életszükséglet, legalábbis a sikeres munkálkodás alapfeltétele.

„Dum Roma deliberat Saguntum perit"

AMEDEO DI FRANCESCO

Tisztelt Konferencia! Egy *captatio benevolentiae*-re van szükségem, azért, mert nem tudtam elkészíteni felszólalásom írott szövegét. S főleg azért is, mert egy hungarológus barátomnak adtam a Hungarológia c. folyóiratot tegnap, mert írta az előadását, úgyhogy legalább ebből a szempontból már eredményes az én hozzászólásom. Mégis és annak ellenére, hogy nem tudok rendszerbe foglaltan hozzászólni, mindenesetre remélem, hogy nem lesznek teljesen haszontalanok a szavaim.

Egy szétválasztással szeretném kezdeni. Megkülönböztetném a módszert a tartalomtól. Mit akarok mondani? Azt akarom mondani, hogy pl. nem több mint három-négy éve ez a típusú konferencia nagyon fontossá vált, de miért? Éppen mert akkor már lehetett komolyan dolgozni és tényleg véleményt cserélni a hungarológiáról és a hungarológiai problémákról. Mégis, az ilyen típusú konferenciáknak is vannak határai, mert ez szerintem csak az első lépés a problémák megoldása felé. Így felmerül a kérdés, itt tudunk-e valamit dönteni? Vagy máshol lehet dönteni? És mi történik a konferenciánk után? Marad ez a helyzet? Persze mindnyájan folytatjuk a munkánkat és tudjuk, hogy a hungarológia, hála istennek, létezik a mi munkánk alapján és miatt. De a következő konferenciánk alkalmából mire készülünk és közben mi történik? Most Szörényi László

emlegette a bolognai esetet. Persze közelebb van hozzám az a helyzet, nagyon jól ismerem, és azt lehet mondani, hogy sajnos nemcsak ott történt meg vagy történik most is az ilyesmi. Úgyhogy ha a hungarológia még létezik, nagyon jól ismerjük miért, hogyan és kik miatt. Zárójelben mondom, hogy nincs polémia a szavaimban, akkor is, ha valami rosszul hangzik, én mindig konstruktív szándékkal mondom és pozícióimból adódóan törekszem rá, hogy konstruktívan tudjak cselekedni is.

Szerintem itt egy *komplexum minoritátisz* előtt állunk. Mert tulajdonképpen még mindig mi találkozunk, és még mindig mi vitatkozunk a hungarológiáról. Szóval tudnám parafrazálni Szegedy-Maszák Mihály előadásának a címét. Én nem azt mondanám, hogy van, ami nincs, én azt mondanám, kincs, ami nincs. A hungarológia kincs ebből a szempontból, nem? Kié a hungarológia? A magyaroké? Csak a magyaroké? És ha a külföldieké is, kik a külföldiek? Csak a határontúli magyaroké vagy az igazi külföldieké is, akik életüket szentelték a magyarságtudománynak.

Természetesen mindenki tud hasznosan dolgozni a magyarságtudomány területén, de itt nagyon konkrétnak kell lennünk. Nem retorikai játékokról kellene hogy szó legyen, itt nem szép előadásokról kellene, hogy szó essék , hanem tettekről, tényekről. Természetesen nem hagytam figyelmen kívül a Hungarológiában megjelent három tanulmányt sem. Három dolgot szeretnék csak idézni a három tanulmányból. Kissné Pap Margit tanulmányából, hogy ő is látja, hogy a nemzeti változatok kialakulása is megtörtént és akkor természetesen meg kell különböztetnünk ezeket, mert a hungarológia mást jelent Amerikában, mást Európában, és mást a Kárpát-medencében. Ez is lehet egy kiindulópont. Mit jelent, melyek a külföldi hungarológiának az igényei? Fazekas Tiborcnál láttam, és nagyon érdekesnek találtam a rémségek kicsiny boltját, ez nagyon jó, és nagyon konkrét kiindulópontot látok benne. Természetesen a Jankovics–Monok féle felfogás is nagyon fontos és hasznos. A feladatokról van szó, és nemcsak a fogalomról. Mert talán két típusú hozzászólást kéne csinálni, nem? Az egyik a fogalom, és az akkor egy igazán tudományos vagy elméleti jellegű konferencia lehet, vagy egy másik típusú konferencia, vagy kerekasztal, ahol éppen a problémákról beszélünk. Találni kéne egy olyan pontot, ahol együtt tudunk haladni. Szerintem tényekre van szükségünk, mert „Dum Roma deliberat Saguntum perit" vagyis „Míg Róma tanácskozik, Saguntum elvész". Remélem persze, hogy nem. Vannak kritikus helyzetek a hungarológiával kapcsolatban. Fontos és hasznos, hogy mi itt tanácskozunk, de nemcsak javaslatokat hanem konkrét lépéseket is kell tennünk. Mindenesetre mi a hungarológia terén nemzetközileg is

jegyzett eredményeket tudtunk felmutatni. Csakhogy abban is dönteni kellene, hogy kitől függenek a konkrét lépések. Nagyon röviden egy ismert olaszországi példát szeretnék mutatni. Mindannyian tudják, hogy Olaszországban kétfajta rendőrség van, a policia és a carabinieri, és a maffia gyarapodik, mert nincs megfelelő kapcsolat a két rendőrség között. Mit jelent ez? Ez azt jelenti, hogy ha jön a finánc is, akkor teljes a zűrzavar. Megmondom, mire célzok: természetesen szükség van a rendőrségre, szükségünk van a másik típusú rendőrségünkre is, de mindegyiknek legyen meg a saját feladata, s ne legyen köztük konkurencia. Persze túl naiv szavakat használok most, de néha a naiv magatartás talán erőt is jelenthet. Mindenesetre fontos, hogy mindnyájunk számára legyen biztos, hogy a hungarológia befektetés. Később lehet beszélni a hungarológia fogalmáról és feladatairól, de itt egy módszert kéne találni. A különböző fórumokon meg kellene találni a helyeket, az embereket és bizonyos konkrét feladatokat. Harminc év után feleslegesnek tartom, hogy még egyszer elmondjam a véleményemet, a hungarológiai koncepcióról. Nem személyes dologról van szó, hanem ahogy Tverdota György említette a frankofoniát. Nem hiszem, hogy Franciaországban beszélnek a frankofonia fogalmáról. Az létezik. Vagy említhetném Olaszországban az italianisztikát. Az van, problémái természetesen léteznek és azokról kell beszélnünk, azokról kell vitatkoznunk. Szegedy-Maszák Mihály azt mondta – ha jól emlékszem –, hogy talán többen tanulnak románul, mint finnül. Tudom, mire céloz. Ellenkező példát is tudnék idézni, mert a hungarológia nem egy, hanem több tudomány. A nápolyi tapasztalatom az - és most nem negatív példát idézek, mert nagyon jó a nápolyi hungarológia -, hogy vannak tanulók, diákok, hallgatók, akik magyar-finn szakot végeznek és vannak diákok, hallgatók, akik más irányban vagy más okok miatt foglalkoznak a magyarságtudománnyal. Néha bizony úgy tűnhet, hogy többé már nem érdekes ez a finnugor rokonság. De az is biztos, hogy olykor hasznos is lehet. Újvidéki kollégám, Bányai János beszélt a komparasztikáról. Én is komparatista vagyok sok szempontból, és persze abból a szempontból is létezik a hungarológia. Abból a szempontból is, de nem kizárólagosan. Ezért ismételten mondom, hogy egyszer tisztázni kellene, hogy kik döntenek a hungarológia terén. Szóval az a benyomásom, hogy túlságosan magyar, sokszor kizárólag magyar szemszögből nézik a hungarológiai helyzetet és problémáit. A magyarországi és magyarok közötti problémák miatt alakulnak ki bizonyos dilemmák a hungarológiában is. Ezzel természetesen nem azt akarom mondani, hogy kell hogy létezzen egy nem magyarországi hungarológia is. Isten ments. Csak

azt akarom mondani, hogy vannak más típusú igények is, és ezekkel is szembe kell néznünk, ezekre is megoldást kell találnunk. Nem elvont módon, hanem konkrétan a problémákra és azok megoldására koncentrálva.

Más típusú propagandát kell csinálnunk, és a különböző, igazán fontos nemzetközi fórumokon jelen kell lennünk a hungarológia nevében. Ez is nagyon fontos és számtalan pozitív példát tudnék idézni ebből a szempontból. Arról akartam beszélni, ami meggondolandó számomra is, de nagyon remélem, hogy egyre konkrétabbak lehetünk ezen a téren. Köszönöm szépen a figyelmet.

Szakma vagy politika?

EŐRY VILMA

A *Hungarológia* 2000/1–2. számának vitaanyagában, valamint a konferencián elhangzott előadásokban sok más kérdés mellett többször előfordult a hungarológia elméleti, de még inkább praktikus: szervezeti, gazdasági, személyi jellegű gondjaival kapcsolatban a hungarológiai tevékenység és a politika kapcsolata. Miközben az az elképzelés, amely szerint a hungarológiának a politikától független területként kellene működnie, valószínűleg csak utópia lehet, szeretném kicsit megvilágítani, mi lenne a hungarológia számára még elfogadható, racionális arány e két terület érintkezési pontjain.

Mindjárt leszögezem, hogy mint hungarológus (öt évig voltam nyelvész vendégtanár Prágában, s ez önmagában is hungarológussá avatja némileg az embert) közeledem a kérdéshez, tehát némi természetes elfogultsággal, de a gondolatmenet során megkísérlem a racionális megoldások keresését.

Érdemes abból kiindulnunk, hogy mi is a hungarológia mint „tudomány" és mint tevékenységi rendszer feladata, célja, ahogy ezt vitaanyagában Jankovics József és Monok István is tette, hiszen így maradunk közel a mindennapi hungarológiai tevékenységhez (s talán éppen ennek alapján fogalmazható meg a definíció is, hiszen egyre inkább úgy látszik, hogy a hungarológiát éppen céljai határozzák meg a magyar tudományosságon belül, így nem is „tudomány" a szó szoros értelmében, hanem inkább szakma, amely különböző tudományterületek eredményeit vonja össze bizonyos célok elérése érdekében). Ez a feladatrendszer a következőképpen foglalható össze: a hungarológia legtágabban vett feladata a

magyarságra vonatkozó elsősorban tudományos, valamint kulturális ismereteknek az országhatárokon kívüli (vagy kívülre való) közvetítése, elsősorban abból a célból, hogy a magyarságképet kellő öntudattal, de racionálisan formáljuk az országnak a világban (közelebbről Európában) elfoglalt méltó helyének elérése érdekében.

Ebből a feladat- és célrendszerből nyilvánvaló, hogy a hungarológiai tevékenység nem válhat teljesen függetlenné a politikától, különösen a külpolitikától. Az azonban nagyon fontos lenne – bár egyelőre, a kulturálatlan pártcsatározások korát élő fiatal demokráciában még ugyancsak illúziónak látszik –, hogy legalább a napi politikától, a kormányváltozásoktól függetlenné váljon. Hogyan tud a külföldről látható, a magyarságra vonatkozó összkép bármennyire is folyamatos és reális lenni, ha négyévenként egészen más színben tüntetjük fel magunkat? Egy olyan globális, de nem leegyszerűsítő, reális, de nem öngyalázó, elfogadó, de nem önkritikátlan és egyben egészséges öntudatra épülő *közvetítési módra* van szükség, amely fölötte áll a napi politikai csatározásoknak és szélsőségeknek. Ez pedig csak úgy valósítható meg, ha a mindenkori politika egyrészt biztosít a területnek egy olyan független hazai intézményt (esetleg intézményrendszert, bár ez esetben továbbra is fönnáll az illetékességi körök és az együttműködési lehetőségek tisztázatlanságának veszélye, esetleg a lefedetlen feladatoké is), amelynek nem kell minden kormányváltáskor paradigmát váltania. Másrészt pedig a legtágabban értelmezett hungarológiai tevékenység területén a politikaközpontúsággal szemben hagyja erősíteni a szakmai-tudományos oldalt.

Az első kívánalom részleteiben megvalósult, de éppen integrációjával vannak gondok a szükséges anyagi fedezeten kívül. A második azonban értelmetlen polarizáltságot, szervezetlenséget mutat. A vélt vagy valódi magas presztízsű külföldi kiküldetések esetében a kiküldött szakmai-személyi adottságainak kellene dominálnia, a politikai elkötelezettség, az egyes érdekcsoportokhoz való tartozás helyett. Itt természetesen nem a lektori állásokról van szó, de még nem is a vendégtanárokéról, hiszen azok presztízse korántsem magas, nem is a nagykövetéről, mert az (sajnos) egyértelműen politikai kérdés, hanem arról, ami a kettő között van: a kulturális központok vezetőiről és a nagykövetségek kulturális tanácsosairól. A mai helyzetben, amikor legföljebb a presztízsnélküli esetekben dominál a szakmai felkészültség (ha van jelentkező és van kik közül választani), a presztízzsel rendelkező pozíciók esetében pedig a mindenkori politikai felfogás, nem is várható el, hogy a külföldön folyó hungarológiai tevékenység következetes és folyamatos legyen. A lektor és a vendég-

tanár az itthoninál ma már alig magasabb fizetésért megtesz mindent a sokszor bosszantóan leegyszerűsítő magyarságkép differenciálásáért, javításáért, de semmilyen kapcsolatot nem képes kiépíteni sokszor a kulturális központtal sem, de a nagykövetséggel, annak elzárkózása miatt, általában egyáltalán nem. Hogy az együttműködés hiánya milyen szellemi kapacitásbeli pazarlás az egyik oldalról, és milyen anyagi pazarlás a másik oldalról (hiszen feladatuk és céljaik hasonlók vagy azonosak), könnyen belátható.

Azt azonban a szakmai oldalról szemlélődő ebben a sajátos és folyton változó értékrendű világban sajnos valóban nem tudhatja, van-e reális esélye annak, hogy közös érdekünkben, a megfelelő országimázs kialakítása érdekében képes-e a politika belátni a változtatás szükségességét. Ha belátja, képes-e anyagi fedezetet átcsoportosítani rá? S azt sem tudja, akadnának-e olyan szakemberek, „kultúrpolitikusok" (hogy ne degradáljuk a politikát csak öncélú csatározássá), akik hajlandók és képesek lennének ezen intézmény(rendszer vagy -komplexum) megtervezésére és kiépítésére.

Végezetül:

1. Amit mondtam saját tapasztalataimon alapszik, de általánosítottam, tehát nem érvényes feltétlenül Prágára; és azt hiszem, nem csak Prágára érvényes.

2. Nagyon sajnálom, hogy racionálisnak szánt gondolatmenetem sok feltételes móddal, kétkedést kifejező igével és kérdéssel zárult.

A hungarológiai oktatás helyzete Stuttgartban

FARKAS ZSUZSANNA

Kedves Kolléganők és Kollégák! Nagyon örülök, hogy ezen a konferencián részt vehetek. Farkas Zsuzsanna vagyok, Stuttgartban, Németországban tanítok magyart mint idegen nyelvet, a Stuttgarti Magyar Kultúrintézetben és néhány Stuttgart környéki *Volkshochshulé*-n, azaz népfőiskolán. Ez az a hálózat, amely tulajdonképpen az egész országban a kiegészítő, szabadidős felnőttképzést látja el. Az itteni programok keretén belül kínálja a Volkshochschule a magyart mint egzotikus nyelvet.

Egy kicsit meglepődtem, mert elég pesszimista hangulatot érzek a mai napon elhangzottak után, eddig legalábbis csak a nagyon sok problémáról és megoldatlan kérdésről hallottam, melyek biztos igazak is.

Engedjék meg, hogy egy másik oldalt felmutatva egyrészt szép eredményekről számolhassak be, másrészt néhány eddig még el nem hangzott dologra hívjam fel figyelmüket.

A magyart mint idegen nyelvet a *Volkshochschulé*-n tanító tanárok továbbképzésére Dél-Németországban évek óta rendszeresen Stuttgartban, a Magyar Kultúrintézetben kerül sor. Ez a helyi Népfőiskolai Szövetség és a Kultúrintézet közös rendezvénye, melynek előkészítésében és lebonyolításában én is részt veszek. Így lehetőségem van arra, hogy megismerhessem a kollégákat, valamennyire áttekinthessem eredményeiket és problémáikat is. Az utolsó ilyen továbbképzés idén július 1-jén volt, az élmények és emlékek még frissek. Felméréseink alapján megállapítottuk, hogy az ott jelenlévő 17 aktív tanárnő pillanatnyilag 510 tanítvánnyal rendelkezik. A tavaly őszi statisztika szerint pedig 23 tanárnő és tanár volt jelen a továbbképzésen, ők 950 tanítvánnyal rendelkeztek. Ez óriási létszám! Az őszi és a nyári létszámkülönbséget az magyarázza, hogy az évenként szeptember végén kezdődő tanfolyamokon a lemorzsolódás a tapasztalatok szerint 25–30%-os. Hangsúlyozom, a mi továbbképzésünk Németországnak csak egy kisebb részét érinti, a távolságok miatt a más tartományokban tanítók nem jönnek el hozzánk.

Ez a tanári teljesítmény és tanulói létszám azonban magáért beszél: igenis van érdeklődés a magyar nyelv és azon keresztül természetesen a magyar kultúra, civilizáció iránt.

Ezt az igényt elégítik ki azok a kolléganők és kollégák, akik évek, néhány esetben évtizedek óta a Népfőiskolán tanítják az érdeklődők e csoportját. Mindezt pedig úgy, hogy ezen a periodikus, évente egyszer megrendezésre kerülő továbbképzésen kívül semmilyen, de a szó sajnos legigazibb értelmében véve semmilyen támogatásban nem részesülnek – sem anyagilag, sem módszertanilag, sem erkölcsileg, mert róluk Magyarországon eddig semmilyen szerv, minisztérium, intézet hivatalosan nem vett tudomást! Ezek a kolléganők és kollégák teljesen magukra vannak hagyva, akkor, amikor csak elenyésző részük rendelkezik magyar szakos diplomával! A legjobb esetben más nyelvtanári diplomával tanítják a magyart mint idegen nyelvet, de a statisztikánk azt mutatja, hogy jócskán vannak közöttük idegen szakmabeliek, mindenféle pedagógiai képesítés nélkül. A Népfőiskolán az is elég, ha valaki beszél magyarul, már taníthat magyart!

A mai nap folyamán gyakran hallottuk, hogy a világszerte kiküldött lektorok, akik mindnyájan megelőző szakmai, egyetemi végzettséggel rendelkeznek, milyen problémákkal kell megbirkózzanak.

Nem velük szembe, de engedjék meg, hogy velük egy sorba állítsam azokat, akik esténként, napi más munkájuk után fáradtan, de lelkesen tanítják a magyar nyelvet, csak a maguk erejére, ötleteire, műveltségére és tájékozottságára utalva. Mert bizony az esti oktatás nem csupán ragozásból és szókincsbővítésből áll: amikor már csak testben vannak ott a tanulók, akkor kerül sor a „mesélésre", legyen az történelem vagy néprajz, vagy akár egy jó főzés gondolatban; akkor kapják meg a maguk kis anekdotáit magyarságismeretből. Óriási ismerethiánnyal rendelkeznek, és akik már odáig jutottak, hogy eljöttek magyar nyelvet tanulni, azok már valamilyen módon érdeklődnek a magyarság és a magyarok iránt, és akkor van ott a helye és lehetősége annak, hogy – nevezzem azt hungarológiának vagy magyarságismeretnek vagy a magyar civilizáció ismeretének vagy az általános műveltség bővítésének – mindazt, amit mi tanárok tudunk Magyarországról, azt továbbadjuk.

Ez gyönyörű feladat, de igen nagy felelősség is! Megfelelő felkészültség nélkül, sokszor aktuális információk és minden szervezett háttér hiányában nem biztos, hogy a kívánt magyarságképet sikerül továbbadni a tanulóknak. A lelkesedés nem mindig tudja a tudást pótolni.

Ezek véleményem szerint olyan dolgok, melyekkel foglalkozni kell, tudomásul kell végre venni őket. Itt mindenképpen nézőpontváltásra van szükség, mégpedig itt, Magyarországon. Stuttgartban például hiába van ott a Magyar Kultúrintézet, ebben segíteni nem tud, sem helye, sem személyzete erre nincs, évente egyszer helyet ad a tanártovábbképzésnek, másra nincs mód.

Mi, akik külföldön élünk és ott tanítjuk a magyar nyelvet, magától az élő nyelvtől és országtól is természetszerűleg el vagyunk szakítva! Szerencsére van Internet, de azért még nem mindenható az sem: újságok, folyóiratok késve jutnak el hozzánk, kis példa, de Stuttgartban és környékén magyar újságokat egyáltalán nem lehet kapni; a Kultúrintézetnek van ugyan könyvtára és folyóiratolvasója, de csak délután ötig van nyitva, kérdem, melyik dolgozó ember tudja ezt használni?

Ennek ellenére tanítunk, csináljuk és eredményeket érünk el; tudok tanítványról, aki eljött Magyarországra dolgozni, minden rokonság vagy itteni ismeretség nélkül; a Debreceni Nyári Egyetemre a Kultúrintézeten keresztül 5 tanulót tudunk elküldeni; egy kolléganő minden évben magyarországi körutat szervez a tanulóinak, és végigviszi őket Mohácson, Ópusztaszeren, Székesfehérváron, 22 éve tanít magyar nyelvet, pillanatnyilag kb. 110 tanulója van!

Eddig csak a Népfőiskolákon tanítókról szóltam. De tudni kell, hogy privát és egyéb nyelviskolákon, valamint vállalatoknál, akik Magyarországon is jelen vannak, folyik magyar nyelvtanítás. Az ott tanítókat sem segíti senki, összefogásuk és továbbképzésük megoldatlan.

Nagyon köszönöm Tverdota György úrnak, hogy a konferenciára meghívott és lehetőséget adott gondolataim elmondására.

Minden kollégám nevében kérem Önöket, segítsenek nekünk, hogy kultúránk ismeretét eredményesen tudjuk továbbadni minden, Magyarország és a magyar nyelv iránt érdeklődőnek!

Tudományigazgatási és szervezeti kérdések

GÁL ANDRÁS LEVENTE

Tisztelt Hölgyeim és Uraim! Tisztelettel és szeretettel köszöntöm mindnyájukat. Köszönöm szépen a meghívásukat. Bár az Oktatási Minisztérium (OM) igazán sokszor, gyakran éles kritikával szólíttatott meg, én élvezettel hallgattam Önöket. Hiszem ugyanis, hogy csak az olyan konferenciáknak és értekezleteknek van értelme, ahol ha csapongva is, de valóban felszínre jönnek azok a kritikai meglátások, észrevételek, és javaslatok, amelyek az igazgatást, ami szükségszerűen bizonyos értelemben a stabilitásra törekszik, egyfajta nyugalom irányába kíván haladni, felélesztik, felrázzák, hogy gyorsabban, hatásosabban oldja meg a feladatait.

Bizonyos szempontból nehéz helyzetben vagyok, mert ezen *a beszélgetésen,* valamilyen szinten, három műfaj, három különböző súlyú vitaelem keveredett, amelyek egyidejű tárgyalása szétfeszítené e konferencia kereteit:

– Értekezleti stílusban kerültek elő azok a konkrét esetek, amelyeket orvosolni kell, és fogalmazódtak meg olyan konkrét javaslatok, amelyeket mérlegelni kell;

– Talán a konferencia címéhez legközelebb álló módon szóltak a hungarológiáról, mint interdiszciplináris tudományról: mit értünk e fogalom alatt, az hogyan fejleszthető tovább;

– Harmadrészben pedig szigorúan és szűken vett tudományszervezeti, tudományigazgatási kérdésekkel foglalkoztak.

Engedjék meg, hogy én majd elsősorban a tudományigazgatási és szervezeti kérdésekre koncentráljak. Nem érzem ugyanis arra hivatottnak magamat, hogy itt olyan kérdésekre válaszoljak, amelyekre a feleletet az e konferenciát követő további viták adhatják meg. Fontosnak tartom ugyanakkor, hogy e disputáknak legyenek fórumai. Én, az OM nevében, annak közigazgatási államtitkáraként felelősséggel ígérem Önöknek, hogy megteremtjük ezeket a fórumokat, és közös lehetőségünk lesz, egy idő után, e viták lezárására is. A hungarológia körüli eszmecserék, vitatkozások engem kísértetiesen emlékeztetnek a doktori képzésben, az Akadémia környékén, egy-egy tudományterületen belül a tudományági vitákra, amelyek szintén konstruktívak voltak, de egyben végeláthatatlanoknak is tűntek. Úgy gondolom, hogy az igazgatás a maga logikája szerint, a doktori képzés vitáihoz hasonlóan, a hungarológia körüli polémiát is egyszerűen fogja lezárni, és megpróbálja igazgatási, költségvetési szempontból emészthető formában definiálni az egyes problémákat, és a megoldási módjukat. Ez érdekeket sérthet, újságcikkeknek szolgálhat témájául. Én megértésüket kérem, és örömmel osztom az Önök álláspontját, hogy jelenleg a „növekedés" válsága áll fenn, amelyet nem könnyű kezelni, de ígéretesebb feladat, mint ha a háttérbe kerülést kellene ellensúlyoznunk. E „növekedési" válságban is vannak ciklusok, amelyeket sorban le kell zárni. Itt az ideje, hogy most véget érjen az az időszak, amelyet *a hungarológia fogalmának* a meghatározása jellemzett. A felvetett javaslatokra, panaszokra, a „rémségek tárházára" stb. nem kívánok kitérni. Ha kívánják, az OM írásban válaszol a kérdéseikre, amelyeket megfelelő fórumon megvitathatunk. Egy azonban bizonyítható *tény:* az *OM* az erején felül, a korábbi időszakokhoz képest más források átcsoportosításával *megnövelt összeggel, koncepciózusabban* gondozza *a határon túli magyar oktatás* ügyét.

Természetesen a kritikájukat fogadjuk, de nem titkolom az álláspontomat, miszerint a megfogalmazott kritikai véleményük hangsúlyeltolódástól szenved.

Engedjék meg, hogy most rátérjek *hozzászólásom lényegére:* Hol helyezhető el a hungarológia az oktatási, az igazgatási, vagy tágabb értelemben, a kormányzati struktúrán belül?

Arató György kolléga szólt arról a nehéz, lassú folyamatról, amelynek során a Művelődési és Közoktatási Minisztérium (MKM) kettévált a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumává (NKÖM), és az Oktatási Minisztériummá (OM).

Én jelentem Önöknek, hogy ez a folyamat lezárult. Most jutottunk el addig, hogy a két minisztérium átfedésben lévő feladataiban az eljárási és a döntési kompetenciák egyértelműen meghatározhatók, az egyes feladatrendszerek minisztériumonként egy-egy háttérintézményi körhöz rendeltek, s nyilvánvalóvá vált a tárcaközi koordináció szükségessége. Örömmel tájékoztatom a konferenciát arról, hogy a kulturális diplomácia négy, egymástól elütő, de azt alapjaiban meghatározó hálózatát felügyelő vezetők egyeztető testületet hoztak létre. E munkában közreműködtek a Külügyminisztérium képviselői, Entz Géza főigazgató úr, a NKÖM képviseletében, az OM minden érintett vezetője, továbbá Siegler András úr, az OM kutatási-fejlesztési Helyettes Államtitkárságának nemzetközi főosztályvezetője, a TéT-attasé rendszer felelős működtetője. A testület résztvevői megállapodtak abban, hogy szeptember végéig az egyes minisztériumok egymás között tisztázzák és pontosítják az eljárási szabályokat, a feladat- és hatáskör megosztásokat. Önök joggal vethetik fel, hogy 1998 nyara, az új kormányzati struktúra felállása óta, miért kell várni 2000 őszéig arra, hogy az érintett kormányzati tényezők e tekintetben is rendezzék végre vitás ügyeiket. Időközben kisebb módosítások történtek ugyan, de megnyugtató megoldás valóban csak a közeljövőben születik. Biztató legyen mindnyájunk számára, hogy most már belátható időn belül rendeződik a külképviseleteknek, a nyelvi lektorátusoknak, a TéT attaséknak, csakúgy, mint a kulturális intézeteknek egymáshoz való viszonya; a kormányzati szférán belül pedig szervezetté válik az együttműködés a különböző minisztériumi főosztályok, a szakmai főosztályok és az igazgatási vagy funkcionális főosztályok között. Ennek a folyamatnak a végére a feladatmegosztás, és az együttműködés döntő eleméhez jutunk, amely rendezettséget, és így ellenőrizhetőséget jelent, s amelynek az eredményével számos kritikát megelőzhetünk.

A vita során konkrét javaslatok hangzottak el arról, hogy az OM-ben a hungarológia ügye milyen igazgatási besorolásba kerüljön. Bocsássanak meg nekem, de úgy érzem, az értekezlet szereptévesztésbe került. Az OM szervezetét, és általában az államigazgatás rendjét alaposabban kellene ismerni ahhoz, hogy egyértelműen állásfoglalás születhessék arról, mintegy jelszóként zászlóra tűzve azt, hogy a hungarológia számára a kizárólagos gyógyír az lehet, ha vele főcsoportfőnökség foglalkozik. Akik régóta dolgoznak az igazgatásban, jól tudják, hogy egy minisztériumban vagy a kormányzati közegben mennyire nem ettől függ egy ügy súlya és reprezentáltsága. Helyettes államtitkárság is lehet súlytalan és kiüresedett; jó vezető mellett ugyanakkor egy főosztály vagy egy osztály is ren-

delkezhet olyan érdekérvényesítő képességgel, szerepeljen az költségvetési vitában, vagy tárcaközi egyeztetésen, amelynek a hatásossága messze meghaladja adott esetben egy helyettes államtitkárságét. Önöknek joguk van tudni, és az adott helyzetben vitatni az OM szervezeti felépítését, és az egyes felügyeleti területek közötti feladatmegosztást. Az OM a legutóbbi átszervezések után hat helyettes államtitkárságra tagolódik. Ezek között oszlanak meg az oktatási miniszter feladat-és hatáskörébe tartozó ügyek. Nem mentség, de néhány megszüntetendő jelenségre magyarázat lehet, hogy az OM-ben több mint 600 köztisztviselő dolgozik, s így az OM méreténél fogva annak egyfajta tehetetlenségét is tapasztaljuk. Ehhez járul még, hogy a Minisztériumhoz több mint 80 háttérintézmény kapcsolódik. Ezek önálló költségvetési szervek, vagy közhasznú társaságok, vagy közalapítványok. Közülük kettő a hungarológia szempontjából különösen érdekelt: a sokat emlegetett Nemzetközi Hungarológiai Központ (NHK), és a Magyar Nyelvi Intézet (MANYI), amely a Nemzetközi Előkészítő Intézetből és a korábbi Kodolányi Intézetből alakult.

Tudvalevő, hogy a rendszerváltást követően kormányzati ciklusoktól függetlenül ellentétes tendenciák érvényesültek: folyamatosan jöttek létre új és új háttérintézmények, alapítványok; ugyanakkor az MKM néha megfeledkezett egy-egy alapítványáról, alapítványi jogairól; az OM a költségvetési szerveket, mint történelmi hagyatékot fogadta el.

Ez a kormányzati ciklus az OM-ben is alapvető szemléletváltást hozott. Én azt hiszem, és reményeim szerint a jelenlévő intézményvezetők is megerősítenek ebben, hogy az OM igazgatási szempontból másként viszonyul a háttérintézményeihez. Az a háttérintézményi kör, amelyben közel 3000 szakember dolgozik, az OM közvetlen felügyeleti jogkörébe került. Ennek az egyik következménye pontosan az, hogy folyamatosan értékeljük a tevékenységüket, munkájukból a felesleges párhuzamosságokat igyekszünk mielőbb kiszűrni, és úgy alakítjuk feladataikat, hogy a háttérintézmények teljes körűen kiegészítsék egymást. Az OM azon dolgozik, hogy azokat a háttérintézményeket, amelyek az egyetemes magyarság, a magyar nyelv, és a hungarológia ügyéért dolgoznak, szorosabb minisztériumi háttérigazgatáshoz kösse, tudatosabban segítve őket különös gondot fordítson működésük eredményességére.

Magam sajnálom a legjobban, hogy nem tudom visszautasítani az itt elhangzott kritikákat az OM munkáját illetően: van határidőcsúszás, egyes kérdésekre a Minisztérium pontatlanul, nem kellő szakszerűséggel, és többször, ráadásul nyűgösen válaszol stb. Nem ígérhetem, hogy a jövőben ilyen, és ehhez hasonló hibák nem fordulhatnak elő. Az azonban

Önöket is jobb kilátásokkal biztathatja, hogy az OM vezetői közvetlenül irányítják az Önök által vezetett intézményeket.

Nem akarok udvariatlan lenni, de egyértelművé szeretném tenni az álláspontomat abban a tekintetben, hogy milyen szintű legyen a hungarológia igazgatási hovatartozása. Véleményem szerint, ahogyan percekkel korábban említettem, sokféle nevet lehet kreálni, és többféle szintre lehet helyezni a hungarológia, és a NHK felügyeletét, de a hungarológia, és a NHK jövőjét alapvetően nem ezek határozzák meg. Sürgősen, ha csak időlegesen is, le kell zárni a hungarológia, mint tudományág, fogalma körüli vitákat, a kialakult és rögzített fogalom tartalmának megfelelően prioritásokkal kell meghatározni a hungarológia fejlesztésének irányát, és főbb feladatait. Ez Önökre vár. Az OM-nek pedig az egyes feladatokhoz megfelelő forrásokat kell rendelnie, és gondoskodnia kell a NHK és a teljes hungarológiai hálózat zavartalan működéséről. Nem szeretném figyelmen kívül hagyni azt a kritikus felvetésüket, hogy az OM rendezze a hungarológia igazgatási felügyeletét. Abból kell kiindulnunk, hogy a hungarológia a Kiss Ádám helyettes államtitkár úr által vezetett Felsőoktatási és Tudományos Ügyek Helyettes Államtitkárságához került, és ott a felügyelete meg van oldva. Így ez a helyettes államtitkárság felügyeli, mint háttérintézményt, az NHK-t is. A hungarológia és az NHK a minisztériumi struktúrában főosztályi szinthez rendeltetett. Ennek a konferenciának a feladata, hogy gondjaikat sorba szedve, a hungarológia tervezett és szükségszerű fejlődése által felvetett igényeket megfogalmazva tegyen konkrét javaslatot arra, hogy az OM a Szervezeti és Működési Szabályzatának a módosításakor megfelelő megoldást találjon a hungarológia igazgatási gondjainak a megoldására. Számomra azonban továbbra sem az az egyetlen üdvözítő megoldás, ha a hungarológiát egyfajta helyettes államtitkárság szintjére emeljük. Megerősítenek ebben az álláspontomban azok a kritikák, amelyek a hungarológiát nem kívánták igazgatási üggyé degradálni, hanem szakmai szervezetben gondolkodva, a hungarológiai feladatok megoldásába, szervezésébe stb. civil szervezetek bekapcsolását is felvetették. Nekem szimpatikusabb ez a modell, amely a hungarológia gondozását a szűken vett minisztériumi szervezeten kívüli feladattá teszi. Ez „inter face" jelleget kölcsönözhet az intézménynek, lehetővé teszi bizonyos közvetítő, tájékoztató funkció ellátását is. Ennek az intézménynek a bázisa lehet a NHK, amely kellő személyi állományfejlesztéssel, megfelelő költségvetési támogatással ki tudja alakítani ezt a javasolt, növekvő feladat- és hatáskörű intézményt.

Megismétlem azonban, hogy ez a vita nyitott, én szívesen veszek minden jó tanácsot. Várom a konferencia javaslatait.

Nem kívánok minden észrevételre kitérni, egyben azonban biztosan egyetértünk: meg kell szervezni a szakma és a közigazgatás egymásra találását. Többen úgy vélték, hogy e két műfajú feladat szintetizálására autentikus fórum a Hungarológiai Tanács. Annak ellenére, hogy sokan a fejüket csóválják, én egyetértek ezzel az állásponttal. Véleményem szerint ugyanis, a hungarológia sok-sok irányzattal bíró tudományág, nem pedig foglalkozási ág. Ahhoz, hogy ezek az irányzatok találkozzanak, akár ütközzenek egymással, nem annyi hungarológiai tanácsra van szükség, ahány irányzat létezik, mint az egyes foglalkozási ágakban működő érdekérvényesítő szervezetek esetében. Legyen a *Hungarológiai Tanács,* ahol a különböző hungarológiai nézeteket vallók találkoznak egymással, és kellő türelemmel, bölcsességgel vitatják meg közös dolgaikat. Az igazgatás meghallgatja ezeket a vitákat és levonja a maga számára azokat a konzekvenciákat, amelyek reá tartoznak. Jogászként csak megjegyzem, mert a sokféle nézet egyidejű létezésére eklatáns példa akár a polgárjog, akár a büntetőjog: ahány jogász, annyi a vélemény egy és ugyanabban a kérdésben. Úgy tudom, ez valamennyi, még az egzakt tudományokra is jellemző állapot, amely nem hátráltatja, hanem előre lendíti a tudományokat. Nem nóvum tehát az, ami a hungarológiában tapasztalható.

Még egy fontos elemet emelek ki, amely a konferencián nem kapott kellő hangsúlyt, de véleményem szerint nagyon fontos. Itt hangzott el, hogy a hungarológia tevékenységi körét nem szabad leszűkíteni a lektorátusok kérdésére. Én ezt szeretném aláhúzni. A tegnapi egyeztetések eredményeként, ennek az értekezletnek az az üzenete nagyon fontos az OM számára, hogy a hungarológiáról tárgyalván evidens módon a lektori hálózat is szóba kerül ugyan, de a hungarológia magában foglalja a magyart, mint idegen nyelvet; a magyart, mint a magyar kultúra üzenetét, a magyar hagyományok közvetítőjét. A hungarológia tehát számunkra nemcsak az oktatás, az egyetemi képzés, hanem a valós magyarságkép kialakulása szempontjából lényeges. Tegnap éppen arról beszéltünk Tverdota igazgató úrral, hogy az összetettségében, sokoldalúságában értelmezett hungarológia a Hungarológiai Központnak tág kibontakozási iránya lehet, amely adott esetben újabb szervezeti fejlődést is eredményezhet. Valóban én azt hiszem, hogy ezt a rendszert ilyen értelemben nyitottá kell tenni. Jogosan vethető fel az, hogy a lektorátusokat illetően néhány intézkedés elmaradásával lehetőségeket szalasztunk el, de azt is lássuk, hogy a hungarológiában nagyságrendekkel nagyobb lehetősége-

ink vannak, ha nemcsak a lektorátusokra, vagy a lektori álláshelyekre koncentrálunk.

Végül, de nem utolsósorban, röviden szólnom kell egy, számunkra nagy kihívást jelentő problémakörről. Több hozzászóló érintette a „szórvány" kérdést, én pedig említettem a magyar nyelvű intézetek gondolatát. Szeretném felhívni a figyelmüket arra, hogy a magyar közigazgatás paradigmaváltást hajt végre a határon túli magyarsághoz való viszonyában, amely jól nyomon követhető a Magyar Állandó Értekezlet tevékenysége révén, és a státustörvény vitáinak a során. A magyar államnak az a szándéka, hogy a határon túli magyarsággal kapcsolatban a korábbinál tudatosabban végrehajtott nemzeti megmaradás segítése által tesz eleget az alkotmányos kötelezettségének, a határon túli tömbmagyarság és a szórványban élő magyarság történetében új fejezetet nyit. Úgy vélem, hogy ez a folyamat a hungarológia, mint tudomány, és a hungarológia, mint szakma számára is a kibontakozás tág terét adja.

Befejezésül ígérem Önöknek, hogy ha nem is hallgatom végig a konferencián készült magnószalagokat, a hozzászólásokat átnézem, tanulmányozom a kritikákat, és közülük a jogos bírálattal illetett bajokat kollegáimmal együtt orvosoljuk és intézkedésünkről tájékoztatjuk Önöket. Köszönöm, hogy módom volt a hungarológiáról az OM álláspontját kifejteni. Az arcokon látszó kétely, vagy a kétellyel keveredő fáradtság számomra azt mutatja, hogy nem tudtam mindenkit megnyugtatni. Úgy gondolom azonban, hogy annak rendje és módja szerint, ez a vita írásos párbeszédben, levélváltásokban tovább él. Az OM nem gőgös igazgatás, hanem együtt gondolkodó partner kíván lenni úgy, hogy álláspontjának a helyességét a döntéseinek eredményei igazolják, vagy cáfolják.

Köszönöm a figyelmüket.

A hungarológia helyzete – Moszkvából nézve

GORETITY JÓZSEF

A *Hungarológia* 2000/1–2. számában és a Nemzetközi Hungarológiai Központ szervezte (hagyományossá vált) augusztusi hungarológiai tanácskozáson meglehetősen sok (talán túl sok) szó esett a hungarológia fogalmáról, így a jelen írásban én már csak egy apró megjegyzést kívánok ehhez a parttalannak tetsző vitához hozzáfűzni. A hungarológia – mindamellett, hogy nyilvánvalóan fontos elméleti kérdések merülhetnek

fel vele kapcsolatban – erőteljesen gyakorlati jellegű tudomány: a hungarológiai tevékenység értékét mindig az dönti el, milyen élményekkel, tapasztalatokkal távozik Magyarországról az a külföldi, aki azért érkezett hazánkba, hogy nyelvünkkel, kultúránkkal megismerkedjék, illetve milyen információkra, tudásra tesz szert az a külföldi, aki saját hazájában kíván megismerkedni a magyar nyelvvel és kultúrával. Csak ebből a szempontból van tehát jelentősége minden olyan vitának, amely a hungarológia fogalmának szűkebb vagy tágabb értelmezése körül forog, esetleg a hungarológiának a befogadó nemzet sajátosságaihoz való alkalmazkodása fontosságáról szól. Gyakorlati ez a tudomány még akkor is, ha – természetesen – nem lehet vaskosan utilitarista szemléletű.

A mondottaknak megfelelően a jelen írás tehát gyakorlati jellegű problémákat kíván érinteni, olyanokat, amelyekkel az utóbbi kb. háromnegyed évben Moszkvában végzett munkám során találkoztam.

A (tágabban és szűkebben értelmezett) hungarológia helyzete Oroszországban – gondolom, túl nagy titkot nem árulok el vele – nem könnyű. A moszkvai Lomonoszov Egyetemen magyar szakos képzés nincs, úgy tetszik, már az is hallatlanul komoly erőfeszítéseket igényelt, hogy az Általános Történeti és Összehasonlító Nyelvészeti Tanszék keretében magyar nyelvoktatás folyhassék (igaz, az idén több mint harminc fős hallgatói létszámmal), illetve hogy az Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszéken egy kiváló hungarológus szakember magyar irodalmat is taníthasson. Az oktatás tárgyi feltételei értesüléseim szerint kifejezetten gyengék, nincsenek korszerű, a nyelvoktatáshoz szükséges technikai berendezések. Problémát jelent új és jó tananyagok beszerzése, Moszkvába történő kijuttatása is. A magyar lektornak az egyetem fizetést nem ad, ezzel mintegy azt jelezve, hogy amennyiben Magyarország fontosnak tartja, saját költségén alkalmazhat lektort, ha nem, úgy is jó... Szentpétervárott a helyzet hasonló, azzal a különbséggel, hogy ott a Finnugor Tanszéken belül magyar szakos képzés is folyik. Izsevszkben, ahol szintén volt magyar oktatás, tudtommal évek óta nincs magyar lektor. A moszkvai és a pétervári egyetemen dolgozó hungarológusok a magyar nyelv és kultúra oktatásában elért eredményeiket elsősorban áldozatos, aránytalanul nagy erőfeszítéseket követelő munkájuknak köszönhetik.

Moszkvában a magyar nyelv és kultúra terjesztésének legfontosabb bázisát a Magyar Kulturális, Tudományos és Tájékoztatási Központ jelenti. Az MKTTK 1999. nyarán új, impozáns épületbe költözhetett Moszkva történelmi belvárosában (Povarszkaja u. 21.), és az új Központ avatását (1999. szept. 29.) követően egy 2000. februári kormányrendelet

értelmében az intézmény Collegium Hungaricum státusúvá vált. A rangos státus megnövekedett feladatrendszer elé állítja a Központot, ugyanakkor a többletfeladatok jobb ellátásához szükség lenne mind az intézmény személyi állományának, mind költségvetésének bővítésére, ellenkező esetben az újdonsült Collegium Hungaricum a „vagy kultúra, vagy tudomány" enyhén szólva is problematikus dilemmájába kényszerül. A művészeti programok, még inkább a tudományos rendezvények esetében Moszkva mindenképpen speciális helyzetben van a többi Collegium Hungaricumhoz képest: tekintve, hogy az utóbbi időben viszonylag ritkán fordulnak meg Moszkvában olyan kutatók, akiket egy-egy előadásra fel lehetne kérni, minden tudományos programra külön e célra az orosz fővárosba kell utaztatni a megfelelő előadót (tessék elképzelni, mennyivel más a helyzet olyan városokban, ahová gyakran és szívesen utaznak magyar kutatók).

A moszkvai hungarológiát érintően kialakult még egy furcsa helyzet. Gyakorlatilag azzal egyidőben, hogy az MKTTK megkapta a Collegium Hungaricum státust, az addig az intézmény felügyelete alá tartozó oktatási ügyek (pl. kapcsolattartás Moszkvában tanuló felsőoktatási intézmények hallgatóival, az egyetemekkel való kapcsolattartás – köztük a Lomonoszov Egyetemmel, az egyetemen folyó magyaroktatással –, a részképzésre érkező orosz szakos hallgatók és a tanári továbbképzésen részt vevő pedagógusok ügyeivel való foglalkozás) felelőse a Külügyminisztérium hatásköréből az Oktatási Minisztérium fennhatósága alá került, volt TéT-attasé lett. Ez a döntés több, gyakorlati következményekkel járó elvi kérdést vet fel. Mindenekelőtt azt, hogy a Kormányzat vajon milyen szerepet szán a frissen Collegium Hungaricummá vált intézménynek a magyar nyelv és kultúra oktatásával, valamint az e témakörbe tartozó tudományos munkával kapcsolatban. Ha Jankovics József és Monok István a külföldi magyar kutató- és kulturális intézetekkel kapcsolatban azt írta, hogy „Hagyományos csatatér a Külügyminisztérium és a NKÖM között",[1] akkor én ezt kiegészíteném az Oktatási Minisztériummal is. Információim szerint készül – és remélhetőleg mihamarabb el is készül – a NKÖM és az OM között olyan átfogó koncepció, amely a külföldi magyar kulturális intézeteknek és a befogadó országban működő magyar lektoroknak, vendégtanároknak együttműködését foglalná össze. Nagy

[1] Jankovics József–Monok István: A hungarológiáról és magyarországi intézményeiről (*Hungarológia*, 2000/1–2., 46).

szükség lenne egy ilyen tervre, mert ez vélhetőleg legalább részben megoldaná a fentebb említett anomáliát, másfelől lehetőséget adna arra, hogy olyan programok megrendezése, amelyek mind az OM, mind a NKÖM érdekszféráját érintik, ne váljon kétségessé a két minisztérium közötti finanszírozási vita következtében. [Csak zárójelben jegyzem meg, hogy a NKÖM, az OM és a Külügyminisztérium példaértékűen együtt tudott működni a moszkvai *Világ határok nélkül* című, nagyszabású, nemzetközi, nyelvoktató anyagokat és módszereket bemutató kiállítás magyar standjának létrehozásában. A rövid határidő ellenére a három minisztérium meg tudott állapodni abban, hogy a NKÖM (Kulturális Intézetek Igazgatósága) bérelte a kiállítóteret, az OM (Nemzetközi Hungarológiai Központ) különféle intézményektől (Debreceni Nyári Egyetem, Nemzeti Tankönyvkiadó, Magyar Nyelvi Intézet) összegyűjtötte, majd a Külügyminisztérium (8. Területi Főosztály) segítségével Moszkvába juttatta a kiállítás anyagát, ahol az MKTTK berendezte a standot, gondoskodott a tájékoztatásról és a felügyeletről, az MGU hungarológusai pedig (oktatók és diákok egyaránt), mintegy a magyar nyelv oktatását reprezentálandó megjelentek a kiállításon.]

Remélhetőleg elkészül egy olyan tervezet is, amely a Collegium Hungaricumok ösztöndíjas-rendszerét szabályozná, elősegítve ezzel azokban az intézményekben az ösztöndíjasok fogadását, amelyekben ennek még nincs kialakult rendszere. Moszkva egyébként e szempontból (is) fontos terep lehetne, hiszen számos humántudományi területen (történettudomány, irodalomtudomány, finnugrisztika) alapvető kutatásokat lehetne és kellene ott folytatni. Az oroszországi levéltárakban vélhetőleg sok, a magyar történelem szempontjából fontos dokumentum rejlik: elsősorban a két világháború közötti magyar történelem, volt magyar hadifoglyok és internacionalisták oroszországi sorsa, magyar őstörténeti kutatások érdemelnének kiemelt figyelmet. Ugyancsak fontos lenne a XX. századi orosz irodalom, a magyar-orosz irodalmi kapcsolatok feltárása. A meglévő kapcsolatokon túl intenzívebb kutatásokat lenne érdemes végezni a kis finnugor népek kultúrája körében. Kormányzati döntés, az említett minisztériumok közötti megegyezés és jól megalapozott szakmai döntés kérdése, mennyi kutató és milyen kutatásra érkezzék Moszkvába, a Kulturális, Tudományos és Tájékoztatási Központba. A tudományos kutatásokban komoly szakmai segítségre és együttműködésre lehet számítani az Orosz Tudományos Akadémia Szlavisztikai Intézetében dolgozó maroknyi, de nagyon lelkes és alapos szakmai ismeretekkel rendelkező hungarológus kutatócsoporttól.

És végül még egy fontos – ha nem a legfontosabb – szempont. Mondandóm elején megállapítottam, hogy a hungarológia helyzete Oroszországban nem könnyű. Tettem ezt azért is, mert Oroszország a kulturális kapcsolatok területén nem tartozik a legtőkeerősebb országok közé. Vagyis: Oroszország azokkal az országokkal fog kulturális kapcsolatokat kiépíteni, amelyek hajlandóak a saját kultúrájuk oroszországi megjelenítésére pénzt (sok pénzt) szánni. E tekintetben Oroszország is mindenképpen nyugat felé fordul. Magyarország, a magyar kultúra és tudomány önmagában véve nem érdekes Oroszország számára. Az egykori (kényszerű), jól-rosszul működő kulturális kapcsolatok mára érvényüket vesztették. „Nosztalgiázni" lehet, lehet testvérvárosi kapcsolatokról ábrándozni, meg lehet próbálni hajdani szervezetek maradék kapcsolatrendszeréből újra tőkét kovácsolni, de a realitás az, hogy valódi értékekkel bíró kulturális kincseink bemutatása, megszerettetése, elterjesztése, együttműködések kialakítása (legyen az magyar színházi előadás megrendezése, magyar irodalmi mű kiadása, magyar témájú tudományos konferencia megszervezése vagy levéltári kutatás) csakis komoly pénzügyi támogatással lehetséges. Fel lehet persze az érdeklődést néhány dologban kelteni és eredményeket lehet elérni például azzal, ha bizonyítjuk, hogy Magyarország számára az orosz kultúra továbbra is fontos. Vannak jó kezdeményezések, amelyek elsősorban szakmai érdeklődésen alapuló személyes kapcsolatokra épülnek. Meg kellene találni például e kezdeményezések finanszírozásának lehetőségét. De félek, hogy ez még mindig kevés. Azt gondolom, az érintett tárcáknak azt kellene egyértelműen eldönteniük és meghatározniuk, hogy – az utóbbi kb. két évben az MKTTK fejlesztésére fordított támogatásokon (amelyek minden valószínűség szerint még folytatódnak) túl – szánnak-e stratégiai szerepet a magyar kultúra és tudomány oroszországi megjelenítésének vagy sem.

Magyarok, inter pares

HORVÁTH ANDOR

Mivel első ízben veszek részt hungarológiai konferencián, természetes talán, ha azzal a kijelentéssel kezdem, hogy önöknél tudatlanabbul, bár nem teljesen illetéktelenül szólok hozzá az eddigi vitához. Tudatlanabbul mindenekelőtt a jogköröknek, felelősségeknek, kompetenciáknak azt a hálóját illetően, amely a hungarológiai tevékenységet körülveszi, és

amely történelmi fejleményként egyrészt adott, zárt keret, másrészt mozgásban lévő, mozgást, fejlődést igénylő struktúra. A továbbiakban néhány széljegyzetet fűzök *A hungarológia továbbfejlesztésének koncepciói* gyűjtőcím alatt közzétett írásokhoz.

A vitára bocsátott írások olvasása közben az az érzésem támadt, hogy egyfajta növekedési válsággal van dolgunk. A növekedés, mint tudjuk, jó dolog, a válság azonban már nem az. De sok múlik azon, hogy az ember a folyamatban inkább a növekedést látja-e vagy inkább a válságot, az elsőt vagy a másikat kívánja-e kezelni. Jómagam arra hajlok, hogy a növekedést lássam – erre a továbbiakban még visszatérek. A megoldást igénylő részletkérdések, gondok és panaszok mind komolyan veendők, kezelni és javítani azonban lehetőleg az egészet kell, hogy a jobb összműködés hárítsa el, csökkentse minimálisra a diszfunkciókat és zökkenőket.

Kétségtelen, hogy korántsem könnyű dolog úgy szabályozni minisztériumok, közintézmények, szakmai testületek között az alárendeltség, a partneri viszony, a feladatmegosztás kritériumait, hogy az biztosítsa mind az érdekek összehangolását, mind a jó működés feltételeit. A demokrácia azonban az összetett viszonyok és játékszabályok rendszere, éppen ezért részben a demokrácia próbája, hogy mennyire sikeresen birkóznak meg az érintettek ezzel a feladattal. Részben, mondom, mert másrészt saját szakmai felelősségük, közéleti önzetlenségük próbája is.

Természetesnek találom, hogy ami egyszer változik és alakul, annak a meghatározása is módosul. A hungarológia sem azt jelenti ma, mint nyolcvan évvel ezelőtt. Nem valamiféle harci eszköz a magyarságért, hanem egyszerűen a magyarság szellemi létének foglalata és kínálata a nemzetek egymás közötti érintkezésében. Szerepét és jelentőségét kell tisztán látnunk ahhoz, hogy fogalmát is tisztábban lássuk, nem pedig megfordítva.

A magyarság magától értetődően nagyon sok csatornán keresztül érintkezik a külvilággal, a világ nemzeteivel. A hungarológiának mégis különleges pozíciót biztosít az a tény, hogy folyamatos, szakszerű, szervezett terjesztője, exportőre a magyarságismeretnek. Ebben a tekintetben meglátásom szerint irányítóinak vállalniuk kell annak kimondását, hogy szerepe és jelentősége nem csökkenni, hanem növekedni fog a következő évtizedekben, és az eljövendő stratégiák megtervezésekor ebből kell kiindulni.

Felvetődik például az egyik írásban a kérdés: „a magyar nyelv valóban csak nyelvként, finnugor nyelvként érdekes, vagy a magyar kultúra, tudomány is kelthet érdeklődést" (vö. Jankovics József–Monok István: A

hungarológiáról és magyarországi intézményeiről, in: *Hungarológia*, 2000/1–2. 45). Ez valóban tartalmi kérdés, ahogyan a szerzők mondják, mert összefügg a feladatok kijelölését célzó törekvéssel. Ha kissé hosszabban időzöm e mondatnál, az azért van, mert szinte kulcsfontosságú más kérdések megítélése szempontjából. Egyszerre több dolgot is érint az idézett kijelentés.

A magyar nyelv tanulmányozható úgy, mint a finnugor nyelvcsalád része. Ez nyilvánvalóan szakmai, meglehetősen szűk körre terjedő érdeklődés. Tanulmányozható azután úgy, mint beszélt nyelv, mint az európai nyelvek egyike, mint a magyar irodalom és a magyar kultúra nyelve. Véleményem szerint annak megítélése, hogy a magyar nyelv mekkora érdeklődést vált ki a nagyvilágban, lehet egy gondolatmenet premisszája – kijelenthető például, hogy „A magyar nyelv tanulása iránt külföldön viszonylag alacsony érdeklődés mutatkozik" – de nem lehet premisszája olyan intézmény működésének, amelynek az a hivatása, hogy ezt az állapotot befolyásolja. Ahogyan nyilvánvaló, hogy ebben a tárgyban semmiféle voluntarizmusnak vagy öntetszelgésnek nincs helye, ugyanúgy nem lehet célravezető itt az önteljesítő jóslat sem. Amikor olyan európai kultúrák nyelve, amilyen a német, a francia, az olasz, fokozatosan tért veszít, bizonnyal nem könnyű a magyar nyelv zászlajával tért hódítani. Mégis azt vallom: szabad hinnünk abban, hogy vannak és lesznek a világban olyanok, akik Bartók-dalok vagy Bartók-operák kedvéért, a magyar filmművészet hatására, vagy kultúránk és szellemiségünk bármely más alakjának, fejezetének vonzásától indíttatva ismerkedni kívánnak a magyar nyelvvel. Ennek a valóban szükséges vitának tehát, úgy gondolom, pontosabban ki kell jelölnie azt a mellérendeltségi-komplementer viszonyt, amely a magyar nyelv oktatása, illetve a magyar kultúra, a tágan értelmezett magyarságismeret terjesztése között fennáll, és talán nem hibás abból a hipotézisből kiindulnunk, hogy számolhatunk akár az első, akár a második, netán épp mindkettő súlyának együttes növekedésével az előttünk álló évtizedben.

Közhely, hogy stratégia igazából csak ott van, ahol előretekintés is van, ahol távlati célokban gondolkodnak. Azt hiszem, egyfajta közéleti dinamizmus és mozgalmasság nem feltétlenül kedvez ennek. A hungarológia céljainak, hosszabb távú tennivalóinak kijelölése tudósok és szakemberek feladata, és kívánatos, hogy ebben a munkában a magyarországiak mellett most már vegyenek részt a nyugati, illetve a szomszédos országokban élő magyarság képviselői is. Ha az európai integrációt és a globalizációt, azt a két történelmi folyamatot vesszük figyelembe, amely-

ben Magyarország máris jól startolt, ebből saját műszeremen az alábbi – nem fontossági sorrendben előadott – elvi következtetések adódnak:

1. A hungarológia pozícióinak erősítése a szomszédos országokban helyi intézményes, személyi, infrastrukturális feltételek fejlesztése és megszilárdítása útján.

2. A pozíciók erősítése és kiegyensúlyozása, a hungarológiai „kínálat" gyarapítása az európai országokban.

3. Új pozíciók kiépítése más világrészeken, mindenekelőtt Észak- és Dél-Amerikában, valamint Ázsiában.

Végezetül engedjenek meg egy rövid vallomást. Biztosra veszem, hogy magyarnak lenni éppúgy lehet öröm és gond, büszkeség és hátrány forrása, mint franciának vagy orosznak, románnak vagy japánnak lenni. De aki nemcsak magyar, hanem még kisebbségi magyar is, annak ezek a szavak alkalmasint tartalmasabban és súlyosabban csengenek. Egyebek mellett azért, mert számára állandó evidencia, hogy az egyenlőségért – a személyek és a csoportok, a kultúrák és a nemzetek közötti egyenlőségért – meg kell küzdeni. Megküzdeni minden nagyzási hóbort és gőg, kishitűség és tehetetlenség nélkül. A 21. század Európájának története feltehetően sok mindenről szól majd: politikai egyezkedésekről és gazdasági versengésről, hogy csak a legnyilvánvalóbbakat említsem. De kiemelt helye lesz benne óhatatlanul annak is, ahogyan a nemzetek igyekeznek majd kultúrájukon keresztül egymásban egyenlő partnerre találni. Nemes, de nem könnyű versengés vár ebben is a nemzetekre. Azt hiszem, a hungarológia értelmezését ahhoz kell szabnunk, hogy milyen képzeteink vannak az egyenlőségről a 21. század Európájában és persze mit gondolunk a magyarságról, amely tudatunkban *primus*, hogy a világban *inter pares* lehessen.

A magyar mint kisebbségi nyelv – a magyar mint idegen nyelv (a magyar nyelv- és kultúraelsajátítás kérdései)

KERESZTES LÁSZLÓ

Az **V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus** (Jyväskylä, 2001. augusztus 6–10.) fő témája: a hatalom és kultúra. A kongresszusi szervezőbizottság nyelvészeti munkabizottsága ennek értelmében úgy szabta meg tematikáját, hogy a nyelvészeti szimpóziumok munkája ennek megfelelően a hatalom és a nyelv problematikájára összpontosuljon.

Az általunk szervezett szimpózium természetszerűleg azt sugallja, hogy itt is a magyar nyelv elsajátításának kérdéseiről lesz szó. Ez nem meglepő, hiszen a magyart akár mint kisebbségi nyelvet, akár mint idegen nyelvet kívánjuk vizsgálni, a nyelvtanulás kerül előtérbe, hiszen lektoraink és vendégtanáraink ezekkel a problémákkal szembesülnek. Az ilyen irányú kutatásokat és igényeket figyelembe szeretnénk venni.

A fő kérdés természetesen továbbra is a magyarnak mint idegen nyelvnek az elsajátítása, de nem a hagyományos grammatikai aspektusból. A nyelvelsajátítással párhuzamosan folyik a kultúra befogadása, a kulturális értékek megismerése, a társadalmi szokások és a kommunikációs szituációk adta klisék, ha úgy tetszik: más terminussal élve az országismeret elsajátítása hasonlóan fontos. A nyelv és kultúra elsajátításának más vetületei vannak ott, ahol a magyarság kisebbségi pozícióban van, továbbá ott, ahol nem lévén számottevő magyar nyelvű lakosság, a magyart „semleges" idegen nyelvként, esetleg „szimpatikus" rokon nyelvként kezelik. A hungarológiai kongresszus tematikájának fő vonulatába főként a kisebbségi pozíció illik bele, ám nem szabad kirekesztenünk a hagyományos nyelvtani kérdéseket sem, hiszen műveljék a magyarságtudományt bárhol a világon, a magyar nyelv elsajátításának jelentős szerepe volt, van és lesz. Mégis az a meggyőződésem, hogy fontosabb lenne, ha a szimpózium elsősorban nem a nyelvelsajátítás nehézségeivel foglalkozna, hanem azzal, milyen formában tükröződött és tükröződik az országismeret és a kultúra elsajátítása a nyelvtanításban. Ezeken kívül meg kell vitatni a magyartanítás szervezeti kérdéseit is.

1. A magyar mint kisebbségi nyelv. A környező országok magyar kisebbségének anyanyelvi jogait az anyaország általában mostohán kezelte. Az utóbbi időben kedvező jelek mutatkoztak. Bizonyos időszakban pl. a magyar kisebbségi politikusok be-bekerülhetnek országuk kormányába. Vajon lemérhető-e, milyen változások történtek a hatalom viszonyulásában a magyar nyelv és kultúra elsajátítását illetően kisebbségi pozícióban?

Tudomásunk van arról, hogy pl. Romániában román anyanyelvűeknek is szerveznek magyar nyelvtanfolyamokat az egyetemeken. A magyar nyelvet minden időben tanítaniuk kellett pl. a papi szemináriumokban, amelyekben olyan növendékek kaptak teológiai képzést, akik vagy egyáltalán nem (ilyenből elég kevés volt) vagy csak törve beszéltek magyarul. A csángó-magyar területekről érkező tanulókkal nem csak az élő nyelvet kellett elsajátíttatni, hanem a teológiai szaknyelvet is, és nem utolsó sorban az írás elsajátítása okozott igen nagy gondot. A közelmúlt

tapasztalatait van szándékunkban összegezni: szeretnénk képet kapni tehát az államnyelvet beszélőknek a magyar nyelvtanulás iránti érdeklődéséről: a korábbi, a jelenlegi és várható motivációkról, lehetőségekről stb., továbbá a magyar nyelv és kultúra elsajátításának kérdéseiről, az állami és az egyházi intézményekben mutatkozó sajátosságairól. – Itt főként a Magyarországgal szomszédos országok helyzetelemzését várjuk.

2. A magyar mint idegen nyelv. A nem szomszédos országokban folyó nyelvelsajátítás problémái már a hagyományos keretekbe tartoznak. A távolabbi országok felsőoktatási intézményeiben vagy tanulóköreiben általában pozitív viszonyulású tanulók vettek és vesznek részt a tanfolyamokon és más rendezvényeken. A távolabbi oktatási pontokon folyó munka elemzésekor itt is a legcélszerűbb a területi elveket figyelembe venni. Külön lehet választani a kelet-európai országokat. Ezen belül a szovjet utódállamok egyetemei, valamint a finnugor területek (Udmurtia mellett Mariföld, a Mordvin és a Komi Köztársaság is igényt tartana magyar tanárra), talán a török tagköztársaságok (Tatár, Csuvas Köztársaság), autonóm területek, nemzetiségi körzetek jönnének számításba. (Jól tudjuk, hogy kultúrmisszióra eddig is alig akadt vállalkozó). Az északeurópai régión belül meg lehet különböztetni a finnugor területeket (Észtország és Finnország) és a skandináv országokat (Svédország, Norvégia, Dánia), továbbá a nyugat-európai germán (Németország, Hollandia, Nagy-Britannia) és a frankofon európai területeket (Franciaország, Olaszország). Sajátos helyzet alakult ki Észak-Amerikában (USA, Kanada), továbbá Keleten (Korea, Japán). Sajnos nincs betekintésünk a délamerikai kontinens és Ausztrália dolgaiba, pedig van tudomásunk arról, hogy legalábbis az ausztráliai magyar kivándorlók nyelvi sajátosságait tanulmányozzák. Össze kell gyűjteni tehát a tapasztalatokat a magyar nyelvtanulás iránti érdeklődésről a világ minden tájáról: milyen motivációk, lehetőségek voltak és állnak ma rendelkezésre. Számítunk a jelenlegi lektorok és vendégtanárok tapasztalataira, de igen szívesen vennénk, ha a korábbi magyartanárok is szót kérnének. – Itt külön-külön a kelet-európai régió, az oroszországi finnugor köztársaságok, az észak- és nyugat-európai, valamint a tengeren túli és távol-keleti területek elemzésére számítunk.

3. A magyaroktatás szervezeti keretei és intézményei. A magyart – akár mint kisebbségi nyelvet és kultúrát vagy mint idegen nyelvet – több formában, intézményes keretben oktatják vagy kutatják. Ezek néhány típusra redukálhatók. A magyar szerepel felsőoktatási intézményben főszakok sorában, lehet mellékszak vagy a finnugrisztika segédtárgya stb.

Komplex szemlélettel hungarológia néven van jelen pl. Lengyelországban (Varsó), Németországban (Berlin), Finnországban (Helsinki, Jyväskylä) vagy Észtországban (Tartu), Franciaországban (Párizs), mellékszakként Svédországban (Uppsala), Dániában (Arhus), Németországban (München), Hollandiában (Groningen), Japánban (Osaka), a finnugrisztikával kapcsolva Németországban (Göttinga), Olaszországban (Padova, Firenze), Finnországban (Turku) stb. A grammatika, a kommunikáció, az országismeret és a kultúra részesedése a nyelvoktatás tanterveiben. Jó lenne pontos képet szerezni a magyaroktatás szervezeti kereteiről. Ezeknek a kérdéseknek a tisztázásába be kívánjuk vonni a felsőoktatási intézmények és a hungarológia hivatalos intézményeinek illetékes szakembereit is. – Látnunk kell, hogy vannak fehér foltok még Európában is. Volna-e lehetőség arra, hogy valamilyen formában, magyarországi irányítással legalább az Európai Unió tagállamainak fővárosi egyetemein, lektori szinten szerveződjék magyar oktatás. Nem tudom, van-e lehetőség szakképzett nyelvtanárok irányításával magyart tanulni Dublinban, Lisszabonban, Madridban vagy Athénban? Bizton vehetünk példát kisebb – bár kétségkívül tehetősebb – rokonainkról, akik intézményes keretek között jelenleg (1999-es adat) már közel száz (94) helyen rendelkeznek finn nyelvtanítási pontokkal. Van olyan hely, ahol lektor mellett vendégtanár is működik. Minthogy a hungarológiai kongresszus megrendezésére 2001-ben Finnországban kerül sor, véleményem szerint érdemes volna meghívni az UKAN-szervezet illetékeseit tapasztalatcsere céljából.

A magyar mint kisebbségi nyelv, a magyar mint idegen nyelv kérdései tehát igen komplex kérdéskört ölelnek fel: a problémák részben a nyelv és a tényleges, általában elnyomó és visszafogó hatalom viszonyaként jelentkeznek, részben pedig a nyelv és tudománypolitika útvesztőibe torkollanak.

A szimpózium résztvevőit tématervük alapján fogjuk felkérni. A szimpózium vitáiban természetesen ad hoc is részt vehet minden érdeklődő. Észrevételeik és javaslataik minden bizonnyal teljesebbé teszik a kérdéskörről kialakuló képünket.

Hungarológia, nemzetkép, Közép-Európa

KISS GY. CSABA

Talán nem túl merész az a jóslat, miszerint a 2000. millenneumi esztendőt a hungarológia számára fontos mérföldkőnek fogják tekinteni. Kulcsár Szabó Ernő – bizonyára akarva és akaratlanul is – olyan tanulmányt tett közzé a Tiszatáj márciusi számában, amely kiváltképpen alkalmas vitaindításra. Olyan szempontokat vetett föl, amelyeket nem lehet figyelmen kívül hagyni a továbbiakban. Lehet vele egyetérteni, lehet kifogásolni gondolatmenetének egészét vagy egyes részeit, azt azonban semmiképpen nem lehet elvitatni dolgozatától, hogy alapvető kérdéseket fogalmazott meg e szakterület elméleti hátterével, jelenlegi helyzetével és jövőjével kapcsolatban.

Nem kevesen vagyunk – bár korántsem elegen –, akik „alkalmazott hungarológiai" tevékenységet végzünk külföldi egyetemeken; meglehetősen különböző körülmények között, más-más befogadói közegben. Ezeknek a tapasztalatoknak a földolgozásában a magyar kultúra és a történelmileg eltérően kondicionált befogadói kultúrák kölcsönviszonyainak a föltárásában nézetem szerint elég számottevő a lemaradásunk. Nyilvánvalóan értelmetlen az elméleti megközelítés és a pragmatikus gyakorlat oly szétválasztása és szembeállítása, amely szinte két, egymástól független dimenziót föltételez, mintha az elméleti megfontolások nem érintenék például az oktatás napi gyakorlatát. Persze ilyenkor rögtön felvetődik a kompetenciák és a szakmai, valamint az oktatásirányítási intézmények szerepének a kérdése, továbbá esetleges átalakításuk lehetősége, és ennek mindig vannak költségvetési vonzatai. De úgy gondolom, a szakmai vita folytatása elodázhatatlanul időszerű.

Abban föltétel nélkül igaza van Kulcsár Szabó Ernőnek, hogy az irodalom- és nyelvtudomány, néprajz és művelődéstörténet sajátos együtteseként, komplex összeműködéseként fölfogott hungarológia (bizonyos tekintetben: „nemzeti kultúratudomány") elméleti alapjainak a kimunkálása nem követte kellő ütemben a XX. századi kultúratudomány új fölismeréseit. Úgy gondolom, az sem vitatható, hogy a magyar kulturális sajátosságok mibenléte (történetileg változó alakzataival) csak más kultúrákkal szembesítve, azokhoz képest határozható meg, figyelembe véve a kultúraközi folyamatokat.

Rövid hozzászólásomban nem kívánok a hungarológia meghatározásának problematikájával foglalkozni (hogy mennyiben tekinthető részdiszciplínának vagy tudományágak közti határterületnek), bár azt az el-

különítést fontosnak tartom, amely az ún. belső és külső hungarológiáról beszél. Nagyon érzékletesen mutatta be ezt a különbséget gyakorlati példákkal Rákos Péter (Hungarológia, 2000/1–2.). Nyilvánvaló, hogy a magyar nyelvű közegben művelt hungarológia nem állandóan és nem úgy szemléli önmagát egy másik kultúra szünet nélkül jelenlévő tükrében, mint az anyanyelv határain túl művelt vagy oktatott magyarságtudomány.

Rövid hozzászólásomban két kérdéskört szeretnék érinteni, épp az „interkulturális hungarológia" területéről, a saját és az idegen (másik) kultúra közötti erőtér két vonatkozását: a nemzeti önkép megismertetését, illetőleg a magyar kultúra sajátos areális (térségi) kapcsolathálózatát. Kétségtelen, hogy a század végén a hungarológiának (magyarságtudománynak) nem lehet megmaradnia abban a tudományszakokat fölosztó logikában, amely majdnem kizárólag a modern filológia keretébe szorította (a külhoni magyar tanszékek programja többnyire ehhez a fölfogáshoz áll közel). Azokkal értek egyet, akik jóval szélesebb kör figyelembevételét tartják szükségesnek, tehát tágítani óhajtják a hungarológiát többek között a politikatudomány, szociológia, kulturális antropológia, jogtudomány bizonyos ismeretanyagának fölvételével.

A hungarológia – különösen ha magyarságtudománynak hívják – óhatatlanul ki van téve politikai-ideológiai értelmezéseknek, hiszen olyan kérdésekhez fűzi szoros kapcsolat, mint a nemzet- vagy országkép, nemzeti identitás, véltnek vagy valósnak föltételezett nemzeti karakter. Jellemző, hogy intézmény nevében a második világháború után először 1969-ben Jugoszláviában jelent meg a *hungarológia* szó. Ismeretes tény, hogy a kommunista totalitarizmus Magyarországon nem tudta az állami ideológiában úgy érvényesíteni a hagyományos magyar nacionalizmust, mint azt például a ceausescui Románia vagy a zsivkovi Bulgária. Ezért csak a diktatúra fellazulása idején – a nyolcvanas évek közepétől – vált lehetővé a tudományos életben a hungarológia „újrahonosítása". Azonban továbbra is kísértett az ideologizáltság szelleme. Mind a nemzeti narratívaként elgondolt történelem és kultúra, mind a magyarságtudományt eleve fölöslegesnek tartó szemlélet sok zavart okozott.

A „külső hungarológia" egyik fontos föladatának tartom a magyar nemzeti önkép (történetileg változó tartalmainak és formáinak) megismerését és megismertetését. Jellegzetesen tudomány- és kultúraközi területről van szó. Hiszen foglalkozott és foglalkozik nemzetképek kutatásával az irodalmi komparatisztika, a szociálpszichológia, a politológia és a kulturális antropológia, a történeti szociológia egyaránt. Különböző szövegekből, különböző módszertani eljárásokkal lehet rekonstruálni azt a ké-

pet (pontosabban képeket), amelyet önmagáról alkotott a magyar kulturális közösség. Az előítéletekkel és sztereotípiákkal foglalkozó szociálpszichológiai kutatásokból tudjuk, hogy az önkép, az önmeghatározás mindig a mi-csoport és az ők-csoport képének kölcsönös föltételezettségén alapszik. Vagyis nincs autosztereotípia heterosztereotípia nélkül, a saját identitást csak másikhoz képest lehet megfogalmazni. A magyar nemzeti önkép vonásai egyszerre állítanak és tagadnak valamit. Az ilyen bilaterális oppozíciókban képzelődő mi- és ők-kép alaposan megvizsgálandó a magyar kultúra mindegyik kapcsolatában. Arról sem lehet természetesen megfeledkezni, hogy közöttük dinamikus kölcsönhatás érvényesül, mintegy kettős tükörről beszélhetünk, visszahat ránk az a kép, amelyet ők formálnak rólunk – és viszont.

Ha a nemzetkép-vizsgálatok gyakorlati vetületét nézzük, egyértelmű, hogy a globálissá váló nemzetközi gazdasági és információs kapcsolatokban hihetetlenül nagy ennek az elméleti kutatási iránynak a jelentősége. Bizonyára ennek a kihívásnak akar megfelelni a közelmúltban a Miniszterelnöki Hivatal mellett létrehozott Országimázs Központ. Ugyanakkor az is köztudomású, hogy a magyar – és közép-európai – történelmet a modern korban végigkísérte – és kíséri – a nemzet kétféle természetének, mondhatjuk így, terjedelmi különbözősége. Vagyis ország és nemzet, politikai-területi és anyanyelvi-kulturális közösség között igen jelentős a különbség. Nem egyszerű tehát magyar országismeretet tanítani külföldön, mert az ország- és nemzetfogalom eme feszültsége nem tekinthető csak történetinek.

Nyilvánvalóan fölvetődik a kulturális közösség önképével és a más közösségek róla alkotott képével kapcsolatban az a dilemma is, hogy miképpen lehet rögzíteni a sztereotípiák módosulásait, néha lassabb, néha gyorsabb változásait, különös tekintettel a modern nemzetet megelőző, illetve a megkonstruálását követő korszakokra. Mivel megkérdezhetjük, mi is volt az a kulturális közösség, amely önmagáról ezt vagy azt a képet kialakította.

Kultúratudományi megközelítésből a nemzet sajátos kulturális jelrendszernek tekinthető. Egy olyan kulturális kódról beszélhetünk, amelynek szimbólumok, szimbolikus narratívák az elemei, más megközelítésben pedig bizonyos alakzatok, kulcsszavak, melyek megismeréséhez és értelmezéséhez nem elegendő a nyelvi kompetencia. Itt interkulturális közvetítésre van szükség. Ha nem is föltétlenül olyan gyakorlati kurzusokra, amilyeneket az üzleti világ szereplői számára szoktak szervezni, de mindenképpen magyarázatra, a magyar kollektív emlékezet fontos he-

lyeinek bemutatására. És ebben a tevékenységben is mindig az illető kultúra szempontjai szerint kell eljárni. Meglehetősen furcsa volt például a millecentenárium évében szlovákul olvasni a magyarok honfoglalásáról föltehetőleg nyugati olvasók számára készült szöveget. Tudnivaló ugyanis, hogy a szlovák nemzeti önismeret – különösen az 1918-as állami szétválás után – Árpád magyarjainak megérkezését a Kárpát-medencébe nemzeti katasztrófaként tartja számon. És ilyen esetekben természetesen botor dolog valaminő, népektől és kultúrától független történelmi igazságra gondolni, annak szellemében kísérletet tenni az esemény megvilágítására. El kell fogadni, hogy mind a magyarok, mind a szlovákok körében mitizált képek élnek a múltról, általában a XIX. században készült, a modern nemzet célkitűzéseinek megfelelő konstrukciók.

A szomszédok tekintetében föltétlenül igaz Szegedy-Maszák Mihálynak az a nyomatékkal említett megjegyzése, miszerint a magyar önkép és az általuk rólunk alkotott kép között nemegyszer óriási a különbség. Az újkori történelmet illetően gyakran egymással szöges ellentétben lévő magyarázatokról van szó, ami természetesen elsősorban az egymást kizáró, egymás rovására megvalósítható nemzetállami törekvésekből következik. Ismeretes, hogy a történelmi Magyar Királyságnak és az 1918 utáni Magyarországnak több szomszédos nép nyelvén nem ugyanaz a neve (szlovákul például: Uhorsko – Madarsko).

A magyar kultúra kódjának értelmezése szomszédaink világában egyszerre mutatja a nemzeti önszemlélet – nyilvánvalóan egymástól nem független – hasonló struktúráit, valamint az egymásról alkotott negatív sztereotípiákat, ugyanazoknak az eseményeknek vagy történelmi szereplőknek ellentétes értékelését. a hungarológia történelmi dimenziójában mindig szem előtt kell tartani ezt a kettősséget. A régi Magyarországról, a valahai közös hazáról talán a két nemzeti narratíva egyoldalúságát egymás mellé helyezve lehet olyan kultúraközvetítő aktust végrehajtani, amely kellő kiindulópont lehet a kölcsönös empátiához. egyszerre szükséges bírálni a modern nemzetté válás időszaka előtti Magyar Királyságról mint kizárólag (etnikai értelemben) magyar országról forgalomban lévő ideologémát és az „ezer- vagy nyolcszáz éves elnyomásról" formált nagyhatású nemzeti mítoszt (a szlovákoknál vagy a horvátoknál).

Közép-Európáról szólva nem kívánok véleményt mondani itt sem kontinensünk regionális tagolásának lehetőségeiről, sem pedig a magyar kultúra sajátos, e térség múltjából következő vonásairól. Csupán arra kívánok utalni, hogy Magyarországot XX. századi történelme alapján az euroatlanti civilizáció központjaiban gyakran egy nagyobb egész része-

ként szemlélik. E megközelítés szerint Magyarország ahhoz az európai övezethez tartozik, ahol az első világháború után sem teljes értékű demokrácia, sem színvonalas gazdaság nem jött létre, ahol elmaradottság és türelmetlen nacionalizmus volt jellemző, így még a szovjet expanzió is jelenthetett valaminő „előrehaladást" e térségben a második világháború után. A kommunizmus évtizedei alatt pedig elsősorban három ország népe bizonyította ebben az övezetben szabadságvágyát: Magyarország (1956), Csehszlovákia (1968), Lengyelország (1980).

Kulturális örökségünk, nemzeti önképeink számos hasonlósága és kapcsolataink gazdag hálózata is aláhúzza ennek az areális megközelítésnek a fontosságát. Nem egy kulturális jelenség (a tragikus nemzeti önszemlélet például, vagy meghatározó szellemi teljesítmények recepciójának a története) egy közép-európai vagy kelet-közép-európai paradigmát rajzol meg. Az európai fejlődésen belül egy sajátos változatot. A hungarológia – függetlenül a magyar nyelv finnugor mivoltától – nem hagyhatja figyelmen kívül ezt az összefüggésrendet. Nyilvánvaló, hogy nem lehet megérteni a szlovák történelmet (és kultúrát) a magyar nélkül, s elmondhatjuk ezt a horvátról, a szerbről, a románról is. De ez fordítva is igaz. Magyarország, a régi – ismétlem – nem csak magyar ország volt. A kulturális szimbiózis gazdag példatára szintén része a hungarológiának, hiszen ebben a többnyelvű országban létezett egyfajta multikulturalitás avant la lettre.

Véleményem szerint a hungarológiának e közép-európai dimenzióját kimunkálni fontos föladata a közeljövőnek. Abban az értelemben, hogy szűkebb és tágabb szomszédságunkban, Közép- és Délkelet-Európában tudatosabban és módszeresebben kellene törekedni a hungarológiai műhelyek erősítésére. És abban az értelemben is, hogy gyakran több eredménnyel tudjuk megmutatni nemzetünk és országunk képét, ha e közép-európai paradigma részeként keresünk magunknak nyilvánosságot a nagyvilág színpadán.

A minap egy lengyel kultúrdiplomata magyarázta nekem, hogy a lengyel kultúra külföldi terjesztésében egyre kevésbé tartják alkalmasnak az egyetemi szlavisztikai kereteket, sokkal fontosabbnak látják a nyelvrokonság összefűző tényeinél a kulturális és mentalitásbeli hasonlóságot, hagyományaik és szellemiségük közép-európai jellegét.

Érlelő érvelések a hungarológia jövője kapcsán

KOMLÓSI LÁSZLÓ IMRE

A 2000. év vendégoktatói konferenciája kitüntetett fontossággal bírhat a hungarológia jövőjének bölcs és végiggondolt alakítása terén. A hungarológiai szakembereknek és a szakmai háttérintézmények munkatársainak jelenléte hivatott azt az élő nyilvánossági fórumot életre hívni, amely egy praktikus konszenzuson kialakított fejlődési irányt tud adni az ezredforduló magyarságtudományának.

A fejlesztési irányokat, illetve a magyarországi hungarológia fejlesztési koncepcióját a nyilvánosságra hozott, és ezáltal a vita alapját formálisan is megteremtő tanulmányok megállapításainak, kritikai észrevételeinek és javaslatainak figyelembe vételével fogjuk tudni kialakítani: Kissné Papp Margit, Jankovics József, Monok István, Fazekas Tiborc, Kulcsár Szabó Ernő és Csernus Sándor a közös platform megteremtésének reményében adták közre helyzetfelmérő-javaslattevő elemzéseiket. Természetesen ezeken felül még több is van a levegőben, sokkal több van a hungarológiai környezet érdeklődő tudatában. Mind a nyíltan kifejtett, mind pedig a sokszor éppen csak félig-megfogalmazott álláspontokkal egyaránt szembesülnie kell a „Hungarológia az ezredfordulón" című konferenciának.

Nagyon sok komoly, jó szándékú, építő jellegű álláspont létezik körünkben. Örömteli, hogy a Nemzetközi Hungarológiai Központ felvállalja a különböző szakmai hagyományokból, részdiszciplínákból és talán éppen emiatt szerteágazó szakmai érdekekből táplálkozó „hungarológiai megközelítések" szembesítését és egyeztetését. Mindezt legitim módon teszi, hiszen mind a Hungarológiai Tanács, mind pedig a Szakmai Tanácsadó Testülete felhatalmazást adott erre. Eme fejlemények természetes további következménye pedig az, hogy a fent említett testületek a hungarológia fejlesztési koncepciójának kidolgozására munkabizottság felállítását indítványozzák. Legyenek tehát kompetens javaslattevő testületek, de létezzék a szakmai közvéleményt formáló nyilvános javaslatoknak megfelelő vitafóruma.

A hungarológia helyzetének, céljainak és jövőjének elemzésével foglalkozó vélemények általában jól elkülöníthető szempontok mentén csoportosíthatók. Vannak akik az intézményfejlesztés kérdését látják a legégetőbb feladatnak. Mások a hungarológia fogalmának tisztázását sürgetik, végtére is már eldöntendő, hogy a „tágabb-parttalan" vagy a „konkrét-leszűkítő" hivatás-definíciók nyerjenek létjogosultságot. Megint mások a kompetencia körök és viszonyulások tisztázásától várnak döntő elő-

relépéseket. Még mások a külföldre közvetítendő/közvetíthető magyarságkép és a belső munkamegosztás tagolt képe közötti feszültségekre irányítják figyelmüket. Ezek tábor-szerveződések, amelyek nem eléggé nyitottak a komplex együttműködés számára: túl mechanisztikusan vágják el ezáltal magukat egymástól a definíciós-tábor, az intézményi-tábor, a kompetencia-tábor és a magyarságkép-tábor hívei. Ugyanakkor tudjuk és örömmel vesszük tudomásul, hogy ezeken a tengely-kérdéseken átívelő válaszok is léteznek már: egységes és közös, az összes érintett tárca képességeit és érdekeit figyelembe vevő Hungarológiai Tanács a támogatandó. Nem engedhetjük meg a széthúzást, az érintett tárcák egymás ellen fordítását.

Pontosan ennek ellenkezőjét kell támogatnunk. Jóllehet sem Gyarmathy Sámuel, sem Márton János, avagy akár Gragger Róbert, vagy Lotz János nem ismerhette a megosztott feladat- és érdekterületekkel működő kultusz- és oktatási minisztérium útvesztőit, az oktatási, kulturális, tudományos és kutatói feladatköröket ösztönösen is hatékonyan ötvözték munkásságukban. Nekünk meg kell találnunk a hidat és kapcsolatot a megosztott kompetenciák között is: a külföldi hungarológiai oktató-kutató helyek, magyar tanszékek, illetve lektorátusok, külföldi magyar kulturális intézetek és a külképviseleteknél dolgozó tudományos és technológiai attasék koordinált együttműködése a hazai intézmények számára nagy kihívást jelent. Az Oktatási Minisztérium az új lendülettel, paritásos alapon működő Hungarológiai Tanácsban látja a kiegyensúlyozott tárcaközi együttműködés megvalósíthatóságát és garanciáját. A Hungarológiai Tanács feladata sokrétű: biztosítania kell, hogy a hungarológiával szakmai együttműködésben lévő szervezetek hathatós segítséget tudjanak nyújtani külföldi hungarológiai egységeinknek, ugyanakkor segítenie kell, hogy mind az oktatás, mind a kutatásfejlesztés, mind pedig a kulturális örökség területén a szükséges nemzetközi bilaterális megállapodások megkötessenek. Ezek a kulturális, oktatási és tudományos együttműködési egyezmények szolgáltatják a jogi és anyagi kereteket ahhoz, hogy a magyar nemzeti tudományok – és itt feltétlenül a hungarológia szélesebb definíció-változatával kell élnünk – intézményes formában maradhassanak fenn és fejlődhessenek tovább külföldi fogadó intézményeinknél.

Az Oktatási Minisztérium üdvözli a szakma legjobbjainak nyílt és aktív részvételét, és nagyra értékeli jobbító, alkotó közreműködésüket abban, hogy sok megfogalmazódott, vagy éppen most megfogalmazásra váró hungarológiai törekvésünk gyökeret verhessen, és életképessé válhasson. A vendégoktatói konferenciának magam személyesen is érdekes és hasznos vitákat, sikeres véleménycseréket és jobbító és előrevivő ajánlásokat kívánok.

A hungarológia fogalma, intézményei, az intézményrendszer reformjára kínálkozó megoldások

KÓSA LÁSZLÓ

A hungarológia intézményrendszere ma valóban széttagolt, átfedések találhatók benne, állapota és feladatai az eddiginél feltétlenül több figyelmet érdemelnek. Az intézményrendszer újjászervezése, egyszerűbbé és hatékonyabbá tétele nyilvánvalóan szükséges.

1. A hungarológia fogalma

A hungarológia nem önálló diszciplína, hanem a tudományközi kapcsolatok fontos, összetett megjelenési formája. Fogalmának több változata közül a legelterjedtebb a magyar nyelvvel, kultúrával és civilizációval, ezek múltjával és jelenével foglalkozó tudományok együttesét jelenti. Szűkebb értelmezésben a humán tudományokat, tágabb értelemben az összes társadalomtudományt (szociológiát, közgazdaságtant, jogtudományt, demográfiát stb., sőt a földrajz némelyik ágazatát is) felöleli.

Semmi jel nem mutat arra, hogy önálló diszciplínává váljon, erre működő mintát sem ismerek. A hungarológia színvonalát az egyes tudományágak igényes elméleti megalapozottsága, korszerűsége adja (adná). Ha az egyes tudományágak nemzetközi összehasonlítást kiálló, kiváló kondícióban volnának, más lenne a hungarológia tekintélye mind Magyarországon, mind másutt, másként vetődnének föl a problémái. Ennek érdekében mindenfajta szigorúságot pártolok, mert tudatában vagyok, hogy messze vagyunk a kívánt állapottól. Színvonalbeli problémái nemcsak a hungarológiába bármely fölfogás alapján besorolt szakoknak, hanem – amennyire meg tudom ítélni – a magyar tudomány jelentős részének van. A kérdéskör nem függetleníthető a magyar szellemi élet jelenlegi állapotától sem, mely mióta önállóan létezik, talán sosem volt olyan megosztott, mint ma.

Az a vélemény, mely szerint csak a mai Magyarország határain kívül beszélhetünk hungarológiáról, csonkító és lefokozó. Számomra elfogadhatatlan szempont, hogy a XX. században gyakran változó államhatárok szabják meg, mikor és mi számít (számított) hungarológiának vagy mi nem. Vajon lehetséges-e, hogy a kolozsvári egyetem magyar nyelvészei hungarológiával foglalkoznak, ellenben debreceni kollégáik – ugyanazt művelve – nem? Mivel több országban létezik, nemzetközi fogalom, és – akár a típusába tartozó hasonlóknak (pl. bohemisztika, polonisztika, italianisztika stb.) – az illető anyaország tudományszakjai szerves összefüggésben képezik bázisát és hátterét. Van viszont „munkamegosztás" a Magyarország határain belüli és kívüli hungarológia között, de van a kolozsvári és a bukaresti hungarológia között is.

2. A hungarológiai intézményrendszer helyzete

Jelenleg az intézményrendszer részeinek egymáshoz való viszonyát a kapcsolódások hiánya vagy lazasága, olykor formális volta jellemzi. A kompetenciák nincsenek pontosan végiggondolva és elhatárolva. Mindez annak a következménye, hogy a hungarológiát az utóbbi fél évszázadban a kormányok vagy el sem ismerték, vagy ha igen, 1990 előtt egyáltalán nem tekintették fontosnak, utóbb pedig nem fordítottak rá fontosságának megfelelő figyelmet és nem biztosították számára a kellő anyagi eszközöket.

3. Az intézményrendszer reformjára kínálkozó megoldások

3.1. A Nemzetközi Hungarológiai Központ, a Hungarológiai Tanács és a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság „betagolásával" egy hungarológiai csúcsszervezet alakítása integrálná ugyan ezt a három kiemelkedő súlyú, hungarológiai profilú intézményt, de számos további kapcsolódó intézményt nem érintene. Továbbá szembe kellene nézni eltérő profiljaikkal. Az első módszertani intézetként működik, a második delegált és meghívott tagokból álló testület, míg a harmadik nemzetközi egyesület, melynek státusát megbolygatni jogi problémákkal járhat. A Domus Hungarica esetleges idekapcsolása is nehézséget jelenthet, mert erősen kötődik a Magyar Tudományos Akadémiához.

3.2. Létrehozható olyan csúcsszervezet is, amely koordinálja, az összes többi hungarológiában érdekelt (mintegy 10–15) intézmény munkáját, azonban szervezetileg nem egyesíti őket. Ezt csakis jelentős jogkörökkel felruházva lehet végezni. A feladatot elméletileg betölthetné a Hungarológiai Tanács, ha átszervezéssel súlytalan véleményező szervből döntéseket hozó bizottsággá válna.

3.3. Végső soron elképzelhető a jelenlegi helyzet csúcsszervezetet nélkülöző, kisebb változásokkal módosított fennmaradása. Ebben az esetben minimumként legalább azt kellene elérni, hogy az egyes hungarológiai intézmények tevékenységi területe és kompetenciája határozottan elkülönüljön, kapcsolataik együttműködésük érdekében szabályozást nyerjen.

4. Három intézmény, melyhez valamilyen fokon személyesen kapcsolódom, ezért tevékenységüket közelebbről ismerem

4.1. A Nemzetközi Magyar Filológiai Társaságnak alapításától (1977) vezetőségi tagja, 1991-től alelnöke vagyok. A hungarológia egyetlen jelentős nemzetközi tudományos társasága, az Unesco égisze alatt működő FILLM tagegyesülete. Létrejöttét a korra jellemző politikai alkudozások előzték meg. Kimaradt belőle a történettudomány és nevében nem szere-

pelhetett a hungarológia. Másfél évtizedig jelentős magyarországi tagságra támaszkodva, sikerrel integrálta a kisebbségi magyar tudományosságot és a szerte a világon dolgozó hungarológusokat. Az 1990-es változás után szerepköreiből átvettek más intézmények. Tevékenysége beszűkült, profilját nem tudta kellően az új helyzethez alakítani, változtatni, aminek részben financiális, részben szervezési okai vannak. Ezt a problémát először a Társaság prágai vezetőségi ülésén vetettem föl 1992-ben. Annyira nem volt visszhangja, hogy még az emlékeztetőbe sem került bele. 1996 őszén több alelnök társammal együtt most már írásban tettük szóvá aggodalmunkat és kételyeinket, igen kevés eredménnyel.

Hosszabb távon gond lehet abból, hogy a Társaság költségvetésének nagy részét az MTA fedezi. Folyóiratai, köztük az egyetlen nemzetközi hungarológiai közlöny, a Hungarian Studies, időnként a megszűnés határára kerülnek. Az utóbbi időben legsikeresebb tevékenysége az öt évente rendezett (a maga nemében legnagyobb) nemzetközi hungarológiai kongresszus (legutóbb: Róma, 1996, legközelebb: Jyväskylä, 2001).

4.2. A Hungarológiai Tanácsnak megalakulása óta (1988) tagja vagyok. A Tanács voltaképpen korporáció. Tagjai művelődési intézmények, tárcák, média, hungarológiai érdekeltségű szervezetek delegáltjaiból és egyes meghívott személyekből kerülnek ki. Elnöke megalakulása óta folytonosan, így ma is Köpeczi Béla, aki többek általam is osztott véleménye szerint szokatlanul hosszú ideje tölti be ezt a posztot. A személyhez nem kötött tagság nagyon gyakran változik. A testület eredetileg a művelődési és oktatásügyi miniszter tanácsadó szerve volt, ma a jogutód tárcák vezetőié. Számos fontos vagy kevésbé fontos ügyet megtárgyal, véleményez, esetenként állást foglal, de döntési jogköre nincs. Mielőtt szemrehányás ér, elismerem, hogy az itt fölsorolt okok miatt évek óta nem járok üléseire. Dokumentációját azonban mindig kézhez kapom, és tájékozódom működéséről.

4.3. A Magyar Tudományosság Külföldön MTA Elnöki Bizottságnak megalakulásától (1996) szintén tagja vagyok. A Bizottság az Akadémia és tiszteleti tagjainak kapcsolattartására sikerrel megvalósuló javaslatokat dolgozott ki, a kapcsolódó kutatói ösztöndíjak és kollégium létrehozásában is meghatározóan közreműködött. A kapcsolatokat folyamatosan gondozza, továbbá a Domus Hungarica mellett tanácsadó szervként működik. Másfél-két évenként megrendezi a külföldi magyar tudományos műhelyek találkozóját, ami jelentős részben külföldi hungarológiai tanszékeket és kutatóhelyeket jelent, így részben fedi a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság tevékenységi körét. A Bizottság tagjai az MTA kü-

lönböző osztályairól és neves külföldi magyar tudósok közül kerülnek ki (többen közülük akadémikusok). A tagság mintegy fele természettudós (legnagyobb csoport a fizikusoké), ami eltér a hungarológia fogalmától.

5. A hungarológia megkülönböztetett figyelmet érdemlő külföldi intézményei

5.1. Országonként különböző szintű és szervezettségű egyetemi és főiskolai tanszékek, oktatói helyek. Egyik nagy csoportjuk anyanyelvi kötődésű (szomszédos országok), a másik csoport nem anyanyelvi intézményekből áll. Az utóbbiakon néhol véglegesen kinevezett magyarországi származású professzor tanít (pl. Berlin, Róma). Működésük nem képzelhető el a Magyarországról betöltött lektori hálózat és a néhány vendégtanári hely nélkül.

Nem állíthatom, hogy ezt a hálózatot jól ismerem, két megjegyzést mégis teszek. Hogy mi a hungarológia, az sajnálatosan és gyakran az illető egyetemen tanító érdeklődési területének, vállalkozó kedvének is a függvénye. Továbbá helytelennek tartom, ami időnként előfordul, hogy egy vendégtanári helyet az illető ország nyelve szerint szlavista, romanista, germanista tölt be. Bármily kitűnő szakember is az illető, nem hungarológus, s ez a tény visszahat, éppúgy nem használ a hungarológia tekintélyének, mint az egyénileg változó érdeklődés.

5.2. A Collegium Hungaricumok sajátos kettős arculatukkal a hungarológia igen fontos komplex intézményei. (Ismert, hogy magának a hungarológiának a bölcsője a berlini CH-ban ringott. 1924.) Részint a magyar kultúra és tudomány propagálói, ilyenképpen az országkép jelentős formálói, részint magyarországi szakemberek (nemcsak hungarológusok) egyetem utáni külföldi tanulmányainak biztosítanak helyet, kapcsolatot képezve a hazai és külföldi tudományosság között. A két világháború között fejlődésnek indult hálózatot 1945 után óriási kárt okozva az országnak, kulturális intézetek rendszerévé fokozták le, és az sajnálatosan máig nem regenerálódott. Sőt úgy látom, a tisztán kulturális intézet a mai kormányzat számára is vonzóbb minta. Erről vall, hogy a gyakran Európa jövendő fővárosának emlegetett Berlin történelmi belvárosában visszakapott páratlanul előnyös fekvésű telken, ha jó az információm, máig nem kezdődött meg a lebombázott berlini CH újjáépítése.

Hungarológia – kultúratudomány és hermeneutika között

KULCSÁR SZABÓ ERNŐ

Ha legalább a hungarológia mibenléte körüli tisztázatlanságokra fényt derített, a 2000 nyarán rendezett budapesti konferencia már kitüntetett helyet szerzett magának a hasonló rendezvények sorában. Nem volna illendő azt sem elhallgatni, hogy mindez jórészt Tverdota György kiváló problémaérzékenységének köszönhető. Az évenkénti hungarológiai találkozók sorába ezúttal olyan kollokviumot iktatott, amelyik elméletileg és a gyakorlat felől is új megfontolásokat kikényszerítő körülményekre hívta fel a figyelmet. Szegedy-Maszák Mihály írása épp ezért is tette joggal szóvá a magyarságtudomány újraértelmezésére tett kísérletek hiányosságait. Köztük a hermeneutikait is, amelynek a külső kulturális nézőpontok átsajátításában is korlátozottak a lehetőségei, [1] s ezért „figyelmünknek ki kell terjednie a világszerte elterjedt kulturális antropológiára, illetve *cultural studies* néven ismert tudományágra".[2]

Gondolatmenetével szinte minden ponton egyet lehet érteni, még akkor is, ha korszerűbb megközelítésmódokat szorgalmazó érvelése épp a hungarológia-értelmezés legszilárdabb pontján – a tárgytól tehát el nem választható saját pozíció önmegértésében – kerül a hermeneutikai premisszák közelébe. Hiszen amennyiben a magyarságtudománynak *nyelvi* a kritériuma („számomra még leginkább a nyelv a legelfogadhatóbb záloga a magyarságnak"),[3] akkor ez az előföltevés leginkább Schleiermacher ama nevezetes tételére mutat vissza, mely szerint „a hermeneutikában csak a nyelvet kell előföltételezni".[4] Nem állva túlzottan távol ettől a meghatározástól, megkísérlem mérlegre tenni a hermeneutika némely lehetőségét abban a „kultúratudományi" horizontban, amelynek diszkurzív elvárásait Szegedy-Maszák Mihály írása is nehezen látja megkerülhetőnek. Az írásos és szóbeli reakciókból arra lehet következtetni, hogy *A nemzeti kultúra mint változékony üzenetek metaforája* c. írásom számos,

[1] Jóllehet, Jauß épp ebben látta az irodalmi hermeneutika különleges teljesítményét: „A másiknak a maga individualitásában való megértése és vele önmagunknak a másikban, a sajátnak az idegenben való megértése az, amiben az irodalmi hermeneutika különlegesen érdekelt." Hans Robert Jauss: *Wege des Verstehens.* München 1994. 17.

[2] Szegedy-Maszák Mihály: *„Van, ami nincs".* Európai utas 2000/3. 9.

[3] *Uo.* 10.

[4] Friedrich D. E. Schleiermacher: *Hermeneutik* (Hg. von Heinz Kimmerle). Heidelberg 1959, 38.

egymásnak sokban ellentmondó értelmezést váltott ki. S minthogy Platón óta tudjuk, a szövegnek senki nem lehet segítségére, ha szándékos vagy akaratlan féleértésnek válik áldozatául,[5] nincs kétségem afelől, hogy még a hungarológia létjogának megkérdőjelezése is olyan vádként merülhet föl, amelyet – noha szándékként sem egyszerű bebizonyítani – nehéz elhárítani. Hacsak nem szól a dolog mellett mégis a kérdésnek szentelt – persze, szándéka ellenében is megszólaltatható – szöveg igénye maga.

A dolgozatban engem különösen annak veszélye foglalkoztatott, hogy ez a saját kultúra összehasonlítható értelmezésében megalapozott tudomány – melynek önreflexiós hagyományától szemlátomást valamennyien kevés segítséget kapunk – képes-e a tudományok új diszkurzusából való kényszerű „kiíródás" veszélye nélkül betölteni a funkcióit s kivált eleget tenni a vele szemben támasztott, modernség utáni követelményeknek. A multikulturalitás sokat vitatott gyakorlatánál azonban – és éppen ezért – lényegesen komolyabb dilemmát jelentett annak kérdése, vajon a nyelviség – Szegedy-Maszák Mihálynál is kitüntetett – hermeneutikai koncepciója önmagában elegendő válasz-e a nemzetközi kultúratudomány diszkurzív kihívására. Hiszen Nietzsche, Freud vagy Heidegger kulturalitáskritikai elgondolásaira emlékeztetve a hermeneutikusok többsége alighanem beérné a figyelmeztetéssel: a kultúra átfogó értelmezői kóddá emelése azzal, hogy a kultúra poétikájának *(félelem, érdek, élvezet)* nagy elbeszélését nyitja rá – s ennyiben elismert antropológiai magyarázatokat ismétlő dimenziót tár – a történő létmegértés időbeliségére, lényegében a lét meghatározásának (mint valamiféle „esszenciális föltárásnak") a lezárhatóságát illuzionálja. Következésképp a lét „lényegébe" való *metodiszkurzív betekintés* metafizikáját erősíti a maga kultúratudományi pozícióiban.

Minthogy azonban a nyelviségnek elképzelhető olyan értelmezése is, amely nem konkrétan a (valamely) nyelvhez tartozás feltételeire korlátozza a „világa csak annak lehet, akinek nyelve van" tételét, föltételezem, hogy a szélesebb értelemben vett nyelviség – elsősorban „mint az emberi jelenvaló-lét alapformája"[6] – épp kultúraközi teljesítményén keresztül, például az idegenség tapasztalatának fordításra emlékeztető értelmezési műveletei révén, kapcsolatba hozható a kultúratudományi megközelítés interaktív modelljeivel. A nyelviség szélesebb értelemben vett kulturális értelmezésére nemcsak a Gadamer–Koselleck-vita sokoldalúan artikulált

[5] Platón: *VII. levél,* 341c, *Phaidrosz* 275.

[6] Hans-Georg Gadamer: *Gesammelte Werke Bd. 8.* Tübingen 1993, 343.

következtetései adhatnak ösztönzést, hanem – másfelől, a kultúra önreflexiójának nyelvi „kívülhelyezése" szempontjából – a romantikus hermeneutika is. Annak is az a változata, amelyik először jutott arra a tapasztalatra, hogy „egyetlen nyelv sem áll egészen a rendelkezésünkre, még a saját anyanyelvünk sem".[7] Innen tekintve kétségkívül nehéz állást foglalni a kérdésben, a magyar nyelv tudja-e a legtöbbet a magyarságról, ha a *cultural studies* egyes irányai magát a nyelvi emlékezettel definiált nemzetet[8] is legföljebb virtuális közösségnek tekintik. A nyelviség kultúraközi teljesítményének értelmezése azonban annak talán pontosabb megértéséhez segíthet hozzá, hogy milyen megértést is konstituál idegen és saját összjátéka. Az a kiszámíthatatlan interakció, amelyben a másik általi aktuális önmegértésnek ugyan soha nem „igazi" identitás a következménye, de fölszínre jöhet annak tapasztalata, hogy a másik, az idegen (kultúra) identitására irányuló megértés sohasem egyszerű *végrehajtása* valamely a másik – ún. empíriák rejtette – lényegét, mibenlétét feltáró megértésnek. Sokkal inkább olyan transzfigurációs alakzatra hasonlít, amely a sajátot is új tapasztalatot kiváltó *történés* formájában érteti újra.

Ennek a történésnek a logikájából következik, hogy a másság megértésére irányuló művelet nem azt tárja föl, *„mi ez* a más?", mindössze arra a kérdésre jelent választ, *„mit jelent* (ebben a viszonylatban, összefüggésben)?". Vagy, ahogyan a *Morgenröthe* Nietzschéje plasztikusan fogalmazza: „Semmi mást nem értünk meg a felebarátunkból, mint azokat a *változásokat*, amelyeket ő váltott ki *bennünk*..."[9] Ezért értelmezhető talán a nyelviség és a kultúra olyan kapcsolatban, amelyben a kulturális összehasonlítás eredménye, valamely „kultúraközi" tudás nem az egyes (nyelvi) világok sokoldalú kultúraközi tapasztalatainak desztillált összegzéséből keletkezik. Azaz, a kultúra ilyenkor nem úgy jelenik meg, mint valami „szöveg *maga*", amelynek „önmagában levő", recepciótól független identitását a különböző értelmezések egybevetéséből lehetne megállapítani. A kultúratudományi összehasonlítás itt annyiban jöhet a létmegértés nyelviségéből kiinduló hermeneutika segítségére, hogy a nem csupán nyelvi jelenségként létező, ám mégis mindig a megértés nyelviségén keresztül hozzáférhető *kultúra* csak ebben a *közvetített mivoltában* tanúsko-

[7] Schleiermacher: *Hermeneutik und Kritik* (Hg. von Manfred Frank). Frankfurt a. M. 1977, 84.

[8] Ld. Szegedy-Maszák *i. m.* 9.

[9] Friedrich Nietzsche: *Kritische Studienausgabe Bd. 3.* München–Berlin–New York 1988, 111.

dik a nyelv konstituálta – s másként elvileg hozzáférhetetlen – gondolkodás „világalkotó" műveleteiről.

Készséggel elismerem, egy interkulturális hermeneutika horizontjában elképzelt hungarológia, melynek még az alapjai sincsenek kidolgozva, már puszta megközelítési igényként is idegenül hathat a magyarságtudomány definíciós hagyományában. Pontosan látja azonban Szegedy-Maszák Mihály, hogy „az újraértés magában foglalhatja azt, hogy elfogadjuk valaminek a létezését"[10]: valóban, „a magyarságtudományt szüntelenül felül kell vizsgálnunk, át kell alakítanunk."[11] Mindez persze alighanem csak a hatástörténet kiszámíthatatlan „közreműködésének" föltételei között következik be. Mert az a tény, hogy bármely hagyomány csak akkor folytatódik, ha az új megértés – a maga megváltozott hatástörténeti helyzete szerint – szükségképpen újradefiniálja az örökül kapottat. Ez az aktuális újradefiniálás azonban csak akkor valóságos, ha úgy vonódik be a hagyomány történésébe, mint a következményeikben folytatódó események. Itt ugyanis csak a következményekből tudhatjuk, hogy egyáltalán *történt* valami. Hiszen vannak kedvező és kedvezőtlen hatástörténeti körülmények, amelyektől úgyszólván a létében függ valaminek a sikeres felülvizsgálata: a hatástörténetbe nem lehet puszta kívánság és akarat szerint, tetszőlegesen bárhol és bármikor belépni. A magam kísérletének is abban van a kockázata, hogy a szellemtudományok nemzetközi diszkurzusával szemközt bár valószínűsítheti ennek a halaszthatatlan – s föltehetőleg némileg már meg is késett – felülvizsgálatnak a szükségességét, de a hatékonyságát vagy sikerét nem szavatolhatja.

Szükségesnek azért ítélem az újraértelmezési javaslatot, mert saját szellemével ellentétesen járna le az a hermeneutika, amelyik nem próbál vissza is adni valamit annak, amitől saját önmegértéséhez oly sok ösztönzést kapott. A magyar irodalmi hermeneutika értelemszerűen nem lehet tehát közömbös saját kulturális hordozója iránt. Következésképp a hungarológia sorsát sem szemlélheti az abban nem érdekeltek hűvös szakmai távolságtartásával. Kedvezőnk pedig azért véltem az újraértelmezés feltételeit, mert a dekonstrukció 80-as évekbeli osztatlan sikerét követően már egyetlen irányzat sem volt olyan alkati befolyással a szellemtudományokra, ment egykor a filológia, majd a hermeneutika. A hermeneutika és dekonstrukció nemzetközi versengését lezáró helyzetben ugyanis a módszerek sokféleségének az a hegemóniamentes diszkurzív tere nyílt

[10] Szegedy-Maszák: *i. m.* 7.
[11] *Uo.* 8.

meg, amelyben a kultúratudománytól a *gender studies*-ig számos értelmezésmód keresi saját legitimációjának útjait. Attól azonban még a kultúratudomány elkötelezett hívei is óvnak, hogy ez utóbbitól reméljük a szellemtudományok veszendőbe ment egységének visszanyerését.[12]

Ebben a nyitott térben esélye nyílhat a hungarológiának is arra, hogy hagyományait föl nem adva forduljon időszerű funkcióinak meghatározása felé. A hermeneutikától függetlenül, akár olyan kultúratudományi önértelmezés felé is, amely artikulált formában képes eleget tenni azon jogos igény diszciplináris megvalósításának, hogy kiterjeszthető legyen „az eszmék, a képzőművészetek, a zene, a néprajz, sőt a természettudomány, a technika, a társadalom, a viselkedés és a gondolkodásmód történetére is".[13] Úgy azonban, hogy miközben mindezt – a kultúraközi megértés történő transzfigurációjának horizontjába állítva – konzisztens elméleti alapokra helyezi, ne pusztán valamilyen retrospektív irányultságú, hibrid történeti stúdiumként lépjen be a kultúratudományoktól nagyon is telített diszkurzus terébe.

Jóllehet, az irodalomtudomány hermeneutikai modellje nem afféle javaslattételi-, s kivált nem programadó helye a diszkurzusnak, elképzelhető azonban, hogy megfontolásra ebből a nézetből is kínálkozik három lehetőség egy jövőbeli hungarológia számára. Mindenekelőtt annak az *interkulturális* megértésmódnak a belátásai felől, amely az idegen kultúra tapasztalatát olyan potenciálként értelmezi, amely a sajátba belépve ezzel a sajáttal együtt, közösen képes „megmutatni", milyen is a kulturális világ. A világ kulturális formáinak ugyanis nincs rögzíthető identitása: valamennyi változat csupán egy másikkal való találkozás kölcsönös interpretációs (= megértést „végrehajtó") eseményében képes „valamivé" válni. Ebben az értelemben mondhatta Nietzsche, hogy az önmagával egybeeső, identikus lényeg éppen azért hiányzik, mert „a világ nem ilyen és ilyen: az élő létezők pedig ezért úgy látnák, ahogyan nekik megjelenik. Hanem: a világ áll ilyen élő létezőkből s közülük mindegyiknek van egyfajta kis látószöge, amely felől méri, észleli, látja és nem látja a világot.[14] Ebből következően magának a hungarológia érdeklődésirányainak a változásaiban is elképzelhető egy olyan *interregionális* kérdezésmód, amely elsősorban olyan vizsgálódásoknak jöhet a segítségére, amelyek annak

[12] Vö.: Hartmut Böhme–Klaus R. Scherpe (Hg.): *Literatur und Kulturwissenschaften.* Reinbek bei Hamburg 1996, 8–9.
[13] Szegedy-Maszák *i. m.* 9.
[14] Friedrich Nietzsche: KSA Bd. 12., 249.

plurális megmutatkozásában érdekeltek, milyen arcot mutat horvát, szlovák, osztrák vagy szlovén nézetben a világnak a magyar nyelv „tudáshorizontjából" kifejlő kulturális formája – olyan közvetítésben, amely a nyelvközi megértés aktusát a hagyományozott kulturalitás térségi tudásformáinak teljesítményén keresztül befolyásolja. S végül elképzelhető a kultúratudományi interpretációs eljárások olyan hungarológiai kiterjesztése is, amely a legkülönbözőbb kultúraalkotó tényezők „dinamikus cirkulációjának"[15] elvét olyan *interdiszkurzív* elemzésformák segítségével teszi egy – az eddiginél tudatosabban reflektált – magyarságtudomány artikulált önmegértésének részévé, amelyek a futballmérkőzéstől és a ruházkodástól a koncertteremig, sőt, a közterek, az utcakép mentális szemantikájától a búzagenetikai kutatást vezérlő elképzelésekig egy megosztott, de minden „nyers" és feldolgozott formájában összetartozó kulturális gyakorlat működésére s e működés lehetséges „jelentéseire" irányulnak. Talán így foglalhatná el a hungarológia azt – az egyébként is kifejezetten csak általa betölthető – helyet, ahol valóban a nemzeti *kultúra poétikájának* tudományaként működhetnék.

Hungarológia a „saját" és „idegen" kultúra között (Egy rövid felszólalás helyett...)[1]

MASÁT ANDRÁS

Hungarológia és a Collegium Hungaricumok

A germanisztikában Auslandsgermanistik-nek (is) szokás nevezni a külföldön, azaz egy más ország kulturális kontextusában kifejtett germanisztikai tevékenységet. Ez jól tükrözi azt a szükséges különbségtételt, amely egy vezető nemzeti diszciplína hazai és külföldi feladataiban és azok lehetőségeiben mindenütt a világon kialakult: nálunk is ha csak szervezetileg is tekintjük, a belföldi magyarságtudomány, a magyar civi-

[15] Stephen Greenblatt: Verhandlungen mit Shakespeare. Frankfurt a. M.: Fischer 1993, 17.

[1] Egy rövid felszólalást terveztem a 2000. aug. 22–23-i hungarológai konferencián. A felszólalásra jelentkezők nagy száma miatt akkor visszaléptem, de a szerkesztői kedves invitálásnak eleget téve akkori megjegyzéseimet ezúton közlöm, jóllehet a konferencia óta több olyan cikk jelent meg (Kulcsár Szabó Ernő, Szegedy-Maszák Mihály, Kósa László, Fazekas Tiborc tollából, l. *Tiszatáj* 2000/3, *Európai Utas* 40, 2000/3), amely nagyon sok vonatkozásban már kifejtette az általam elmondandót.

lizációtörténet tradicionálisan és funkcionálisan kialakított *institucionalizált* részterületeken, külön (egyetemi) diszciplínákban fejti ki tevékenységét, míg külföldön az un. hungarológia a magyar nyelv és kultúra egyetemi oktatására épülve egy komplexebb területet kell hogy képviseljen, szükségszerűen (sokszorosan és azonnal) átjárható, inkább horizontálisan, mint vertikálisan egymáshoz kapcsolódó részdiszciplínákat foglalva magába.

Ebből kiindulva szeretném a berlini Collegium Hungaricum kialakulóban lévő tevékenysége kapcsán a külföldi Collegium Hungaricumoknak a hungarológiát érintő lehetőségeire és feladataira felhívni a figyelmet, jóllehet ezen intézetek közül csak a bécsi és a római rendelkezik kellő infrastruktúrával, a berlini, párizsi és a moszkvai jelenleg inkább előkészül a CH-funkciók betöltésére.

Miről van szó? A hungarológia értelmezésemben tehát komplex tevékenységet jelent, ami a gyakorlatban a nyelvoktatás és irodalomoktatás központi feladatából kiindulva a magyar kultúra, azaz a művészetek, a szellemi élet, a tudomány, mentalitás és művelődéstörténet stb. bemutatását is jelenti. A CH mindezen funkciókat ellátja, bár látszólag a másik irányból: elsődleges feladata a magyar kultúra és a tudomány külföldi, esetünkben németországi szélesebb képviselete, bemutatása, az országkép közvetítése és ebben a komplex tevékenységben kap helyet a hungarológia hagyományos értelemben szűkebbnek vélt területe. Eltekintve most az eltérő feladatoktól, infrastrukturális, gazdasági és egyéb mechanizmusoktól, a CH-k tevékenységében is megjelennek tehát azok az elvi kérdések, melyeket tovább kellene gondolni, éppen azokból a komplex feladatokból kiindulva, mely mind a hungarológia, mind pedig a CH, mint külföldön működő magyar kulturális intézet előtt állnak. Előbbi elsősorban tudományos keretben, utóbbi pedig elsősorban gyakorlati síkon vesz részt egy alább részletezendő kulturális dialógusban. A berlini Collegium Hungaricum például ebben az akadémiai félévben a Humboldt Egyetem hungarológus diákjai számára tartott egyetemi előadások közül hetente 3x2 órának ad helyet, ezzel is közelebb hozva a két intézményt, annak „közönségét" egymáshoz. Ugyanezt a célt szolgálják/szolgálták a Hamburgi és Humboldt Egyetemmel együtt megszervezett történelmi és kultúra- ill. gazdaságtörténeti, szociológiai közös előadássorozatok, melyeken számos „külső" érdeklődő jelent meg. Az alapvető kihívást éppen ez a közös kultúra-közvetítő szerep jelenti: mit és hogyan kellene közvetíteni?

Kultúraközvetítés és a dialógus

Abból indulunk ki, hogy a külföldi, recepcióelméleti megközelítésben „befogadó" – ország bizonyos klisékre, kulturális sztereotípiákra épülő elvárási horizonttal rendelkezik, amikor nemzeti kultúránkkal dialógusba kerül. A „befogadó" és az „átadó" kultúra persze távolról sem egységes. Ez a gyakorlatban pl. Németországban számos más szociokulturális kód mellett különösen a regionális kódok szintjén érhető tetten: könnyen belátható, ill. ugyanolyan könnyen tapasztalható is, hogy a volt NDK közönségének más a magyarokkal kapcsolatos kulturális emlékezete, mint például a Stuttgart környékén élő „sváboknak" vagy pedig a wuppertali kulturális fórum, a „magyar hetek" közönségének. Mégis, érdekes módon éppen a találkozások pillanatában először mind a saját, mind pedig az idegen viszonylagosan homogén kultúraként, azaz *elsősorban* mint „német" (és nem bajor) ill. mint „magyar" (és nem budapesti) kerül egymással egy sajátos, dinamikus kapcsolatba, és csak ezt követően differenciálódik a folyamat. Ebben az interaktusban a „saját" és az „idegen" kategóriái egy közös folyamatban alakulnak ki: mindegyik a „jellemző", a sajátjától eltérő vagy éppen a hasonló, paralel vonásokat, jelenségeket akarja a másikban észrevenni. Mint ahogy az irodalmi recepcióban is a befogadó az értelmezés során sorra félreért, ill. saját elvárásai, tradicionális befogadó stratégiája, nemzeti kánonok talaján besorol, összehasonlít, kiszűr, „félrehall", ugyanígy beszélhetünk a kulturális közvetítések, „cserefolyamatok" során egy olyan dinamikus dialógusról, melynek előfeltételei, preszuppozíciói vannak, de állandóan alakul, saját magát formálja. Ezzel már kimondtuk, hogy egyrészt nemzeti identitásunk mindig a befogadó országgal való dialógusban alakul ki, azaz más lesz, mint – mondjuk – belföldi környezetben, teljes mértékben egyetértve Kulcsár Szabó Ernővel, amennyiben „[...] minden kultúra csak dialogikus helyzetben és mindig valamely másikhoz képest mutathat fel identitásjegyeket[...]"[2]. A befogadó, esetünkben a német kultúra is másképpen fog megnyilvánulni irányunkban, mint például a portugál kultúra vonatkozásában. Másrészt pedig azt tételezzük, hogy ebben a folyamatban az idegen és saját/nemzeti kicserélhető kategóriák abban az értelemben, hogy idegenné válik a saját, azaz el kell idegeníteni, idegen szemmel kell néznünk, hogy eredményesen közvetíthessü(n)k. (Nyelv vonatkozásában

[2] Kulcsár Szabó Ernő: A nemzeti kultúra – mint változékony üzenetek metaforája avagy emlékműve-e önmagának a 'hungarológia'? in: *Tiszatáj* 2000/3, itt idézve a kézirat alapján.

lásd pl. a fordítás komplex területét). És ugyanígy: az idegen pedig sajátunkká (is) lesz, abban az értelemben, hogy a német (regionális, és számtalan egyéb) szociokulturális kódból, preszuppozícióból mint kvázisajátból kell kiindulnunk ahhoz, hogy „elidegenített" saját kultúránkat eredményesen közvetíthessük.

Ebben a folyamatban azonban nem egyenrangú komponensek vesznek részt. Bizonyos határig bár, de mégiscsak elsősorban a befogadó ország tradíció- és befogadási feltételrendszere dominál és határozza meg a dialógus irányát, folyamatát, lehetőségeit. Ez a nyelv vonatkozásában ismét azonnal belátható, de számos egyéb vonatkozásban is érvényes, különösképpen ha olyan – szándékos – kultúraközvetítésről van szó, ahol célországról és célnyelvről stb. beszélhetünk. Különös aktualitást kap ez a megállapítás Németországban az elmúlt hónap kultúrpolitikai cikkeiben, megjegyzéseiben. Nagyon komoly belpolitikai vita alakult ki ugyanis az un. „Leitkultur" fogalmával kapcsolatban. Ezt a fogalmat, ill. kifejezést egy Németországban élő szíriai származású professzor vetette fel elsőnek, és nagyon leegyszerűsítve egyfajta igazodást fogalmaz meg, egyfajta orientálódást kér a bevándorlóktól a befogadó ország kultúrájának irányába. Ez a vita azért válhatott jelentős parlamenti felszólalások középpontjává, mert a „bevándorló ország" fogalma mellett a korábban meghirdetett „multikulturális" irány is kétségessé válik, ha a „vezető kultúra" fogalma eleve egyfajta hierarchiát sugall. A kifejezést végül is „leitende Kultur in Deutschland" –fordulatra finomították, amit magyarul hevenyészett fordításban úgy adhatnánk vissza, hogy az „irányító kultúra" kifejezés „a Németországban irányadó kultúra" fordulatra finomodott, de a problémát jól jelzi, hogy a vita távolról sem jutott nyugvópontra. A mi szempontunkból az az érdekes, hogy Németországban mint elsődleges bevándorló-országban expressis verbis megfogalmazódott a befogadó kultúra irányába kívánatos értékorientálódás igénye. Itt persze elsősorban a vallásos alapú (iszlám) kultúrák világi és európai (azaz lényegében az európai felvilágosodásban gyökerező) jog- és egyéb rendszerhez való igazodásról van szó, tehát a kultúra politikai-értékrendi felfogásáról. A kérdés valamelyest is szakszerű megvitatása nem fér bele e rövidnek tervezett hozzászólásba, és végképp nem a hungarológia feladatainak megtárgyalásába, de kézzelfoghatóan és aktuálisan jelez valamit azokból a premisszákból, amelyekkel kimondva- kimondatlanul a kultúraközvetítés során szükségképp találkozunk, még ha nemzeti kultúránk az európai kultúrkörbe tartozik is, azaz közelinek tekinthető.

A korábban említett komplex feladatok elvégzése véleményem szerint szükségessé teszi a hungarológiának az un. kultúratudományok, Kulturwissenschaften, Cultural Studies jelezte irányba teendő tudatos és intézményesített (gyorsított ütemű) orientálódását. Tudván tudva, hogy pl. Németországban a „Kulturwissenschaften"-nek nevezett elképzelések mögött a 70-es években hol tudománylogikai szempontból tarthatatlan, hol idealisztikus, hol dilettáns megközelítések rejtőztek, egy ilyen céltudatos fordulat – vagy inkább a már beindult folyamat intenzívebbé tétele – mégis elkerülhetetlennek tűnik, hiszen ma már az újabb kultúratudományi irányzatok, mint pl. a Bourdieu-i szociológia, vagy a New Historicism teljesítménye a nemzetközi gyakorlatban összehasonlíthatatlanul meggyőzőbb képet mutat akkor/úgy is, ha például az említett kultúraelméleti irányzatok tudatosan (vagy inkább látszólag?) lemondanak zárt elméletek meghirdetéséről és gyakran – a posztmodern kultúrafelfogás eredményeképpen – módszerükben gyakran egyfajta „principled opportunism"[3] nyomait mutatják.

Ha az előbb azt hangsúlyoztuk, hogy a nyelv(észet) és irodalom(tudomány) felől elindulva (l. tradíciók) a kultúraközvetítés elméleti és gyakorlati kérdéseivel új keretekben kell számot vetnünk, akkor éppen a kultúratudományok kapcsán felmerül természetesen a kultúra meghatározhatóságának a kérdése, jóllehet a kultúratudomány nem a „kultúra tudománya". Az angol nyelvterületen már 1952-ben is 164 definíciót tudtak összegyűjteni,[4] és ez éppen arra utal, milyen összetett folyamatról van szó. Már Weber óta tudjuk, hogy a kultúra fogalma és lehetséges definíciója helyzettől, szemszögtől stb. függően változik.[5] Amennyiben elfo-

[3] L. a még 1957-ből származó javaslatot az amerikai tanulmányok számára: Henry Nath Smith: Can American Studies Develop a Method? In: *American Quarterly* 9 (1957), 197–208; későbbi kiadás: J. J. Kwiat és Mary C. Turpie (szerk.): *Studies in American Studies*, Minneapolis 1960.

[4] Alfred Louis Kroeber és Clyde Kluckholm: *Culture. A Critical Review of Concepts and Definitions.* Cambridge/Mass. 1952.

[5] „Ein System der Kulturwissenschaften auch nur in dem Sinne einer definitiven, objektiv gültigen, systematisierenden Fixierung der Fragen und Gebiete, von denen sie zu handeln berufen sein sollen, wäre ein Unsinn in sich: stets kann bei einem solchen Versuch nur eine Aneinanderreihung von mehreren, spezifisch besonderten, untereinander vielfach heterogenen und disparaten Gesichtspunkten herauskommen, unter denen die Wirklichkeit für uns jeweils 'Kultur', d.h. in ihrer Eigenart bedeutungsvoll war oder ist. "Max Weber: Die 'Objektivität' sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis, in: Weber: *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre.* Hg. V. Johannes Winckelmann. 7. Auflage Tübingen, 1988. p. 184f.

gadjuk a kultúrának azt a szemiotikai alapú megközelítését, amely értelmében a kultúra: jelölő (Signifikant), és a szociális, a kollektív értelem és jelentés előállítását jelöli, akkor a kultúratudomány feladatát – anélkül, hogy erre a fontos kérdésre akárcsak megközelítő választ adhatnék a jelen keretek között – jelzésszerűen felvillantva abban látom, hogy ezeket a folyamatokat elemzi. (Klaus P. Hansen egy kollektíva megtervezetlen, látszólag céltalan tevékenységeinek vizsgálatát tekinti a kultúratudomány feladatának[6]) „A kultúra az a perspektíva, amely a világot a kontingencia állapotában jelenteti meg" – mondja Konersmann a *Kultúra mint metafora* című cikkében,[7] amely cím eleve utal az előbb jelzett jelölt – jelölő viszonyra. A kultúrát nyomkutatásnak is nevezi Konersmann, utalva a további kötődésekre, a „csere"-események nyomon követésére, mely egyértelműen a multidiszciplinaritás irányába is mutat. Ezen nemcsak az egyes tudományok szisztematikus és átgondolt bevonását értem, hanem – főleg – a *komparatisztika, az összehasonlító szempont* erősebb érvényesülését. Éppen a bevezető gondolatok jegyében rendkívül fontossá vált, hogy a hungarológia művelése egyrészt a „befogadó" ország adott tudományterületeivel közösen történjen, másrészt nemcsak a szűkebben vett filológia (nyelv- és irodalomtudomány) keretein belül kerüljön erre sor. A kollektív értelmet és jelentést létrehozó folyamatokat *komparatív* szempontból is kell és lehet analizálni; csak az ilyen irányú és alapú önmegértés és a mások megértése, a nemzeti identitás(ok) folyamatainak ilyen szempontú vizsgálata garantálhatja, hogy a jelenleg folyó európai kulturális újraegyesülésben adekvát szerepet játszhassunk.

Számos más, kisebb és nagyobb kihívást kellene itt még megemlíteni, de helyette inkább hangsúlyozzunk egy szempontot. Tudjuk, hogy az univerzum már régen nem írható le úgy, mint ahogy pl. Alexander von Humboldt, az országismeret egyik megalapítója annak idején még elképzelte. Fő műve: *Kosmos. Entwurf einer physischen Weltbeschreibung* (1845), mely az európai művelt polgárság számára a 19. században a Biblia után állítólag a legolvasottabb könyv volt, a világ felfedezhetőségét és

[6] „[...]die ungeplanten, ohne Absicht und leitende Rationalität entstehenden und scheinbar ziellosen Aktivitäten eines Kollektivs[...]"Klaus P. Hansen: *Kultur und Kulturwissenschaften*. Francke Verlag Tübingen und Basel. 1995. p. 41.

[7] „Kultur ist jene Perspektive, die die Welt im Zustand der Kontingenz erscheinen läßt". Ralf Konersmann: Kultur als Metapher. in: uő (szerk.): *Kulturphilosophie*. Leipzig 1996. p. 350.

leírhatóságát sugallja. Ahogy azonban ez a kozmosz a leírás által megragadható összefüggéseiben már nem létezik[8] és ahogy az írásbeli kultúra a képiség, a szimbólumok felé fordul át, ahogy a humán tudományokat a média forradalma a kultúratudományok felé indítják, ahogy a korábbi „országismeret" például mindinkább komplex kulturális stúdiumokat jelent, úgy kívánatos, hogy a hungarológia lépést tartva ezzel a fejlődéssel, bátrabban nyissa meg a szűkebben értelmezett filológia határait egy szélesebb, többdimenziójú, az új médiumok meghatározta, képi, ikonografikus szemlélet felé (is). A vizuális jelölő rendszerek fokozottabb bevonása az „idegen" és „saját" dinamikus dialógusában új kommunikációs pályákra irányíthatja a figyelmet.

Összefoglalás helyett:

Már régóta tudjuk, hogy a „hungarológia = nyelv és irodalomtanítás + országismeret" képlet nem tud megfelelni a nemzetközi elvárásoknak. Véleményem szerint a komplexebb, kulturális stúdiumok irányába tett lépések számunkra számos olyan komparatisztikai alapú nemzetközi projekt beindítására kínálnak lehetőséget, melyekben a hungarológia itthoni és külföldi művelői és a befogadó nemzeti tudományok képviselői együttesen vehetnek részt (l. pl. Cross National Studies). Nem azért, mert a nemzeti/kulturális identitások vizsgálatára Brüsszel az Európai Unióban komoly pénzeket ad, hanem azért, mert ez segítene hozzá a nemzeti tudatformák komplexebb megértéséhez. Ehhez viszont a jelenleginél nagyobb fokú koordináltságra van szükség, nemcsak a minisztériumok (OM és NKÖM), nemcsak a kompetens filológiai szervezetek között, nemcsak a CH-k és a hungarológiai tanszékek között, hanem a *felsőfokú oktatási struktúrákban* is. Arra gondolok, hogy például a modern filológiai tanszékek, melyek itthon nagyon sok esetben hasonló helyzetben vannak, mint a hungarológiai tanszékek külföldön, megoszthatnák problémáikat és tapasztalataikat utóbbiakkal és viszont; hasznos lenne, ha a külföldi hungarológiai intézetek és az itthoni magyarságismereti tanszékek, intézmények is nagyobb átjárhatóságot mutatnának egymás felé mind a kutatási projektek, mind pedig az intézményi struktúrák vonatkozásában; kívánatos lenne a magyarságtudomány és a modern filológia szorosabb kapcsolata például a doktorképzés területén és sorolhatnánk

[8] L. pl. Bernd Henningsen és Stephan Michael Schröder (szerk.): Vom Ende der Humboldt-Kosmen. Baden-Baden 1997.

még a kívánalmakat, szükségszerű és lehetséges lépéseket, jámbor óhajokat. Egészében véve meg vagyok arról győződve, hogy a hungarológia továbblépésének perspektívái, dilemmái lényegében a nemzeti („humán") tudományosság alapvető lehetőségeit és feladatait tükrözik, és ha sikerül közösen a hungarológia számára egy adekvát, komplex stratégiát a jövőre nézve kidolgozni, vagy legalábbis az alapvető irányokat kitűzni, akkor az valószínűleg meghatározó lesz a következő évtized(ek?) tudomány- és kultúrpolitikájának kialakításában is. Ezért érdemes közösen gondolkodni, ezért érdemes többek között a Collegium Hungaricumok és a hungarológia kapcsolatára figyelni és ezért érdemes minden érintett intézménynek együttesen munkálkodni a korszerű és hatékony hungarológia kiépítésén. Babits Mihály írja 1917-ben a Nyugatban a magyar irodalomról: „Múltjában sok nehéz küzdelem, jelenében megedzett erők, jövőjében végtelen kilátások!" Vonatkoztatható ez a hungarológiára is?

Az országismeret szerepe a magyar mint idegen nyelv oktatásában

MATICSÁK SÁNDOR

1. Az országismeret szerepe a magyar mint idegen nyelv tanításában az elmúlt egy-másfél évtizedben – a térségben végbement társadalmi-politikai változásokkal összefüggésben – megváltozott. A korábbi viszonylagos elszigeteltség megszűntével a magyar „holt nyelvből" „élő nyelvvé vált", a magyarul tanulók előbb-utóbb eljutnak hazánkba, illetve tekintélyes részük huzamosabb ideig Magyarországon él. Ezzel párhuzamosan a nyelvtanulók körében jelentős átrétegződés is végbement: a korábbi filológus (nyelvész) réteg vezető szerepe megszűnt, sok közgazdász, üzletember, diplomata stb. is a magyartanulás rögös útjára lép, új kihívásokra kényszerítve grammatikaközpontú oktatási struktúránkat.

Vajon hogyan képesek a nyelvkönyvek ezeket a változásokat követni? Hogyan tükröződik a nyelvkönyvekben országunk képe? Milyen a *jó* országismeret? Az utóbbi években számos tanulmány látott napvilágot a nyelvkönyvek kommunikativitásának megváltozásáról, illetve az ország-

ismeret szerepének átértékelődéséről.[1] Ehelyütt ezek közül Holger Fischer összefoglaló tanulmányának eredményeit szeretném bemutatni.[2] A külföldiként objektív rálátással rendelkező Fischer tanulmányában 14 magyar nyelvkönyv (1958-tól 1995-ig) országismereti vonatkozásait vizsgálja. Végkövetkeztetése cseppet sem hízelgő: a hatvanas-hetvenes évek nyelvkönyvei ideológiailag átitatott, elavult országképet közvetítenek; a nyolcvanas évek kiadványai, illetve az utóbbi évtized néhány műve „problémamentes senkiföldjén zajlik", csekély országismereti tartalommal. Fischer csak néhány, a kilencvenes évek közepén készült könyvvel van megelégedve, ezek „sokszínű, differenciált képet festenek a magyar mindennapokról". Összességében egy dologgal elégedett maradéktalanul: „egyik könyv sem propagálja az idegenforgalom Magyarország-képét, a pusztával, a Balatonnal, a paprikával és a gulyással. És ez bizony nem kevés!" (140–141. old.).

Fischer tanulmányában megkísérli az országismeret-átadást definiálni: „Az országismereti tartalmakat kétféle módon lehet közvetíteni a diákoknak: vagy a nyelvoktatás integrált részeként, azaz úgy, hogy a nyelvkönyvek szövegeit lényegesen erősebb országismereti irányultsággal szerkesztik, vagy pedig önálló oktatási tömbként, leválasztva, a nyelvoktatás mellett. Azt gondolom, hogy a kétféle megoldás a fenti kizárólagossággal hibás, értelmesebb lenne a kétféle forma keveréke." (130. old.).

Ez a megközelítés az utóbbi évtizedben megjelent nyelvkönyvek többségében tükröződik is: a korábbi sematikus országismereti kép, a „pusztaromantika", a népdalok közreadása, a zsúpfedeles házak rajza remélhetőleg egyszer s mindenkorra a múlté, s helyét végérvényesen átveszi a gyakorlati országismeret. Míg a régebbi könyvekben általában az olvasmá-

[1] A teljesség igénye nélkül: Das Ungarnbild in Deutschland und das Deutschlandbild in Ungarn. Materialen des wissenschaftlichen Symposiums am 26. und 27. Mai 1995 in Hamburg. (Szerk. H. Fischer.) München, 1996; Fischer, Holger: Magyarország-kép Németországban. Megközelítések és kutatási eredmények. Hungarológia 1(1999)/1–2: 213–226; Miklós Magdaléna: A magyar nyelvkönyvek magyarságképe. Hungarológiai évkönyv 1. (Főszerk. Szűcs T.). Pécs, 2000: 72–84; Nádor Orsolya: Magyarország és a magyarok – a nyelvkönyvekben. Ötödik Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia tanulmánykötete. (Szerk. Lengyel Zs.–Navracsics J.) Veszprém, 1995: 115–117; Pál Erika: A magyar imázs a magyar nyelvkönyvekben. Hungarológiai évkönyv 1. (Főszerk. Szűcs T.) Pécs, 2000: 149–164; Szabolcs Ottó: Külföldi tankönyvek magyarságképe. Budapest, 1990.

[2] Fischer, Holger: Puszta és Balaton, paprika és gulyás. A magyar nyelvkönyvek országismereti Magyarország képe. Hungarologische Beiträge 6. (Szerk. Keresztes L.–Maticsák S.) Jyväskylä 1996: 129–149.

nyok végén szerepelt egy „országismereti blokk", képekkel, közmondásokkal, dalokkal, addig a mai nyelvkönyvek elsősorban a mindennapi életvitelünket bemutató szövegeket helyezik előtérbe. A nyelvkönyvírók fontosnak tartják, hogy a diák a ragozások elsajátítása mellett idejekorán országismereti alapinformációkhoz jusson, hazánkba érkezve képes legyen telefonálni, (tömegközlekedési eszközön) utazni és tájékozódni, vásárolni, étteremben rendelni és kiigazodni a borravalóadás rejtélyes világában, információt kérni (hazánkban jellegzetes és a külföldiek számára néha meghökkentő az idegenek segítése: a külföldihez általában tegező formában fordulunk, viszont a lehető legbonyolultabban megalkotott mondatokat hangosan közöljük, felesleges gesztusok kíséretében). E gyakorlati országismeret átadásában példa értékű Silló Ágnes könyve (Szituációk, 1995), amely – ahol lehet – különféle térképeket, belépőjegyeket és egyéb szemléltető eszközöket is bemutat, felkészítve ezáltal a majdan hazánkba érkező külföldit a kultúrkülönbség minél zökkenőmentesebb elviselésére.

Ugyancsak fontos változás, hogy a mai nyelvkönyvek szereplői „húsvér emberek", akiknek van foglalkozása, neme, kora stb. Míg korábban sok nyelvkönyv csak elvétve érintette a tegezés és/vagy magázás magyarok számára is bonyolult rendszerét, átsiklott a megszólítások szövevényes világa fölött (ebből adódóan a külföldiek számos kínos szituációt éltek át Magyarországon), addig a mai könyvek igyekeznek ezt a nyelvi jelenséget is többé-kevésbé részletesen bemutatni.

Az országismeret másik, hagyományos szintje az egyes városok, tájegységek, nevezetességek bemutatása. Ez minden nyelvkönyvben jelen van (nyilvánvalóan a kezdőtől a haladó szint felé haladva szerepe egyre nő), jellemzője a sablonosság, a fantáziahiány, az útikönyv és a nyelvkönyv szerepének időleges felcserélése. (Mennyivel jobb lenne az obligát helyek bemutatása helyett/mellett például a falusi turizmusról vagy a gyógyvizeinkről olvasni...) Örömteli változás a CD-ROM-ok megjelenése a magyar nyelvoktatásban is: a Magyar mozaik III., a haladóknak szóló multimédiás anyag bőségesen tartalmaz igényes országismereti információkat és képeket. Itt kell szólnom az autentikus anyagok (filmrészletek, irodalmi szemelvények) felhasználásáról is, ezek nagymértékben segíthetik a nyelvoktatást. Jó lenne, ha a hagyományos nyelvkönyvek mellett a lektorok rendszerezett hang- és képanyagokhoz is hozzájutnának; fontos lenne a Szentpétery József szerkesztésében megjelent Encyclopaedia Humana Hungarica CD-sorozat, illetve a Pannon Enciklopédia CD-változatának eljuttatása a külhoni oktató- és kutatóhelyekre.

2. Megítélésem szerint a külföldiek magyartanítása (és azon belül a korszerű országismereti információk átadása) az országkép (avagy a mai divatos kifejezéssel élve az országimázs) alakításának fontos eszköze lehet, illetve lehetne. Amennyire látom, az országimázs formálása jelenleg elsősorban az országhatáron *belüli* képalakításra irányul (a magyarok jellemző tulajdonságainak meghatározását feladatául tűző közvélemény-kutatás, a magyaros vendégszeretetet magyaroknak sugalló óriásplakátok kihelyezése, a különféle folyóiratok és propagandaanyagok hazai terjesztése), ám a külföldi (illetve külföldieknek szóló) propagandánk érdekében viszonylag csekély mérvű előrehaladást érzékelek.

Azt hiszem, országunk hírnevének öregbítése – meglehet, persze, hogy csak a szakmai elfogultság mondatja ezt velem – nem csekély részben a magyartanításnak köszönhető. Külföldön Magyarországról a sztereotípiákon kívül, sajnos, elég keveset tudnak. Ismerik Puskás Öcsit és Egerszegit, ismerik a szalámit és a tokajit, ismerik Rubik Ernőt és Eötvös Lorándot, ismerik Bartókot és Kodályt, Szabó Istvánt és Zsigmond Vilmost – a sort még hosszan folytathatnánk, de mindez nem haladja meg a felületes tudásszintet. S nem is haladhatja meg, mert a külhoni lexikonokban több nem is kaphat helyet, s míg nem készülnek világnyelveken a magyarok életét és munkásságát bemutató kézikönyvek,[3] addig ez a helyzet – bármennyire is szeretnénk – nem fog gyökeresen megváltozni.[4] Megfontolandó lenne a *Szavak, jelek, szokások. A nemzetközi kommunikáció könyve* c. kiadvány – amely tizenhat ország és az arab államok érintkezési szokásait mutatja be – mintájára elkészíteni a külföldiek ma-

[3] A magyarul tanuló, hosszabb ideje Magyarországon élő ismerőseim körében rendkívül nagy sikere van Bart István úttörő jellegű művének, a *Hungary and the Hungarians. The Keywords. A Concise Dictioanary of Facts, Beliefs, Customs, Usage and Myths* c. kulturális szótárnak, amely lexikonszerű formában, több mint ezer szócikkben mutatja be „fontos fogalmainkat". A fő témák (földrajz, történelem, zene, társadalom és politika, irodalom és művészetek, vallás és hiedelmek, öltözködés, ünnepek, sport) mellett a szótár egyfajta korrajzot is ad az elmúlt évtizedek (részben eltűnőfélben lévő) magyar világáról. Olyan szavak árasztják ezt a hangulatot, mint pl. *bisztró, disznóölés, fröccs, gang, kisvendéglő, koloniál bútor, lacikonyha, lengyel piac, talponálló, Trabant, Zsiguli, zsíroskenyér* stb. Gazdag csoportot alkot a mindennapi érintkezés szavainak kategóriája: a külföldi képet kaphat a szinte megtanulhatatlan megszólítási és köszönési rendszerünkről is (*asszonyom, kisasszony, kedves uram,* sőt*: úrhölgy, nagyságos asszony és kegyelmes úr, kezét csókolom* stb.).

[4] E témáról lásd Voigt Vilmos tanulmányát a *Hungarológia* jelen számában.

gyarországi kommunikációját segítő, kontrasztív elveken alapuló munkát is. (Még egy fontos mozzanatra szeretnék utalni: ahogy Nyirkos István konferenciaelőadásában is elhangzott, a külföld nem sokkötetes, évtizedek alatt elkészülő kiadványsorozatot vár tőlünk, hanem rövid, a mai kor igényeihez igazodó műveket.) Néhány éve készült egy hasonló interjúkötet, talán érdemes lenne ennek is elkészíteni a folytatását.[5]

Azok közül, akiknek alapos képük van Magyarországról, sokan a magyar nyelv elsajátítása révén szerezték tudásukat. Manapság nemcsak a filológusok tanulnak magyarul, hanem a véleményformálásban alapvető szerepet betöltő csúcsdiplomaták és üzletemberek is, s ugyancsak meghatározó szerepe van/lehet egy-egy ország magyarságképének alakításában azoknak a tudósoknak, akik hazánk, illetve térségünk történelmével, gazdaságával stb. foglalkoznak, szintén magas szintű nyelvismeret birtokában.

A nyelvkönyvek – és a tanfolyamokat ajánló prospektusok, újságok és egyéb szóróanyagok – a világ számos országába eljutnak, komoly „országkép-reklámot" biztosítva ezáltal. Örülnék annak, ha a tekintélyes költségvetéssel rendelkező országimázs központban belátnák, hogy a magyarnyelv-oktatás számos lehetőséget rejt magában – számukra is, számunkra is.

A hungarológia jelene és múltja Kijevből nézve

IVAN MEGELA

Tisztelt kollégák! Nagyon fontosnak tartom a nyár végén hagyományosan megrendezett vendégoktatói konferenciákat, amelyeken eszmecseréket folytathatunk a hungarológia aktuális kérdéseiről, körvonalazhatjuk az előttünk álló feladatokat, szólhatunk a jövőt illető terveinkről.

Szóba került a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság és a Nemzetközi Hungarológiai Központ anyagi okokból történő összevonása. Anélkül, hogy túlságosan belemélyednék a kérdés elemzésébe, az a véleményem, hogy egy ilyen lépés elhibázott lenne, még akkor is, ha a két intézmény közös ügyet szolgál, ugyanis ezt teljesen más síkokon teszik, s ezeket nivellálni nem lehet anélkül, hogy kárt ne okoznánk vele magának az

[5] Do you speak magyarul? Külföldiek Magyarországon. Foreigners in Hungary. (Szerk. R. Székely J.) Budapest, 1996.

ügynek. Ez a vitafórum, mindenesetre alkalmas arra, hogy az ezen a téren rejtőző feszültségek felszínre kerüljenek és feloldhatók legyenek.

Én a hungarológiát úgy értelmezem, mint a Magyarországról és a világ magyarságáról felhalmozott ismeretek rendszerét a maga teljességében és mint geopolitikai realitást fogom föl. A hungarológia komplex fogalom. Egyszerre kereteibe tartozik a táj, a földrajz, a természeti környezet, az ember és a nép. Ezek a felsorolt összetevők azonban nem a maguk önállóságában, elkülönülten, hanem mint a magyarságra vonatkozó egyetemes egésznek elemei jönnek számításba.

Olyan egységről van szó, amelyben Magyarország és a magyarság szinkronikusan és diakronikusan nyilvánul meg és értelmezi önmagát az alábbi központi fogalmak körül: magyarság mint etnosz; Magyarország, mint természeti, ökológiai környezet; magyar nyelv; Magyarország mint állam és társadalom; a magyarság anyagi és szellemi kultúrája; a vallás; bölcselet, művészet, oktatás, tudomány, jog, értékrend, hadsereg Magyarországon; az ország nemzetközi kapcsolatai; a magyar ember, mint típus, a magyar mentalitás; a magyar sors kérdései, az ország történetének tanulságai, a magyar nép történelmi küldetése stb.

A hungarológia tehát minden ezzel kapcsolatos ismeretet magába foglal, s ez ismeretek egységes rendszereként határozza meg magát.

A terület továbbfejlődése túlnyomórészt magukon a magyarokon múlik, hiszen a hungarológia elsősorban az anyaországon belül és a külföldön élő és tevékenykedő magyarok ügye.

Ha tudjuk, hogy mit tartunk fontosnak, mit akarunk magunkról bemutatni a világnak, miről akarjuk meggyőzni az idegeneket, mit tartunk kultúránk legszebb kincseinek, ha megtaláltuk helyünket a globalizált világgazdaságban, akkor azt is tudjuk, hogyan és mit kell erről elmondani a külföldieknek.

Természetesen nagyon fontos, hogy mit gondolnak a magyarokról a nagyvilágban. De a külföldnek mutatott kép nem sokat ér, ha eközben az állampolgárok nem tesznek szert arra a tapasztalatra, hogy a civilizált országok közösségéhez tartoznak, hogy erőfeszítéseik eredménnyel járnak.

A megnyílt, szabad világ kíméletlen versenyt diktál (és ez nemcsak a fejlett tőkés országok vonatkozásában van így), amit jól mutat Lengyelország példája is. Közép-Európa szomszédos országaiban most nem annyira Magyarország szolgál beszédtémául, hanem a lengyelek. Az ő eredményeiket állítják most elénk példaként, és nemcsak a gazdasági életben elért eredményekről van szó! Az ország egészéről vonzó kép alakult ki az utóbbi időben. A lengyelek nyelvük és kultúrájuk terjesztésé-

ben is igen eredményesek. Lehet, hogy szubjektív vagyok, de tőlünk, Ukrajnából nézve így fest a helyzet.

A 80-as években még Magyarországnak volt olyan tekintélye, mint amilyen most Lengyelországnak van. A magyar áruk voltak a keresettebbek, a magyar szónak presztízse volt. Mostanában, nagy sajnálatunkra, ez nem így van.

Hogyan lehetséges, például, hogy olyan nagy népességű szomszéd országnak, mint amilyen Ukrajna, a fővárosában nincs felsőoktatási intézményben hungarológiai oktatás? A kijevi főiskolákon, egyetemeken számos keleti nyelvet tanítanak, a magyar nyelv oktatásának pedig nincs helye. Annak ellenére nincs, hogy nyilvánvaló érdeklődés van a magyar iránt. Amikor látom, hogy más népek hogyan támogatják saját nyelvük és kultúrájuk terjesztését nálunk, csak csóválni tudom a fejemet.

Mielőtt Bécsben tanítottam volna, a kijevi színművészeti főiskolán dolgoztam, és tanúja voltam annak, hogy a beregszászi színház megalakítása érdekében két magyar tanfolyam is indult. A tanfolyamokon tehetséges kárpátaljai diákok vettek részt, akikből jó színészek lettek, ma is jó nevük van, nemcsak Ukrajnában, de Magyarországon és a környező országokban is. Jó hírét költötték a magyar nemzetnek. Aktív részt vettek a kijevi magyarok kulturális szövetségének életében is. Vasárnapi iskolát is szerveztek nálunk magyar ajkú gyermekek részére. Ezt később magyar nyelvtanfolyammá fejlesztették. A kulturális szövetség most is sokat tesz a hagyomány megőrzése érdekében. Sajnos azonban ez az aktivitás meglehetősen szűk körre korlátozódik és elszigetelt.

A nagy országok megengedhetik maguknak, hogy a világpolitika alkotóiként vagy kereskedelmi és gazdasági területen jelenjenek meg elsősorban. De ezek között is vannak olyanok, mint például az osztrákok és a franciák, akik saját kultúrájuk terjesztésére is igen nagy gondot fordítanak.

A magyaroknak is ezt a példát kellene követniük. Ahol nyelvoktatás van, ott már megnyílik a lehetőség a hungarológia művelésére is. Biztosítani kell ehhez a megfelelő anyagi bázist, és a munka megfelelő színvonalát.

Fájdalmas kérdés a hungarológiai vonatkozású könyvek idegen nyelvű kiadása. Itt a magyarországi szponzorok hozzájárulása nélkül a helyzet reménytelennek tűnik. Hadd említsek egy személyes példát. Nagydoktori dolgozatomnak a kézirata elveszett. A PEN CLUB munkatársai három éve keresik a munkát, hogy teljesíthessék ígéretüket és megjelentessék a disszertációt a Filológiai Füzetek sorozatban.

Különösen azoknak a kutatóknak a helyzete nehéz, akik közé én is tartozom, akik nem valamely kutatóintézet, valamely tudományos műhely keretében végzik a munkájukat, s akik – ilyenek hiányában – nem kapcsolódhatnak be valamilyen magyart tanító egyetemi tanszék munkájába sem.

A hungarológiának, hogy a magyarság megtarsa megérdemelt helyét az egységes európai kulturális közösségben, szívósan kell dolgoznia, sőt, új formákat kell keresnie a többi kultúrákkal folytatandó termékeny párbeszéd megteremtése érdekében. Annál inkább, mert a magyarság kulturális jelenléte folytonosságának biztosítása terén a hungarológiának a jövőben is igen fontos szerep fog jutni.

Megjegyzések a hungarológiáról Bukarestből

MOLNÁR SZABOLCS

A konferencia megerősít abban a tudatban, hogy jól értelmeztük a magyarságtudomány mibenlétét és feladatkörét, amikor ezelőtt tíz évvel létrehoztuk a Hungarológiai Tanszéket a Bukaresti Tudományegyetemen. Bár vizsgálódási körének meghatározása számos kérdést vetett fel, a stúdiumot körülhatároló fogalmak szilárdsága is vitatott, a hungarológiát mint tudományos és morális feladatrendszert értelmezve áthidalhatónak véltem az attribútumok állandóságának viszonylagosságát, és nyelvünk, kultúránk, ezredéves civilizációnk kutatásának szükségességét és idegenben való oktatásának elkötelezettségét tartottam alapkérdésnek. Ugyanakkor kutatómunkánknak fel kellett ölelnie a romániai magyar nemzetiségi művelődés tárgykörét, a kétnyelvűség kérdését, a Kárpátoktól délre eső román területen élő magyar diaszpóra történetét, más kultúrákkal való szembesülésének eredményeit. E szakterület tág – de nem határtalan – értelmezésének eredményét bizonyítja a szakdolgozatok és a magiszteri disszertációk témáinak széles skálája a mariológiától a falfirkákig (ez utóbbi dolgozatot hallgatónk Delhiben angolul bemutatta), iskoladrámáktól a népi csillagászatig, temetőmonográfiától a színháztörténetig, szövegtani vizsgálódástól a műelemzésig. Világossá vált számunkra, hogy a hungarológia tartalmának és feladatkörének országonkénti változatával kell számolnunk.

A bukaresti tanszékünk *nevelő* feladatokat is el kellett és el kell hogy lásson, hiszen egy mentalitásbeli váltáshoz kell hathatósan hozzájárulnia. A diktatúrák nemzeti türelmetlenséggel fertőzték a közgondolkodást. A rendszer kisebbségellenessége befullasztotta a nemzetiségi kultúrákban jártas román szakemberek képzését. A veszélyeztetettség manipulált érzését oltotta a többségiekbe. A letűnt rezsim évtizedekig megakadályozta annak az ismerethalmaznak a román közgondolkodásba való beszivárogtatását, amely csökkentette vagy kizárta volna az interetnikai empátia hiányát. A román értelmiségiek között még kevesen látják, hogy ahhoz, hogy a nemzeti kisebbségekről, a mássággal szembeni magatartásról viszonylag tárgyilagos álláspont alakulhasson ki, elengedhetetlenül szükséges, hogy maga a románság, a többségi nemzet tájékozódjék az országban élő nemzetiségek, nemzeti kisebbségek, népcsoportok nyelve, történelme, művelődési, néprajzi, vallási és egyéb hagyományai iránt. Előítéleteket, sztereotípiákat, hamis képeket kell lebontanunk a diákjainkkal való párbeszédben. Tisztáznunk kell magunkban is, hogy térségünkben gyakran igazságok ütköznek össze. Nálunk a szellemi-etikai megújhodásnak mindenekelőtt a nacionalizmussal kell megbirkóznia. Erre az értelmiségi feladatvállalásra készítjük fel és buzdítjuk hallgatóinkat. Ez nagy türelmet és kitartást igénylő munka, hiszen nemcsak a zsákutcás történelmi fejlődésben megszenvedett kudarcélmények által gerjesztett közösségi hisztériákkal kell szembenéznünk, hanem – egyénre lebontva és a nyelvtanulás folyamatához kötve láthatjuk olykor, hogy a tanulás sikertelenségekor, kellő intenzitású motiváció hiányában, az akarati gyengeség beismerése elől kibúvót kereső lélek indoklást talál az örökölt előítéletek hatalmas szemétdombján, s a további nyelvtanulásról lemondva lobogtatja a gyengeségének kendőzésére előkotort sztereotípiákat. Ezért fölöttébb szükséges, többek között, a magyar nyelv, történelem, kultúra, civilizáció oktatásának térségünkben alkalmazható szövegtárát úgy kialakítani, hogy a rövid, tiszta, őszinte kommunikáció és a színes, vonzó szemléltető anyag az évszázados félelmeket oldja, hogy ne csak ragozzák, hanem higgyék is a magyar igéket. (Igyekezetünket és annak hazai korlátait egykori vendégtanárunk, a jó emlékezetű Fülei Szántó Endre regényes emlékiratában meg is örökítette.)[1]

Az informatikai eszköztár is ezt a célt szolgálja, de megszerzésére, bővítésére, ahogy sok helyütt, nálunk is szűkös a lehetőség. A megismerési

[1] Fülei-Szántó Endre: Fortélyos fogságban. Egy vendégtanár pszichológiai kalandjai a Balkánon. Pécs, 1993.

folyamatban szükséges váltást nemcsak a gondolkodás kell, hogy kövesse, hanem az anyagi lehetőség is.

Természetesen éreztük azt, hogy a magyar tudománypolitika és művelődéspolitika nem igazodik az országhatárokhoz, azok hatóköre kiterjed a kultúrnemzet egészére. Köszönetet mondhatunk azért, hogy gondjainkat és eredményeinket figyelemmel kísérte az Anyanyelvi Konferencia, könyvekkel látott el az Országos Széchényi Könyvtár, a Nemzetközi Hungarológiai Központ, a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság. Az intézmények vezetői, Pomogáts Béla, Monok István, Tverdota György és Jankovics József arra is vállalkoztak, hogy előadássorozatot tartsanak hungarológus hallgatóinknak a bukaresti magyar intézetben és a tanszékünkön. Oktatóink meghívást kaptak szakmai rendezvényekre, bár a munkánk zsúfoltsága, a távolság és az anyagiak szűkössége sokszor akadályozták az ezeken való részvételünket. Közvetett támogatást kaptunk az Oktatási Minisztériumtól a bukaresti magyar diaszpóra nyelvművelő programjának megszervezéséhez. Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a NKÖM felügyelete alatt működő bukaresti magyar Kulturális Központtal, igazgatóik megértő jóindulatából, a Hungarológiai Tanszék kiváló kapcsolatot tart fenn. Az intézet helyet adott a tanszéki könyvtárunknak, saját könyvtárát tanszéki igényeknek megfelelően is gyarapította, vetítőtermet, tantermet biztosított rendszeres nyilvános előadásainkhoz, a tanszékkel egyeztette a meghívott előadók programját, támogatott a konferenciák szervezésében, a közös kiadványok anyagi fedezetét állta. E példa értékű együttműködés azt is jelentette, hogy a felsőoktatásba illeszkedő hungarológiai műhellyel együtt a magyar intézmény a civil és egyházi keretek között kibontakozó magyarságtudományi munkába is bekapcsolódhatott, így a Bukaresti Petőfi Művelődési Társaság és a Calvineum Koós Ferenc Körének magyar tudománynépszerűsítő rendezvényeibe és a diaszpóra kutatásának munkájába.

A szövegtől, a vetített képtől a tapintható magyar valóságig viszont még hosszú az út. Fontos számunkra – éppen a már említett kaptáció érdekében –, hogy minél több hallgatónk ismerje meg Magyarországot. Szándékaink nem mindig egyeznek a lehetőségekkel. A külföldi hungarológusok magyarországi képzésével kapcsolatban Kissné Pap Margit az *Áttekintés*ében[2] megállapítja, hogy szűk keresztmetszetű és véletlenszerű. Állítását igazolandó hadd mutassak be vázlatosan egy friss példát: az OM

[2] Kissné Pap Margit: Áttekintés a hungarológia jelenlegi helyzetéről és a fontosabb további feladatokról in: *Hungarológia* 2 (2000)/1–2. 25–42.

mindenféle magyarországi 2001–2002-es ösztöndíjra (alap- és részképzés, doktori, posztgraduális, nyári egyetem) a román féltől 2000. október 15-ig kéri a pályázatokat. A román ösztöndíj-hivatal, hogy betarthassa a fenti határidőt, a pályázatokat szeptember 8-ig fogadja. Körlevelüket a vakáció idején küldték ki a szünetelő titkárságoknak. Tudvalevő, hogy az egyetemi év Romániában októberben kezdődik, csak a felvételiző és a pótvizsgázó diákok forgolódnak szeptemberben az egyetem környékén, a diákok java nem értesül a kiírásról, így igazságtalan és méltánytalan döntések születhetnek. Csodálkozom még azon is, hogy miért kell a Debreceni Nyári Egyetemre jelentkező hungarológusnak ugyanolyan pályázati iratcsomót gyűjtenie (és egy félhavi átlagfizetésért közjegyzőileg hitelesítenie), mint az Oxfordi egyetemre teljes képzésre igyekvőnek (akinek elég, ha jövő év márciusában jelentkezik). Kérnénk, hogy a pályázati kiírásokban megszabott határidőt illetően – a lehetőségekhez mérten – az OM vegye figyelembe a partner ügyintézési nehézségeit és nehézkességét. Hasznosnak tartanánk azt is, hogy a hungarológusok részképzésének ösztöndíjairól és a nyári egyetemek megpályázott helyeiről döntő bizottság a tanszékek javaslatait is mérlegelje, hiszen a jelentkező diákok teljesítményét oktatóik jobban ismerik, így igazságosabb rangsorolást tudnak felállítani, mint a szakmán kívüli bírák.

A bukaresti Hungarológiai Tanszék a magyarságképnek a romániai fővárosban való formálásához járul hozzá, ilyenképpen nemzeti érdek fenntartása, fejlesztése, támogatása. Az a tény sem elhanyagolható, hogy a román hungarológusok mellett a magyar anyanyelvű fiataloknak is diplomát ad. Ez a kettős profil az oktatók áldozatkészsége árán volt fenntartható. A leosztott költségvetés csak egyetlen profilt fedez, az egyetem vezetése a nem magyar diákok hungarológiai oktatását tartja támogatandónak, így a magyar diákok curriculumába tartozó előadásokat és szakszemináriumokat nem fizeti, illetve csak egynyelvű órákat fogad el a fizetett tanrendben, nem veszi figyelembe, hogy mást és másképpen kell elmondani a magyar nyelvvel éppen ismerkedő hallgatónak, és mást a Mikó Kollégium végzettjeinek. Valamiféle támogatási rendszert kellene keresni, hogy a tanszék oktatói továbbra is vállalják a többletterhelést az oktatóhelyükön, és ne kényszerüljenek más megélhetési forrásokra fecsérelni tudásukat és energiájukat.

Az eddig elmondottakból is kitűnik, hogy Jankovics József és Monok István állításával értek egyet,[3] hogy a hungarológia fogalmát nem lehet mindenhol és mindenkorra érvényes tartalommal megtölteni, ezért a feladatokra kell koncentrálnunk, figyelembe véve azok térbeli és időbeli változatosságát. Nem a hungarológia fogalmát kell újrafogalmazni, hanem a hungarológia és a művelődéspolitika viszonyát, ahol ez utóbbi érett partnerként kell hogy kezelje ezt a tudományágat-feladatrendszert-misszót. Hogy e kapcsolat hasznossága ne sérüljön meg, az eddiginél magasabb döntési szinten kellene betöltenie sokirányú funkcióit. Ehhez pedig a hungarológiai munka felértékelése szükséges. Nem ismerem kellőképpen a magyarországi döntéshozatal ágbogait ahhoz, hogy érdemben nyilatkozhassam a hungarológiai intézményrendszer felső vezető szervének konkrét kialakítása dolgában, de a közreadott vélemények között meggyőzőnek ítéltem a feladatok meghatározását szorgalmazó Jankovics–Monok-írásnak logikus érvelését az eddiginél nagyobb döntési hatáskörrel rendelkező Hungarológiai Tanácsadó Testület létrehozása mellett, amelynek összetétele biztosítaná, hogy az illetékes főhivatalok a hungarológia adminisztrálásában és fejlesztésében szükséges döntési javaslatokat elfogadják.

A hungarológiai intézményrendszer jelene és jövője

NÁDOR ORSOLYA

1. A magyar politika rövid- és hosszútávú célja az Európa Unióhoz való csatlakozás és a beilleszkedés az államszövetség rendszerébe. Sokakban felmerülhet a kérdés, hogy érdemes-e a nemzeti nyelvek és kultúrák képviseletéről – Hankiss János szavaival élve: a kultúrdiplomáciáról – és annak hazai háttérintézmény-rendszeréről vitatkozni, ha úgyis az „EU akarata" érvényesül minden területen. Szerencsére az Unió támogatja a nemzeti (és a kisebbségi) nyelvek és kultúrák fennmaradását, szükség esetén azok fejlesztését, így mindenképpen érdemes beszélni arról, hogy egy kevéssé ismert és tanított nyelv esetében mi a feladat itthon és külföldön. Sajnos ez a terület szinte évtizedekig nélkülözte az állam koncepciózus politikáját, és sokszor áldozatul esett a politikai érdekérvé-

[3] Jankovics József–Monok István: A hungarológiáról és magyarországi intézményeiről. In: *Hungarológia* 2 (2000)/1–2. 43–52.

nyesítésnek. Ha ideig-óráig volt is valamiféle koncepció-kezdemény, akkor azt vagy politikai, vagy személyes okokból gáncsolták el. Jó lenne azt hinni, hogy végre kormányzati szinten is elismerik a hungarológus oktatókat, és hozzásegítik a szakterületet egy alaposan átgondolt fejlesztéshez.

2. A Nemzetközi Hungarológiai Központ tanácskozásának egyik célja a fentiekkel kapcsolatosan az, hogy meghatározza azt az elméleti koncepciót és intézményi hátteret, amely a harmadik évezredben is biztosíthatja a magyar nyelv és kultúra iránti külföldi érdeklődés fennmaradását. A hozzászólók dolgát némiképpen megkönnyítik azok az írások, amelyek a Hungarológia 2000/1-2. számában megjelentek. A szerzők többsége közismert a szakma művelői előtt, így pl. Kissné Pap Margit, aki az államigazgatás képviselőjeként több mint egy évtizede vesz részt – többek között – az intézményformáló munkában, Jankovics József és Monok István a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság tagjaiként igyekeznek formálni a hungarológia arculatát, Fazekas Tiborc pedig mint az egyik legrégebben külföldön dolgozó lektor, a maga gyakorlati tapasztalataival és nemzetközi áttekintésével járul hozzá a vita megindulásához.

3. A koncepciókereső, intézményátalakító vita nem újkeletű, közel tíz évvel ezelőtt már részünk volt hasonlóban – igaz, akkor a szakmai helyett politikai hatalomváltás síkjára terelődött, és több vezér- és gyalogáldozatot is követelt, de a problémák nem oldódtak meg.

Hogyan lehetne summázni ezeket a visszatérő gondokat? A következőkben az említett szerzők írásaiban felvetett gondolatokhoz szeretnék néhány megjegyzést hozzáfűzni.

Kissné Pap Margit helyesen állapítja meg azt az alaptételt, hogy a hungarológia függ a mindenkori politikától. Illúzió lenne az ellenkezőjét elvárni – hiszen ez minden terjeszkedni vágyó és ismertséget óhajtó nyelv és kultúra esetében így van –, de a függésben minőségi eltérések is lehetnek. Például: le kell szögezni, hogy az irántunk megnyilvánuló külföldi érdeklődést a legkorszerűbb eszközökkel, a gazdasági szorongatástól függetlenül kell képviselni. (Ebbe még Klebelsberg Kunónak is kis híján beletörött a bicskája...) Az Országimázs Központ valóban részt vehetne a szakterület anyagi támogatásában, hiszen a több ezer külföldi hallgatónál jobb külföldi imázsalakítót nehezen találhatnánk, az pedig közismert, hogy az oktatás képviseli a legkiterjedtebb, s számszerűségét tekintve is a legnagyobb hungarológiai intézményrendszert. Egyetértek azzal is, hogy a hungarológia korszerű fogalma csakis a Gragger Róbert által képviselt széles – és nem csupán filológiai – értelmezésben elfogad-

ható, s a vendégoktatók kiválasztásánál is figyelembe kell vennünk a fogadó egyetem kívánságát. (Elég, ha a külföldi és a hazai egyetemeken kialakult népszerű programok tantárgyaira és tartalmára vetünk egy pillantást.) A programokkal függ össze egy régi probléma, a tankönyv- és segédkönyv-program megvalósulása. Ennek a programnak az első változatát még Giay Béla, az NHK alapító igazgatója dolgozta ki a nyolcvanas évek közepén. Akkor igen megosztott volt a Magyarországról kiküldött, a tartósan külföldön dolgozó, illetve az adott ország állampolgáraként tanító hungarológus oktatók véleménye. Volt, aki azonnal elutasította, s ingerülten az egyetem és a saját tanári autonómiájába való beavatkozással vádolta a tervezetet (!), volt, aki megértette a segítő szándékot, s egy lehetséges alternatívaként fogta fel, s volt olyan kolléga is, aki örült annak, hogy körvonalazódik egy ilyen lehetőség, s felajánlotta a részvételét is egy-egy tankönyv vagy segédkönyv kidolgozásában. Gondolom, hogy most is léteznek ilyen véleménykülönbségek, különben már olvasni lehetne a recenziókat. Hangsúlyozni kell, hogy a sorozat kötetei csak felhasználhatók – ha egyszer végre elkészülhetnek, de senkinek sem kötelező bevezetni. A tervezettek közül csak egy kétkötetes segédkönyv készült el: Tverdota György, Erdődy Edit és Magyar Miklós munkája, *„A magyar irodalom a XX. században"*.

Jankovics József és Monok István joggal állapítja meg, hogy a hungarológia-fogalom tartalma változó, s a feladatnak kell meghatároznia, mit is értünk alatta. Volt valami, ami zavart ebben az írásban. Az volt az érzésem, hogy a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság még mindig nem találta meg a helyét a hungarológia hazai intézményrendszerében. Amikor Németh László egy hungarológiai társaság létrehozásáról elmélkedett, illetve évtizedekkel később, amikor Klaniczay Tibor tette ugyanezt, kicsi volt az esélye annak, hogy a hungarológia majd egyszer saját hazai háttérintézményekkel is büszkélkedhet.

A NMFT nagy érdeme a négyévenkénti kongresszusok megrendezése, hasznos mind a magyar, mind az idegen nyelvű kiadványa, de nem lenne szerencsés egy államigazgatási jellegű feladatkör felvállalása. Megütközéssel olvastam az írásban, hogy a külföldi hungarológia-oktatási intézményrendszer koordinálására és szakmai segítésére létrejött intézményről (NHK) azt írják a szerzők, hogy „nem az államigazgatási logika mentén keletkezett". Az 1981 óta meglévő intézmény (Magyar Lektori Központ) átalakítása hónapok óta már csak aláírásra várt – igaz, a NMFT és a Magyarságkutató Intézet vezetése nem értett egyet az új intézmény létrehozásával –, s az akkori miniszter, Czibere Tibor a ránehezedő nyomás el-

lenére aláírta az alapító okiratot. A mai helyzetben pedig mindenképpen szükség van egy koordináló intézményre, sőt a jelenleginél szélesebb feladatkört is el tudnék képzelni az NHK számára, ezt majd később szeretném röviden kifejteni. Egyetértek azzal, hogy a Hungarológiai Tanács több miniszter tanácsadó testülete is lehetne, hiszen a hungarológia ügye több tárcához és intézményhez is tartozik, így nem ártana, ha nemcsak az Oktatási Minisztert segíthetné a testület. Valóban érdemes lenne átgondolni a HT feladatát, jogait, összetételét.

Fazekas Tiborc a finn UKAN utódját, a CIMO-t tartja követendő példának. Biztos, hogy sem ez, sem más külföldi intézmény nem tekinthető egyedül elfogadható és követhető modellnek, de tanulságos lenne elvégezni a széles körben ismert, illetve a kevéssé ismert nyelvek és kultúrák terjesztésével foglalkozó intézmények gyakorlatát, s azokból levonható tanulságokat be lehetne építeni a formálódó koncepcióba. Szeretném a szakma figyelmébe ajánlani a magyar mint idegen nyelv és hungarológia szakos hallgatókat, akik általában több nyelvet is ismernek, sokszor megfordulnak ösztöndíjjal a különböző országokban, s igen nagyra értékelik, ha hasznos, valódi feladatot kapnak. (Kár, hogy ők teljesen kimaradtak mindhárom vitaindító írásból...)

4. A fentiek összefoglalásaként szeretnék néhány javaslatot tenni a harmadik évezred hungarológiai intézményrendszerének fejlesztésére:

A jelenlegi és az ezután alakuló intézmények között biztosítani kell az állandó információáramlást, mert így folyamatosan figyelemmel kísérhetnék egymás munkáját, megoszthatnák egymással a beérkező információkat, elkerülhetőek lennének az anyagi támogatás anomáliái, ellenőrizhető lehetne pl. a külföldre (intézményeknek vagy magánszemélyeknek) küldött könyv és egyéb, az oktatásban, kutatásban felhasználható ajándék (audio- és videokazetta, CD-ROM). A kapcsolatot már egyetlen számítógép is élővé teheti... A hungarológiát támogató intézményrendszer együttműködésének modellje lehetne a Klebelsberg által létrehozott Országos Magyar Gyűjteményegyetem – igaz, hogy a hatékonyság mutatói mások voltak akkor és most.

Fontos, hogy a mindenkori döntéshozók és hivatalos véleményalkotók az ügyet szolgálják, és ne egyes személyek vagy politikai irányzatok érdekérvényesítési terepének tekintsék a hungarológiai intézményrendszert. Gondolok itt az intézmények összevonására, megszüntetésére, a tevékenységi területek átalakítására, stb. Ebben biztosan sok ésszerű (vagy megmagyarázható) mozzanat is lehet, de mire az elméleti koncepció leér a gyakorlat szintjére, már ott van a csapda, amire az előzőekben utaltam.

A kilencvenes évek elején született például egy olyan összevonási elképzelés, amely tértől és tevékenységi körtől függetlenül, igen sajátosan értelmezve a problémát, igyekezett megfelelni a vele szemben támasztott politikai és egyéni érdekeknek. Szerencsére, nem lett belőle semmi.

A Nemzetközi Hungarológiai Központra mint minisztériumi háttérintézményre vagy önálló költségvetési intézményre szükség van a továbbiakban is. Magyarország külföldi egyetemi hungarológiai reprezentációját folyamatosan kell szervezni, ehhez azonban a jelenleginél nagyobb létszámra, mozgási szabadságra lenne szükség – és persze teljes politikai és anyagi támogatásra. Az intézménynek nemcsak a vendégoktatók pályáztatásával és a kinttartózkodásuk alatti támogatásával kellene foglalkoznia, hanem mint egyik fő tevékenységgel, az oktatásszervezéssel és -kutatással is. Szorosabb kapcsolatot kellene tartania az intézetnek a magyarországi egyetemek hungarológiai képzési programjaival, hiszen – remélhetőleg – innen kerülnek majd ki a jövő lektorai. A külföldi egyetemek általában magyar partnerintézményt keresnek hungarológiai elképzeléseik megvalósításához, ennek is koordinátora lehetne az NHK. Feladata lehetne a fentiek mellett a hazatért vendégoktatókkal való kapcsolattartás. Ők is, az egyetemisták is biztosan szívesen bekapcsolódnának az intézmény által szervezett hungarológiai kutatómunkába – ha lenne ilyen. A fentiek mellett nagyon fontosnak tartom a hungarológia-oktatási dokumentáció, szakkönyvtár és naprakész adatbázis megteremtését, fejlesztését és hozzáférhetővé tételét. Ez nagyban segíthetné az NHK integrálódását a hazai hungarológiai felsőoktatásba.

Meggondolandó, hogy az NHK szakmai felügyeletét ellátó Oktatási Minisztérium mellett nem lenne-e érdemes – a politikai támogatás állandóságának érdekében – egy tárcaközi felügyelő bizottságot létrehozni, amely nem egyszerűen ellenőrizné az intézményt, hanem biztosítaná a folyamatos munka feltételeit.

A külföldi intézményrendszer fejlesztése nem lehet anyagi kérdés (a románok, szlovákok, lengyelek számára pl. sohasem volt az), noha nem tekinthetünk el a költségvetés lehetőségeitől sem. Folyamatos mérésre, értékelésre van szükség: ha csökkent az érdeklődés, mi az oka, érdemes-e fenntartani az illető oktatóhelyet, (a megfelelő vendégoktató dolgozik-e ott), megadtunk-e minden szükséges támogatást a működéshez? Van-e olyan ország/város/egyetem, ahol indokolt lenne a fejlesztés, de valamiért még nem került rá sor stb. Ez a rendszer bevált a külföldi egyetemeken: ha az illető egyetem tart fenn egy szakot vagy programot, előírhatja, hogy a támogatás elnyeréséhez milyen feltételeket kell teljesíteni. Nem lehe-

tetlen ennek a megoldása hungarológiai viszonylatban sem – ha úgy tetszik, ez a minőségbiztosítás a hungarológiában. Ebben lehetne például döntő szava az NHK-nak és a Hungarológiai Tanácsnak.

Fontos kérdés a magyarságtudomány és a nem oktatáshoz kapcsolódó hungarológiai kutatómunka támogatása, valamint a kiadványok többnyelvű megjelentetésének biztosítása. Az intézmények között az MTA, OSZK, NMFT játszik vezető szerepet ezen a szerteágazó területen. Ez valószínűleg így marad a jövőben is, az információk áramoltatásán azonban itt is lenne javítanivaló.

Köszönöm a lehetőséget, hogy a mostani vitához hozzászólhattam, mert néhány évig magam is a hungarológia-oktatási intézményrendszer fejlesztésének lehetőségeivel foglalkoztam, és némi szomorúsággal tapasztaltam, hogy azóta eltelt tíz év, és még mindig nem sikerült megoldani azokat az elvi és gyakorlati problémákat, amelyek szakmánkat terhelik. Remélem, hogy a mostani vita eredményeképpen olyan fejlesztési koncepció készül, amely hosszú távra biztosítja a hungarológia szolgálatára szakosodott intézményrendszer működését.

Hungarológia Bulgáriában – „kívülről" és „belülről"

NAJDENOVA, IONKA

A mai értelemben felfogott hungarológia Bulgáriában viszonylag későn bontakozik ki: valamikor a XX. század közepétől (1945-től nyelvtanfolyamok szerveződnek), a minőségileg új mozzanat azonban a 70-es évek végén, a 80-as évek elején történik.

Azelőtt – különösen a század első felében – a Magyarországra irányuló figyelem inkább véletlenszerű: nem annyira a magyar nyelvet és az országot ismerő emberek, hanem azon bolgár szerzők révén, akik valamilyen módon kapcsolatba kerültek Magyarországgal, mint témával.

Bulgária török iga alóli felszabadulása után a magyar kultúra bemutatása rendszeresebben zajlik, amellyel kiemelkedő bolgár művészek is foglalkoznak. Közülük egyesek fordítanak (közvetítő nyelv segítségével), s népszerűsítik a magyar irodalmat és a magyar kultúrát Bulgáriában. Kifejezésre juttatják saját eszmei-esztétikai nézeteiket és felfogásukat a sajátos nemzeti környezet társadalmi, szellemi és kulturális adottságaival összhangban. Ilyen tevékenységet fejt ki pl. Vázov, akinek egyetlen fordítása magyarból – az *Őrült* monológja – lesz kiindulópontja annak a vo-

nulatnak, amely a magyar szépirodalmat annak forradalmi romanticizmusában fogja fel. De itt említhetnénk Pencso Szlavejkovot is, akinek *Egy dal* című híres esszéje (Petőfiről) nagy hatással volt nemcsak a másik ország és irodalma kritikai-értékelő anyagainak gazdagítására, hanem – úgy is mondhatnánk – a bulgáriai magyarságtudomány esszéista vonulatára is. Nyelvileg jól felkészült fordítók is megjelennek a 30-as–40-es években, akik nagy sikerrel fordítanak magyar műveket.

A magyar téma jelenléte hozzájárul új hősök, új témák, új művek létrejöttéhez. A hungarológia részévé válnak a magyar történelemre vagy a bulgáriai Kossuth-emigrációra vonatkozó tudományos kutatások ugyanúgy, mint a bánáti bolgárok életéről szólók.

A neves akadémikus, L. Miletic magyarországi útjának eredményeképpen komoly kutatómunka indulhatott el.

A 40-es–50-es évektől kezdve egyre gyakoribbá válnak a magyar nyelvet magas szinten elsajátító bolgárok tollából megjelenő munkák – műfordítások vagy kutatások formájában.

Megjelenik az első nagy magyar-bolgár szótár (1956), s a hungarológiába azok a bolgár fordítók is bekapcsolódnak, akik korábban Magyarországon tanultak vagy huzamosabb ideig ott tartózkodtak. A kutatások témái is egyre nagyobb változatosságot mutatnak, a legtöbb anyag a történelem témaköréből érkezik. A magyar kultúrával foglalkozó bolgárok kapcsolatai mind aktívabbá válnak, ami egymás kölcsönös és jobb megismeréséhez vezet – irodalmi, történelmi, politikai és szellemi vonatkozásban egyaránt.

A magyarból történő fordítás során már nincs szükség közvetítő nyelvre, és a bolgár szellemi életben magának a fordításnak is jelentősen megnő a szerepe.

A bulgáriai hungarológia arculata, amely az 50-es évek után, de főleg a 70-es évek végére kristályosodik ki, szoros kapcsolatban áll a magyar kultúra és irodalom terjesztésének intézményesített formáival (szerkesztő, aspirantúra, fordítók, tanszék). Ez a körülmény a bulgáriai hungarológiának nemcsak létét, fejlődését tekintve fontos, hanem színvonalának emelése és tökéletesítése vonatkozásában is – a valóságban bekövetkezett aktuális változásokra való tekintettel.

A magyar kultúra és nyelv, valamint a bulgáriai hungarológia legnagyobb eredménye – mindezek megszervezése s egyre sikeresebb működése révén – egy önálló magyar filológiai tanszék megszületése volt (Ohridi Szent Kelemen Tudományegyetem, Szófia).

A bulgáriai hungarológia fejlődésében már élnek bizonyos hagyományok. Egymástól elkülönülő irányvonalak körvonalazódnak a kutatásokban, vagy a magyar írók és könyvek fogadtatásában. Különös figyelmet tulajdoníthatunk a nyelvvel való foglalkozásnak, amelyet elsősorban magyar lektorok vezetnek. Mindez persze egyfelől a „nagy", elterjedt világnyelvekhez (angol, német, francia, orosz) képest szerény méretű, másfelől pedig – világviszonylatban – a magyar mint idegen nyelv oktatásához képest is elenyésző. S ha ehhez még hozzátesszük a bulgáriai hungarológiának még most sem kielégítő helyzetét (összevetve különösen a szlavisztikával vagy a bulgarisztikával), kirajzolódnak azok a nehézségek és problémák, amelyek a hungarológiával mint egyetemi szakkal kapcsolatban felmerülnek.

Majd húszéves hungarológusi (fordítói, kutatói és tanári) gyakorlatom ad alapot arra, hogy megosszam tapasztalataimat a bulgáriai hungarológia pillanatnyi helyzetéről és fejlődési irányáról.

Megkísérlem megfigyeléseimet a „metropolisz" (Magyarország) – a magyarságkutatás legfőbb támogatója és szellemi központja – és a „periféria" (Bulgária) – a magyar szellemi értékek sajátos közvetítője és befogadója egy idegen nyelvi környezetben és kultúrában – viszonyában megvilágítani.

Magyarország a természetes központ, mivel ott születik meg az alapvető konceptuális látásmód, míg a periférián a magyar kultúra és tudomány eredményei megtörnek a másnyelvű kultúra, a helyi közeg prizmáján. Ezzel együtt beszélhetünk arról a szempontról és megközelítési módról, amely alapján ma a bulgáriai hungarológia realizálódik: kívülről szemlélve (a magyar kultúra és tudomány kritériumaival kapcsolatban) és belülről szemlélve (a bolgár szellemi közeg szükségleteivel kapcsolatban).

Kívülről: a központ számára fontosabb az alapvonulat kirajzolódása, s hogy konceptuális látásmódját az idő kategóriában a saját és a más nyelvű kultúrában is elhelyezze.

Belülről: az alapvonulat tárgyiasul, formát ölt, a koncepció részleteződik. Ha kívülről az érdeklődés inkább a globális fejlődésre, a célokra és eredményekre (tanszék és nyelvi tanfolyamok megléte, kiadott könyvek, ösztöndíjak odaítélése, rendezvények stb.) irányul, belülről kénytelenek vagyunk a probléma mibenlétének jóval pontosabb olvasatát adni, figyelembe véve a bolgár specifikumot is.

Kívülről: a leglényegesebb a magyar kultúra tanulmányozása – alapvetően a magyar nemzeti szükségleteket szem előtt tartva –, ami „...a

magyarságra vonatkozó ismeretek kerete" (Köpeczi Béla), amely magában foglalja „ a magyarságnak mint etnikumnak, mint nemzetnek, mint történelmi utat bejárt társadalomnak, mint nyelvnek ... a kutatását" (Klaniczay Tibor). Ennek megfelelően kell kialakítani a hungarológus szakember arculatát, és meghatározni azokat a feladatokat, amelyeket el kell látnia.

Belülről: a hungarológia nem más, mint a Magyarországról kialakult benyomás egy külföldi közegben a tudomány, a fordítás, a magyar mint idegen nyelv oktatása valamint a magyar kultúra bemutatása és propagálása révén. Másképpen fogalmazva, a legfőbb feladat Magyarország és a magyar kultúra minél teljesebb és hozzáértőbb bemutatása, különös tekintettel a speciális bolgár környezetre. Így a hungarológus nálunk összetett feladatot lát el (kénytelen ellátni): kezdve a magyar nevek és fogalmak fordítását érintő különféle pontosításoktól, a konkrét oktatói és fordítói munkán keresztül egészen a tudományos és művészi tevékenységig. (Mennyire igaza van Rákos Péternek, amikor ezt mondja: „ha valaki hungarológus, értsen a magyarokhoz.") A külföldi hungarológus igen összetett szerepet vállal magára: ő a Magyarországra, a magyar kultúrára és a magyar népre vonatkozó információk birtokosa, koordinálója és terjesztője egy személyben.

Összefoglalva: Kívülről: a magyar tudomány meghatározott hagyományai, értelmezései és „kánonjai" vannak érvényben. Belülről: a magyar kultúrát megközelítő legfontosabb szempont a bolgár szempont marad.

Megkísérlek néhány példát adni, amelyek közvetlen kapcsolatban állnak a központ – periféria viszonnyal, a metropolisz kultúrájával és annak idegen közegben történő realizálásával.

Első helyen – ez a hungarológia mint egyetemi szak fontos kérdése, összehasonlítva más bölcsészettudományi szakokkal, azzal a hellyel, amelyet a hungarológia, illetve a többi szak elfoglal nálunk Bulgáriában. Eleve már az ilyen „genealógiai" fogalmakat, mint szlavisztika, germanisztika, romanisztika stb. érintő kérdések (beilleszkedésük vagy bemutatásuk az európai szellemi és tudományos térségben) is önmagában érdekesek, az elnevezések maguk mutatják konkrét nyelvi hovatartozásukat. A bulgáriai hungarológia esetében ez a kérdés közvetlen kapcsolatban áll a magyar irodalom bulgáriai összehasonlító tanulmányozásával, valamint helyével az egyéb bulgáriai tudományok értékrendszerében.

A nyelvi közelség szempontjából a bolgár irodalom a szlávsághoz tartozik, azaz a szlavisztikához, ami eleve meghatározza beilleszkedését egy adott kulturális régióba.

Következésképpen, a hazai és a magyar irodalom (illetve a rájuk vonatkozó kutatások) egy – úgymond – merev keretben kap helyet, ahol azokat kizárólag genetikai kapcsolatuk alapján tanulmányozzák. De a népek szociális-történelmi fejlődésének egy sor különös mozzanata és az irodalmak tipológiai közelsége ékesszólóan bizonyítja egymásra gyakorolt hatásukat, valamint az előttük álló – gyakran hasonló – problémákat a múltban és most.

Egy nem szláv – jelen esetünkben magyar – irodalomnak már csak a fogadtatása is olyan folyamatokat követ, amelyek a szláv irodalom bulgáriai fogadtatására jellemzők leginkább.

Más esetekben a közelség a meghatározó: balkáni és egyéb irodalmakról lévén szó.

De hiszen akkor hová is helyezhetnénk a bolgár és magyar irodalmat mint komplex irodalmi–történelmi csoportot? Vagy hol a helye a bulgáriai hungarológiának az egyetemi oktatás keretein belül? S hogyan küzdjük le a nemzeti irodalomból stb. fakadó világnézet centrizmusát? A „szlávság" és „Kelet-Európa" nem egybeeső fogalmak, de nálunk a magyar irodalom nehezen illeszthető be (pedig beilleszthető kell, hogy legyen!) a közép- és kelet-európai – és miért nem „Duna-menti"? – irodalmak közösségébe, amelyek nyelvileg és regionális értelemben is közel állnak egymáshoz.

A magyar nyelv és irodalom tanításának elkülönítése a saját külföldi filológiák keretén belül (ahogyan az az angol, a német vagy a szláv filológia kapcsán megfigyelhető) nem valósítható meg, beleértve azt a közismert tényt, hogy léteznek „kis" nyelvek és irodalmak.

Másfelől viszont alaptalan a magyar tanszék – eleinte az angol – most pedig a klasszika-filológiához tartozása Bulgáriában. S hogy a kérdés továbbra is megoldatlan marad, az jól látható. Mint ahogyan az is, hogy a magyar nyelv a saját országában és a magyarul beszélő országokban („kívülről") egy jelentéssel bír, s következésképpen adott problémákat szül, míg a magyar nyelv idegen országban („belülről") más problémákhoz vezet.

De hogy a kérdéseket adminisztratív és kutatói szinten is meg kell vitatni és tisztázni kell, az is fontos. Annál is inkább, mert a problémának különös aktualitása van a bolgár-magyar kapcsolatok fényében, ill. azok tanulmányozása során, valamint a magyar nyelvi térség modelljében,

amelyet ki kell alakítani külföldön, sőt, valószínűleg, egy új, jövőbeli európai oktatási rendszer lehetőségeinek keretében.

A másik nagy kérdés: a fordítások (és az irodalmi kontextus) kérdése az egyik vagy a másik országban. Arra, hogy a fordítás során milyen érdekes módon közvetítődnek nevek és címek, s a többségükből többkevesebb nagy alkotó is kirajzolódik, és fordítva – klasszikusokat nem lehet elsajátítani más nevek kárára – több példát is lehet hozni. Már említettük Vázov Petőfi-fordításait, s hogy Petőfi leginkább szabadságszeretetével hat, ellentétben Angliával, ahol főleg intim lírája népszerű. Ugyanakkor Madách *Az ember tragédiájá*-t (két fordítása ellenére) nem értékelik kellőképpen, úgy, ahogy azt kiemelkedő művészi értékei megkívánnák. Illés Béla *Ég a Tisza* című művének nálunk sokkal nagyobb szerepe van, mint Magyarországon. Ez különbözteti meg mai magyarországi értékelésétől és más emigráns írók értékeléseitől. De ez utóbbiak (pl. Márai Sándor) örvendtek volna-e ugyanilyen népszerűségnek, mint amilyennek Illés Béla majd egy fél évszázadon át? Itt is, valószínűleg Kelet és Nyugat eltérő „hangoltságának" van döntő jelentősége.

Tanúi vagyunk az ellenkezőjének is – a szinkronizálásnak, a párhuzamba állításnak (különösen a mai szerzőknél), sőt még a bolgár irodalom adott művészi jelenségei és irányzatai versengésének. Pl. Sánta, Cseres stb. 60-as évekből való regényei, amelyek nálunk is – többé-kevésbé – a „szembesítés a történelemmel", és saját irodalmunk megújulási folyamatait idejében felfrissítő áramlatról tanúskodnak. Hasonló szerepe van a 70-es évek magyar színdarabjainak (Örkény, Szakonyi, Csurka, Karinthy Ferenc stb.). Nagy László nálunk bolgároknál különös tiszteletnek örvend, ha nem is konkrét művei, hanem inkább bulgaristaként végzett már-már legendás tevékenységének köszönhetően.

De mit tegyünk a fordítás területén látható „fehér foltokkal"?

Amikor egy könyv nem jut el olvasójához, s nem teljesíti küldetését (beleértve a végletekig leszűkített példányszámot is), vagy ha inkább „erőszakosan" ér el hozzájuk, sajnos gyakran idegen látásmód alapján, akkor logikus, hogy csökken a hazai közeg jellemző tendenciáiba történő beépülésének lehetősége, azaz elsajátításának esélye. A műfordítás – mondja Szegedy-Maszák Mihály – csak akkor fordítás, ha azt el is sajátítják. Bolgár szemmel, belülről, természetesen beszélhetnénk a mi saját, belső problémáinkról is, pl. nem lojális kiadók és személyek, valamint a bolgár érdekekkel és szükségletekkel összhangban lévő, céltudatos könyvkiadói politika hiányáról. De vajon ilyen-e a helyzet a magyar könyv külföldiek által történő összeállításával és megsegítésével – kívül-

ről? Főleg akkor, amikor már több olyan magyar alapítvány és szervezet is létezik, amelyek magukra vállalták a magyar könyv külföldi terjesztésének hálás feladatát (amiért őszintén köszönetet mondunk).

S ha egyszer a magyar nyelv két egymástól eltérő nemzeti közösség kapcsolatfenntartásának eszköze, s ezzel egyidejűleg Magyarország sokoldalú megismerésének lehetőségét jelenti, úgy a magyar mint idegen nyelv oktatását érintő kérdések Bulgáriában elsőrendű figyelmet érdemelnek. Annál is inkább, mivel egyetemi szintű oktatásról van szó, amely egyre bővül, és egyre sikeresebben funkcionál.

Itt a nehézségek leginkább adminisztratív-pénzügyi jellegűek. Ilyen pl. a bolgár hallgatók magyarországi részképzésének problémája. Mint kiderült, egy kis létszámú filológiai tanszék (mint amilyen a magyar tanszék a szófiai egyetemen) ma nem tudja magyarországi részképzésre vagy specializációra küldeni hallgatóit. (Még úgy sem, hogy évek hosszú során át jártak a hallgatók részképzésre Debrecenbe.) Ugyanakkor a nyitás szellemében és ilyen irányú segítségként Magyarország – a szófiai Magyar Kulturális Intézet által meghirdetett pályázatok keretében – teljes, hat éves időtartamra biztosít ösztöndíjat bolgár fiatalok magyarországi oktatására. Valóban, ma már nem létezik kölcsönösség ebben a vonatkozásban, nincs meg az új kulturális egyezmény sem, de van igény az együttműködésre, mint ahogyan megvalósításának módjait is meg lehet találni.

De talán amikor ebbe a folyamatba újra bevonják a bolgár hungarológusokat és pedagógusokat, s megindulnak a tárgyalások, akkor az említett problémákra optimális megoldást lehetne találni.

A hallgatók részképzésének problémája mellett ott a tanárok továbbképzésének (ami gyakorlatilag nem létezik), valamint a lektorátus kérdése. Ha ehhez még hozzátesszük a tankönyvek és egyéb segédeszközök hiányának fájó problémáját (különös tekintettel bolgár szerzőktől bolgár egyetemistáknak írott tankönyvekre), valamint egy szakkönyvtár létesítésének szükségességét (ebben a témában remek javaslatot tesz Kissné Pap Margit), a feladatok még nehezebbé válnak. Valószínűleg így kristályosodnak ki azok az irányok, amelyekben együttműködhetnénk és kölcsönösen hasznosak lehetnénk egymás számára.

Hogy vannak problémák, s azok összetettek és ellentmondásosak – az szemmel látható. De mindezen túl, nem pusztán a bulgáriai hungarológiáról és annak fejlődéséről van szó, hanem olyan utak kereséséről, amelyek mint tudománynak, mint alkotóművészi tevékenységnek, mint a nyelv elsajátításának, s Magyarország és a magyar kultúra Bulgáriában történő népszerűsítésének nagyobb tekintélyt biztosítanának.

A hungarológia és az oktatás

NYIRKOS ISTVÁN

A *Hungarológia* 2 (2000)/1–2. számában három nagyon értékes cikk is megjelent a hungarológia helyzetéről, intézményeiről és változó szerepéről. A három tanulmány elmélyült elemzést nyújt az időszerű feladatokról és gondokról olyannyira, hogy mindhármat a hungarológia előtt álló feladatok koncepciózus megfogalmazásának tudnánk minősíteni.

Úgy tűnik az olvasó számára, mintha feszültségek húzódnának az egyes elképzelések (illetve azok megfogalmazói) között. Azt hiszem, hogy ha van is netán ilyen feszültség, azok az egyes tanulmányokban meglevő elképzelések újragondolása után rendeződhetnének, hiszen tulajdonképpen egyformán fontos, de más-más szempontból megfogalmazott gondolatoknak adnak helyt a szerzők.

Fazekas Tiborc többek közt jól látja, hogy a mindenkori magyar hungarológia problémái a politikai szervezeti háttér támogatásával és széleskörű szakmai egyetértéssel oldhatók meg. Igen fontos kérdést vet fel, amikor megemlíti, hogy a hazai szakmai és intézményes háttér rendkívüli mértékben tudja elősegíteni vagy éppen hátráltatni, lassítani a külföldön dolgozó hungarológust vagy egyszerűen a magyar kultúra terjesztésén fáradozó egyéneket. A legteljesebb mértékben egyet tudunk vele érteni abban is, hogy a politika ne közvetlenül és ne a szakmai munkába szóljon bele, az azonban elképzelhetetlen, hogy a fő célokat és az irányokat ne a politika, azaz pontosabban ne az általánosan elfogadott politikai elveken és gyakorlaton alapuló művelődéspolitika határozza meg a külföldön is végzendő munka lényeges elemeit. Csak elismeréssel szólhatunk a hungarológiai munkával kapcsolatos elvi jelentőségű gondolatairól, a távlatok reális felvillantásáról stb.

Komoly és konkrét feladatokat fogalmaz meg Jankovics József és Monok István cikke. Igazat adhatunk – a magunk részéről – a szerzőknek abban, hogy a hungarológia fogalmának tudományos meghatározása nem központi kérdés a magyar kultúra és tudomány külföldi terjesztését illetően. Inkább azt mondanám, hogy a fogalom meghatározása után is csupán a hungarológia körébe tartozó, igazán fontos, úgynevezett gyakorlati feladatokat kellene nagyon pontosan körülírni. A cikk máris megfogalmazott jó néhány sarkalatos kérdést (a magyar nyelv és kultúra oktatását külföldön, a külföldi magyar kulturális kutató- és kulturális intézetek fenntartását, a hungarológiai kiadványok megjelentetését stb., stb.). A

megemlített feladatok megoldásának jogossága iránti igényt feltétlenül fontosnak tartjuk.

Kissné Pap Margit koncepciójának kialakítását az elmúlt évek-évtizedek hungarológiai munkájának és lehetőségeinek alapos, minden részletre is kiterjedő ismerete motiválta. Reálisan mérte föl a hungarológiai munka és általában a külföldön végzett kulturális-tudományos tevékenység egészét. Ezért okvetlenül elismeréssel adózunk a szerzőnek. A korábbi helyzet történeti áttekintése és a jelenlegi körülményeket felvázoló tanulmánya rendkívüli mértékben növeli ismereteinket, másrészt alapot teremt a távlati tervezéshez. Örvendetes, hogy az elmúlt évtizedben a művelődési tárca hatáskörében és irányításával megtörtént a hungarológiai oktatás és kutatás intézményesülése. Vagyis, amint írja: „kiépült az a magyarországi szakmai háttér, amely segíteni képes a külföldi egyetemi, főiskolai oktatóhelyeket".

Azt hiszem, hogy a magyar kultúra és tudomány igazi külföldi megismertetése a leghatásosabban az oktatási tárca körében végezhető. Ez a leginkább állandó intézmény, közvetlen kapcsolatot tud tartani a külföldi felsőoktatási intézményekkel s általában az oktatás és kutatás körében tevékenykedő intézetekkel, szervezetekkel, akár középiskolai tanintézetekkel is, amelyek hosszú évtizedeken át végeztek jelentős munkát a magyar kultúra és tudomány megismertetése érdekében, akkor is, amikor a magyar politika ezt nem túlságosan szorgalmazta, vagy nem éppen az igazi magyar értékek terjesztését várta. Az mindenesetre jót tenne a külföldön végzendő tevékenységünknek, ha az itthoni intézményi háttér egységes lehetne, s az oktatási tárca alá tartozóan, egy szervezeten belüli irányítás dominálna (pl. a Nemzetközi Hungarológiai Központba integrálva). Ez – „akaratlagos" hozzáállás esetén – feltétlenül megoldható lenne némi (át)szervező munkával.

De már addig is – azaz haladéktalanul – ki kellene dolgozni a magyar művelődéspolitika fő irányait, illetve egészét, s ennek természetesen szerves egységet kellene alkotnia a társadalom- és a külpolitikával.

Az ugyanis eléggé hátrányos helyzetet teremt számunkra a földrészünkön, hogy az európai kulturális, kultúrpolitikával foglalkozó legjobb szakemberek, akik 1985 óta a kultúrpolitikai értékelő program tagjai, szinte semmit sem tudnak a magyar viszonyokról, mivel nem vagyunk tagjai ennek a fórumnak. De e mellett is vannak olyan hálózatok, amelyeknek a munkájába érdemes lenne bekapcsolódnunk. Szívesen vállalnák például egy magyar kultúrpolitikát ismertető kiadvány megjelentetését is, ha a kéziratot a rendelkezésükre bocsátanánk.

Eddig ugyanis egy nagyon szerény kiadvány adott hírt arról, hogy van magyar kultúrpolitika napjainkban is (*Visiting Arts In Hungary.* London, 2000), de ez is csak a pécsi egyetemen folyó kultúrpolitikai vonatkozású képzést említi, semmit sem tudva a kiterjedtebb debreceni képzési folyamatokról.

Egy kultúrpolitikai koncepció gondos kidolgozása rendkívüli mértékben megkönnyítené a további feladatok megtervezését a külföldi tájékoztató munkában, felénk irányítaná sok ország figyelmét, amellett lehetővé tenné egy részünkről elvégzendő egybevető elemzés elkészítését is.

Ennek alapján át lehetne gondolni például a külügyi kulturális tevékenységet, annak szerepét, a hatékonyságát, illetve a külföldi kulturálistudományos intézeteink hálózatát, azok rendeltetését, s a jelenleg is működő külföldi magyar oktatási-kutatási bázisok „kihasználtságát", megfontolva az együttműködés esetleges további lehetőségeinek tárgyalások útján való kiterjesztését. De az esetleges további magyar központok telepítésén is érdemes lenne elgondolkozni (USA, Japán, Kína, Spanyolország stb. közül válogatva, s esetleg más intézeteink helyett újat nyitni, ha az anyagi lehetőségeink csak azt tennék lehetővé).

Bizonyára szokatlan felvetésnek tűnik, ha arra gondolok, hogy a magyar iskolákban célszerű lenne olyan „kultúrpolitikai" nevelést indítani valamelyik óra (osztályfőnöki, magyar irodalmi stb.) keretében, amelyik képet ad a magyar kultúra külföldi helyzetéről, a magyar kultúra világbeli helyzetének megítéléséről. Félő ugyanis, hogy a magyar ember határtalanul felértékeli a magyar kultúra és tudomány jelentőségét. Egyik világjáró akadémikusunk például felettébb csodálkozott egy alkalommal, amikor egy külföldi nemzeti múzeumban (amelyik az állandó kiállításon az illető ország, ez esetben Magyarország néprajzi anyagát is szerepeltette) a magyar néprajzi anyagnak szerinte szerény hányadát találta kiállítva. Merészeltem megjegyezni, hogy nálunk viszont a Néprajzi Múzeumban abban az időben már harminc-negyven éve nyomát sem találtuk egy hasonló jellegű, még időszakos kiállításnak sem, azt kezdte fejtegetni, hogy az más, a magyar kultúra összehasonlíthatatlanul gazdagabb, értékesebb stb., holott ez – elfogulatlan szemlélő szerint – aligha állta meg a helyét, legalábbis nemigen lehetett volna valamiféle számottevő különbséget találni a két nép kultúrájában, népéletének gazdagságában.

De az egyetemeken is lehetne kulturális diplomáciát tanítani (mint pl. évek óta a Debreceni Egyetem), mivel az érdeklődés tulajdonképpen határtalan. Sajnos ez aligha tudatosodik a kultúrpolitikai szempontból fontos vezető személyiségek körében, ezért majdhogynem feleslegesek a

debreceni Művelődéstudományi és Felnőttnevelési Tanszék erőfeszítései ezen a téren. Ők persze szerencsére részt vesznek az európai kulturális fórumokon (saját vagy részben egyetemi költségen, de – sajnos – nem „hivatalosan").

Az egyetemeknek egyre inkább vannak kulturális és tudományos cserelehetőségeik, amelyeket maximális mértékben ki lehetne használni a felsőoktatási intézmények és más szervek (intézmények) közötti kulturális-tudományos cseréjének elmélyítése, kiszélesítése érdekében.

Bár mindenki tudja, vallja, mégis szükséges hangsúlyoznunk, mennyire fontos a jelenlegi nemzetközi helyzetben a külföldön dolgozó, kulturális-tudományos feladattal megbízott szakemberek kiválasztása, a szakmai hozzáértés és az úgynevezett menedzseri képességek összhangjának figyelembe vétele a megbízás során.

A magyarországi háttér szintén fontos tényező lehet, ugyanis arra kell törekednünk, hogy az adott ország itthoni, magyarországi kulturális-tudományos képviselőivel jó kapcsolatokat építsünk ki, mert a kiküldendő megbízottaink ebben az esetben már eleve kedvezőbb helyzetből indulhatnak.

Célszerű lenne szólnunk még egy kérdésről. Igen sok országban nélkülözzük a magyar művelődés különböző területeiről szóló szakkönyvek (tankönyvek, kézikönyvek, értékesebb tájékoztatók stb.) meglétét. Hasznos lenne felmérni, milyen általunk fontosnak tartott országokban milyen kiadványok vannak, illetve nincsenek, ezek mennyire modernek, frissek stb., s milyen módon lehetne a számukat vagy a minőségüket emelni a külföld érdekeltségére, illetve anyagi támogatására is apellálva, esetleges közös kiadványokra gondolva. Azt azonban szeretném hangsúlyozni, hogy a tőlünk gyakran több száz oldalasra tervezett kiadványokra általában nem „vevő" a külföld (maximum tíz íves művekre kellene gondolni, hacsak nem valamiféle különleges, nemzetközi mértékkel mérve is jelentős alkotás megjelentetéséről van szó). A hatalmas méretű magyar munkák a kinti szakemberek érdeklődésére számíthatnának, azok azonban, akik ilyen szinten érdeklődnek a magyar kultúra és tudomány kérdései iránt, rendszerint magyarul is megtanultak, és sokkal inkább kutakodnak már eredeti forrásokban.

Számosan fontosnak tartják az általunk működtetett kinti magyar központok vagy más külföldi intézetek könyvtárai magas szintű szolgáltatásainak megteremtését. Ez dicséretes dolog volna, de a könyvkiadás jelenlegi korszakában a komoly szakmai kutatásokhoz olyan mennyiségű és minőségű könyvállományra lenne szükség, amelynek a megteremtése

gigászi feladatot jelentene, másrészt pusztán ezek könyvtárosokkal való ellátása is hatalmas összegeket emésztene fel, nem beszélve a helyiségek biztosításáról, kialakításáról stb. De valamilyen értelmes megoldáson természetesen érdemes lenne elgondolkozni (például internetes vagy más hasonló lehetőségeken).

Számos más kérdés megvitatása, végiggondolása érdemelne még figyelmet, de talán a megemlített gondok, problémák is olyanok, amelyeken érdemes vagy érdemes lenne közösen elgondolkoznunk s jó megoldásokat találnunk.

Magyarságtudomány és hungarológia határán

PÉNTEK JÁNOS

Nem érzem magam kellőképpen illetékesnek arra, hogy a hungarológia magyarországi intézményrendszeréről, annak működéséről és jövőbeni működtetéséről véleményt mondjak, noha az, amivel foglalkozom, tartalmilag bizonyára a hungarológia körébe tartozik, és arról is van már valamelyes tapasztalatom, milyen a szakmaiság és az államigazgatás vagy a szakmaiság és a politikum viszonya akár otthon Kolozsváron, akár itt Magyarországon. Az embernek némi bűntudata is lehetne amiatt, hogy azóta zavarosabb a kép, amióta nem lehet kizárólag belföld – külföld viszonylatában gondolkodni, és nem lehet mindent a tárcaközi illetékesség körébe utalni. A kép és a rendszer működése, a már 1990 előtt szépen kiépült intézmények feladatköre elbizonytalanodott, és ennek egyik oka, hogy ma már nem kell, sőt nem is lehet csak az országhatárok között látni és láttatni a magyar nyelvet és a magyar kultúrát, és hogy olyan intézmények létére és működésére is tekintettel kell lenni, vagy éppen alapozni lehet rájuk, amelyek a korábbi rendszerhez nem tartoztak hozzá. Az Akadémia és a hungarológia néhány fontos intézménye is példát mutatott rá, hogy minden ódzkodás és óvatoskodás ellenére a hungarológiában is, és éppen a hungarológiában, vállalni kell a kultúrnemzeti kereteket.

Ennek voltak jelei 1990 előtt is. Jól emlékszem például arra, amikor a nyolcvanas években Pordány László, a szegedi Hungarian Studies program akkori vezetője, megkeresett, hogy a náluk kiegészítő képzésen résztvevő amerikai „hungarológus" (vagy éppen történész vagy politológus) hallgatókat elhozná tanulmányi kirándulásra Erdélybe. Mert hisz mit

látnak a magyarságból, a magyar kultúrából, ha nem látják Erdélyt? Az első, nem is veszélytelen kísérlet folytatódott aztán a fordulat után is, amikor Szőnyi György Endre lett a program vezetője. Igen: akár a helyszínen folyik a hungarológia oktatása, akár Magyarországon, és akár valamelyik külső régióban, a hungarológia nem lehet csak Hungáriológia. És ehhez a területileg „kiszélesedett" tartalomhoz kell igazítani a szemléletet, a tájékozódást, a kézikönyveket. Évek óta szorgalmazom, egyelőre eredmény nélkül, hogy készüljön oktatási anyag a szaktanszékek és a világ hungarológusai számára Halász Péternek a Duna Televízióban a kulturális régiókat bemutató sorozatából.

A „hivatalos" hungarológiához az olyan szakmai műhelyeknek, amilyen a kolozsvári tanszék, korábban nem volt közük. Nem is lehetett, mert külföldön ugyan, de nem idegeneknek közvetítette és oktatta a magyar nyelvet, irodalmat, kultúrát. Az államközi kapcsolatokban ez azt jelentette, hogy csak a bukaresti egyetemnek volt magyar lektorátusa, mert az elképzelés szerint az ottani „hungarológiai" tanszéknek a magyart mint idegen nyelvet kellett volna oktatnia. És amikor 1990-ben első dolgunk volt a hivatalos vendégtanári státus létesítése és a tárcaközi megállapodásban való elismertetése, akkor sem hungarológiára gondoltunk elsősorban, hanem a tanszék szakmai erősítésére és a magyarországi szakmai műhelyekkel, intézményekkel való kapcsolatteremtésre (ebben fontosnak tartottuk éppen a hungarológiai intézményeket). Bár nem zárkózunk el a sajátosan „hungarológiai" feladatoktól, továbbra is kettős vagy átmeneti a státusuk a magyar nyelvhatáron belül vagy annak peremén működő oktatási intézményeknek és oktatóhelyeknek, amelyek elsődlegesen a helyi magyar közösségek igényeit elégítik ki az oktatásban, a kutatásban, a szellemi értékek őrzésében és gyarapításában.

Azt hiszem, mi viszonylag pontosan érzékeljük mind az igényekből és a helyzetből fakadó feladatokat, mind a lehetőségeinket. Gyakran zavar azonban bennünket mások zavara: az, hogy mások nem tudnak mit kezdeni velünk. Például, hogy most tíz év elteltével, annyi egyetemi és politikai vita után is az egyetemi szakokra vonatkozó friss, a román kormánytól eredő nómenklatúra az egyetemi magyar nyelv és irodalom szakot az „egyéb idegen nyelvek" kategóriájába sorolja (a román államigazgatás tehát hungarológiának tekinti azt, amit végzünk). A ránk vonatkozó magyarországi megítélés és besorolás sem mindig megnyugtató: továbbra is gyanú és fenntartás övezi az egyetemi tanszéket mint ún. állami intézményt (a civil vagy az egyházi intézményekkel szemben), gyakran még az államigazgatás képviselői sem tudnak róla, hogy vannak bennünket

érintő rendelkezések a tárcaközi megállapodásokban, és azoknak más a státusuk, mint a kisebbségi ügyeknek (van vendégtanári program ilyen, „kisebbségi" keretben is, tárcaközi megállapodás alapján is, van hallgatócsere kisebbségi keretben, van a tárcaközi megállapodásban stb.). Ezek a zavarok mindenképpen nehezítik a dolgok menetét vagy akár az ügyintézést, nem is beszélve arról, hogy sok esetben ilyen ügyekben nekünk kell közvetítünk a két tárca illetékesei között.

Ha nem tölt be *par excellence* hungarológiai szerepet, azaz nem idegeneknek közvetíti a magyar nyelvet és kultúrát, mitől és miben hungarológiai mégis egy egyetemi tanszék Kolozsváron vagy például az Erdélyi Múzeum-Egyesület? A jelenlegi rendszerben ez még kevésbé világos: Magyarország és a magyarság szemszögéből minden ilyen intézmény (intézet, tanszék) egyben mint külföldi magyar intézet működik. Egyszerre cél és eszköz: meglévő, szakmailag erősíthető, építhető szakmai műhely, a hungarológia oktató és kutató műhelye, és egyben közvetítő, a szomszéd országok hasonló szakmai intézményeivel, oktatási és kutatási intézményeivel szoros kapcsolatban álló intézet. Fontos szerepe van a szomszéd országok területén található magyar és magyar vonatkozású dokumentumok feltárásában, forrást és terepet kínál, nyilvántart. (Noha, mivel nem vagyunk hatóság, és felügyeleti jogunk nincs, azt csak szomorúan regisztráljuk, hogy fontos magyar kulturális értékek vándorolnak nem Magyarországra, hanem oda, ahol többet fizetnek érte.)

A mindennapok gyakorlatára és tapasztalatára lehetne hivatkozni: szinte mindenki hozzánk fordul, aki erdélyi forrásokat, erdélyi kutatási terepet, erdélyi szakmai partnereket keres. Minderre feltétlenül gondolni kell, amikor a hungarológia további, nagyobb távlatú koncepciójáról, intézményeinek rendszeréről és működtetéséről vitatkozunk.

Annak is bizonyára messzemenő következményei vannak a jövő szempontjából, hogy a világ már nem Kelet és Nyugat, hanem számunkra elsősorban Európa, az uniós Európa, amelynek szintén kialakult intézményrendszere van többek között az ilyesmire, mint az európai nyelvek és kultúrák kölcsönös tanulása, tanítása. Ebben a vonatkozásban új megvilágításba kerül az, hogy a hungarológia interdiszciplináris és főképpen nemzetközi szakterület. És talán az is, bár ekörül még sok a bizonytalanság, hogy némely kis kultúrák és részkultúrák kettős kötődésűek (vagy kettős alárendeltségűek). A legbizonytalanabbak az esélyek abban a vonatkozásban, hogy oldódnak-e és oszlanak-e majd az európai (főképpen pedig a szomszéd) nyelvek és kultúrák egymásra vonatkozó kölcsönös előítéletei és elutasításai, a rivalizálások és a dominanciatörekvések.

Azt mindenki érzékeli Rákos Pétertől Fazekas Tiborcig, hogy a hungarológia a hely és a helyzet, azaz az idő függvénye, és hogy nem annyira az *a priori* elképzelésektől, elméletektől függ, hanem az igényektől és a lehetőségektől. Ilyen alapon valóban akár nemzeti hungarológiákról is beszélni lehetne, ha nem volna ez is semmitmondóan általános (pl. hogy román vagy romániai hungarológia). A célszerű bizonyára egy árnyalt tipológia volna a helyek és a helyzetek tekintetében, egy dinamikus tipológia, amely érzékeli a várható gyors változásokat.

Amikor olvastam *A hungarológia az ezredfordulón* összeállítás anyagát, pontosabban a három elképzelést, a Kissné Pap Margitét, a Jankovics Józsefét és Monok Istvánét, valamint a Fazekas Tiborcét, az volt az első benyomásom, hogy mint három alternatívát kell olvasni és értelmezni őket. Most úgy látom, hogy abban a Fazekas Tiborcé jelentheti a kiinduló pontot, hogy átfogóbb, merészebb, nagyobb távlatú lépésre van szükség, amely egyszerre tekint Európára és a magyar régiókra, amely összefogja és rendezi mindazt, ami a mai intézményekben átfedésként, párhuzamosságként jelentkezik. Jankovics József és Monok István álláspontjából akár axiómának, mindenképpen alapvető követelménynek kell tekinteni, hogy a szakmai szempontok a meghatározóak, tehát, hogy bár a hungarológia valóban politikafüggő, de nem alárendeltje sem a politikának, sem az államigazgatásnak (noha a finanszírozás tekintetében mindenképpen az), és ez utóbbiaknak kellene igazodniuk a célokhoz és a tartalmakhoz. Kissné Pap Margit áttekintése pedig arra figyelmeztet, hogy vannak speciális, viszonylag jól intézményesült területei a hungarológiának, hogy van munkamegosztás és együttműködés az intézmények között. A saját tapasztalatom is az, hogy a kapcsolataink gyakorlatilag kifogástalanok voltak azok az intézményekkel, amelyeket Kissné Pap Margit képvisel, és a Hungarológiai Központtal is. Noha annak is tudatában vagyok, hogy az ügyeket képviselő személyek és személyiségek mindig fontosabbak, mint az intézmények, ők képesek felülkerekedni az éppen „hivatalos" képviseleten és ügyintézésen. Ez azonban nem változtat azon az alapvető szakmai igényen és nemzeti érdeken, hogy jelentős mértékben erősíteni kell a nagyvilágban a hungarológia státusát, és ehhez a döntő lépéseket otthon kell megtenni. A kérdés csak az, mire szánja rá magát az államigazgatás: elfogadja-e a távlatosabb kihívást és a szakmai ajánlásokat, vagy megmarad egyelőre, az intő jelek és hangok ellenére, a „felsőbb szintű vezérlés és felügyelet" eszközeinél?

Gyakorlati hungarológia (Jegyzetek az anyanyelvi mozgalomról)

POMOGÁTS BÉLA

A hungarológiai jelen: az ezredfordulón betöltött helyéről és kívánatos stratégiájáról lefolytatott eszmecserék (a Hungarológia című folyóirat legutóbbi számában, illetve a Nemzetközi Hungarológiai Központ legutóbbi konferenciáján) arra hívták fel a figyelmet, hogy a hungarológiának lehetséges (létezik) egy, úgymond, gyakorlati megközelítése is, amely elsősorban nem a tudományos diszciplína amúgy is többnyire változó) elméleti meghatározásából indul ki, hanem a magyarságismeret, a magyarságtudomány köznapi feladatainak tisztázása során jut el intézményszervezeti vagy éppen teoretikus következtetésekhez. Nos, az anyanyelvi mozgalom, amelynek legfontosabb szervezeti kerete jelenleg a Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, hagyományos elnevezése szerint: Anyanyelvi Konferencia, valójában maga is a „gyakorlati hungarológia" intézményei és műhelyei közé tartozik.

Hagyományok és törekvések. Az anyanyelvi mozgalom három évtizede végzi munkáját: az első Anyanyelvi Konferenciát 1970-ben rendezték Budapesten és Debrecenben, a kilencediket pedig most, augusztusban Marosvásárhelyen. (A köztes időben Szombathelyen, Budapesten, Pécsen, Veszprémben, Kecskeméten, Esztergomban és Egerben voltak konferenciák). Talán nem kell arról külön nyomatékkal beszélni, hogy a színhelynek ezúttal is milyen jelentősége volt: maga az a tény, hogy Magyarország határain kívül első alkalommal Erdélyben és éppen a magyar voltában és hagyományaiban veszélyeztetett székely „fővárosban" rendeztük összejövetelünket, jelképes értelmű lehet. Arra utal, hogy az anyanyelvi mozgalomnak mindenekelőtt a kisebbségi sorsban élő magyarság körében kell megtalálnia feladatait és otthonát, és arra utal, hogy különleges szolidaritással kívánjuk az erdélyi magyarok jogos anyanyelvi küzdelmeit támogatni. Marosvásárhely ma nemzeti kultúránk és egyáltalán a magyarság „végvárának" számít, ezt a „végvári" helyzetet jelzik az 1990 márciusi véres események, amelyek során magyarellenes pogromra került sor, és ezt jelzi a legutóbbi helyhatósági választás is, midőn a hosszú ideje hivatalban lévő magyar polgármestert: Fodor Imrét – részben választási manipulációk következtében, részben a magyar választópolgárok vétkes közömbössége és a romániai magyar párt helytelen politikai taktikája folytán – sikerült megbuktatni, és román jelölttel felváltani.

A marosvásárhelyi anyanyelvi konferencia – régi hagyományainak szellemében – ezúttal is gyakorlatias munkát végzett el, mindazonáltal nem lehet azt mondani, hogy az anyanyelvi mozgalomnak nem volnának meg a maga nagyon is biztos elvi, mondhatnám így is: stratégiai céljai. Ezek az elvi-stratégiai sarokpontok nagyjából a következők:

1. Az anyanyelvi mozgalomnak kulturális stratégiája és arculata van, feladata korábban is az volt és a jövőben is az marad, hogy támogassa és szervezze a magyar kultúra, mindenekelőtt a határokon túl élő magyar nemzeti közösségek kulturális tevékenységét, különös tekintettel anyanyelvünk és anyanyelvi kultúránk megőrzésére, gondozására és fejlesztésére. Ennek a küldetésnek a jegyében hoz létre értelmiségi találkozókat, irodalmi, közművelődési, pedagógiai konferenciákat, ifjúsági táborokat és vetélkedőket, illetve mint társrendező, részt vállal más magyar kulturális szervezetek hasonló összejöveteleinek, konferenciáinak szervezésében, létrehozásában. Az Anyanyelvi Konferencia, az anyanyelvi mozgalom ilyen módon az egyetemes magyar szolidaritás egyik intézménye, és mint ilyen, a maga eszközeivel igyekszik elősegíteni a magyarság kulturális és szellemi egységének helyreállítását. Azt a lelki egységet szolgálja, amelyet a huszadik századi történelmünk végzetes eseményei (1920-ban a trianoni, 1947-ben a párizsi békeszerződések, 1956-ban a magyar forradalom és szabadságharc leverése) oly kártékonyan megbontottak. Szerepet vállal a magyar-magyar párbeszéd szervezésében, és számít arra, hogy ebben a szervezőmunkában szellemi és erkölcsi súlyának megfelelő szerepet kap.

2. Az anyanyelvi mozgalom az egyetemes magyarság kulturális mozgalma, a Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága az egyetemes magyarság kulturális szervezete, azaz nemcsak Magyarországon, hanem az szomszédos országok magyar nemzeti közösségeinek a körében és lehetőségei szerint a nyugati világban élő magyar diaszpórában is végzi feladatait. A három részre: az anyaországra, a kisebbségi magyar közösségekre és a nyugati szórványokra tagolt magyarság minél teljesebb kölcsönös információcseréjét és kulturális összefogását kívánja támogatni és szervezni. Mint egyetemes magyar szervezet és mozgalom a maga eszközeivel elő szeretné mozdítani a közép-európai régióban élő népek kölcsönös kiengesztelődését és együttműködését, abban a meggyőződésben, hogy a magyarság kulturális egységének helyreállítása csak egy olyan általános regionális megbékélés keretében történhet meg, amelynek érdekeltjei őszinte meggyőződéssel támaszkodnak az európai demokratikus hagyományokra.

3. A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága a civil-társadalomintézménye, stratégiáját és eszközeit a civil társadalom lehetőségei és tennivalói jelölik meg. Ezért fenn kívánja tartani függetlenségét minden politikai párttal és magával az államhatalommal szemben, miközben természetesen szerepet kíván mindazoknak a kormányzati stratégiáknak és kezdeményezéseknek a megvalósításában, amelyek a magyar kisebbségi közösségek, a magyar szórványok kulturális gondozását s az egyetemes magyar szolidaritás építését szolgálják. Az anyanyelvi mozgalomnak nincs politikai arculata, céljainak megvalósításában valamennyi politikai erő és a Magyar Köztársaság mindenkori kormányának támogatására számít. Elvárja, hogy a magyar kormány figyelemmel kísérje tevékenységét, és hozzásegítse ahhoz, hogy tevékenyen tudjon szerepet vállalni az ezredforduló nagy nemzeti feladatainak megoldásában.

Meggyőződésem szerint az imént megjelölt stratégiai elvek és követelmények korábban is meghatározó módon irányították az anyanyelvi mozgalom munkáját, legalábbis azok munkáját (például Bárczi Gézára, Lőrincze Lajosra, Imre Samura, Czine Mihályra, Ginter Károlyra gondolok), akik őszinte és jó szándékú elkötelezettséggel szolgálták a magyar kultúra és az anyanyelvi oktatás gondozásának ügyét. Ebben a tekintetben három évtizedes múltunkra kimondottan büszkék lehetünk, és biztos öntudattal utasítjuk vissza azokat a tájékozatlan vagy rosszhiszemű, mert egyéni érdekeket és elfogultságokat érvényesíteni kívánó gyanúsításokat, amelyek a mögöttünk lévő évtizedben (a rendszerváltozás után) időnként megkérdőjelezték az anyanyelvi mozgalom hitelességét.

Ugyancsak szilárd meggyőződésem, hogy az anyanyelvi mozgalomnak az előttünk álló esztendőkben is a fent megjelölt stratégiát kell követnie, az imént rögzített követelményekhez kell igazodnia. Három évtizedes munkánk eredményessége és az anyanyelvi mozgalom széles körben, mindenekelőtt a határokon túl élő magyar nemzeti közösségek körében tapasztalt megbecsülése, népszerűsége igazolta ennek a stratégiának a hitelességét. Ezért a jövőben is követnünk kell bevált elveinket, természetesen minduntalan megújítva a stratégiai prioritások megvalósításának gyakorlati módszereit, eljárásait. Az augusztusban rendezett marosvásárhelyi IX. Anyanyelvi Konferencia jó alkalmat adott arra, hogy egyrészt kinyilvánítsuk ragaszkodásunkat alapvető eszméink és elveink iránt, másrészt gondolatokat cseréljünk a megújulás nagy feladatairól. A régi igazság szerint a megújulás mindig is azt szolgálja, hogy a kor változó követelményeihez igazodva tartsuk fenn és képviseljük azokat az ideálokat, amelyek egykor mozgalmunk születését állták körül.

Programok és eredmények. Az anyanyelvi mozgalom mindig is az egyetemes magyar kulturális szolidaritás és szellemi együttműködés szellemi és szervezeti intézménye volt, és az ebből fakadó stratégia jelölte mg tennivalóit az elmúlt négy esztendőben (a nyolcadik egri és a kilencedik marosvásárhelyi konferencia közötti időben) is. Folyamatosan szerveztük, illetve támogattuk azokat az egyetemes vagy regionális magyar találkozókat, rendezvényeket, amelyek az elmúlt évtizedben mindig is élettel töltötték meg az anyanyelvi mozgalom kereteit.

Anélkül, hogy teljességre törekednék, meg kell említenem közülük néhányat. így a kecskeméti Tanítóképző Főiskola által szervezett – Lőrincze Lajos nevét viselő – tanári találkozót, amely a határokon túl dolgozó magyar pedagógusok tapasztalat- és eszmecseréje számára adott lehetőséget, a balatonalmádi kétnyelvű (magyar–angol) gimnázium hagyományos, ugyancsak Lőrincze Lajos nevét viselő ifjúsági találkozóját és szavalóversenyét, a Békéstarhoson rendezett tanári továbbképző tanfolyamot, a drámapedagógusok Nagykőrösön (és másutt) szervezett összejöveteleit, a Mályiban (Miskolc mellett) több alkalommal megrendezett regionális konferenciát (amely a Miskolc–Kassa–Ungvár–Szatmárnémeti által meghatározott északkelet-Kárpát-medencei eszmecseréknek adott otthont) és mellettük még több magyarországi találkozót. Szinte minden esztendőben (a szabadsághegyi Agro Hotelben) rendeztünk egy-egy nagyobb szabású konferenciát, legutóbb a kisebbségi magyar egyházak kulturális hivatásáról, korábban az európai államok kisebbségvédelmi politikájáról és törvényalkotásáról, és a Magyar Írószövetségben is rendszeresen tartottunk tanácskozásokat, így egyik nagysikerű összejövetelünk a kolozsvári magyar egyetem helyreállításának feladatait világította meg.

Az anyanyelvi mozgalom tevékenységének igen fontos területét jelölték meg a szomszédos országokban rendezett hagyományos konferenciák. Így a kassai Kazinczy Ferenc és Fábry Zoltán napok, az ungvári Értelmiségi Találkozók, illetve azok Kárpátalja négy városában: Ungváron, Munkácson, Beregszászon és Nagyszőlősön rendezett összejövetelek, amelyek a Magyar Kultúra Napja alkalmából tekintették át az ottani, illetve az egyetemes magyar kulturális élet helyzetét, fogalmazták meg az elvégzendő feladatokat. Erdélyben hagyományosan több városban vagy településen is rendeztünk találkozókat, így Kolozsváron, mindig igen érdekes és hasznos programmal, a Szabédi László napokat, a Háromszék megyei Illyefalva konferencia-központjában az ugyancsak hagyományos pedagógus-továbbképző tanfolyamokat, Szatmárnémetiben a nagysikerű Jakabffy Elemér kisebbségtudományi konferenciákat és a Páskándi Géza

emlékének szentelt irodalmi összejöveteleket, a Temesvár közelében lévő Csákován egy regionális kulturális konferenciát, de voltunk Nagyváradon, Marosvásárhelyen és más városokban is.

Ugyancsak az anyanyelvi mozgalom hagyományos találkozói közé tartoznak a szabadkai Kosztolányi Dezső napok, az adai Szarvas Gábor napok, az eszéki pedagógustalálkozók, a lendvai tudományos és kulturális összejövetelek, Szlovéniában emellett több alkalommal vettünk részt Ljubljanában is összejöveteleken, így a Magyar Kultúra Napja alkalmából. Többször jelen voltunk az ausztriai (burgenlandi, őrvidéki) magyarság találkozóin is: Bécsben, Felsőpulyán (Oberpullendorf), és Alsóőrön is (Unterwarton), ahol régi barátunk: Galambos Ferenc Iréneusz bencés rendi szerzetes helyi plébános szervezi a magyar kulturális életet.

De eljutottunk az Egyesült Államokba is, magam, mint az Anyanyelvi Konferencia elnöke, 1998-ban New Yorkban, a Columbia egyetemen, illetve a magyar főkonzulátuson vettem részt az Amerikai Magyar Tanárok egyesületének azon az éves találkozóján, amely külön napirendi pontként tekintette át az amerikai magyarság fiatal nemzedékeinek anyanyelvi oktatásával összefüggő kérdéseket. A tavalyi esztendőben pedig – az Anyanyelvi Konferencia anyagi segítségével – három kisebbségi oktatási szakember: Erdélyből Beder Tibor, Kárpátaljáról Orosz Ildikó, Szlovákiából Sidó Zoltán vehetett részt az imént említett tanáregyesület Clevelandban megrendezett összejövetelén. A tanáregyesület a 2000. esztendőben – a Szent István-millennium alkalmát felhasználva – Budapesten rendezte szokásos konferenciáját, ez is alkalmat adott arra, hogy az amerikai magyar tanárok képviselői találkozzanak az anyanyelvi mozgalom vezetőivel.

Feladatok és jövőkép. Az elmúlt négy esztendő eredményei mindenképpen ezek továbbfejlesztésére kötelezik mozgalmunkat, arra, hogy tovább építsük a már meglévő intézményes formákat, és új feladatokat is magunkra vállaljunk. vagyis tovább kell folytatni a hagyományos magyarországi, erdélyi, felvidéki, kárpátaljai, vajdasági, horvátországi és muravidéki programokat, ezt különben ottani partnereink is várják tőlünk, számítva együttműködésünkre és támogatásunkra. Emellett új programokat is meg kellett indítanunk. Négy ilyen lehetséges programra hívtam fel a figyelmet.

1. Mindenekelőtt nagyobb teret kell adnunk a határon túli: kisebbségi és szórványban élő, Kárpát-medencei és a nyugati magyar fiatalok anyanyelvi gondozásának, ügyelve arra, hogy lehetőleg elősegítsük a magyar nyelv és az anyanyelvi kultúra megmaradását. Elő kell készítenünk olyan

programokat, amelyek e fontos és nemes cél megvalósítását szolgálják, és ezek között tovább kellene vinnünk az úgynevezett „Szó-tartó" mozgalmat, amelyet két esztendeje Kántor Lajos, korábbi erdélyi társelnökünk hirdetett meg, és amely a kezdeti jelentékeny érdeklődés után kissé meggyengült. Ennek elsősorban pénzügyi magyarázata van: az anyanyelvi és kulturális vetélkedők megrendezése, tanári továbbképzések szervezése, oktatási segédeszközök beszerzése az eddigieknél jelentékenyebb anyagi forrásokat kíván. Reméljük, hogy ezeknek a forrásoknak a megnyitásában a kormányzati intézmények is segítségünkre lesznek.

2. Az anyanyelvi mozgalom még az 1990-es rendszerváltás előtt valamennyire jelen volt a nyugati világ magyarjai között, Lőrincze Lajos, Czine Mihály, Ginter károly és mások több alkalommal is meglátogatták az amerikai magyar közösségeket. Ezek a személyes kapcsolatok, természetesen a pénzügyi lehetőségek elégtelen volta következtében, a kilencvenes években jórészt megszakadtak, és az anyanyelvi mozgalom alig tudott a nyugati világban élő magyarok kulturális és anyanyelvi gondozásában szerepet vállalni. Több nyugati barátunk és kollégánk kifejezte, mégpedig jogosan fejezte ki emiatti elégedetlenségét. Ezen az áldatlan helyzeten mindenképpen változtatnunk kell, már csak annak következtében is, hogy a nyugati magyar szórványok kulturális gondozása ma különleges felelősséget és különleges odafigyelést követel. A nyugati világ magyarsága rohamos tempóban fogyatkozik, a nyugati magyar intézmények (iskolák, kulturális intézmények és orgánumok) folyamatosan szűnnek meg vagy kerülnek a megszűnés közelébe. Következésképp az anyanyelvi mozgalomnak, természetesen a kormányzati tényezők hatékony támogatásával, fokozottabban kell kapcsolódnia a nyugati magyarok nyelvvédő és kultúra fenntartó munkájába. Mozgalmunkban megvan erre a készség és az igyekezet, a körülmények jótékony megváltozása kell ahhoz, hogy ez a készség és igyekezet eredményeket is hozzon.

3. Az elmúlt négy esztendő eredményei közé tartozik az is, hogy az anyanyelvi mozgalom – a Határon Túli Magyarok Hivatalának kezdeményezésére és támogatásával – megindította a szórványvidékeken élő magyarság helyzetének felmérését, valamint az anyanyelvi kultúrájának gondozására irányuló elképzelések kialakítását. A szórványmagyarság nyelvi és kulturális védelme alighanem az előttünk álló néhány évtized rendkívül fontos feladata lesz, minthogy a magyarság nagyjából tizennégy (tizenöt) milliós lélekszámának egyhatoda, nagyjából két és félmillió ember él szórványvidékeken. Ezeknek az anyanyelvi és kulturális gondozása mindenekelőtt a történelmileg kialakult viszonyok tanulmá-

nyozását és hiteles felmérését követeli meg, ezt kell követnie egy hatékony pedagógiai, kulturális és mozgalmi stratégia kialakításának. Mégpedig oly módon, hogy a stratégiának két változata legyen: egy a Kárpát-medence és egy a nyugati világ magyar szórványai számára a két diaszpóra gondozásának a feladatait ugyanis nem lehet összekeverni. Mindezekkel a kérdésekkel az Anyanyelvi Konferencia közössége az utóbbi két esztendőben több alkalommal is foglalkozott.

4. A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága civiltársadalmi szervezet, mindazonáltal kész szerepet vállalni azoknak a kormányzati döntéseknek az előkészítésében és megvalósításában, amelyek a magyar kulturális közösség (a kulturális nemzet) védelmét szolgálják és a magyar–magyar kapcsolatokat gondozzák. Nem tartjuk szerencsésnek, hogy a kormányzat ebben a munkában csak ritkán igényli az anyanyelvi mozgalom segítségét, és a nemzeti stratégia kialakításának és megvalósításának folyamataiban csak ritkán vonja be a civiltársadalmi szervezeteket. Így nem tudunk bekapcsolódni a Magyar Állandó Értekezlet, illetve a mellette létrehozott szakirányú bizottságok munkájába sem. Meggyőződésünk szerint az egyetemes magyar érdekek érvényesítése, a magyar nemzeti kultúra gondozása a magyar–magyar kapcsolatok szervezése nem lehet pusztán a politikai pártok és a kormányzati hivatalok ügye. Egy kormányzat, amely a nagy nemzeti feladatok megoldásában nem igényli a civil szervezetek segítő munkáját, egyrészt szereptévesztésben van, minthogy úgy gondolja, hogy ezen feladatok körül csak az állami hivataloknak és a politikai pártoknak szabad tevékenykedniük, másrészt nem számol azzal, hogy a civil társadalomban: a pártoktól és a hivataloktól független értelmiségben milyen jelentős alkotói és szervezési energiák rejlenek. A nagy nemzeti feladatokat és a velük összefüggő stratégiákat csakis közös felelősséggel és munkával lehet valóra váltani.

A marosvásárhelyi konferencia után. A Marosvásárhelyen rendezett IX. Anyanyelvi Konferencia egészében sikerrel zárult, noha a hasonló – mindössze néhány naposra tervezett – találkozók legfőbb gondja: az állandó időhiány ezúttal is szigorú korlátok közé szorította a tanácskozásokat, és többen is úgy érezték, hogy nem állott rendelkezésükre kellő idő mondandóik kifejtésére. A kitűzött feladatokat mindenesetre teljesítettük: több előadásban is számot vetettünk azokkal a tennivalókkal, amelyek az anyanyelvi mozgalomra várnak Magyarország, remélhetően hamarosan (három-négy esztendőn belül) elkövetkező európai uniós felvétele esetén, midőn a Kárpát-medencében élő magyar nemzeti közösségek: az erdélyi,

a felvidéki, a kárpátaljai és a délvidéki magyarság meg nem kapcsolódhat be az integrációs folyamatba, és elsősorban kulturális, gazdasági és társadalmi eszközöket kell találni az egész magyarság európai integrációjának érdekében. A szekcióüléseken igen sok tapasztalat és jogos kívánalom kapott hangot, például az irodalom, a könyvkiadás, az oktatás, az egyesületi élet területén. Megtartottuk a Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társaságának esedékes – tisztújítással és alapszabály-módosítással is együtt járó – közgyűlését, és természetesen arra is volt lehetőségünk, – például a nagyon jól megszervezett autóbusz-kirándulás során – hogy beszélgetéseket folytassunk az anyanyelvi mozgalom jövőjéről, soron következő feladatairól.

A konferencia elvégezte munkáját, az új tagokkal is kiegészült vezető testület (az elnökség és a választmány) minden bizonnyal érvényesíteni fogja a nagyszabású összejövetel tanulságait. Javaslatainkat, például azokat, amelyek a szekcióülések során kaptak hangot, továbbítani fogjuk az illetékes kormányzati hivataloknak, számítva arra, hogy a kisebbségi helyzetben vagy a nyugati szórványokban élő magyar vezető értelmiségiek tapasztalatai és kívánságai megfontolást találnak a határon túl élő magyarok ügyeit intézni hivatott hivatalokban. Az anyanyelvi mozgalom ugyanis mindig abban a meggyőződésben végezte munkáját, hogy a kormányzati intézmények és a civil társadalmi szervezetek építő és jó szándékú együttműködésére szükség van, minthogy ez az együttműködés képes hatékonyan érvényesíteni az anyaországtól elszakított vagy éppen onnan elvándorolt magyarok kulturális érdekeit és a nemzeti szolidaritás szellemét.

A civil társadalmi szervezetek és az országos (állami) intézmények hatékony együttműködésének keretében képzeljük el azt a szerepet is, amelyet az anyanyelvi mozgalom (és közelebbről a Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága) a „gyakorlati hungarológia" tevékenységi körében betölthet. Szervezetünk igen régóta együttműködik az illetékes minisztériumokkal, a Határon Túli Magyarok Hivatalával (mint már utaltam rá, ezt a kívánatos együttműködést lehetne erősíteni és bővíteni!), a Hungarológiai Tanáccsal (amelynek munkájában szervezetünk képviselője is részt vesz) és a Nemzetközi Hungarológiai Központtal (amelynek tavalyi: 1999-ben rendezett „lektori konferenciáján" társrendezői feladatot vállaltunk!). Ez az együttműködés mindenekelőtt gyakorlati „hungarológiai érdekeket" követ, azaz a határon túli magyar egyetemi tanszékek, a főiskolai oktatás, a kisebbségi magyar iskolák, kulturális egyesületek, szerkesztőségek, szellemi műhelyek munkájának támogatását jelenti.

Mindennek kétségkívül vannak (lehetnek) elméleti járulékai is, például a már nem magyar anyanyelvű, de magyar származású külföldi (amerikai, nyugat-európai) fiatal nemzedékek magyar nyelvi és kulturális oktatása körül, az ott szerzett tapasztalatok megfogalmazásában, az oktatási követelmények és módszerek kialakításában. mindez természetesen azt igényli, hogy az anyanyelvi mozgalom és az imént megnevezett állami (hivatali) intézmények együttműködése (információcseréje, szolidaritása) tovább erősödjék.

A marosvásárhelyi konferencián több alkalommal is kérdést kaptam arról, hogy most milyen az anyanyelvi mozgalom és a Magyarok Világszövetsége közötti viszony. Mindig nyomatékosan jelentettem ki, hogy társaságunk semmilyen tekintetben sem kíván a nehéz helyzetben lévő, válságokkal küzdő világszövetség helyébe lépni., és nem kíván versenybe vagy küzdelembe szállni a világszövetséggel. Az anyanyelvi mozgalomnak egészen más a feladata és a stratégiája, mint a világszövetségnek, ami nem jelenti azt, hogy a két szervezet ne működhetnék együtt, természetesen a civil társadalmi szervezetek autonómiájának kölcsönös tiszteletben tartása esetén. El kell mondani, hogy a Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága mindig is tiszteletben tartotta a világszövetség státusát, azt azonban nem lehet mondani, hogy a világszövetség is mindig így tett volna az anyanyelvi mozgalom esetében, éspedig azután is, hogy társaságunk 1992-ben – a magyar egyesületi törvény keretei között – önálló egyesületi státust kapott. Néhány esztendeje társaságunk több alkalommal is méltatlan és indokolatlan bánásmódot tapasztalt a világszövetség részéről – az akkor kialakult bizonytalanságot valahogy fel kellett oldani. A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága ezért – valamint a világszövetség belső vitái és válsága következtében – egyelőre várakozó álláspontot foglal el, arra számítva, hogy a világszövetség hamarosan megoldást fog találni belső ellentmondásaira, rendezi viszonyát a kormányzattal, és mint az egyetemes szolidaritás legnagyobb és legerősebb szervezete építkezik tovább.

Van még egy kérdés, amelyet mozgalmunk identitása érdekében érintenünk kell. A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága természetesen módot keresett és talált összeköttetést a magyarság anyanyelvápoló egyesületeivel: Magyarországon, Erdélyben, a Felvidéken vagy a Délvidéken egyaránt. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy társaságunk egy volna az anyanyelvápoló egyesületek között: az anyanyelvi mozgalom nem egyszerűen anyanyelvápolók és még kevésbé nyelvészek tömörülése, hanem olyan értelmiségieké, akik elkötelezettséget tanúsítanak a

magyar nyelv és kultúra gondozása, az egyetemes magyarság nemzeti, nyelvi, kulturális identitásának védelme mellett. Az „anyanyelv" fogalmát mi tágasabb értelemben használjuk, nem csak nyelvet, idiómát értünk rajta, hanem művészeti, zenei „anyanyelvet" is: hagyományt, önazonosságot és közösségi mentalitást. Stratégiánk és programunk következésképp más vagy tágasabb, mint az anyanyelvápoló szervezeteké, és sorainkban, a vezető szervekben nemcsak nyelvészeknek, hanem íróknak, tudósoknak, lelkészeknek, pedagógusoknak, egyesületi szervezőknek is helye van.

Folytonosság és megújulás. A következő időszak – az öt év múlva esedékes újabb Anyanyelvi Konferenciáig előttünk álló időszak – nagy feladata lesz ezért, hogy újabb szellemi és emberi erőforrásokkal egészítsük ki mozgalmunkat, társaságunkat. Természetesen nem kell mindenkinek tagként csatlakoznia hozzánk, aki részt kíván venni az általunk végzendő munkában és az általunk szervezendő programokon. A Marosvásárhelyen elfogadott alapszabály-módosítások kissé szigorították is a társaságba történő felvétel eljárását. Mindazonáltal szükségünk lesz arra, hogy módszeresen építsük tovább szervezetünket, és az egyetemes magyar kulturális szolidaritás és szervezőmunka területén tevékenykedő kiváló pedagógusokat, irodalmárokat, tudósokat megnyerjünk a Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága számára. Máris vannak mozgalmunk körül olyan magyarországi, erdélyi, felvidéki, vajdasági, kárpátaljai és nyugati szakemberek, akiknek helyük lehetne a társaságban, és akiknek szerepvállalását, csatlakozását elő kell segítenünk.

Ebben a tekintetben kell érvényesülnie annak a szervezési prioritásnak, amely a következő esztendők vonatkozásában talán a legfontosabbak egyikének mondható. A fiatal szakemberek bevonására, kapcsolására gondolok. A marosvásárhelyi konferencián, némi elégedettséggel állapítom meg ezt, több fiatal is részt vett, és néhány fiatal szakemberrel egészült ki a társaság vezetése is. Ezen az úton kell haladni tovább, még eredményesebben, hiszen az anyanyelv mozgalom vezető testületei még ma is azokból az írókból, tanárokból, tudósokból épülnek fel, akik két-három évtizede is ott állottak a mozgalom bölcsőjénél Bárczi Géza, Lőrincze Lajos és Imre Samu mellett. Talán a Szótartó mozgalom szervezése körül lehetne kialakítani olyan fiatal pedagógus gárdát, amely aztán kiegészíthetné, megfiatalíthatná a Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága hagyományos munkatársi és vezetői körét.

Ma már a harmadik évezred feladataira kell készülnünk, és máris látszik, hogy ezek a feladatok nem lesznek sem könnyebbek, sem kisebb számúak az előttünk álló esztendőkben. Magyarország várható európai integrálása, a mindannyiunk által némi gyanakvással kezelt „schengeni határok" létrejötte, a magyarországi „státustörvény"-tervezetek megvalósulása – nos, mindez fokozódó felelősséget és gyarapodó tennivalókat fog számunkra jelenteni. Az anyanyelvi mozgalom mögöttünk lévő három évtizede, az általunk (illetve elődeink által) megrendezett kilenc Anyanyelvi Konferencia, az általunk szervezett kulturális pedagógiai, tudományos és mozgalmi programok, folyóiratunk: Nyelvünk és Kultúránk, könyvsorozatunk: a Nyelv és Lélek Könyvek – múltunk és jelenünk, meggyőződésem szerint, kellő garanciát ad arra, hogy az anyanyelvi mozgalom, a Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága az előttünk álló ezredforduló világában is a magyar nemzeti kultúra, identitás és szolidaritás gondozásának, a „gyakorlati hungarológia" művelésének felelős és hatékony intézménye maradjon. Végül is ezt a meggyőződésemet és reményemet alapozta meg a marosvásárhelyi Anyanyelvi Konferencia is.

Szükséges-e a hungarológia fogalmának definiálása?

RÉFFY JÓZSEF

Tisztelt Elnök Úr! Hölgyeim és Uraim! Nem igazán az Oktatási Minisztérium képviselőjeként kívánok hozzászólni, hanem úgy érzem, hogy valami változatosság kell, hogy ennyi hungarológus után megint valaki olyan szóljon, aki ha nem is fizikus (mint a mai nap több hozzászólója), de a műszaki tudományok művelője. Végzettségemnél fogva vegyészmérnök vagyok, és egy pár véleménnyel kapcsolatban, amit ma hallottam és feldolgoztam magamban, szeretnék néhány megjegyzést tenni.

A vita során többször elhangzott, hogy definiálni kellene a hungarológia fogalmát, kísérletet kellene tenni egy mindent belefoglaló definíció megfogalmazására. A magam részéről óva intenék attól mindenkit, hogy sokat foglalkozzon (foglalkozzunk) a hungarológia definíciójának kialakításával. Véleményem szerint nem is lehet egzakt definíciót adni, és nincs is igazán értelme. A problémát egy más területről vett példával szeretném illusztrálni. Vegyész, vegyészmérnök körökben a kémiai kötésről mindenki tudja, még pontosabban mindenki érzi, hogy mit kell alatta ér-

teni, de amikor a tanszékemen megpróbáltuk különböző szakkönyvekből a kémiai kötésre vonatkozó definíciókat összegyűjteni, kiderült, hogy – bár egészen furcsa, „körmönfont", bonyolult megfogalmazásokat is találtunk – mégsem fér bele egyikbe sem a kémiai kötések teljes gazdagsága; bármelyiket fogadjuk el, kizárunk vele egy sereg érdekes kapcsolatot az atomok között (márpedig hiába zárjuk ki ezeket, valójában léteznek, hatásukat érzékeljük).

Nagyon megragadott, amit Tuomo Lahdelma professzor úr ma elmondott, hogy Finnországban az UKAN rövidítést mindenki érti, ha hallja, tudja, miről van szó, de amikor a rövidítést feloldják, kifejtik, akkor már nem ugyanazt jelenti, és csak egy társaság nevéről van szó, nem pedig egy olyan tevékenységi körről, amely Finnországban a hungarológiával analóg tevékenységeket fog át.

Ha mégis valamiféle hungarológiai definíciót akarunk megfogalmazni, akkor az legyen rövid, hogy legyen mit mögé gondolni, ne szűkítse le a tevékenységi kört, az „értelmezési tartományt". Hiszen jelentős mértékben lehetne bővíteni a hungarológia témakörét. A magam részéről biztosan hozzátartozónak gondolnám a magyar műszaki élet nagy alakjainak „hihetetlen kalandjait", a magyar Nobel-díjasok munkásságát, akár a nagy magyar matematikusok tevékenységét, akár a magyar zenepedagógia eredményeit. Szóval, sok mindent beleértenék a hungarológia fogalomkörébe (nem a definíciójába). Elkezdenék egy listát készíteni, a listát bővíteném, megint bővíteném, azután hozzárendelném a lehetséges idetartozó tevékenységeket. Majd mérnöki alapállásomnál fogva következő lépésként végiggondolnám, hogy a lehetséges feladatok elvégzéséhez milyen anyagi erőforrások állnak rendelkezésünkre, milyen szakembergárdát tudunk kiállítani (más országokban végzendő feladatokhoz olyan szakembereket kell választani, akik megfelelő szinten tudják képviselni az országot; ugyanakkor eddigi minisztériumi tevékenységem során azt tapasztaltam, hogy például egyes országokba most sem tudunk alkalmas lektorokat felkutatni, pályáztatni). Azt is át kell tekinteni, hogy milyen fogadókészség érzékelhető az illető országok részéről, milyen szervezési kapacitásaink vannak itthon. Ezek együttesen határozzák meg, hogy adott pillanatban milyen feladatokat tudunk vállalni (átgondolt prioritási sorrendet figyelembe véve).

A vitában elhangzott hozzászólásokban másfajta hozzáállást is tapasztaltam, nevezetesen egyfajta szűkítési szándékot a hungarológia fogalomkörével, feladataival kapcsolatban. Óva intenék szűkítő értelmű behatárolást jelentő definíció kialakításától, például attól, hogy a hunga-

rológiát a magyar, mind idegen nyelv oktatására szűkítsük le. Angol és amerikai felsőoktatási intézményekben van angol, mint idegen nyelv oktatása, de senki sem gondolja komolyan, hogy ez megfelelne az anglisztika gyűjtőfogalomnak, amely nyilván sokkal szélesebb körű feladatokat foglal magába. Talán nem felesleges felhívni a figyelmet arra, hogy ha a lektorok kimennek külföldi munkahelyükre, otthonosan kell mozogniuk egy idegen nyelvi közegben, idegen kultúrában, és nem biztos, hogy a magyar, mint idegen nyelv-képzésben való részvétel készíti fel őket legjobban erre a feladatra.

A felszólalások hallgatása közben „járt az agyam", próbáltam tanulságokat leszűrni, és arra a meggyőződésre jutottam, hogy a hungarológia tényleg sokkal szélesebb körű „társaságnak" jelent feladatokat, mint amiben eddig én is gondolkoztam. Teljesen széleș körű értelmezésben minden magyar embernek kötelessége és felelőssége, hogy tevékenysége közben hozzájáruljon a hungarológia feladatkörének ellátáshoz, valamint hozzátegyen, ha keveset is, de azt a maga szintjén a lehető legjobban tegye; formálja a magyarságról külföldön (a külföldiekben) kialakuló magyarságképet.

Eszembe jutott például, hogy ha a hungarológiát úgy értelmezzük, mint magyarságtudományt külföldiek számára, akkor milyen komoly hungarológiai szerepkört tölthet be a magyar felsőoktatás, amelynek számos intézménye külföldi hallgatókat fogad részben magyar nyelvű képzésben, de emellett egyre szaporodó létszámban idegen nyelvű képzésben is. Csak a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen (BME) évente mintegy 600 hallgató folytat angol nyelven mérnöki tanulmányokat. A frissen ideérkező hallgatók még tanulmányaik megkezdése előtt kapnak egy kis ízelítőt a hungarológiából (rövid ismertetést Magyarország történetéről, a magyar kultúráról, zenéről stb.) Tanulmányaik során vidéki városnéző utakat, kulturális programokat szerveznek nekik, rengeteg dolgot tudnak meg Magyarországról, és annak ellenére, hogy angolul tanulnak, óhatatlanul a magyar nyelv is ragad rájuk (több fiatalt tudunk így elérni, mint a külföldön dolgozó lektorok). Az itt töltött évek során kialakul bennük egy magyarságkép, úgy is fogalmazhatnék, hogy bekerülnek a hungarológia vonzáskörébe. A hungarológia feladatkörébe (a korábban említett listára) felkerülhetne, hogy segítsük a felsőoktatási intézményeket az idegen nyelvű képzésben részt vevő hallgatók magyarságképének kialakításában, gondolkozzunk a módszereken, de mindenképpen ragadjuk meg ezt a lehetőséget. Vannak nagyon fogékony hallgatók, érdemes velük foglalkozni, a magyar közegben élve gyorsan ha-

ladnak a magyar nyelv elsajátításában. Egyik ezzel kapcsolatos érdekes élményemről is szeretnék beszámolni. A tavaszi félévben a tanulmányaik második félévét töltő külföldi hallgatóknak tartok kémia előadásokat. Az egyik évben a magyar hallgatóknak szóló magyar nyelvű előadásokon rendszeresen megjelent az egyik külföldi hallgató. Amikor már többször észleltem jelenlétét, kíváncsiságból az angol nyelvű előadás szünetében megkérdeztem tőle, hogy mi célból jár be a magyar előadásokra. Mosolyogva azt válaszolta: ellenőrizni szeretném, hogy professzor úr ugyanazt mondja-e el a magyar hallgatóknak, mint nekünk. Ezek után már tovább érdeklődtem, hogy hogyan tudott engem ellenőrizni, mit értett meg az előadásokból. Válaszként megmutatta az előadásokon készített jegyzeteit, és meglepetéssel tapasztaltam, hogy magyarul jegyzetelt a magyar előadásokon. Ebben az esetben persze egy különleges képességű hallgatóról volt szó, de az biztos, hogy aki 4-6 évig Magyarországon folytat tanulmányokat, abban ismeretek halmozódnak fel (magyar nyelvi ismeretek és a magyarsággal kapcsolatos ismeretek is).

Másik gondolatként az vetődött fel bennem a hozzászólások hallgatása közben (szintén személyes élményekből fakadóan), hogy mindenki, aki külföldön hosszabb időt eltölt, hungarológiai feladatot is felvállal (ha nem is tudatosan). Ennek illusztrálására elmondom, hogy amikor vendégoktatóként Amerikában voltam, bővített értelmezésű hungarológiai küldetést teljesítettem (bár ennek én sem voltam akkor tudatában). Ottartózkodásom második hónapjában felkértek, hogy tartsak egy előadást az intézményben Magyarországról. Utólag visszagondolva, a megtartott előadás a hungarológia céljait szolgálta, sok mindent „elmeséltem" Magyarországról, és többek között még Babits és Weöres verseket is mondtam, és megpróbáltam elemezni. Volt vagy 300 hallgatója az előadásnak, akiket (úgy tűnik) megragadott valami az elmondottakból, és folytatásképpen hetente átlagosan két családhoz kaptam meghívást, további részletek iránt érdeklődtek, és mindenhol a magyarságról alkotott képet próbáltam formálni, ismereteiket bővíteni. Tudatosítani kell, hogy aki oktatóként, kutatóként kimegy külföldre, az hungarológiai küldetést is betölt, és ehhez valami segítséget is kell nyújtani. Nekem semmi anyagom nem volt Magyarországról. Amikor megkaptam a felkérést az előadásra, ijedten telefonáltam a feleségemnek, hogy nem tudna-e egy diasorozatot küldeni Magyarországról. Még a választott Babits verset sem tudtam pontosan (kívülről), kértem, hogy gyorsan küldjék meg postán (amiről beszélek, régen történt, amikor még nem volt sem fax, sem e-mail). Tudatos segítségre, szervezésre lenne szükség.

Visszatérve a felsőoktatásra: komoly hatással van egy külföldi hallgatóra még az is, ha fél évig Magyarországon vesz részt részképzésben, annak a magyarságképe is egészen más lesz, mint ha nem lett volna itt. Rám is komoly hatást gyakorolt a Kansas City-ben eltöltött időszak. Még ma is, ha a CNN sporthíreiben látom, hogy Kansas City baseballcsapata győzött, valamiféle boldogságot érzek (annak ellenére, hogy a baseballt alapjában véve utálom, szabályait sem sikerült igazán megérteni). A külföldi hallgató Magyarországról hazatérve is biztosan híve és „szurkolója" lesz Magyarországnak.

Még valamire szeretném a figyelmet felhívni. Azt mondtam, és azt mondom, hogy nagyon sok embernek van feladata a hungarológia területén, és hiányolom azt, amiről ma nem sokat hallottam: nevezetesen az együttműködés fontosságának felismerését. Márpedig együtt kell működni, nem azt kell keresni, hogy milyen munkamegosztással dolgozzunk a hungarológia feladatkörében, és azután minden szereplő (ember, szervezet) függetlenül tevékenykedik tovább. Mert ha függetlenül cselekednek, nem tudnak egymásról (netán még vetélkednek is egymással), akkor nem erősítik egymás tevékenységét, hanem ellenkezőleg: kioltják egymás hatását. Ezt a tevékenységi kört nem úgy kell elképzelni, mint két, azonos vagy rokon területen működő magyar cég tevékenységét, ahol egészséges a konkurencia, mert így jobb, olcsóbb, exportképesebb terméket fog az egyik gyártani. Nem igazán jó olyan tanácsot adni, hogy működjenek össze, és így végül egy közepes minőségű terméket hozzanak közösen forgalomba. A hungarológiában csak az együttműködés lehet sikeres, ez vezet a tevékenységek hatásának megsokszorozódásához. Segítsük egymást, segítsük elő (ahogy tőlünk telik) az együttműködést.

Köszönöm a figyelmüket, elnézésüket kérem, hogy ennyi szakember előtt laikusként szubjektív indíttatású gondolataimat bátorkodtam elmondani.

A hungarológia mint az országképalakítás eszköze

RÍZ ÁDÁM

Örömmel teszek eleget a felkérésnek, hogy a Nemzetközi Hungarológiai Központ által 2000 augusztus 22–23.-án rendezett konferencián elhangzottakhoz hozzászóljak, és egyben tolmácsoljam az általam irányított Határon Túli Magyarok Titkárságának a hungarológiával mint tevé-

kenységgel, és mint tudománnyal kapcsolatos elképzeléseit, álláspontját, illetve a két terület közös halmazait számba véve néhány, esetleges együttműködési pontot jelezzek a jövő kiemelkedő fontosságú feladatairól.

Felfogásunkban a hungarológia a magyarság történelmével, nyelvével, néprajzával, egyszóval kultúrájával foglalkozó tudomány. Fő célja, hogy hazánkban és szerte a világban, a különböző országokban és kultúrákban minél teljesebb és hitelesebb képet kapjanak és alkossanak rólunk, magyarokról és Magyarországról.

Ahhoz, hogy sokkal szélesebb körben megismertethető legyen a rólunk, de általunk kialakított kép, rendkívüli módon indokolt lenne egy olyan intézményi bázis, később hálózat létrehozása a szomszédos országokban és a Magyar Kormányzatnak stratégiailag fontos területeken, államokban, amely felvállalja és végzi a magyar (mint idegen) nyelv oktatását, a magyar kultúra megismertetését, terjesztését a hungarológiai képzés keretei között. Ennek a rendszernek a kiépítésében segítségünkre lehetnének a már létező kulturális intézetek (amelyek azonban – tisztelet a kivételnek – jelenleg nem, vagy csak alig hajlandók oktatási feladatokkal foglalkozni), az egyetemek magyar tanszékei, és a magyarsághoz valamilyen formában (származás, identitás, érzelmileg) kötődő szakemberek.

A magyar mint idegen nyelv oktatása kulcsfontosságú a magyar származású, de nyelvében és identitásában elveszni látszó/megerősítésre szoruló nemzettársaink számára – különös tekintettel a nyugati diaszpóra még létező, de számban és nyelvtudásban rohamosan gyengülő közösségeire – hiszen egyfajta visszamagyarosítási, jó értelemben vett (divat)hullámot indíthat útjára. Sorsuk párhuzamosságát tekintve feltétlenül meg kell, hogy említsük a kárpát-medencei szórványmagyarság szomorú állapotát, amely sok tekintetben hasonló helyzetben van. Ezekre kínálna gyógyírt és megoldást a nem túl nagy ráfordítással járó, már létező, de még csak kipróbálni tervezett Magyarul Határok Nélkül program, amely az Apáczai Közalapítvány támogatásával képzett magyarországi magyartanárokat juttat ki szórványközösségek magyarul tanulni vágyó gyermekeinek taníttatására.

Magyarország nemzetközi ösztöndíj-politikája átalakulóban van. A nyugat-európai magyarság számára az Oktatási Minisztérium Határon Túli Magyarok Titkársága tavaly öt, míg az idén már húsz fő számára ad teljes képzésű ösztöndíjat, de egyéves hungarológiai részképzésre még harminc fiatal jár idén a Magyar Nyelvi Intézetbe. Itt korlátozott anyagi lehetőségeink csak lassú bővítést engednek meg, pedig az igények alapján ez indokolt lenne.

Szükség lenne egy olyan, nagyszabású vendégtanár-program beindítására az egyetemek közreműködésével, amely a különböző támogatások révén érdekeltté tenné az egyetemeket és a tanárokat, hogy magyarországi felsőoktatási intézményekben tanítsanak, illetve tudományos tevékenységet végezzenek. Nagyon fontos az is, hogy hazánkból egyre többen tanulhassanak, taníthassanak hosszabb-rövidebb ideig külföldi egyetemeken, ezáltal újabb lehetőséget teremtve az értelmiségi párbeszéd folytatására, Magyarország nemzetközi tekintélyének növelésére.

Végül egy majdani „Iskola választ iskolát" program keretében magyarországi iskolák vehetnék fel a kapcsolatot nemcsak a határon túli magyar, hanem a régió idegen nyelvű iskoláival is. Megítélésünk szerint folyamatos program szükséges a Magyarországról és a magyarságról a környező térségben kialakult/kialakított torzképek és előítéletek enyhítésére, megváltoztatására. Azon országokban – ahol nem mellékesen – jelentős létszámú magyar kisebbség él, elsősorban a „nyugatosodó" és véleményformáló többségi értelmiségi réteg megnyerése szükséges. Ennek egyik eszköze lehet a magyar gondolkodók (Rónai András, Bibó István, Teleki Pál) könyveinek a környező országok nyelveire történő fordítása és terjesztése, amely a magyarság tényleges európai értékeit világítja meg.

Úgy gondolom, hogy az előttünk álló tervek és feladatok megvalósításában a hungarológiának a jövőben is meghatározó szerepe lesz, és továbbra is együtt tudunk gondolkodni és dolgozni e nemes célok – mindannyiunk közös céljai – érdekében.

Kis „antihungarológia"

SÁRKÖZY PÉTER

Nem akartam részt venni a hungarológia fogalmáról és feladatairól szóló immár nem is tudom hányadszorra megszervezett vitán, de mivel Tverdota György és Stauder Mária többször és nyomatékosan kértek erre, most mégis megteszem. Nem akartam hozzászólni, mert véleményemet már több ízben és több fórumon kifejtettem, legutóbb a Magyarok Világszövetsége által szervezett 1998. augusztusi konferencián, mely Kissné Pap Margit különvéleménye mellett meg is jelent a Világszövetség Hírlevelében. Nem akartam hozzászólni, mert semmi értelmét nem látom a „külsősök" hozzászólásainak a hazai intézményrendszer otthon folyó pozícióharcaihoz és belső vitáihoz. Igazat kell adnom Jankovics József és

Monok István tanulmánya azon megállapításának, mely szerint „Ez a vita végső soron mindig arról szólt, hogy a magyar nyelv és kultúra kutatását, bemutatását és oktatását végzők mondják-e meg, hogy milyen intézményi struktúra milyen állami támogatatással valósítsa meg a közösen megfogalmazott célokat, vagy az éppen hatalmon lévő csoportok irányította államigazgatás tisztségviselői döntsék el, hogy számukra mi a fontos, és ennek alapján alakítsák az intézményrendszert, döntsenek a támogatásokról." (Hungarológia az ezredfordulón, *Hungarológia* 2 (2000)/1–2. Budapest, NHK 2000. 43.) Mindehhez csak annyit tennék hozzá, hogy az sem közömbös, hogy a „magyar nyelv és kultúra kutatását és oktatását végzők" alatt a hazai kutatókat és oktatókat, a hazai intézmények vezetőit értjük-e, vagy pedig azokat, akik ezt külföldön végzik, valamint, ami még fontosabb, hogy a hungarológia ügyeivel foglalkozó államigazgatási tisztségviselők az „éppen hatalmon lévő csoportok"-tól, azaz a rendszerváltás óta megalakult kulturális kormányzatoktól függetlenül nem képviselnek-e valamiféle „állandóságot" a változásban. Azaz, hogy pontosabban fogalmazzunk: történt-e „rendszerváltás" a hungarológia hazai intézményrendszerében, irányításában? A „Hungarológia az ezredfordulón" c. kiadvány alapján, és személyes tapasztalataim alapján a válaszom az egyértelmű (és szomorú) nem.

Előre szeretném bocsátani, hogy már túl vagyok azon, hogy (feleslegesen) hadakozzam. Nem szeretnék megbántani senkit, különösképpen a tudományos életműve alapján általam őszintén tisztelt Köpeczi Béla professzort, a Hungarológiai Tanács elnökét. Ugyanakkor politikailag emblematikusnak (és vitathatónak) tartom, hogy az elmúlt rendszerek kultúrpolitikájának egyik meghatározó alakjának 1992-ben írt és publikált tanulmánya vezeti be a „Hungarológia 2000-ben" kiadványt és tanácskozást, és még vitathatóbbnak, hogy Köpeczi professzor írását, azaz egy nemzetközi szinten elismert tudós vélekedését, az Oktatási Minisztérium jelenlegi és az utóbbi két évtizedben hungarológiai ügyekkel foglalkozó főtanácsosának tanulmánya követi (Kissné Pap Margit: *Áttekintés a hungarológia jelenlegi helyzetéről és a fontosabb további feladatokról,* 25-42). Nem kétséges, a főtanácsosnő az egyik leghitelesebb személy arra, hogy beszámoljon a nemzetközi hungarológia utóbbi két évtizedében kialakult intézményrendszeréről, jelenlegi irányításáról, más kérdés, hogy a jelenlegi szervezeti rendszer és irányítás alkalmas-e egy, a rendszerváltás utáni polgári Magyarország külföldi kulturális képviseletére, vagy éppenséggel a rendszerváltás előtt 1983–89 között kiépült rendszert „betonozza-e be" az új évezred első évtizedeire is? (1983-ban alakult meg – illetve

át – a Magyar Lektori Központ, 1988-ban jött létre a Hungarológiai Tanács, és 1989-ben a Lektori Központ átalakult Nemzetközi Hungarológiai Központtá.)

Sokan „őrültnek", „forrófejűnek" neveztek, mert 1990–94 között, majd 1998-ban egy-két újságcikkben rámutattam arra, hogy a külföldi kulturális intézetek (konkrétan a Római Magyar Akadémia) esetében nem lehet a régi keretek között, a régi rendszerhez (intézményrendszerhez!) kötődő emberekkel, legyenek akár kiváló filozófusok, műfordítók, történészek is, egy új típusú külföldi hungarológiai intézményrendszert kiépíteni, legkevésbé a Klebelsberg Kunó által megvalósított igen eredményes Collegium Hungaricum rendszerét felújítani. A viták lezajlottak, én is belenyugodtam a változtathatatlanba, amint első cikkem alcímében írtam, hogy azóta is *„Nyugaton a hivatal helyzete változatlan"* (Hitel, 1990. 10).

Ezért nincs semmi értelme jelenlegi hozzászólásomnak sem, de mivel barátian kértek meg rá, nem akarok végleg visszavonulni a külföldi egyetemi magyar tanszékvezetői munka bástyái mögé. Igaz, immár nem javaslok semmit, csak éppen, mint a viccben körmét reszelő nyuszi felteszek egy-két kérdést, olyan „antipolitika" – „antihungarológia" jelleggel.

A kérdések feltevése előtt tisztáznunk kell a hungarológia fogalmát és intézményrendszerét.

Véleményem szerint olyan fogalom, hogy hungarológia (a szlavisztika, italianisztika, germanisztika mintájára) nincs, illetve ha van, akkor sem nagyon használható a hazai tudományos életben. Így, jobb híján a hungarológia a magyar nyelv és kultúra külföldi oktatását és kutatását jelenti – egyetemi, akadémiai kutatóintézeti szinten. Azaz, nem „hungarológus" a csak nyelvoktatással foglalkozó nyelvtanár és lektor, mint ahogy nem tartjuk germanistának az otthoni német nyelvtanárok nagy többségét és szlavistának gimnáziumaink hajdani orosz tanárait. A fogalmak összemosása káros, lehetetlenné teszi a tisztánlátást, azt, hogy a hazai intézményrendszer valóban az igazi külföldi hungarológia szolgálatában álljon.

Hasonlóképp károsnak tartom a határon túli országok magyar tanszékeinek, hungarológiai intézeteinek (mint amilyenek a kolozsvári, újvidéki vagy nyitrai magyar intézetek) összemosását a külföldi, azaz nem magyar anyanyelvű, nem magyar történeti-kulturális környezetben működő magyar tanszékek, intézetek munkájával. Az erdélyi, felvidéki, vajdasági „hungarológia" nem a franciaországi vagy amerikai „hungarológia" helyzetével (támogatásával, felügyeletével...) hasonlítandó össze, hanem a

magyarországi tudományegyetemek, magyar irodalom, nyelvészeti, történeti, folklór stb. tanszékeivel. És mivel a „kibicnek" semmi sem drága, véleményem szerint az ő összes problémájuk megoldható lenne, ha a magyar kulturális kormányzat az ő otthoni állami támogatásukat annyival egészítené ki, hogy ugyanannyi költségvetéssel rendelkezzenek, mint a hasonló nagyságú (és tanulószámú) magyarországi tanszék-társaik. Ha ezt a támogatást megkapnák, azt hiszem, minden problémájukat meg tudnák oldani, önerőből is.

Ha a hungarológia nem a hazai, hanem a külföldi hungarológiát jelenti (ahogy véleményem szerint jelentenie kellene), akkor az is természetes lenne, hogy az őket támogató hazai intézményrendszer kiépítésébe, támogatási módozataiba, a támogatások elosztásába stb. nekik is beleszólásuk lenne. Jelenleg a külföldi hungarológia „nemzetközi szervezeteit" hazai kollégáik irányítják, felügyelik. Tudom, a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság vezetőségében igen sok külföldi kolléga is van. De ennek ellenére úgy érzem, hogy az összes hungarológiai szervezetben a döntés, a konkrét irányítás a hazai kollégák kezében van.

Mivel a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság önkéntes részvételen (és tagdíjfizetésen) alapuló nemzetközi szervezet, így itt csak elvben vethető fel, hogy mennyiben képviseli az összes külföldi hungarológiai oktató- és kutatóhelyet. Ugyanakkor ugyanez már másképp vetődik fel egy olyan állami intézmény esetében, mint a Nemzetközi Hungarológiai Központ. Akárhogy csűrjük-csavarjuk a dolgokat, a Központ ma is „lektori központként" működik, hiszen tevékenységének fő részét a kultúregyezményes helyekre kiküldendő lektorok és kisebb részben vendégoktatók kiválasztása, kiküldése, életkörülményeiknek és ezen túl szakmai munkájuknak segítése képezi. Ez természetes, és nem is baj, csak hát nem elég. Mert így a hazai „figyelem" alól nem egy külföldi magyar tanszék, kutatóhely, sőt hungarológiai központ is kiesik, nem is beszélve a magyar kapcsolatokat nem kereső, vagy nem magyar származású kollégákról, akik közül „a szimpatikusok" kapnak néha egy kis könyvajándékot, a kevésbé rokonszenvesek nem. Azaz, mindmáig hiányzik egy olyan intézmény, alapítvány, kuratórium, mely szakmai szempontból tartaná a kapcsolatot az *összes,* valóban hungarológiai tevékenységet folytató külföldi kutatóval, egyetemi tanszékekkel, akadémiai szintű kutatóhelyekkel.

A lényeg az *„egy* intézmény"-en van, hiszen jelenleg intézményből, hivatalból, szervezetből, felügyeleti szervből nincs hiány. A Nemzetközi Hungarológiai Központon, a Hungarológiai Tanácson és az önkéntes szervezetként, de végeredményben állami költségvetési támogatással mű-

ködő Nemzetközi Magyar Filológiai Társaságon túl a külföldi magyarságtudomány problémáival foglalkozik a Magyarok Világszövetsége az Anyanyelvi Konferencia (azaz ma már a Magyar Nyelv Nemzetközi Társasága), a Határainkon Túli Magyarok Hivatala, az Országimázs Központ, a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumának és az Oktatási Minisztérium nemzetközi kapcsolatokkal foglalkozó államtitkárságai, főosztályai (a külföldi kulturális intézeteknek külön hivatala is van az NKÖM-ben), természetesen a Külügyminisztérium (hiszen a kulturális intézetek igazgatói egyúttal a követségi kultúrattasé szerepét is betöltik, nem beszélve a követségek kulturális titkárairól, sajtófelelőseiről, és a konzulátusok külföldi magyarokkal foglalkozó munkatársairól) és ezentúl még egy sor alapítvány (Soros, Illyés, Apáczai stb.). Ahogy mondani szokás: sok bába közt elvész a gyerek, azaz, az igazi hungarológia támogatása (hogy ne egy másik közmondást emlegessünk a sok lúdról...). Illetve mindegyik intézmény a saját embereit és a saját intézményeit támogatja, a saját elképzelései és intézményi fennmaradásának érdekei szerint. Véleményem szerint nem csak a könyvadományok küldésére, hanem az egész külföldi hungarológia hazai támogatására érvényes az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatójának a könyvküldéssel kapcsolatos észrevétele: „Ez az a terület, amelynek mentén valóban pazarló gazdálkodás folyik. Nem tudjuk, hogy ki, kinek, mikor és mit ad..." (Uo. 46.)

Most pedig következzenek a kérdések:

1. A sok intézmény, felügyelő szerv és ember közül ki dönti el, hogy melyik hungarológiai tevékenység és melyik egyetemi tanszék, kutatóhely fontos, érdemes a támogatásra, és melyik nem? Ezt nem egy otthoni intézetnek, vagy inkább egy nemzetközi kuratóriumnak kellene legalább szakmailag véleményeznie?

2. Csak a magyar alapítású hungarológiai központok (melyeket a 80-as évek szellemében és statutumaival alapítottak) érdemesek-e a támogatásra, vagy éppenséggel mindegyik?

3. Csak egy-egy hungarológiai központ folyóiratkiadása támogatandó otthonról, vagy az összes, mely szakmai alapon megfelel a támogatás követelményének?

4. Csak a magyar vendégoktatókkal és lektorokkal rendelkező (befogadó) külföldi magyar tanszékek támogatandók (könyvekkel, vendégelőadókkal, stb.) vagy mindegyik külföldi, igazán működő magyar tanszék (nem csupán lektorátus!)?

5. Kik és milyen alapon döntik el (dönthetik el a jövőben is), hogy mely országokba és mely egyetemekre küld a magyar fél lektorokat, vendégoktatókat? Egy ilyen „hungarológiai tanácsban" miért nem vesznek kellő súllyal részt a külföldi hungarológia választott képviselői?

6. Kik képviselik a nemzetközi hungarológiát az egyes kultúrszerződések megkötésekor, megújításakor?

7. Minek kellene lenni a külföldi magyar kulturális intézetek szerepének a külföldi hungarológiában?

a) Kulturális programokat biztosító intézeteknek, vagy a hungarológiai kutatást folytató és segítő igazi *akadémiai* intézeteknek?

b) Milyennek kellene lenni – mindkét esetben – ezen intézetek kapcsolatának a külföldi hungarológiai tanszékekkel, kutatóhelyekkel?

c) Ezen kapcsolatok módját, az együttműködő intézményeket, tanárokat ki választja ki, határozza meg? A mindenkori igazgató személyes döntése és szimpátiái alapján?

d) Ki határozza meg a kulturális intézetek kulturális és tudományos programjait, kiutaztatandó előadóit, művészeit? Egy-egy hivatal, egy-egy vezető, vagy egy szakmai kuratórium?

e) Ki fogja biztosítani – végre – azt, hogy ezen „akadémiának" nevezett intézetek könyvtárai valóban a hungarológiai kutatás báziskönyvtáraivá váljanak (újra, mert 1947-ig azok voltak)?

f) És főleg: ki dönt a sok-sok elköltött és elköltendő pénz sorsáról?

– Ezekre a kérdésekre szeretnék egyszer választ kapni egy-egy ilyen, a „Hungarológia" jelenével és jövőjével foglalkozó konferencián.

* * *

Eredetileg úgy volt, hogy én is tartottam volna egy kisebb előadást az augusztusi hungarológiai konferencián, melyet fogászati kezelésem megakadályozott. Ezen arról beszéltem volna, hogy milyen volt a nemzetközi hungarológia helyzete a múlt századfordulón, amikor még nem volt ilyen kiépült rendszere a hungarológiai kutatásnak. De voltak komoly tudósok, akik akár saját vagyonuk feláldozásával, mint Fraknói Vilmos, létrehozták azokat a kutatóhelyeket Rómában, Bécsben, Berlinben, melyek lehetővé tették a modern történeti forrásfeltáró kutatásokat az európai könyvtárakban, illetve lehetővé tették a magyar művészek számára, hogy az európai művészet központjaiban, Rómában, Párizsban, Münchenben élhessenek, alkothassanak. Hogy mit jelenthetett az egy évszázaddal ezelőtti hungarológia, elég kezünkbe venni a Vatikáni Magyar Okmánytár most reprint formában újra kiadott köteteit. Ezzel szemben kíváncsi lennék arra, hogy az elmúlt 10 évben mennyi közpénz fordítódott a hunga-

rológiai intézményrendszer fenntartására, a külföldi utakra, ösztöndíjakra stb., és hogy ennek mi a konkrét, művekben is felmutatható hozadéka? Azt hiszem, még van mit tanulnunk Fraknói Vilmos, Gragger Róbert, Veress Endre, Gerevich Tibor nemzedékétől, és talán (biztos!) a klebelsbergi kultúrpolitikától is.

A hungarológia alapvetően nyelvoktatás

STARK FERENC

Elnök úr! Államtitkár úr! Tisztelt Konferencia! Bár nem készültem felszólalásra, szívesen teszek eleget a felkérésnek, mert néhány gondolatot szeretnék hozzáfűzni az elhangzottakhoz.

Ami a hungarológia mibenlétével összefüggő vitát illeti, ahhoz csak röviden kívánok szólni, s ezzel időt takaríthatok meg az esetleg még utánam jövő felszólalóknak. Felfogásom szerint is a hungarológia – ahogyan ezt délelőtt Fazekas Tiborc kifejtette – alapvetően oktatás. Hozzátennék egy jelzői előtagot: felsőoktatás, ami azt jelenti, hogy elválaszthatatlan a kutatástól.

A hungarológiai oktatás egy alapvetően fontos részterületéről szeretnék inkább részletesebben szólni, amely úgy érzem, hogy az utóbbi években kevesebb figyelmet kapott, mint amennyit megérdemelt volna. Ahogy a germanisztikának vagy romanisztikának a német, illetve a francia nyelv és ezek oktatása adja az alapját, úgy a hungarológia sem alapulhat máson, mint a magyar nyelven, a magyar nyelvoktatáson. A magyar mint idegen nyelv oktatásáról, azon belül is elsősorban ennek a hazai feltételrendszeréről szeretnék tehát először beszélni.

Az idegen nyelvek oktatása a határok megnyitása után a magyar oktatási piac egyik meghatározó – ahogy ma divatos szóval mondják: piacvezető területévé vált, s ezzel párhuzamosan módszereiben is megújult, hatékonyabbá vált. A magyar nyelv oktatása is részévé vált ennek a piacnak, ám itt valódi megújulásról nem beszélhetünk. A helyzet sajátos: számos, az alapkutatás fogalomkörébe tartozó feladat még elvégzetlen, s ezek szakmai együttműködést, összefogást igényelnének a magyar mint idegen nyelv oktatásának kevés számú intézményétől és szakembereitől. Ehelyett egy szűkös piacon konkurencia-harc folyik közöttük, s ennek során a szakma kiárusítja az eddig felszínre hozott értékeket is, miközben környezetében – erősítve a konkurencia-harcot – megjelenik a jól menedzselt dilettantizmus.

A szakma egy része, ahogy az egy konferencián az elmúlt évben megfogalmazódott, megkísérli meghaladni ezt az állapotot, ám úgy érzi, nem kapja meg az ehhez szükséges támogatást.

A fentiek szélesebb összefüggésbe ágyazódnak; nincs nyelvpolitikánk, nincs nyelvi tervezés még a ma már fontosnak elismert kisebbségi magyarság nyelvhasználatát illetően sem. A magyar mint idegen nyelv oktatása pedig egyenesen kívül esik a politikusi, a döntéshozói látókörön; elhanyagolt állapotban van, művelésében az elviselhetőnél jóval több az esetlegesség.

Mindennek komoly következményei vannak és lesznek, hiszen most, amikor az európai integrációhoz való csatlakozásunk kísérőjelenségeként örvendetesen növekszik az érdeklődés a magyar nyelv és kultúra iránt, nem tudjuk azt a javunkra fordítani, sőt, a rengeteg esetlegességgel, a dilettantizmus térnyerésével saját érdekeink ellenében hatunk. Föl kellene végre ismernünk, hogy a magyar nyelv jó színvonalú tanítása külföldieknek a rólunk alkotott kép legmélyebb hatású formálója, s hogy hozzá, mint kapcsolati tőkét képző tényezőhöz legalább akkora gazdasági érdek fűződik, mint a hazai idegennyelv-ismeret fejlesztéséhez (ugyanakkor jóval kisebb ráfordítást igényel).

Sajátos helyzetben van a magyar nyelv oktatása a hungarológián belül is. Ebben a vonatkozásban arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy a hungarológiai kutatást és oktatást végző külföldi intézmények számára természetes módon nyújtanak magyarországi szakmai támaszt a különböző egyetemi tanszékek, akadémiai intézetek, a külföldön folyó magyar nyelvoktatásnak azonban nincs ilyen, széleskörű szakmai kapcsolatokkal rendelkező hazai intézményi bázisa. Úgy vélem, hogy, ha a német nyelv megérdemel egy Goethe Intézetet, talán érdemes lenne elgondolkozni azon, hogy a magyar nyelvoktatásnak is szüksége lehet egy szerényebb méretű, szervezetű és költségvetésű, de a példának említett intézethez hasonló funkciókat ellátó intézményre. A félreértések elkerülése kedvéért itt jegyzem meg: a Magyar Nyelvi Intézet a jelenlegi lehetőségeit, feladatrendszerét tekintve nem ilyen intézmény.

Ez befektetést, a szellemi mellett anyagi ráfordítást is igényel. Miért tartom fontosnak mindezt hangsúlyozni? Részben már szóltam erről. Délelőtti előadásában Szegedy-Maszák tanár úr említette, hogy Kelet-Közép-Európában megbukott a felvilágosodás. Ennek a „bukott felvilágosodásnak" egy jelentős magyar képviselőjét szeretném parafrázis formájában idézni. Bessenyei mondta, hogy minden nemzet a maga nyelvén vált tudóssá, idegenén sohasem. Hadd fogalmazzam ezt át: minden nem-

zetet a maga nyelvén lehet megismerni, idegenén sohasem. Elhangzott itt néhány dolog arról, hogy a nyelv miféle tárháza, lerakata egy nemzet kultúrtörténetének, tehát azt hiszem, hogy nem kell tovább vezetnem ezt a logikai szálat. Márpedig a fejlett világban magyarságismeretre legalább néhány embernek nagy szüksége van, nekünk pedig rájuk, az ilyen ismeretekkel rendelkező emberekre van ott elemi szükségünk. Ez, azt hiszem, nemzetpolitikai jelentőségű kérdés. Stratégiai súlya van annak, hogy legyenek magyar nyelvet ismerő, a viszonyaink között jól eligazodni tudó ágenseink szerte a világban. Enélkül nem valószínű, hogy ugyanolyan ütemben fog tovább fejlődni a tőkebeáramlás, a gazdasági kapcsolataink rendszere, mint ahogy az a politikai, gazdasági rendszerbeli változások hatására megindult. Magyarán ez azt jelenti, hogy szükség lenne a korábban volt, majd elhalt és újjal nem pótolt ösztöndíj-politikának egy újabb változatára. Ez az új ösztöndíj-politika nem a fejlődő, hanem éppen a fejlett világból hozhatna ide egyébként a magyar felsőoktatás presztízse okán magyarországi felsőoktatási tanulmányok iránt még mindig érdeklődő diákokat, akik magyarul tanulnának a magyar felsőoktatásban, nem pedig idegen nyelven, amit időnként sem a diák, sem az oktató nem birtokol megfelelő színvonalon. Az ilyen ösztöndíjakkal egyben biztosítani lehetne a magyar ösztöndíjasok külföldi fogadásához a megkívánt kölcsönösséget is. Tehát a magyar nyelvű felsőoktatásra való ösztöndíjazás kérdését is ide tartozónak, a magyar mint idegen nyelv oktatásával összefüggő kérdésnek tartom.

Reagálni szeretnék Pomogáts Béla felszólalására is, a szórványkérdésre, amit magam is roppant fontosnak, és a magyar mint idegen nyelv oktatásával összefüggőnek tartok. Úgy gondolom, hogy a magyar mint idegen nyelv oktatása területén felhalmozott tapasztalatokra egyre nagyobb szükség lesz a szórvány problémák kezelésében is, hiszen vannak már olyan települések, ahol a magyar szakrális nyelvvé vált, a templomban még magyarul imádkoznak, de egymás között már nem beszélik nyelvünket. A magyar nyelvoktatás tehát a szűkebben vett határon túli (Kárpát-medencei) magyar kérdéssel is szorosan összefügg. Ám ezen túlnő, hiszen szerte a világon élnek harmad-, negyedgenerációs magyarok, akik motiváltak a magyar nyelv és a legfontosabb hungarológiai ismeretek elsajátításában, nekünk pedig érdekünk, hogy ezt meg is tehessék. Ebben a tekintetben jelentős lépésre kerül sor ettől az évtől: megjelennek Magyarországon a részképzésre vagy teljes képzésre Magyarországon igényt tartó nyugati szórványban élő fiatalok. Számukra nyelvet és magyarságtudatot megalapozó hungarológiai ismereteket kell közvetíteni. A Magyar

Nyelvi Intézet erre vállalkozott. Úgy gondoljuk, hogy felsőoktatási intézményekkel, elsősorban a Pécsi Egyetemre gondoltunk, kívánunk együttműködni abban, hogy akkreditált programja alakuljon ki ennek a hungarológiai képzésnek.

Még egy dologra szeretnék itt kitérni. Nagyobb figyelmet kellene fordítani a tananyag választékra, tekintettel a magyar nyelvoktatással szemben támasztott egyre differenciáltabb igényekre. Pillanatnyilag megfelelő színvonalat csak a debreceni nyári egyetem tananyagai jelentenek. Bővíteni, szélesíteni kellene a kínálatot. Ez is befektetést igényel.

Utoljára külföldön dolgozó lektorainkhoz szeretnék fordulni azzal a kéréssel, hogy a 2001-es évet, amelyet az Európa Tanács a Nyelvek Európai Évének deklarált, próbálják meg minden eszközzel hasznosítani a magyar nyelv iránti érdeklődés nemzetközi terjesztése tekintetében. Abban a megtiszteltetésben részesültem, hogy a magyar mint idegen nyelv ügyének képviselőjeként felkértek a Nyelvek Európai Évét koordináló magyar nemzeti bizottság tagjának. Kezdeményezésemre létrejött egy albizottság, amely a magyar nyelv dolgával foglalkozik az év programjának összeállításakor. Ennek a munkacsoportnak a nevében fordulok Önökhöz.

Nagyon fontosnak tartjuk, hogy Önöknek, a magyar nyelv külföldön akkreditált nagyköveteinek aktív, kezdeményező részvételével valóban meginduljon a munka. Mondok egy példát, hogy mire gondolunk. Megnéztem a Nyelvek Európai Éve brit nemzeti bizottságának a honlapját, ahol a bizottság tagjaiként, vagy vele együttműködő szervezetként felsorolják a Goethe Intézetet, az ennek megfelelő portugál, spanyol, olasz intézményt. A Nyelvek Európai Évének a céljai között megfogalmazódik a kis, kevéssé tanított nyelvek megismertetése, az iránt való érdeklődés felkeltése, mint európai értékőrzés. Nos, valószínűleg az angolhoz viszonyíthatták a kevéssé tanított nyelveket, amikor a spanyolt vagy az olaszt vagy éppen a németet vonták be ebbe a körbe, hiszen egyetlen kelet-közép-európai nyelvet képviselő intézmény sem került, mondjuk, a brit nemzeti bizottság látókörébe, holott a valódi kis nyelvek régiója éppen a kelet-közép-európai régió. Gondolkodtam azon, vajon mi oka lehet ennek. Nyilván a régióból alacsonyabb a megnyilvánuló aktivitás, kevés a kezdeményezés. Ezzel a zárszóval az aktív kezdeményezésre szeretném biztatni Önöket, akik kint képviselik a magyar nyelv ügyét. Kérem, keressenek kapcsolatot a fogadó országok Nyelvek Európai Évét koordináló nemzeti bizottságaival, a programban részt vevő intézményekkel, kezdeményezzenek és szakmailag támogassanak a magyar nyelv iránt érdeklődést keltő programokat.

Köszönöm, hogy meghallgattak.

A hungarológia alanya és tárgya

SZŐLLŐSY-SEBESTYÉN ANDRÁS

Attól félek, hogy lélektanilag nem megfelelő a pillanat, hogy elfogulatlan és elvont tudományos vitát folytassunk a hungarológia tárgyáról, a magyarságtudomány mibenlétéről, amikor az érintettek éppen sejtik, mi több, érzékelik, hogy ha nem is szándékaik ellenére, azoktól némiképp függetlenül küszöbön áll a hungarológia intézményrendszerének átalakítása. Ilyen helyzetben nem csoda, hogy az érdekeltek nehezen, vagy egyáltalában nem tudnak ellenállni a kísértésnek, hogy a jelenlegi intézményrendszerben elfoglalt helyüknek és saját érdekeiknek megfelelően alkossanak véleményt az egész intézményrendszer feladatairól. Mégis nyilvánvaló, hogy az intézményrendszer (több oknál fogva elkerülhetetlen) átalakítása előtt újra kell gondolni azt, mégpedig feladataiból, tehát a hungarológiai tevékenység tartalmából kiindulva. Ehhez pedig legalább bizonyos sarokpontokat valóban ki kell tűzni, lehetőleg a szereplők közvetlen, pillanatnyi érdekeitől függetlenül. Abban a reményben, hogy ez legalább távlatilag minden szereplőnek is érdekében áll, a következőkben magam is tennék erre egy szerény kísérletet.

1. A nemzettudat

Ebben az összefüggésben semmiképpen nincs helye annak, hogy akár csak felületesen is történeti fejtegetésekbe bocsátkozzunk. Kiindulópontként csak annyit szeretnék leszögezni, hogy a Magyarországon körülbelül két évtizeddel ezelőtt feltámadt hungarológiai tevékenység és intézményrendszere egy olyan szellemi tradícióhoz tudott kapcsolódni, amely a magyarság Trianon utáni identitásválsága idején és nyomán alakult ki; amikor tehát egy, a gyökeresen megváltozott történelmi illetve politikai helyzetnek megfelelő (illetve attól valamiképpen függetleníthető, a megszakadt történelmi folytonosságot fenntartó) új magyar nemzeti tudat kialakítása volt napirenden, és a magyarságtudománynak ebben kellett (volna?) meghatározó szerepet vállalnia. Hogy ez a törekvés milyen eredménnyel járt, azt nagyjából tudjuk – és végképp nem tartozik témánkhoz. A magyar nemzettudat válságát a következő évtizedekben már jobbára nem tudományos, hanem annál sokkal durvább eszközökkel próbálták „megoldani", a legkevésbé sem a történelmi folytonosság szellemében.

Mindazonáltal (felfogásom szerint) már az 1956-os forradalom azt bizonyította, hogy a magyar nemzeti tudat nagy válságának korszaka elmúlt – ha persze nem is nyomtalanul. Azóta pedig egy a korábbinál sok-

kal differenciáltabb és kevésbé homogén, de viszonylag stabil magyar nemzeti identitás alakult ki, amely természetesen magán viseli Trianon óta lezajlott újabb válságainak összes nyomait is. Olyan amilyen, de kialakult nemzeti identitásunk van, amely az illetékes (hungarológiai) szaktudományok eszközeivel tanulmányozható és leírható. (A hungarológia ugyanis ma már nem a magyar nemzeti tudat globális vagy helyi zavarainak leküzdésére szolgáló eszköz.)

Ennek a kialakult nemzeti identitásnak valamiképpen mindannyian részesei, tudatának – ha tetszik – alanyai vagyunk. Éppen ezért tarthatjuk nagyon komolyan veendő nemzeti ügynek, sőt „belügynek" a magyar nemzet bármely részének, a magyarság bármely csoportjának identitásproblémáját – vetődjék az fel az ország határain belül, vagy bárhol azokon kívül. Semmi kétség, hogy az anyaországnak és intézményeinek senki más által nem vállalható feladatai, sőt erkölcsi kötelezettségei vannak a határon túli magyarság anyanyelvének és kultúrájának, és ezeken keresztül magyar identitásának megőrzésében.

Ez azonban felfogásom szerint a szó mai értelmében ugyanúgy nem hungarológiai (tudományos), hanem (nemzet)politikai tevékenység, mint ahogy az a Magyarországon élő, a magyar társadalmat alkotó különféle népcsoport identitás-problémáinak méltányos kezelése: más identitásoknak a ező típusú (politikai, kulturális, történelmi, társadalmi illetve nye magyar identitásokkal való összeegyeztetése. Hogy a bármilyen szempontból a magyarsághoz kapcsolódó, de azon belül különféle (politikai, állampolgári, történeti, etnikai, vallási, kulturális, nyelvi stb.) szempontokból elkülöníthető népcsoportokat hogyan tudjuk, akarjuk vagy nem akarjuk egy egységes magyar nemzettestbe integrálni, ez saját sorsunk és nemzettudatunk alakítása szempontjából alapvető politikai – de nem hungarológiai kérdés. A modern hungarológia ugyanis nem (csak) a magyarság identitástudatáról, hanem magáról a – szó legtágabb értelmében vett – magyarságról szól.

Az alább kifejtendők szempontjából is, mind pozitív, mind negatív értelemben különös jelentőséget tulajdoníthatunk annak, hogy az elmúlt két évszázadban alkalmasint radikális változásokon átesett magyar identitástudatnak jóformán egyetlen olyan állandó mozzanata van, amely az etnikailag, vallásilag, történetileg és politikailag, részint kulturálisan (szét)tagolt társadalom és a térben is szétszóródott magyarság egységét biztosította: ez pedig az anyanyelv és a ráépülő irodalmi kultúra. Nem csoda, ha mi magyarok a hungarológia részterületei között ezeknek (talán aránytalanul is) nagyobb jelentőséget tulajdonítunk, mint történelmünk és

kultúránk azon vonásainak, amelyek a Kárpát-medence és a volt Habsburg birodalom népeivel inkább összekötnek, semmint elválasztanak, vagy megkülönböztetnek tőlük.

2. A hungarológia

A magyarság, történelmi és politikai környezetével, identitástudatával, sőt tudataival, és annak összes problémájával együtt, azonban a hungarológiának nem az alanya, hanem a tárgya. És semmiképpen sem szerencsés, ha egy diskurzusban az alanyt és a tárgyat fölcseréljük egymással. Amennyire tragikus, ha a politika alanyait tárgynak tekintik, annyira nevetséges, ha egy tudományos igényű tevékenység tárgya alanynak képzeli magát. Erről ezópuszi meséket lehetne írni, márpedig attól tartok, ebben a diskurzusban mi (még mindig) hajlamosak vagyunk összetéveszteni magunkat a hungarológia alanyaival.

A hungarológia alanya az a környezet, elsősorban külföldi közeg, amely távcsövén vagy mikroszkópján keresztül tanulmányoz bennünket. Mivel tehát a hungarológiát tulajdonképpen nem mi műveljük, a hungarológia hazai intézményrendszerének első számú feladata elérni, hogy azok, akik művelhetik, egyáltalában belenézzenek a távcsőbe, de ha lehet a mikroszkópba is. A hungarológia magyar intézményeinek feladata tehát „mindössze" az, hogy a legkülönbözőbb szakmák és tudományterületek művelőinek érdeklődését fölkeltse a magyarság és közelebbi környezete iránt, és tőlük telhetően biztosítsák ennek az érdeklődésnek a kielégítéséhez szükséges forrásokat és eszközöket. Természetesen mind a két vonatkozásban akkor lehetünk eredményesek, ha nem magunkból (saját identitástudatunkból), hanem a potenciális érdeklődők igényeiből kiindulva minél nagyobb választékot teszünk a külföld számára (idegen nyelveken is) hozzáférhetővé; és rábízzuk (hiszen valójában nem is tehetünk mást), hogy ő alkosson képet magának rólunk.

Ez elemi érdekünk, nem csekélyebb jelentőségű nemzeti ügy, mint az előző – csak külügy. Ezért nem csak szakmai erőfeszítéseket és összefogást, hanem magas szintű állami koordinációt, részvételt, intézményes erkölcsi és anyagi támogatást igényel. Úgy gondolom, hogy ennek legracionálisabb és bevált formája egy olyan kulturális háttérintézmény és hálózat, mint amilyen a British Council vagy a Goethe Intézet. Legalább távlatilag a magyar kormányzatnak is egy ilyennek a létrehozását kellene célba vennie.

Ez a szervezett önfelmutató tevékenység akkor csatolódhat vissza nemzeti identitástudatunk alakításához, ha azután mi rendszeresen bele-

tekintünk abba a tükörbe, amelyet a magyarság külföldi recepciója tár elénk. Erre azonban csak akkor van lehetőségünk, ha kellő nyíltsággal biztosítjuk a megismerésünkhöz szükséges feltételeket; s az egésznek csak akkor van értelme, akkor lehet pozitív hatása saját nemzeti tudatunk alakulására, ha mi magunk előzetesen nem torzítjuk el – általunk amúgy is kiszámíthatatlan módon – a külföld által rólunk alkotható képet. Ezért azt is ki kell mondani, hogy bár a hungarológia magyar intézményrendszerének felállítása, finanszírozása és koordinációja állami, kultúrpolitikai feladat, annak mégis minden nemzeti, politikai és kulturális elfogultságtól és egyoldalúságtól mentesnek kell lennie.

3. A magyar mint idegen nyelv

Minthogy ezek a mintaképpen említett, nemzetközi hálózattal rendelkező nemzeti intézmények nemcsak a nemzeti kultúra, hanem a nemzeti nyelv idegen nyelvként való terjesztésével is foglalkoznak, óhatatlanul fölmerül a kérdés, hogy amennyiben elfogadjuk a kulturális nemzeti belés külügyeknek ezt a határozott megkülönböztetését, akkor a magyar nyelv ügyét hova soroljuk?

A magyar nyelv vonatkozásában ez a megkülönböztetés már évtizedekkel korábban kialakult, mint magában a hungarológiában, azzal, hogy legalábbis Magyarországon létrejöttek a magyar mint idegen nyelv saját diszciplináris keretei, tanításának és tanulmányozásának intézményei egyre határozottabban elkülönültek a magyarnak mint a magyarok anyanyelvének oktatásával és kutatásával foglalkozó intézményektől.

Ezáltal – a magyar mint anyanyelv ápolásával szemben – a magyar mint idegen nyelv (egy időre) az újjászerveződő hungarológia centrumába került, legalábbis annak egyik részterületévé vált; de éppen napjainkban lehetünk tanúi annak, hogy azzal szemben is integrálódik. Ennek egyik előzménye éppen az, hogy bizonyos területeken a hungarológiai tanulmányok folytatásának a magyarnyelv-ismeret már nem nélkülözhetetlen feltétele.

De legalább ilyen fontos előzmény, hogy a magyart idegen nyelvként tanulók körében az elmúlt évtizedekben megjelent egy egyre számottevőbb réteg, amely a magyar nyelvet nem a magyar nemzeti kultúra megismerése céljából, hanem más, praktikusabb célzattal tanulja. A rendszerváltás éveiben tapasztalt átmeneti csökkenés után ezeknek a nyelvtanulóknak az aránya erőteljes növekedésnek indult, és várható, hogy Magyarországnak az Európai Unióhoz való gyors közeledése, és előbb-utóbb biztosan bekövetkező csatlakozása kapcsán tovább fog növekedni. Az

egységesülő munkaerőpiacnak, a munkaerő szabad vándorlásának és a mobilitásnak becézett nemzetközi diákcsere-mozgalomnak máris tapasztalható ez a következménye; de a csatlakozás nyomán a közös európai intézményekben is egyre inkább szükség lesz nemcsak idegen nyelveken jól beszélő magyar szakemberekre, hanem olyan professzionális tolmácsokra és fordítókra is, akik (az ezen intézményekben érvényes szokásjognak megfelelően) legalább harmadik, vagy sokadik nyelvként magyar nyelvből is képesek lesznek az anyanyelvükre fordítani.

Ezeknek az igényeknek a kielégítéséhez ugyancsak magyar intézményeknek kell a háttérfeltételeket: részben képzést, de főleg részképzést és rendszeres továbbképzést, vendégtanárokat – és tanárképzést, vagy legalább az abban való sokoldalú részvételt biztosítaniuk. Évek óta hangoztatott meggyőződésem, hogy ez a feladat a hagyományos magyar filológusképzés bázisán – amely a magyart kizárólag a magyarok anyanyelvének tekinti – nem teljesíthető. Ezért magának a hungarológiai képzésnek a koncepciója is átgondolásra szorul: hogy ne zárja be magát az akadémiák világába, s ugyanakkor a gyakorlati területeken ne uralkodjék el az igénytelenség és a sarlatánság.

4. Egy (gyakorlati) példa

A konferencián hallott néhány hozzászólásból is kiderült, hogy a három felsorolt szempont: magyar nemzeti identitástudat, a hungarológia mint magyarságtudomány, és a magyar mint idegen nyelv – kereszteződésében van egy sajátos terület, ahol világosan megmutatkozik, hogy a hungarológia akadémikus bezárkózása és a magyarországi intézményes támogatás hiánya a gyakorlatban működő dilettánsok legjobb szándéka ellenére milyen nyomorúságos helyzetet eredményez egy ténylegesen létező igény kielégítésében: a sosem volt „anyanyelvüket" elvesztett harmadik-negyedik generációs magyarok (!?) magyarnyelv-oktatásában. Ez a tevékenység már nem sorolható az anyanyelvápolás körébe, hiszen ők valóban idegen nyelvként tanulják őseik nyelvét, de nem is klasszikus hungarológiai tevékenység a szó akadémikus értelmében, még ha a magyar nemzeti kultúra megközelítését szolgálja is. Leginkább hagyományos motivációjú idegennyelv-tanulásnak lehet tekinteni; s hogy ennek támogatására annyira felkészületlenek vagyunk, mint ahogy az az említett hozzászólásokból kiderült, az bizony intézményrendszerünk súlyos hiányosságairól tanúskodik.

Pedig akár magyaroknak tekintjük őket, akár nem: olyan idegen anyanyelvű fiatalokról van szó, akiknek származásuknál fogva erős motiváció-

juk van a magyar nyelv elsajátítására, és így nemsokára képessé válnának a magyarnak mint idegen nyelvnek a gyakorlati élet különböző területein való hasznosítására. Valóban érdemes volna nagyobb figyelmet fordítani rájuk, illetve az ő nyelvi képzésük feltételeinek biztosítására, mert a magyar nyelv nemzetközi érvényesülésének kulcsa inkább az ő kezükben van, mint néhány hungarológus specialistáéban. Egy nemzeti nyelv nemzetközivé válásának legfőbb mutatója ugyanis az, hogy használói között milyen arányban vannak azok, akik nem anyanyelvükként használják.

Ezzel persze nem az autentikus hungarológus szakember szerepét akarom kisebbíteni, sőt. Ő fontos csomópont, közvetítő láncszem volna egy olyan hálózatban, amely a mi esetünkben még jószerivel ki sem épült. Korszerű, számítógépes hasonlattal élve: jelen pillanatban ő legjobb esetben a hálózat terminálja, holott – egyik – szerverévé kellene válnia, amelyhez terminálként nem hungarológusok, hanem a hungarológiai ismereteket (köztük a magyar nyelvet is) különböző gyakorlati területeken hasznosító szakembereknek kellene csatlakozniuk.

Attól, ha Magyarország csatlakozik az Európai Unióhoz, ez már nem álom, de nem is válik valóra anélkül, hogy felkészülnénk rá és hatékonyan cselekednénk érte.

Hungarológiai perspektívák az ezredfordulón

SZŐNYI GYÖRGY ENDRE

A *Hungarológia* 2000/1–2. száma változatos és gondolatébresztő összeállítást közölt a területet érintő aktuális kérdésekről, a hungarológiával kapcsolatos dolgok állásáról a harmadik évezred küszöbén. Ezekhez a témákhoz szeretnék hozzászólni egy hazai, a tématerület nemzetközi dimenzióit oktató felsőoktatási műhely (vezetőjének) perspektívájából.

Kezdjük először is a 'hungarológia' definíciójával, illetve a meghatározás problémájához kapcsolódó iskolákkal, vitákkal. Visszatekintve a hungarológiai terület, illetve a 'hungarológia' terminus alá sorolt és sorolandó témák e századi történetén, könnyen megállapítható, hogy a definíció a politikai-ideológiai ambíciók és programok, illetve a tudományosság eszménye között formálódott és gyakran változott is. A harmadik évezred feladatainak szempontjából viszonylag kevéssé kell törődnünk most a historiográfiailag természetesen reflektálandó régmúlttal, vagyis a

Trianon után felívelő, s Klebelsbergtől Gragger Róberten át Németh Lászlóig széles skálát mutató meghatározási kísérletekkel.

Jelenleg, véleményem szerint, a hetvenes évek óta tartó folyamatra és annak konzekvenciáira kell koncentrálni, s ebből a szempontból is hasznos az említett folyóiratszám, mert az ott közölt írások szinte kivétel nélkül az elmúlt harminc év eseményeivel, kultúrpolitikájával és tudományos eredményeivel foglalkoznak.

Az 1990 előtti időszak meghatározó teoretikusai Klaniczay Tibor és Köpeczi Béla voltak. Megközelítésük egymást nem kizáró, inkább kiegészítőnek tekinthető. Klaniczay nagy érdeme a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság létrehozása volt a hetvenes években, mellyel a magyar kultúra filológiailag kutatható területeit (irodalom, kultúrtörténet és kisebb mértékben történelem és nyelvészet) kívánta olyan helyzetbe hozni, hogy egyrészt nemzetközi mércével is mérhető, magas tudományos színvonalú rendszert alkossanak, másrészt hozzá kívánt járulni egy olyan nemzetközi infrastruktúra kiépítéséhez, mely biztosítja a megfelelő kommunikációs formákat és az információcsere csatornáit a hungarológiával foglalkozó hazai tudomány, illetve a külföldi tudományos műhelyek, vagy elszigetelten dolgozó kutatók között. Klaniczay érdeklődésének homlokterében kétségtelenül elsősorban a tudósok és tudományos műhelyek álltak, illetve a tudományos eredmények közlésének fórumai. Így propagálta a világ nagy és nemzetközi humántudományi társaságainak mintájára a hungarológiai társaság megalapítását, illetve tudományos és bibliográfiai folyóiratok *(Hungarian Studies, Hungarológiai Értesítő)* létrehozását, majd ehhez kapcsolódva különböző, hungarológiai tárgyú kézikönyvek megjelentetését. Ő maga személyesen is sokat tett ilyen, idegen nyelveken megjelenő, általános kézikönyvek megalkotásáért, gondoljunk csak a különböző társszerzőkkel írt *Magyar irodalomtörténet*ének számos idegen nyelvű kiadásaira, vagy az *Old Hungarian Literary Reader* mai napig jól használható vállalkozására.

Köpeczi Béla, mint a *Hungarológia* tematikus számában újraközölt programmatikus írása is mutatja, a gyakorló kultúrpolitikus pozíciójából közelített a kérdéshez, de nem elméleti megfontolások nélkül. Definíciós javaslatát mindenesetre színezi, hogy talán Klaniczaynál jobban számításba vette a külföldi hungarológiai oktatási helyek, elsősorban az egyetemi tanszékek illetve a kulturális intézetek speciális szerepét és igényeit. Írásában ugyancsak markánsan jelen van a szomszédos országokban létező kisebbségi magyar kultúra intézményrendszerének számbavétele. Ezek alapján a hungarológiát „a magyarságra vonatkozó ismeretek kere-

teként" definiálta, vagyis „különböző diszciplínák elemeinek egy meghatározott célra irányított, egymásra is vonatkoztatott egységeként".

Aligha lehet vitatkozni a definíció elemeinek érvényes voltáról, ám az is látható, hogy a meghatározás homályban hagy egy fontos vonatkozást, nevezetesen, hogy az utóbbi évtizedekben csakis akkor esett szó hungarológiai kutatásról, vagy oktatásról, ha e folyamatokban külföldiek is részt vettek, vagy úgy, hogy ők is végezték e tevékenységeket (méghozzá külföldön, az úgynevezett 'hungarológiai műhelyekben'), vagy úgy tanulták a hungarológiát, vagyis Köpeczi definíciója úgy volna teljes, ha kimondaná: a magyarságra vonatkozó ismeretek kerete a külföld számára, a magyarságot leíró és feltáró diszciplínák inter- és multidiszciplináris összegzése a célból, hogy megismertessük magunkat a világgal.

Magunk és a világ, manapság divatos terminológiával élve 'a Másik' egy rendszerbe hozása magától értetődővé teszi, hogy itt kommunikációról és dialógusról van szó (ez amúgy is elengedhetetlen a tisztességes kutatói alapálláshoz), de ugyanakkor a kommunikáció, különösen ebben a sajátságos konfrontációs helyzetben propagandát, 'PR'-t is jelent, vagyis a rendszer integráns része az ideológia. Ez természetesen nem baj, de fontos hogy jelenlétét észrevegyük és tudatosan számoljunk vele, nemcsak a hungarológia történetének számbavétele során, de a mindennapi gyakorlatban is. Ha megtanuljuk 'kezelni' az ideológiát, mint a saját azonosságtudatunk illetve 'a Másik'-kal szembeni eljárásaink motorját, mindjárt átláthatóbbá és elfogadhatóbbá válnak olyan történelmileg gyanússá és visszatetszővé vált fogalmak, mint 'kultúrpolitika'. Lássuk be, a British Council, a lengyel Polonikum, vagy a Fazekas Tiborc által leírt 'finn modell' egyaránt (többé kevésbé) kendőzetlen kultúrpolitikát testesítenek meg, méghozzá olyan koncepciózus alapon, melyektől a magyar hungarológia nagy haszonnal tanulhatna.

Visszatérve Köpeczi Béla cikkére, felsorolásából világossá válik hogy ő maga is a külföld viszonylatában vet számot a hungarológiával, hiszen annak műhelyei között elsősorban külföldi intézményeket sorol fel: más országok egyetemi tanszékeit, a hungarológiai központokat és külföldi magyar kulturális intézeteket, a lektorok rendszerét. Külön problémaként tárgyalja a szomszédos országok elszakadt magyar kisebbségeit, illetve azt a kérdést, hogy hogyan kellene fenntartani velük a kulturális kapcsolatot a hungarológia keretein belül. Viszonylag röviden intézi el a hungarológia hazai intézményrendszerét, a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaságot, a Magyar Lektori Központot és a Hungarológiai Tanácsot.

Kissné Pap Margit előadásában a hungarológia fogalmának újragondolása során világossá tette a külfölddel való kommunikáció elhagyhatatlan elemét, melyet az általa felsorolt mindkét definíciós szélsőérték tartalmaz: „két ellentétes fogalomhasználat alakult ki: egy parttalan, amely a magyar tudomány és kultúra külföldi terjesztésének egészét a hungarológia tárgykörébe sorolja, illetve egy leszűkítő, amely szerint csupán a magyar filológia, sőt annak egy kis része, a magyar mint idegen nyelv oktatása" tartozna ide. A hungarológia intézményrendszerével kapcsolatban Köpeczi tipológiáját követi, azt állítja, hogy az elmúlt másfél évtized alatt megtörtént a terület intézményesülése, „ami egyfelől a külföldi hungarológiai oktatóhelyek hálózatának kiépülését, másfelől a Nemzetközi Hungarológiai Központ és a Hungarológiai Tanács létrejöttét jelenti".

Monok István és Jankovics József hasonlóképpen kezelik a hungarológia intézményrendszerének problémáját, bár összefoglalójukban megjelenik egy új elem – pontosan az, aminek hangsúlyosabb jelenlétét én hiányolom és hozzászólásommal pótolni kívánom. Összefoglalójuk egyik alpontja „A magyar nyelv és kultúra oktatása külföldieknek Magyarországon" címet viseli. E kis fejezet egyetlen mondata szól – véleményem szerint messze elmaradva a téma fontosságától – az egyetemeken folyó hungarológia szakos képzésről, olyan értelemben, hogy ezek elégséges hátteret biztosítanak a külföldről hozzánk érkezők hungarológiai képzéséhez. Sajnos Jankovics és Monok is csak a hozzánk érkező külföldiek hungarológiai képzéséről beszélnek, de nem vetik fel azt a problémát, hogy ki és hogyan képezze ki azokat, akik tanítják ezeket az ide érkező külföldieket, illetve akik külföldön, például lektorként fogják ugyanezt művelni.

A hungarológia intézményrendszerével foglalkozó valamennyi cikkből és hozzászólásból világossá válik az a tény, hogy bizonyos deklaratív megjegyzések ellenére még mindig nem került be a közgondolkodásba az a szükséglet, miszerint a hungarológia oktatásához, vagyis a magyarságtudomány külföldiek számára való kommunikálásához speciális ismeretek és speciális felkészültség szükséges, ami messze nem merül ki a magyar mint idegen nyelv tanításának módszertanában.

Bár az elmúlt évtizedben lépésről lépésre kiformálódott a magyar felsőoktatásban egy hungarológiai képzési struktúra, amelyben a magyar mint idegen nyelv tanításának hagyományosan erős műhelyei (ELTE Idegennyelvi Lektorátusa, BME Idegen Nyelvi Intézete és a régi Nemzetközi Előkészítő munkáját felvállaló MANYI) mellé felsorakozott Pécs és Szeged, mint olyan műhelyek, ahol egymástól némileg eltérő modell szerint, de mindenképpen komplex program alapján képezik a hallgatókat

arra, hogy a magyarságra vonatkozó ismereteket professzionális szinten tudják tovább adni. Az így kiképzett szakemberek korántsem mind magyar nyelvtanárok lesznek, szakértelmüket számos területen hasznosíthatják. A képzés célját a Szegedi Tudományegyetem szakindítási kérelmében az alábbiak szerint foglaltuk össze, melyből kiemelném a kapcsolódó Európa-tanulmányok kontextus fontosságát:

A szak feladata kettős. Egyrészt a magyarnyelv-tanítás elméletét és módszertanát sajátíttatja el hallgatóival az idegennyelv-oktatás sajátos szempontjainak megfelelően (ennyiben alkalmazott nyelvészeti diszciplína), másrészt a magyar nyelv, történelem, kultúra és magyar vonatkozású társadalomtudományok külföldi bemutatására (lektori, külképviseleti, fesztiválszervezői, turisztikai vagy ezekhez hasonló tevékenységre) készíti fel a hallgatókat, az Európa-tanulmányok kontextusában. Olyan szakemberek képzése a cél, akik a szakterület elméleti és gyakorlati kérdéseiben egyaránt járatosak.

Nem könnyű manapság Magyarországon felsőoktatási szakot akkreditáltatni, s ha ez meg is történik, továbbra is kétséges a képzés finanszírozása, az évek óta tartó státuszbefagyasztás mellett a tanerők biztosítása, hogy csak a legnagyobb nehézségeket említsem. Ennek ellenére ma már egyetemi szakként működik az ELTE-n és a Pécsi Egyetemen a hungarológus képzés, Szegeden pedig magas szintű speciális képzés keretében történik ugyanez. A Debreceni Egyetem – Nyári Egyeteméhez kapcsolódva – ugyancsak jelentős lépéseket tett a hungarológusok képzése, illetve továbbképzése terén. Jó lenne ezeket a programokat egyeztetni és közösen fejleszteni, anélkül természetesen, hogy az egyedi sajátosságokat elsorvasztani igyekeznénk. Bár az első saját kiképzésű fiatal szakemberek már megjelentek a porondon, egyelőre nagy mind az oktatóhiány, mind pedig a színvonalas tankönyvek hiánya. Emellett azonban legnyomasztóbbnak azt érzem, hogy a hungarológia hazai intézményrendszere, elsősorban a döntési szinteken (minisztériumok, Hungarológiai Tanács), szinte nem vesz tudomást erről a fejlődésről, amely ha nem is biztosítéka, de legalább záloga lehet annak, hogy a Szegedy-Maszák Mihály által szorgalmazott modell szerint ne politikusok, hanem nemzetközi látókörű szaktudósok próbáljanak kapcsolatot teremteni más országok és népek művelődésével, olyanok, akik szakszerű tudásuk révén képesek párbeszédre idegen pályatársaikkal.

Ha elfogadjuk Szegedy-Maszák felvetését, hogy a fordítás olyan szakma, ahol a befogadó kultúrában való járatosság az értékmérő, azt is el kell fogadnunk, hogy a hungarológus képzés nem lehet a magyart mint

nemzeti tudományt művelő tanszékek és intézetek privilégiuma, a sajátos célhoz sajátos, a nemzeti kutatástól eltérő perspektíva, célrendszer és módszertan szükségeltetik. E képzés keretei, mint mondtam, mára kialakultak, ám megszilárdulásuk és színvonalas belső tartalommal való feltöltődésük azon is múlik, mennyi elismerést és támogatást kap az a terület, amely ma még a legitimációért küzd.

Ha sikerült felkeltenem a figyelmet e probléma iránt, máris elértem célomat.

Hungarológia és „országimázs"

SZÖRÉNYI LÁSZLÓ

Államtitkár úr, elnök úr, hölgyeim és uraim! Elolvastam a Hungarológiában megjelent három dolgozatot, kicéduláztam és valóban több helyen – Pap Margitnál legalább három ízben – is van utalás az „Országimázs Központ" lehetséges szerepére a hungarológiai terület támogatásában. Azt szeretném ezzel kapcsolatban mondani, hogy mint tanácsadó ebben a frissen megindult Központban a többi tanácsadó kollégámmal együtt (akik történészek, zenészek, szociológusok) gyűjtőmunkát végeztünk, kiki a saját területén, összegyűjtve azokat az igényeket, amelyekről úgy gondoljuk, hogy az „Országimázs Központ"-ot érdekelhetik és megérdemlik a támogatást. Ezek közé sorolom természetesen első perctől kezdve a magyar kultúra külföldi terjesztését és ezen belül hangsúlyosan fogom képviselni azt, ami itt elhangzott. Megígérem, hogy bármilyen írásban benyújtott és hozzám is eljuttatott kérést, ötletet továbbítani fogom az „Országimázs Központ" vezetőjének Tóth István Zoltánnak. Őt, ha jól tudom szintén meghívták a mai napra.

Annyit szeretnék hozzáfűzni az itt elhangzottakhoz, hogy „a finn offenzívát" egy az egyben lemásolni lehetetlen, a két ország gazdasági helyzetének különbségei miatt. Ugyanakkor szellemében követni kellene azt. Offenzívnak kell lenni ezen a területen, és amint Tuomo Lahdelma professzor úr is mondotta, ők sem gondoltak arra, hogy mennyire felerősíti ezt az offenzívát az Európai Unióba való felvétel. Ha viszont már ezt megtanultuk tőlük, akkor tudhatjuk azt is, hogy a kulturális offenzíva az Unióba való felvételünket is elősegítheti. A küszöbén vagyunk az Uniónak és jelenleg nem csupán kulturális, de általános értelemben vett diplomáciánknak is egyik legfőbb törekvése minden európai országban, így

minden EU-tag országban is, hogy érveljünk. Így eloszlathatjuk a félreértéseket, erősíthetjük az irántunk érzett rokonszenvet. Teljességgel lehetetlennek tűnik, hogy erre ne fordítsunk különös figyelmet, hogy ne kapjon kellő mennyiségű pénzt és politikai támogatást ez a terület.

Egyetértek természetesen Csernus Sándor barátomnak a javaslatával,[1] hogy a szintemelést az Oktatási Minisztériumban, egy széles hatáskörrel rendelkező egységnek kell magára vállalnia. Ennek az igazgatási egységnek tekintélyesnek kell lennie, hogy garanciát adhasson arra, hogy az általa képviselt ügyeket komolyan vegyék. Ez elsősorban az egyes költségvetési tételek vitája során, és a kihagyhatatlan tárcaközi egyeztetéseknél (Külügyminisztérium, Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma) nélkülözhetetlen. Ennek hiányában nem lehet megfelelő szinten tárgyalni, és minden jóakarat ellenére sem valósulhatnak meg a jobbító szándékok. Nagyon rossz, rémes példákat tudnék hozni arra a saját gyakorlatomból, amikor közelről figyelhettem, hogy tálcán kínált lehetőségeket hogyan puskáztuk el bürokratikus oda nem figyelés, halogatás, vagy tutyimutyiság miatt. Ezek közül csak a legfájóbbat említem meg, hiszen egy tekintetben van jogosultságom, mint kollégának itt megjelenni Önök között. Én is voltam egyszer vendégtanár 1990 őszi félévében Bolognában és tapasztaltam azt, hogy mekkora igény van arra, hogy ott végre legyen magyar lektor, és kifejlődjék a hajdanában virágzó magyar tanszék utódja, mely nemcsak finnugor tanszék lehetne. A finnek közben szép csendben küldtek rengeteg könyvet, küldtek lektort, küldtek pénzt, a magyarok nem küldtek semmit. Sőt, volt egy megmagyarázhatatlan esemény 1995-ben, amikor a köztársasági elnököt éppen megkínálták több mint díszdoktorsággal, megkapta a város kulcsait. A pápán és Clinton amerikai elnökön kívül ezt csak ő kapta meg. Az elnök úr díszelőadást tarthatott, és ott a bolognai egyetem rektora is kifejtette, hogy ő is azt szeretné a magyar igényt ismerve, hogy létesüljön egyetemén magyar tanszék. Ennek az volna a módja, hogy először érkezzen egy magyar lektor, és lassanként kifejlődhet az oktatás. Tudomásom szerint hivatalosan azóta sem küldtünk magyar lektort Bolognába. Hogyha egyszer van valami, akkor azt nem szabad veszni hagyni, hogyha egyszer felkínálnak nekünk valamit, akkor azt komolyan kell venni, akkor is, ha pénzbe kerül. Ez az egyik, és

[1] Csernus Sándor nem tudott jelen lenni a konferencián. Felszólalása téziseit Tverdota György ismertette. Szörényi László ezekre a tézisekre reagált. Csernus Sándor sokkallta árnyaltabban, rugalmasabban, részletezőbben megfogalmazott hozzászólása jelen számban olvasható.

ennek nyilvánvalóan a labdázás az oka az egyes tárcák között és az, hogy – mondjuk – a nagykövet megfogalmaz valamit és az a Külügyminisztériumból ki sem kerül soha, mert nincs hova kerüljön, vagy pedig a Külügyön belül nincs, aki ezekkel a javaslatokkal foglalkozna.

Egy évvel ezelőtt volt rá lehetőségem, hogy a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma és a Külügyminisztérium közös rendezésében a külföldi magyar kulturális intézetek vezetőinek tartott értekezleten fejtsem ki a nézeteimet. Akkor ígéretet kaptam, hogy lesz már kulturális főigazgatóság, vagy már van is. Oda is jött hozzám egy fiatalember, hogy ő az. Akkor mondtam neki, hogy te voltál, aki nem válaszoltál egy éve a levelemre. Mondta, hogy igen, ő volt az, de a titkárnője beteg volt. Ennyit. A rémtörténeteket, vagy a rémségek kicsiny boltját, hogy Fazekas Tiborc dolgozatából idézzek, még hosszan folytathatnám. Szeretném hangsúlyozni, hogy amennyiben nem élünk a lehetőségekkel és ünnepi tűzijátéknak tekintünk olyan dolgokat, mint pl. a Frankfurti Könyvvásár, ahol sikert arattunk, és nem kezdődik meg utána egy olyan folyamat, mint például a portugálok „Schwerpunkt-ját" követte, hogy Párizsban és gondolom máshol is nyíltak portugál könyvesboltok, ahol a portugál, brazil és minden más portugál nyelvű irodalmat eredetiben, és francia fordításban is árusítani kezdtek; hogyha nem élünk ilyenfajta lehetőségekkel, akkor a magyar kultúra okozhat múlékony feltűnést, de nem épül be a köztudatba.

Tehát van mire építenünk, de hogyha az a háttérmunka hiányzik hozzá, amelyet csak a megbízható és pontos hivatali tevékenység tud szolgáltatni, akkor nincs minek megvalósulnia. Ha a három megvitatandó tanulmánynak a gondolatait egymásra vetítjük, akkor ez mind a háromban közös. Teljesen mindegy, hogy főigazgatóságnak nevezik-e az Oktatási Minisztériumon belül ezt a részleget, vagy másnak. Ugyanúgy végül is hogyha Hungarológiai Tanácsnak, vagy valami másnak nevezzük, a stratégiát készítő és tudományosan megalapozott grémiumot, az is mindegy, végül is ez egy elfogadható név. Amennyiben létrejön egy ilyen, amely azonban nem csupán – mondjuk – stratégiát készít, hanem felelősséget is vállal érte és rábízza a szintén hatékony adminisztrációra a kivitelezést, de számon kéri utána, mégpedig a pályázatok kiírásával, a pályázatok eredményeinek az ellenőrzésével, a főirányok megjelölésével, amelyben a tudományé a döntő szó (a tudomány természetesen a kultúra tudományának az értelmében). Így ki tudna elégíteni öt, hat, nyolcféle igényt, azoknak a pluralitásoknak az igényeit, amelyeket a Jankovics–Monok féle tanulmány megfogalmaz, és amelyeket még szaporítani lehet, akkor

megint előrelépünk. Ellenkező esetben hogyha felcseréljük a feladatköröket és megterhelünk tudományos grémiumokat számukra teljesíthetetlen bürokratikus feladatokkal, illetve a bürokrácia széthulló módon, a hiánygazdálkodás alapján a meglevő jót, rosszat, közepest tömögeti, szüntetgeti meg, vonja össze, mint amire rengeteg példa volt, akkor nemhogy offenzívát nem fogunk indítani, hanem elsorvad az is, ami van.

A hungarológiai felsőoktatás hazai hátteréről

SZŰCS TIBOR

Külön örülök a hungarológiai felsőoktatás kitüntetett témájának. Ezzel kapcsolatban nekem konkrétan a *magyar mint idegen nyelv / hungarológia* egyetemi szak (hazai felsőoktatásbeli) hátteréről és lehetőségeiről (az alapképzésről és a továbbképzésről) volna elsősorban mondandóm. E témakörhöz kapcsolódóan szívesen bemutatnám új *Hungarológiai Évkönyv*ünket is, amely profilja szerint éppen a hazai hungarológiai felsőoktatás elvi és gyakorlati kérdéseivel kíván foglalkozni. (A hungarológiai kiadványok ügye a három vitaindító tanulmányban is megfogalmazódik.) Úgy gondolom, hogy ez a kérdéskör, ti. a hungarológiai felsőoktatás mint a szakemberképzés hazai háttere is méltán részét alkothatja „*A hungarológia továbbfejlesztésének koncepciói*" című eszmecsere tematikájának, hiszen ma már ráadásul egyre inkább abban a szerencsés helyzetben lehetünk, hogy valóban képesített, sőt külön szakképesítésre fölkészített, illetve továbbképzett lektorokat is delegálhatunk. S a jövőben ez nyilván általános körű elvárássá alakul, sőt várhatóan a magyar mint idegen nyelv itthon működő tanárainak egyre szélesebb körére is kiterjed majd a szakképzettség, illetve a valamilyen szintű továbbképzés követelménye.

Kiindulásul Fazekas Tiborc vitaindító írásának (Hungarológia 2) 4–5. pontjához kapcsolódóan, az interdiszciplináris jelleg és az intézményi tagoltság összefüggésében itt, a felkészítő szerepű hazai hungarológiai felsőoktatás terén is érdemes hangsúlyozni, hogy a magyar mint idegen nyelv és a hungarológia szükségszerű párosítást képvisel, s az egység összetartozását maga a gyakorlati közvetítés (elsősorban az oktatás, másodsorban az ismeretterjesztés) is gyakran kifejezetten igényli. A közvetítésre hivatott szakembernek így tehát mind a nyelvre és a nyelvoktatásra, mind pedig a kultúra széles körére vonatkozóan korszerű ismeretekre van szüksége.

1. Az egyetemi *magyar mint idegen nyelv* szakról

A hazai előzményekről, a koncepció kialakulásáról Szépe György professzor szép áttekintéssel szolgál az idén Pécsett indított *Hungarológiai Évkönyv* 1. számában.

Ehhez kapcsolódóan ugyanott magam is kísérletet tettem vázlatosan áttekintő képet nyújtani a magyar mint idegen nyelv / hungarológia (MIH) jelenlegi itthoni oktatásának helyzetéről.

A Pécsi TE BTK Nyelvtudományi Tanszék programjának jelenlegi (nappali tagozatos) tantervében a *magyar mint idegen nyelv* (MIH) **specializáció**ként (1992-től) és **szak**ként (1998-tól) egyaránt szerepel. Belső szakosodásként (40 kredites specializációként) magyar és/vagy idegen nyelv szakos hallgatók, (90 kredites) szakként magyar szakosok vehetik fel (a bemenethez legalább középfokú, a kimenethez felsőfokú nyelvismeret dokumentálásával). Ez utóbbi kerettantervi előírásaiban már az új bölcsészképesítési követelményekhez igazodunk.

A szakosodásban részt vett hallgatók diplomabejegyzéssel (oklevélbetétlappal), a szakon végzett diákok teljes értékű oklevéllel kapnak képesítést a MIH oktatására. A teljesített tanulmányi kötelezettségekben mutatkozó mennyiségi különbség természetesen minőségi következményekkel is jár, s ez nemcsak felkészültségükben tükröződik, hanem előbb-utóbb nyilvánvalóan az elhelyezkedés esélyeiben is differenciáló tényezővé alakulhat, hiszen hosszabb távon valószínűleg kialakul majd a lényegében reálisnak tekinthető gyakorlat: a szakosodással inkább a hazai magyartanításban (idegen ajkúaknak itthon szervezett nyelvtanfolyamokon stb.) lehet érvényesülni, a rangosabb szakkal viszont egyértelműen növekednek a külföldi (lektori, illetve vendégtanári) álláspályázatok kilátásai is.

Újabb pécsi terveink között szerepel a **levelező** tagozatos képzés beindítása is (2001 őszétől). Az elmúlt években ugyanis egyre több érdeklődő fordul hozzánk azzal a kérdéssel, hogy posztgraduális formában miként szerezhetnének ilyen speciális képzettséget magyartanári oklevelük mellé. Erre tehát valós társadalmi igény is mutatkozik, hiszen a külföldi és hazai terep is egyre bővül. A már végzett magyartanárok számára tehát levelező oktatás keretében biztosíthatnánk ezt a lehetőséget. (Ez a posztgraduális keret ugyanakkor távlatilag még akár azt is rugalmasan lehetővé tehetné, hogy – ha lesz rá igény, s optimális esetben budapesti, szegedi és debreceni kollégákkal együttműködve – a tanterv egyes egységeit modulszerűen beépítsük a kezdő lektorok intenzív felkészítésébe, illetve a gyakorló lektorok továbbképzésébe is. A gyakorlatban ez azt jelentené,

hogy – kredit-rendszerre épülve – a képzésben részt vevő kollégák egyéni igényeik szerint is választhatnának az érintett egyetemek tantervi kínálatából, amely főbb témaköreit illetően egyébként megegyeznék a nappalis alapképzés tanrendi felépítésével.)

A következő szintet illetően már nem is csupán terv, hanem máris fennálló lehetőség a tudományos fokozatszerzés. A pécsi alkalmazott nyelvészeti **doktori** program egyik elágazása ugyanis éppen a magyar mint idegen nyelv / hungarológia szakterületét képviseli. Ennek önmagában természetesen nem lehet célja pl. a lektori munkára történő felkészítés, viszont megalapozza a hungarológiai kutatás minősítési szintjét, s műhelymunkára ösztönözheti vagy kutatócsoportba szólíthatja akár működő, akár volt lektorainkat, illetve gyakorló magyartanárainkat is.

A hazai felsőoktatási műhelyek közül az ELTE Központi Magyar Nyelvi Lektorátusán a képzés középpontjában a magyar mint idegen nyelv funkcionális leírása, illetve oktatása áll – nyelvészeti és módszertani súlypontokkal, a fővárosi felsőoktatás külföldi hallgatói igényeinek is megfelelően. Felépítésében bizonyos szempontból éppen az arányok ellenkező megoszlását képviseli a Szegedi TE Hungarológia- és Közép-Európa Tanulmányok Tanszékközi Programja a maga széles alapozású hungarológiai szerkezetével, amelyben inkább a komparatisztikai megközelítésű kulturális-interkulturális tényezők kerülnek előtérbe.

A három egyetemen folyó alapképzés – a helysajátos előzményeknek és célkitűzéseknek megfelelően – némiképpen sarkítva így tehát három változatot képvisel a magyar mint idegen nyelv / hungarológia szak belső arányai szerint: Budapest a nyelvészetre, Szeged a hungarológiára helyezi a hangsúlyt, Pécs pedig nagyjából 1:1 arányban próbálja egyensúlyba, illetve egységbe hozni a két részterületet. (Lényegében ezt teszi Debrecen is, de az ottani hungarológiai képzés a Nyári Egyetem keretében nem a hazai diákok felkészítését, hanem közvetlenül a vendéghallgatók tanítását szolgálja.)

A bölcsészképesítési követelményeknek az új kreditrendelettel összehangolt egységesítése az 1999. január 23-i budapesti értekezleten indult meg. Ekkor természetesen megkezdtük a *magyar mint idegen nyelv* tanárképes egyetemi szakra vonatkozó képesítési követelmények kidolgozását is. A javaslattételben felkért koordinátorként vehettem részt Szili Katalin kolléganő közreműködésével. Tervezetünk a kívánatos országos *egységesítési* törekvés mellett a szükséges *egyetemsajátos* mozgásteret is biztosítani hivatott, mégpedig nemcsak a jelenlegi szakgazdák (ELTE, PTE), hanem a várható további szakindítók szempontjából is kedvező

mértékben, hiszen a képzést a mindenkori helyi igényekhez és lehetőségekhez is igazítani kell. (Így például nyilvánvalóan más-más adottságokkal kell számolni a fővárosi lektorátusi körülmények között és a regionális, illetve határ menti vidéki központok esetében, ahol viszont ugyanakkor például a tanszék- és intézményközi együttműködések hagyományosan elevenebb szálakon kötődnek a hungarológia részterületei között is.)

A cél: olyan szakemberek képzése, akik a magyar mint idegen nyelv / hungarológia elméleti és gyakorlati kérdéseiben egyaránt járatosak, e szakterület alkalmazott nyelvészeti kutatására, valamint a magyar nyelv és kultúra külföldieknek történő oktatására, illetve közvetítésére felkészültek, s ekként a hazai keretek között (nyelvtanfolyamokon, hungarológiai vonatkozású rendezvényeken stb.) nyelvtanári (vagy előadói), a külföldi oktatóhelyeken (egyetemeken és főiskolákon) lektori (vendégtanári) munkára alkalmasak.

Az alapképzés egyetemi szintű, 8 féléves, s okleveles „magyar mint idegen nyelv szakos bölcsész és tanár" képesítést nyújt. A szak felvételének előfeltételei között szerepel (1) a *magyar* szak, valamint (2) legalább *középfokú nyelvvizsga* valamely élő (modern) idegen nyelvből. (A tanterv a *Hungarológiai Évkönyv*ben is olvasható.)

A szakon külön szakdolgozat készítendő. A záróvizsgára bocsátás feltételei között szerepel (1) a „C" típusú *felsőfokú* nyelvvizsga (vagy idegen nyelv szakos főiskolai/egyetemi végzettség) bármely élő (modern) idegen nyelvből; valamint (2) a *magyar szak*os tanulmányok lezárása (előzetesen oklevéllel vagy párhuzamosan abszolutóriummal).

2. A magyar mint idegen nyelv / hungarológia funkcionális leírásának és oktatásának újabb általános és alkalmazott nyelvészeti szempontjairól

A MIH folyamatos megújítása napjainkban – természetesen a mindig is tápláló magyar nyelvészeti alapkutatásokon túl – egyfelől valószínűleg az általános nyelvészetben kikristályosodott *kognitív szemantikai* szemlélettől, másfelől bizonyára a komplex igényű *alkalmazott nyelvészeti* nyitottságtól várhat jelentős ösztönzéseket. Ennek jegyében újszerű alkalmazásra találhatnak a kognitív metaforák szerveződését feltáró szemantika, az intertextuális kapcsolatokra érzékeny *szemiotikai szövegtan*, a modern tipológiára támaszkodó *kontrasztív nyelvészet* és az irodalom jelrendszerén immár túlmutató *komparatív* kultúrakutatás legfrissebb eredményei is.

Különösen fontosnak tűnik tehát, hogy a leírás és az oktatás egyaránt lépést tartson ezekkel az új fejleményekkel, s minél előbb átültesse eredményeit a gyakorlatba. A korszerű igényű hungarológiai megközelítés ugyanis minden bizonnyal a kötődések sokféleségének nyitottsága, *a kapcsolatok komplex rendszerének* feltárása felé halad. A kívánatos szintézis tehát magasabb szinten ma és a közeljövőben is újra megvalósítható, ha a hungarológiában számunkra immár hagyománnyá vált *interdiszciplináris* látásmódot az *intertextuális* és *interkulturális* összefüggések nyitott szellemű megragadására is alkalmazzuk, s ekként az egység és a rendszer szerveződésének kutatásává avatjuk.

3. Mérés és értékelés

Miként a magyartanításnak magának, a nyelvtudás értékelésének is föl kell készülnie annak a nehézségnek a kezelésére, amelyet a kontrasztív és a kommunikatív megközelítés dilemmája tartogat a magyar esetében.

A *Hungarológia* 1 (1999)/1–2. számában három írás is, a 2 (2000)/1–2. számban pedig további kettő foglalkozik a magyar mint idegen nyelv vizsgarendszerének kérdéseivel. Már említett új *Évkönyv*ünkben magam is megpróbáltam két különböző vizsgarendszer tanulságait szembesíteni a magyar mint vizsganyelv szempontjából. Az egyik vizsgakeret a hagyományos magyar *állami* nyelvvizsga, a másik az *európai* (ECL) nyelvvizsga. Szembenállásukat valószínűleg túlzott leegyszerűsítés volna a nemzeti és a nemzetközi vizsgatípus kettősségére redukálni. Egyrészt azért, mert éppen a magyar mint idegen nyelv szempontjából tekintve egyik sem jelent elsődleges keretet, hiszen a magyar mindegyikbe utólag és többedmagával együtt került bele, így tehát az elnyert egyenrangú helyzettel a kényszerű alkalmazkodás is velejár. Másrészt pedig éppen az európai vizsgamodell megfelelően közelíthető a kívánatos nemzeti modellhez, így tehát a nemzetközi kereten belül mozogva is elképzelhető a magyar szempontjából (vagyis „nemzeti" tekintetben) ideális megoldás. Ennek megfelelően vázoltam a *követelményszintek* kommunikatív meghatározását, a *mérés és értékelés* sajátosságait, s ennek fényében szóltam az egybevetésből adódó, valamint a magyar nyelv *tipológiai alkatából és nyelvsajátos vonásaiból* következő tanulságokról is.

Ettől függetlenül is kétségtelen, hogy a magyar vizsgarendszer ügye – a jelenleg sokszínű megoldásokkal szolgáló helyzet fenntartását további türelemmel szemlélve is – megnyugtató megoldásra vár.

A hungarológia szóval összekapcsolható feladatok áttekintése

TAMÁS ATTILA

Kissné Pap Margit, Jankovics József–Monok István és Fazekas Tiborc írásait a maguk lényeges különbözéseivel együtt is főként együttesében érzem fontosnak. Számomra meggyőzően mutatnak rá arra, hogy a különböző területeken végzett különböző, hungarológiainak nevezhető tevékenységek egyelőre számottevő és elismerést érdemlő eredményeik ellenére sem minősíthetők megnyugtató fejlődésben lévőknek. A hungarológiának egymásnak több tekintetben is eltérő talajáról kiinduló, különböző elképzelések jegyében alakult művelői (gondozói illetve felelősei) egyelőre sem kellően egységes, sem egymást a feladatokhoz szükséges mértékben kiegészítő tevékenységet nem tudnak folytatni. Meggyőző az az érvelés, mely szerint a további eredményekhez teendő induló lépésként nem a hungarológia fogalmának teoretikus meghatározását kell elvégezni: sokkal logikusabbnak, eredményt ígérőbbek mutatkozik a különböző részletekben már ellátott és szükségesnek elismert, a „hungarológia" szóval egymáshoz kapcsolható feladatok áttekintésével s hozzávetőleges rendszerbe kapcsolásával kezdeni, újragondolva a feladatok megosztását, s köztük esetleg hozzávetőleges fontossági illetve sürgősségi sorrendet kialakítva. (Ezek számbavételét elsősorban a Jankovics–Monok-összeállítás tartalmazza, némely tekintetben Pap Margit előterjesztése ugyanakkor hasznos kiegészítéseket, megfogalmazás-pontosításokat is magában foglal.) Mindenképpen szükségesnek mutatkozik a Hungarológiai Tanács megújítása, *súlyának növelésével.* A határainkon kívüli hungarológiai feladatok ellátásának ügye nem szabad, hogy két vagy három minisztérium esetleges vetélkedésének vagy éppen felelősség alóli kibúvás-keresésének legyen kiszolgáltatva. (Nincs is minden kormányban két minisztérium az oktatási és a kulturális feladatokra, így a hungarológia egyik „gazdája" nincs is biztosítva!) Bár ha maximalistának mutatkozik is az igény: ennek a tanácsnak némely kérdésekben döntési hatáskörrel is rendelkeznie kellene – a két művelődési arculatú tárcán túl külügyi vonatkozásban is – valamilyen közvetlen kapcsolódási lehetőséggel a miniszterelnöki hivatalhoz.

Ilyen, döntés hozatalára is képes összehangoló testület irányításával és támogatásával a Nemzetközi Hungarológiai Központ, a Magyar Filológiai Társaság, a különböző felsőoktatási intézmények részlegei, az MTA illetékes bizottsága és a Collegium Hungaricumok együttese alkalmasak lehetnek nagy fontosságú feladataik ellátására.

A szlovák hungarisztika az ezredfordulón

KAROL TOMIŠ

A szlovák és a magyar irodalom évszázadokon keresztül a közös közép-európai társadalmi és kulturális közegben fejlődött. Így jellegzetes nemzeti sajátosságaik mellett több közös vonásuk is van, és az idők folyamán számos kapcsolat és összefüggés alakult ki köztük. E kapcsolatrendszer alakulására, erősödésére vagy gyengülésére jelentős mértékben hatott a két nemzet kölcsönös viszonya. Azonban az ellentétek kiéleződése és az érintkezések beszűkülése idején is mindkét oldalon akadtak a kultúra területén tevékenykedő személyek: írók, műfordítók, irodalomtörténészek, kritikusok, akik a szlovák és a magyar nép kölcsönös megértésének és közeledésének ügyét szolgálták a kulturális kapcsolatok ápolása és a irodalmi értékek cseréje útján. Ennek gazdag hagyománya van a szlovák-magyar irodalmi érintkezések történetében.

Említést érdemel például Andrej Sládkovič szlovák romantikus költő és Gáspár Imre magyar író barátsága. Az utóbbi több szlovák verset fordított le magyarra, hogy hozzáférhetővé tegye őket a magyar olvasók számára. A kiváló szlovakista, Sziklay László egész életét a szlovák irodalom és a magyar-szlovák irodalmi kapcsolatok tanulmányozásának szentelte. Szlovák részről az ilyen személyiségek közé tartoznak Pavol Országh Hviezdoslav, Emil Boleslav Lukač és mások.

Az elmúlt nyolc évtized alatt a szlovák hungarológia irodalomtudományi ága a szlovák-magyar irodalmi kapcsolatok nem egy tényét és vonatkozását már feltárta és értékelte. Azonban kezdeteitől napjainkig nagy az aránytalanság a feldolgozásra váró kultúrtörténeti anyag gazdagsága és a vele foglalkozó kutatók csekély létszáma között. Mint önálló tudományág csak a 20. század húszas éveinek második felében alakult meg.

Megalapítója Pavel Bujnák (1882–1933) nyelvész és irodalomtörténész volt. 1900 és 1904 között Pozsonyban elvégezte az evangélikus teológiát. Utána egy évig Lipcsében egészítette ki tanulmányait, ahol filozófiát, esztétikát és orientális filológiát hallgatott. Hazatérése után 1905 és 1908 között a budapesti evangélikus hitközösség plébániáján mint káplán tevékenykedett. Ezzel párhuzamosan a budapesti egyetemen magyar nyelvészetet és irodalmat hallgatott. 1919-ben a prágai Károly Egyetemen bölcsészdoktori címet szerzett. 1922-től az egyetem könyvtárában töltött be vezető állást. 1925-ben a prágai egyetem Bölcsészettudományi Karán megalapította a magyar nyelv és irodalom tanszéket és *Ján Arany v literatúre slovenskej* (Arany János a szlovák irodalomban)

című monográfiájával habilitált e szakterületen. Egyben finnugor filológiával is foglalkozott. Műveltsége elmélyítésére e diszciplínában egy éves stipendiumot kapott finnországi tanulmányútra, amelyet 1926-ban valósított meg. 1929-ben a Károly Egyetem rendkívüli tanárává nevezték ki, 1931-ben pedig a pozsonyi Komenský Egyetem rendes tanárává. 1933-ban bekövetkezett haláláig itt adott elő magyar nyelvet és irodalmat, valamint finnugor filológiát.

Pavel Bujnák hatalmas munkabírására jellemző – s valószínűleg a túlfeszített munka is hozzájárult korai halálához –, hogy terjedelmes a szlovasztikai műve is. Szakkörökben magasra értékelték nyelvészeti munkáit, így *Praefixa verbalia v jazykoch ugrofynskich a zvlášte maďarskom* (P. v. a finnugor nyelvekben, különösen a magyarban, Praha 1928) című csaknem 400 oldalas monográfiáját az összehasonlító nyelvészet területéről. Néhány esztétikai művet is írt, amelyek a 19. és a 20. századi német, francia és szlovák gondolkodás beható ismeretéről tanúskodnak. Mint irodalomkritikus figyelemmel kísérte és értékelte, kommentálta a korabeli szlovák irodalom fejlődését. Ezen kívül részt vett a tudományos szervezőmunkában, szakfolyóiratok és lexikonok szerkesztésében, kiadásában.

Kissé részletesebben foglalkoztam Bujnák sokoldalú tudományos tevékenységével, hogy érzékeltessem felkészültségét, szaktudását, amely kihatott hungarológiai művének és egyetemi előadásainak magas színvonalára.

Pavel Bujnák legjelentősebb műve az összehasonlító irodalom tárgyköréből a már említett *Ján Arany v literatúre slovenskej* című monográfiája. Széleskörű irodalomtörténeti kutatásokra alapozva, a korabeli nyugat-európai összehasonlító irodalomtudomány elméleti és módszertani vívmányainak ismeretben tanulmányozza Arany János műve és a szlovák irodalom viszonyát. Tisztánlátására jellemző, hogy nem esett az irodalmi hatás korabeli, gyakran mechanikus felfogásának kelepcéjébe és különbséget tesz az irodalmi kapcsolatok, valamint – mai terminológiával szólva – a tipológiai összefüggések között. Részletesen bemutatja Arany János arcképét, korát, életművét, majd Arany költészetének ösztönzéseit, illetve hatását vizsgálja tizennégy szlovák költő verseiben a témakörök, motívumok, irodalmi hősök, valamint a művészi forma és stílus szintjén.

Bujnák eredményes pedagógiai tevékenységét mi sem bizonyítja jobban, mint három legtehetségesebb tanítványának Alžbeta Göllnerovának, Rudo Uhlárnak és Emil Boleslav Lukáčnak hungarisztikai műve. Alžbeta Göllnerová (1905–1944) egyetemi tanulmányait 1925 és 1929 között a prágai Károly Egyetemen végezte, ahol történelmet, valamint szlovák és magyar filológiát hallgatott. Ezután több szlovákiai városban középisko-

lai tanárként működött. Irodalomtudományi kutatásait a 19. és a 20. századi magyar irodalomra összpontosította. Cikkeire, tanulmányaira jellemző az alapos anyagismeret és a haladó, demokratikus társadalmi elkötelezettség. Mikszáth Kálmán, Ady Endre és Szabó Dezső műveit a századvég-századelő magyar társadalmáról általuk alkotott kórképének tekintette és valóságértéküket elemezte. Az utóbbi kettőnél magyarságfelfogásukat, a történelmi és a háború utáni Magyarország alapvető létkérdéseinek megoldásáról alkotott nézeteiket és ezek művészi vetületét értékeli.

Göllnerová legjelentősebb műve *József Eötvös* (1937) című monográfiája, melyet Pavel Bujnák emlékének szentelt. A csaknem 250 oldalas monográfiában módszeresen tekinti át Eötvös József életpályáját és művét, a művészet küldetéséről és jellegéről vallott nézeteit, szépirodalmi műveinek főbb témaköreit, politikai írásaiban felvetett problémákat, elveket, költészetének és prózáinak kompozícióját, valamint stílusát. Kísérletet tesz Eötvös helyének meghatározására az európai gondolkodás és művészet világában. Végül méltatja a magyar író érdemeit a modern magyar regény és a nyugat-európai liberális gondolkodásra épülő államtudomány megteremtésében. Az idézetek és hivatkozások gazdagsága, valamint a szakirodalom jegyzékének terjedelme Göllnerová rendkívüli tájékozottságáról vall az Eötvös Józsefre és korára vonatkozó magyar és külföldi szakirodalomban.

Széleskörű műveltséggel rendelkezett az alig harmincévesen elhunyt Rudo Uhlár (1904–1934) is. A prágai Károly egyetem bölcsészettudományi Karán 1927 és 1931 között végezte filológiai tanulmányait, ahol Pavel Bujnák előadásait is hallgatta. Tudományos felkészültségét Párizsban (1931–1932), Turinban és Rómában (1932–1933) tökéletesítette, ahol megismerkedett a korabeli irodalomtudomány és összehasonlító irodalomkutatás irányzataival. Idegen nyelvek ismerete lehetővé tette számára a szlovák irodalom világirodalmi kapcsolatrendszerének vizsgálatát. Cikkeinek és tanulmányainak javát a szlovák-magyar irodalmi kapcsolatoknak szentelte.

Legjelentősebb az 1932-ben közölt *Vzťahy medzi slovenskou literatúrou a literatúrami susednými* (A szlovák irodalom kapcsolatai a szomszéd irodalmakkal) című tanulmánya. Ennek első részében a korabeli komparatisztika elméleti és módszertani elveit rendszerezi, hogy kiindulópontot teremtsen Ady Endre és költészete szlovákiai lelkes fogadtatásának magyarázatára az első világháború utáni másfél évtizedben.

Uhlár szerint ennek főbb okai a következők: 1) a fiatal szlovák költőnemzedék magyar nyelvi és irodalmi műveltsége; 2) a magyar nyelv közvetítő szerepe közte és az irodalmak között; 3) a közös történelmi és

kulturális hagyományok, a közös érzés- és gondolatvilág, amelyet a történelmi Magyarország határain belüli hosszú együttélés alakított ki; 4/ Ady zsenialitása, aki műalkotásaiban megtestesítette azokat a problémákat, gondolatokat, érzéseket, lelki megrezdüléseket, művészi és szellemi ösztönzéseket, amelyek a 19. század utolsó és a 20. század első évtizedében mozgásba hozták Európát. Uhlár szerint a korabeli szlovák költészet megrekedt a dekadencia szintjén, Ady viszont művében túlhaladta a dekadenciát és utat nyitott a költészet továbbfejlődése számára. Így több ifjú szlovák költő tökéletes művészi megformálásban megtalálta művében mindazt, amit tudat alatt érzett, amit keresett és ami után vágyakozott.

Rudo Uhlár e tanulmány megírása előtt, 1931-ben egy ellentmondásokkal terhelt cikkében kifogásolta az Ady-fordítások növekvő számát és károsnak nyilvánította Ady, úgymond, dekadens költészetének az ifjú szlovák lírikusokra gyakorolt hatását. Az időszaki sajtóban nemzedéktársa, Emil Boleslav Lukač költő és műfordító szállt vele vitába, tagadva Ady Endre költészetének dekadens jellegét. E vita egyik legjelentősebb eredménye Lukač *Ady a dekadencia* (Ady és a dekadencia) című doktori disszertációja lett, amelyben saját véleménye alapján – azonban a korabeli magyar irodalomtudomány eredményeinek figyelembevételével is – szakszerű érveléssel mentette fel Adyt a dekadencia vádja alól. Lukáč meggyőzően kimutatta, hogy Ady életszeretete szöges ellentétben áll a dekadenciával. Tanulmánya 1933-ban jelent meg a Pavel Bujnák emlékének szentelt már idézett tanulmánykötetben.

Emil Boleslav Lukáč (1900–1979) a selmecbányai magyar evangélikus líceumban érettségizett. 1918-ban Pozsonyban beiratkozott a Magyar Evangélikus Hittudományi Akadémiára. Egyúttal a magyar Erzsébet Tudományegyetem bölcsészkarára is járt magyar–francia szakra. Az államfordulat után Lukáč szlovákul folytatta teológiai tanulmányait. Teológiai és filozófiai műveltségét 1922 és 1924 között Párizsban a Sorbonne-on, majd 1929-ben Lipcsében egészítette ki. Irodalmi tevékenységének egyik fő területe a költészet volt. Több mint egy tucat verseskötete a szlovák líra legjavához tartozik. A Szlovák Írók Egyesülete titkáraként fontos szerepet játszott a szlovák irodalmi élet szervezésében. Fordított franciából, németből, perzsából, fordítói tevékenységének központjában azonban a magyar irodalom állt.

A két világháború között ő volt Ady leglelkesebb szlovák fordítója és propagátora. Ady-tolmácsolásait 1941-ben *V mladých sdriach* (Ifjú szívekben) címen önálló kötetben adta közre, melynek előszavában megrajzolta Ady emberi és művészi portréját.

Lukáč másik fontos tanulmánya ez időszakból terjedelmes előszava a *Na brehu čiernych vôd* (Sötét vizek partján) címen 1943-ban megjelenő antológiához. A kötet a modern magyar költészet tizenhét élvonalbeli képviselőjének hatvankét költeményét tartalmazza tíz szlovák költő tolmácsolásában.

Lukáč előszava programjellegű. Hangsúlyozza a szellemi értékek cseréjének szükségességét, a szlovák és a magyar nemzet kölcsönös közeledésének és együttműködésének fontosságát. Az antológia humanista szelleme és Lukáčnak a hivatalos politikával ellentétes nézetei a szlovák-magyar viszonyra az adott társadalmi-történelmi helyzetben kiváltották a korabeli politikai hatalom képviselőinek éles kritikáját.

Bujnák, Göllnerová, Uhlár és Lukáč hungarisztikai tevékenységüket nem korlátozták kizárólag a magyar irodalom és a szlovák–magyar irodalmi kapcsolatok kutatására. A szlovák sajtóban rendszeresen beszámoltak a magyar kortárs irodalom eseményeiről, kritikákat és glosszákat írtak a megjelenő művekről, stb. Göllnerová és Lukáč fordítottak is magyarból. A szlovák hungarisztika a két világháború között tehát professzionális színvonalra emelkedett, belsőleg differenciálódott és kifejlesztette műfajait. Kár, hogy képviselői nagy részének korai halála miatt életművük torzó maradt. Közülük csak Lukáč háború utáni tevékenysége őrizte meg e szakterület folytonosságát.

A második világháborút követő két évtizedben a szlovák hungarisztika fejlődése megtorpant. Csak a magyarul értő szlovák irodalomtörténészek, Andrej Mráz, Milan Pišut és Ján Mišianik hallatták olykor hangjukat a magyar irodalommal kapcsolatban.

Lényeges változást e téren a hatvanas évek hoztak, amikor 1964-ben megalakult a Szlovák Tudományos Akadémia Világirodalmi és Nyelvi Intézete (Ústav svetovej literatúry ja jazykov SAV). Feladata a külföldi irodalmak rendszeres kutatása és a köztük létező folyamatok tanulmányozása volt. Az intézet munkatervében a magyar irodalom és a szlovák–magyar irodalmi kapcsolatok kutatása is helyet kapott. Az intézet munkatársainak csekély létszáma miatt azonban csak egy személy, Rudolf Chmel (szül. 1939) végezte ezt a munkát.

Az intézet megalapítója és igazgatója Mikuláš Baskoš (1914–1972) több írásában is hangsúlyozta, hogy a szlovák irodalom világirodalmi kapcsolatrendszerében a cseh irodalom mellett az egyik legfontosabb irodalmi tényező, amely hatott fejlődésére, a magyar irodalom volt, és ennek – szerinte – mindeddig nem szentelt kellő figyelmet a szlovák irodalomtörténet-írás.

A tárgykör megvilágítása és az eddigi eredmények áttekintése érdekében az intézet 1969 novemberében nemzetközi konferenciát szervezett Szomolányban (Smolenice), amelyen negyvennégy irodalomtörténész vett részt Szlovákiából, Csehországból, Magyarországról és Németországból. A rendezvény jelentőségét emelte a tény, hogy ez volt az első konferencia Csehszlovákiában a szlovák–magyar irodalmi kapcsolatokról.

A tudományos találkozón tizenkilenc előadás és több hozzászólás hangzott el. Az előadók részben elméleti és módszertani kérdésekkel foglalkoztak, részben konkrét irodalomtörténeti korszakokat, folyamatokat, írói életműveket, a két nemzeti irodalom kapcsolatait, párhuzamait elemezték a 16. évszázadtól a jelenkorig. A konferencia anyaga *Tradície a literárne vzťahy* (Hagyományok és irodalmi kapcsolatok) címen 1972-ben könyv alakban megjelent. Áttekintést nyújt az addigi kutatások eredményeiről, valamint a két nemzeti irodalom fejlődéséről és kapcsolatairól kialakult nézetekről.

A következő két évtizedben a szlovák–magyar érintkezések kutatását professzionális alapon a Világirodalmi Intézet, majd ennek felosztása után 1973-tól a SZTA Irodalomtudományi Intézete (Literárnovedný ústav SAV) biztosította. A szaktudósok szerény létszáma ellenére rendszeresen folyt a munka. Rudolf Chmel módszeresen tárta fel az irodalmi kapcsolatok addig ismeretlen tényeit és a két irodalom fejlődésében mutatkozó párhuzamokat a 19. és a 20. század irodalmában. Vizsgálódásainak eredményeit két tanulmánykötetben gyűjtötte össze. A *Literatúry v kontaktoch* (1972) című kötet magyar fordításban is megjelent *Két irodalom kapcsolatai* (1980) címen. A másik kötet *Paralely a konfrontácie* (1986, Párhuzamok és ellentétek) címet kapta. Chmel még egy, a szlovák–magyar irodalmi kapcsolatokra vonatkozó dokumentumgyűjteménnyel gyarapította a szakirodalmat, melynek a *Literárne vzťahy slovensko–maďarské* (1973) címet adta.

A szlovák hungarisztika fejlesztéséhez, gyarapításához az említett időszakban hozzájárultak a pozsonyi Komenský Egyetem pedagógusai is. Jaroslava Pašiaková (1931) *Lajos Kassák* (1973) című könyvében a magyar avantgárd művészetet tanulmányozza mindenekelőtt központi alakja – Kassák Lajos – művén keresztül. Két magyarul megjelent tanulmánygyűjteménye a *Folyamatos múlt* (1981) és az *Irodalmi hármaskötésben* (1990) a szlovák–magyar irodalmi kapcsolatok problematikáját boncolgatja.

Ľudovít Garaj (1936) *Gemer a Malohont* (1997) című enciklopédikus műve e régiók kultúrájáról nyújt átfogó képet. Garaj több jelentős magyar prózai művet fordított le szlovákra és ezekhez tudományos jellegű terjedelmes elő- vagy utószókat írt.

Ezen áttekintés szerzője eredetileg a 20. század szlovák irodalmával foglalkozott. A hungarológiai kutatások kiszélesítése érdekében a hetvenes évek közepén kapcsolódott be intenzívebben e munkába két tárgykörre összpontosítva figyelmét. Az egyik a szlovák és a magyar szocialista irodalom fejlődése volt a második világháborút követő évtizedekben. A kor és az irodalmi fejlődés rokon jellege a tipológiai összefüggéseket domborította ki, amint ez kitűnt a *Slovenská a maďarská próza 50. rokov* (Az ötvenes évek szlovák és magyar prózája, 1990) című analitikus tanulmányból. A másik tárgykör a magyar irodalom fogadtatása volt a szlovák irodalmi kultúrában. Az eredmény mintegy tíz tanulmány volt a 19. és a 20. századi magyar irodalom nagy íróinak fogadtatásáról. Ezek közül egy kötetnyi írás *Szlovák tükörben* címen 1997-ben jelent meg Budapesten a Regio Kiadó gondozásában.

A magyar irodalom és a szlovák–magyar irodalmi kapcsolatok kutatása jelenleg a Szlovák Tudományos Akadémia Világirodalmi Intézetében folyik, mely 1991-ben alakult meg. Itt a hungarisztikával egy tudományos kutató – e sorok írója – és két aspiránsnő foglalkozik. A kutatás eredményei hozzáférhetővé tételének mindkét nemzeti irodalomtudományi és kulturális közösség számára továbbra is nagy jelentőséget tulajdonítunk. A közelmúltban fejeztem be egy kétnyelvű monográfia első kötetét, amely a magyar irodalom műfordítások útján való fogadtatását tárgyalja a szlovák irodalmi kultúrában 1860-tól 1918-ig *Maďarská literatúra v slovenskej kultúre v rokoch 1860–1918* címen. A 2. kötet az 1919–1949-es időszakot fogja tárgyalni, a 3. kötet pedig az 1950–1990-es periódusnak lesz szentelve.

E beszámoló nem lenne teljes, ha meg nem említeném a szlovákiai magyar irodalomtörténészek szerepét a közös irodalmi múlt feltárásában. Ezzel kapcsolatban mindenekelőtt Csanda Sándor (1927–1989) neve merül fel, aki nagy szorgalommal több úttörő jellegű tanulmányában tette közzé kutatásainak eredményeit. Fontosabb művei e tárgykörből a *Balassi Bálint költészete és a közép-európai szláv reneszánsz stílus* (1973) című monográfiája, a *Szülőföldünk régebbi irodalmi hagyományai* (1986) című tanulmánykötet és mások. Tőzsér Árpád (szül. 1935) inkább a közelmúltban keresi az összekötő láncszemeket a szlovák és a magyar, illetve a cseh és a magyar költészet között.

A szlovák–magyar irodalmi kapcsolatok kezdetei a történelmi Magyarország államhatárain belül gyökeredznek. A kor jellegével függött össze, hogy nemegyszer nemzetiségi ellentétek terhelték ezeket. A közös történelmi múltból sarjadó ellentétek kihatással voltak azokra az időszakokra

is, amikor már önálló államban élt a két nemzet. Az új évezred küszöbén, az európai nemzetek és államok integrációs törekvései korában – úgy tűnik – kölcsönös viszonyuknak pozitív tartalmat fog kelleni kapni. Ennek megformálásában fontos szerepet vállalhat a kultúra, az irodalom és az irodalomtudomány is. Az utóbbi a pozitív szellemi és irodalmi értékek felismerésében és közvetítésében, hogy a kis nemzetek kölcsönösen erőt meríthessenek egymás szellemi kincseiből.

A globalizáció korában növekszik a kis nemzetek kultúrájának, irodalmának veszélyeztetettsége, és ezért egymásrautaltsága is. Csak közös erővel fogják tudni kivédeni e folyamat negatív hatásait és megőrizni nemzeti vonásaikat, kulturális értékeiket, hogy gazdagíthassák a harmadik évezred kultúrájának arculatát.

A hungarológiai oktatásról és fejlesztéséről Moszkvából

H. TÓTH ISTVÁN

A Nemzetközi Hungarológiai Központ vezetői minden évben körültekintő témaválasztás után érdemi tanácskozásra hívják a különböző külföldi állomáshelyeken tevékenykedő vendégoktatókat. Illesse dicséret az időszerű vitatémákért a szervezőket és tanácsadóikat!

Az idei konferenciánk vezérgondolatát hosszú ideje érlelhették az illetékesek, erről tanúskodik a mostani rendezvény szellemi háttéranyagául szolgáló igényes kivitelezettségű folyóirat is. Köszönöm, hogy megtisztelték tanácskozásunkat ezzel a gondos összeállítású, szerkesztésű kiadvánnyal, s jóleső érzéssel tölthet el bennünket az is, hogy a hat rovat mindegyikéből kedvünkre válogathatunk, hasznosíthatunk ötletgazdag írásokat jelen találkozónkat követően is.

Mind az említett folyóiratból, mind a konferenciára toborzó meghívóból egyértelműen tárul elénk, bőven van és lesz teendőnk, ha azt akarjuk, hogy az ezredfordulót követően is legyen szellemi, szakmai érvényessége a magyarságtudománynak itthon és külföldön egyaránt. Csatlakozva Kissné Pap Margit főtanácsos asszony színvonalas áttekintő gondolataihoz, jelesül a hungarológia fogalmáról, annak tartalmáról és a terjedelmével összefüggő kompetenciahatárokról valóban sohasem tudunk eleget mondani, azaz mindig lesz újabb felvetésünk, remélhetőleg elsősorban a konkrét szakmai kutatási eredményeknek köszönhetően, s nem elsősorban politikai izomgyakorlatokra reagálván.

A *Hungarológia* című folyóirat a magyarságtudomány továbbfejlesztésének koncepciójáról valójában nem három, hanem négy írást közöl, ugyanis a Kovács Imre Attila tollából való leltár előtti, Németh Lászlóval foglalkozó eszmefuttatást szintén autentikusnak, azaz hitelt érdemlőnek látom a vitatémánk előtt álló kihívások szempontjából. Ezen írások mindegyike más-más aspektusból ugyan, de ugyanazon problémáról szólnak: *a hungarológia jövőjéről.*

Az „Áttekintés" szerzője a tárcafelelősség, valamint a miniszteri feladat- és hatáskör tekintetében adott igen kimerítő részletességgel helyzet- és feladatelemzést. Kimondom, hogy számomra, a külföldön magyarságtudománnyal foglalkozó vendégoktató számára ez, a főtanácsos asszony nevével fémjelzett dolgozat mutatja a legtöbb esélyt és megbízható, kézzel fogható támpontot a biztos továbblépéshez, ami a hungarológia fejlesztésének főbb irányait illeti. Nemcsak a szabatos kifejezésmód, hanem a pontos kifejezésanyag is abba az irányba orientál, hogy megvalósíthatónak lássam a közölteket. Van még egy indokom, nevezetesen: évekig dolgoztam az államigazgatásban oktatásirányítóként, vagyis vannak ismereteim arra nézvést, miért élt jogosan, helyesen és szükségszerűen Kissné Pap Margit az alkalmazott frazeológiával és fejlesztési javaslatokkal.

Nem elhanyagolható a Jankovics–Monok szerzőpáros gondolatmenete, különösképpen azért nem, mert a tartalmi kontra formai polémia tekintetében általuk elősorolt kilenc feladat mindegyike kemény pénzügyi alapokra tart igényt. Keserédes örömmel olvastam a főtitkár úrnak és a főigazgató úrnak a személyi és anyagi természetű gondokkal foglalkozó azon kijelentését, mely szerint a kétoldalú államközi megállapodásokat gyakran nem hajtják végre. Kesergésem oka az, hogy jómagam Moszkvában évek óta tapasztalom, valójában miképpen gondolkodnak ottani illetékesek a szóban forgó dokumentumról, ugyanakkor örvendezem is, mert a szerzőpáros természetes dolognak nevezi az Oktatási Minisztérium Felsőoktatási Főosztálya által biztosított államigazgatási hátteret. Nekem, a vendégoktatónak azért szükséges ez a háttér, mert a magyar nyelv és nyelvészet egyetemi szintű külföldi tanítása kapcsán ebben látom, tapasztalom a működéshez szükséges garanciákat Moszkvában. A Jankovics–Monok-féle vitaanyagban elősorolt tartalmi gondok egyikét kiváltképp elölállónak nevezem, jelesül: miképpen kelt érdeklődést a magyar a külföldi intézményekben, tehát nyelvként, esetleg finnugor nyelvként, vagy a kultúránkra és tudományunkra figyelve. Állomáshelyemen e felvetések komplexen érvényesülnek, tudniillik a fakultás vezetői igénylik a magyar mint idegen nyelv oktatását, különös tekintettel az orosz fiatalok-

nak a magyar–orosz gazdasági életbe történő sikeres bekapcsolódására, ugyanakkor ragaszkodnak a finnugor nyelvtudomány műveléséhez is, amikor magyar szakos filológusképzésre szerveznek hallgatói csoportot, s természetesen elvárják, hogy magyar kultúránk és tudományunk legfrissebb eredményeiről rendszeresen tájékoztassuk hallgatóinkat. De önálló szakként nem működhet a hungarológia, mivel így nincsenek hagyományai a Lomonoszov Egyetemen. Éppen ezért szorgalmaztuk, hogy legyen az országismeret stúdium megemelt óraszámú és körültekintően kiterjesztett, gazdagított témájú.

A hosszú ideje gyakorló lektor szemszögéből vizsgálva és élettapasztalatából, valamint kapcsolatainak köszönhetően információkból merítve készítette el Fazekas Tiborc írását, mely minden kétséget kizáróan valóban fordulópontot láttató. Számomra drámai hangvételű dolgozatának a hungarológiának a mai helyzetét elemző fejezete, ugyanakkor reményt keltő, mert szembesít az eredményesnek látszó mai finn gyakorlattal. Fazekas tanár úr gondolatmenetéből több figyelembe veendő tanulság és szempont is kihüvelyezhető; véleményem szerint kiváltképp ilyen a hungarológiát segítő megnyugtató és megbízható rendszer hiányáról szóló fejtegetés, vagy a vendégoktatók emberi, szakmai, jogi, anyagi helyzetének taglalása. Magam úgy gondolom, a kiküldetésemmel összefüggő napi feladataimról és tevékenységeimről, hogy szívesen összevetném azokat s eredményeimet is más állomáshelyek oktatóinak hasonló szakmai gondjaival, meglátásaival. S ha szóba kerültek a magyarságtudomány külföldi tanításával kapcsolatos elméleti és anyagi kérdések mellett a perspektívák is, hadd említsek egy kevésbé kényelmes, ám rendszeresen elő-előtörő problémát. Ez a kiküldetés időtartamára vonatkozó pályázati kiírás és pályázási lehetőség. Kérem, fogadtassék az eddigieknél is nagyobb rokonszenvvel és megértéssel, ha vannak vendégoktatók, akik az eddigi gyakorlattól eltérően hosszabb időtartamban is vállalnának kiküldetést, külhoni megmérettetést. Fazekas Tiborc leplezetlenül járja körül, szinte húsbavágóan értelmezi a lektorokra vonatkozó „idegenbe szakadt kuli" metaforát, s bizony én eme problémaköteg ellenére ismétlem: segítsék az illetékes döntéselőkészítők és döntéshozók a hungarológia jövőbeni izmosodását azzal is, hogy a külföldi oktatási-kutatási tapasztalatok birtokába jutott, további külszolgálati feladatot vállalni akarókat abban a helyzetben hagyják, amennyiben érvényesül az elfogadottság mellett a kölcsönösségi szempont is.

Arra a kérdésre, hogy mi is voltaképpen a hungarológia, Kovács Imre Attila nem elhanyagolható helyen és személynél keresi a választ, magá-

nál Németh Lászlónál. A magyarságtudomány napi és a közeljövőbeni teendőit elemző értékgazdag koncepciók után intellektuális fellendülést biztosított a „leltár előtt"-i, mégis leltározó eszmefuttatás. Egyetértek a tanulmányíróval többek között abban is, hogy legyen mentes a magyarságtudomány az arisztokratikus vonásoktól annál is inkább, mert – a magam oktatói és kutatói nézőpontjából vizsgálva –interdiszciplináris feladatköröket egyesítő tudományos tevékenység a hungarológia.

Végezetül ezt kívánom előadni: a magyar mint idegen nyelv tanítása s a hozzákapcsolódó egyéb, úgynevezett hungarológus feladatokat is ellátó vendégoktatóként figyelmeztetőnek, elgondolkodtatónak és rendszeres nyomkövetéssel eredményesen megvalósíthatónak tartom a hungarológia továbbfejlesztésének most elibénk került koncepcióit, amelyek közül – a magam tapasztalatai szerint – az „Áttekintés" tölti be az organizáló szerepet. Mind az előttünk álló, mind az azt közvető tanévekben együttműködően s közvetlenül szeretnék jelen lenni a tény- és vitaanyagunkban bővelkedő koncepciók realizálásában.

A Kanadában folyó magyar nyelvű oktatás problémáiról

VELKI MAGDOLNA

Tisztelt Elnök úr! Tisztelt Konferencia! Elgondolkodtatóak azon tapasztalatok, melyekre a Kanadában töltött tíz év alatt az ott folyó magyar nyelvű oktatással kapcsolatban szert tettem.

Az 1996-os, legutóbbi kanadai népszámlálás kimutatására támaszkodhatunk, hogy valós helyét keressük a Kanadában élő magyarságnak és a magyar nyelvnek. A népszámlálás során kérdéseket tettek fel a születési helyre, az anyanyelvre, valamint az otthon beszélt nyelvre vonatkozóan. Az eredményeket értékelve, a hivatalos bontásokban egyetlen helyen szerepel a „Hungarian": az otthon beszélt nyelvek között. Az összes többi kategóriában az „egyebek" közé jutott a magyar, tehát abba a kategóriába, ahol már nem részletezik az egyes kis csoportokat. Az otthon beszélt nyelv kérdésére 24 650-en válaszoltak úgy, hogy ők a magyar nyelvet beszélik odahaza. Ha ezt a (becslések szerinti) két és fél millió Kanadában élő szórvány magyarsághoz viszonyítjuk, annak csupán egy százaléka ez a 24 650.

Az „otthon beszélt nyelv" kifejezés jelentése az, hogy a szülőktől, nagyszülőktől elsajátított nyelvet beszélik ugyan a megkérdezettek, de kizárólagosan otthoni környezetben. Nem iskolázott ez a tudás, hiszen nem

alapul nyelvtani ismereteken, melyeket olvasással, írással megerősítettek volna. Ennek az a következménye, hogy az otthon beszélt nyelvet (esetünkben a magyart) nem használják, amint más nyelvű beszélők is vannak a környezetükben. Abban a pillanatban fölöslegesnek érzik – végletes esetben el fogják felejteni – a magyart, amint belekerülnek a kanadai – angol, vagy francia – közösségbe. Különösen igaz ez vegyes házasságok esetén: ha a férj a magyar anyanyelvű, a nyelv elvesztésének valószínűsége 99%. A nyelvi leépülés folyamata ez, mely minden más, hasonló nyelvhasználói gyakorlat esetén is végbemegy.

Kanadában a magyar nyelv oktatásáról hivatalos felmérés nem készült, mértékadó összesítés, kimutatás nem létezik. Tehát arról, hogy hol folyik magyar nyelvű oktatás és milyen színvonalon, csak személyes tapasztalatok alapján tájékozódhatunk.

Általános és középfokú képzés minden olyan nagyvárosban van, ahol magyar nyelvű egyházi tevékenység folyik. A tanulók hétvégeken, rendszerint a közösség templomának összejövetelekre szánt helyiségeiben gyűlnek össze.

Ezen – általában egész napos – foglalkozások, iskolák első felében alap- és középfokú, magyar nyelvű szaktantárgyi oktatásban vesznek részt a tanulók. A gyerekeket sok esetben úgy íratják be ezekbe iskolákba, hogy a magyar nyelvet nem is beszélik. A tanároktól várják a szülők, nagyszülők, hogy a konkrét ismereteken túl, megtanítsák gyerekeiket magyarul. Hihetetlen erőfeszítést fejtenek ki ezeken a foglalkozásokon az oktatók. Azonban az a néhány óra, amit az 5–18 éves korú tanulók ott töltenek, nem elegendő arra, hogy elsajátítsanak egy, ezektől nagyon eltérő nyelvet. akkor, amikor a mindennapjaikban csak az angolt vagy csak a franciát használják.

A délutáni foglalkozások közösségi jellegűek. Magyar táncokat tanulnak a gyerekek, színpadi művek előadását gyakorolják, cserkészfoglalkozásokon vesznek részt. Az alkalom számtalan lehetőséget adna arra, hogy a magyar nyelvet kötetlenül használják. De mert a gyerekek alig értenek magyarul, angolul vagy franciául hangzanak el az utasítások. Ez sokkal egyszerűbb a foglalkozást vezető számára is, hiszen a legtöbb esetben maga is már csak második nyelvként tanulta szüleinek nyelvét.

Az oktatás során feldolgozásra kerülő tananyag általában Magyarországról beszerzett iskolai tankönyvekre épül, amelyek a magyarországi magyar gyerekek számára készültek. A felhasznált könyvek és füzetek nem lehetnek megfelelőek arra, hogy a Kanadában élő gyerekek, akik ideális esetben is csak második nyelvként ismerkednek a magyar nyelv-

vel, ebből tanuljanak. Az a kulturális háttér, az az információhalmaz, ami körülvesz egy magyar diákot, s amely érthetővé teszi a magyar tankönyvek szókészletét, struktúráját, tartalmát, csak korlátozott mértékben jut el – a szülők, nagyszülők közvetítésével – a külföldön magyar nyelvet tanulóhoz. Az itthonról vitt oktatási segédanyag nem ugyanazt jelenti itthon és külföldön. Inkább elrettentik, mint gondolkodásra késztetik a gyerekeket, amikor eléjük tesznek egy magyar általános iskolás tankönyvből kimásolt anyagot.

Mi lehet az oka, hogy a nagyobb gyerekek mégiscsak részt vesznek ebben az oktatási formában? Ez egy külön kutatásnak lehetne a témája. Tapasztalataim szerint legtöbbször a nagyszülők kérésére iratkoznak be. Ők szeretnék, ha az unokák tudnák, honnan származnak. Azonban sok esetben a nagyszülő is az őket körülvevő környezet nyelvén kommunikál az unokával, mert fél, hogy elveszíti a gyermekkel való kapcsolatot azáltal, hogy erőlteti azt a nyelvet, amelyet a gyerekek szülei sem használnak már.

Igen nehéz helyzetben vannak a magyar nyelv általános- és középiskolai oktatói. Lényegében csak önmagukra hagyatkozhatnak, miközben nagy feladat nehezedik rájuk: ők alapozhatnák meg a későbbi, erre épülő magyar nyelvű felsőfokú képzést. Az oktatók rendszerint Magyarországon képzett tanárok, akik Kanadában való letelepülésük után megkísérlik folytatni magyar nyelvű oktatói tevékenységüket. A magukkal hozott ismereteket próbálják terjeszteni – egyre kisebb sikerrel. A montreáli magyar iskolába például, az elmúlt évek tapasztalata szerint, közel 50-en jelentkeznek szeptemberben, és nem több, mint 20–25 azoknak a száma, akik be is fejezik a tanévet.

Az iskolák gyakran szerveznek táborokat. Azonban tapasztalati tény, hogy a nyelvi kérdésben, a nyelvtanulás szempontjából igényes szülő gyerekei az első tapasztalatok után már nem vesznek részt a táborokban. Ott olyan kevert nyelvet használnak a gyerekek, aminél sokkal tisztább magyarsággal kommunikálnak saját otthonukban.

A tehetősebb szülők gyakorta Magyarországra küldik és rendes iskolai képzésbe íratják be gyermekeiket, hogy itthon megfelelő magyar nyelvi képzést kapjanak. Ez összekapcsolódik annak az igényével is, hogy a gyermek alaposabb általános képzésben vegyen részt, mint amilyet a kanadai oktatási rendszer nyújt.

Azonban mindkét szempontból sokkoló hatású, amikor ezek a gyerekek megkezdik tanulmányaikat Magyarországon. Egyrészt azért, mert rá kell döbbenniük, hogy a magyar nyelvnek – amiről azt gondolták, hogy tudják, ismerik – csak köznyelvi változatát, annak is mind szókincsben,

mind nyelvtani struktúrát illetően egy szűk rétegét beszélik. Az iskolázott magyar nyelvnek – a legtöbb esetben – nincsenek birtokában. Másrészt azzal a középiskolás korban Magyarországon elvárt ismeretanyaggal sem rendelkeznek, amelyre alapozva sikerrel bekapcsolódhatnának a magyar oktatási rendszerbe.

Egyetemi szinten jelenleg két helyen – Torontóban és Montreálban – folyik magyar nyelvű oktatás a tíz évvel ezelőtti hét helyett. Torontóban, Bisztray György vezetésével, doktori fokozat megszerzésére is van lehetőség a magyar tanszéken. Néhány évvel ezelőtt a Magyar Rádióban nyilatkozott Bisztray professzor. Elmondta, hogy nem tudja, mi lesz a magyar nyelv tanításának a jövője, ha ő nyugdíjba megy. Arról elképzelése sincs, hogy az ő gazdag, Kanadában talán egyetlen magyar nyelvű könyvtárának mi lesz a sorsa. Ez év májusában megint csak a perspektívátlanságról beszélt: véleménye szerint nincs jövője a magyar nyelvnek Torontóban.

Montreálban a magyar nyelv a Szláv nyelvi tanszék programjai között kerül meghirdetésre. 2000. májusában a 2000–2001 tanévre egyáltalán nem volt jelentkező.

Bisztray György igazgatásával működik a Kanadai Magyarságtudományi Társaság. Élő szervezet, évenként tartják tudományos összejöveteleiket, azonban a kiadványaik csupán tagjaik között terjednek. A hétvégi iskolákban tanítók számára a Társaság kiadványaiban megjelenő tanulmányok ismeretlenek: a Kanadai Magyarságtudományi Társaság és a kanadai magyar alsó- és középfokú oktatás között munkakapcsolat nincs.

Az itt felvázolt kép alapján a következő feladatokat látom.

Óriási az igény, bárhol beszélünk is Kanadában magyar nyelvű oktatókkal, hogy legyen egy olyan intézmény, ahova kérdéseikkel, kéréseikkel tudnának fordulni, ahonnan tanácsot kaphatnának, amely intézmény segítségével az anyaországgal tarthatnák a kapcsolatot. Létre kell hozni tehát Kanadában egy Magyar Lektorátust. Ez megteremtené azt a jogi formát, melynek keretében lehetne kérni mind a magyar, mind a kanadai megfelelő fórumok támogatását, és azt az intézményi keretet, ahová az egyre inkább asszimilálódó magyarság nyelvi identitásának megőrzése érdekében fordulhatna.

Nagyon fontos a meglevő kanadai magyar nyelvű oktatásnak a feltérképezése. A működő magyar nyelvi oktatási központokkal fel kell venni a kapcsolatot.

A Nemzetközi Hungarológiai Központnak sokkal szélesebb körben kell tevékenységéről tájékoztatást nyújtania. Az elkészült anyagokat ter-

jeszteni kellene azokban az országokban is, ahol még nem működik Lektorátus. Részben, hogy a jelenlegi oktatók munkáját segítse, részben, hogy a későbbiekben létrejövő intézményt előkészítse, megalapozza.

Tájékoztatni kell a külföldi magyar közösségeket azoknak a Magyarországon működő intézményeknek a munkájáról és eredményeiről, amelyek a magyar kultúrát és a magyar nyelvet hivatásszerűen terjesztik a különböző országokban.

Fontos az a gondolatot, melyet először Szegedy-Maszák Mihály professzor úr előadásában hallhattunk, s amelyről a mai nap során mások is szót ejtettek: a magyar kulturális anyagnak az artikulálása, gazdagságának befogadhatóvá tétele. Nemcsak a magyar nyelvnek kell a rendszerét feltérképezni, hanem a magyar kultúrának is meg kellene teremteni ezt a tagoltságát, hogy befogadhatóvá, érthetővé váljék azok számára, akik ezzel foglalkozni akarnak.

Utalnék Amedeo di Francesco professzor kapcsolódó gondolatára. A magyar kultúra nem egzotikum akkor, ha az befogadhatóvá válik. Ezen esetben egy lesz az Unió tagországai között, nem csupán valami érdekesség. Más tudományágak segítségével (például a komparatisztika, az összehasonlító nyelvtudomány) el kell, hogy helyezzük a világ kultúrájában a magyar kultúrát. Ha ezt a munkát mi nem végezzük el, más nem teszi meg helyettünk.

Könyveknek, segédanyagoknak kell megszületniük, amelyek tagolt formában teszik ismertté, mi az, ami a magyar kultúra sajátossága, és mi az, amiben különbözik más népek kultúrájától. Kutató és felvilágosító munkát kell végezni az anyanyelv idegen nyelvi környezetben történő tudatos elsajátításának és megtartásának fontosságára vonatkozóan.

Gondolatok a hungarológiai tevékenység konfliktusairól és méltó helyéről az oktatási, kutatási és kulturális tevékenységben

VERES PÁL

Hozzászólásom egy hungarológiával professzionálisan nem foglalkozó ember tapasztalataiba és a hungarológia jelenlegi helyzetével kapcsolatos véleményébe ad betekintést.

Hálás vagyok azért, hogy az Oktatási Minisztériumban munkaköröm révén lehetőséget kaptam arra, hogy a hungarológiát és elkötelezett mű-

velőit közelebbről megismerjem és segítsem azt a tevékenységet, amelyet hagyományosan a hungarológia névvel illetünk.

Felfogásomban a hungarológia a magyarság történelmével, nyelvével, kultúrájával foglalkozó tudomány. Fő célja, hogy hazánkban és szerte a világban a különböző országokban és kultúrákban minél teljesebb és hitelesebb képet kapjanak és alkossanak rólunk, magyarokról. Egy nemzetnek és kutatóinak természetes törekvése, hogy mindenek előtt az értékeket tegyék ismertté a határokon túl, felkeltve ezzel más nemzetek érdeklődését és rokonszenvét hazánk iránt. A nemzet energiáit, életesélyeit döntően meghatározza reális és életszerű szembesülése önmaga értékeivel. Ezért az európai és a globális világban is sikeres, önmagában hinni és önmagát becsülni tudó Magyarországon a hungarológia jelentőségét nehéz lenne eltúlozni.

A hungarológia története természetéből adódóan a viták története is. Ennek több oka van. Egyik ok a hungarológia tudományának sajátos alkalmazói jellege, hiszen a kultúra, a nyelvtudomány a történettudomány azon részét jelenti, amely a tudományos ismeretek átadására, terjesztésére is irányul. Mit, kinek és hogyan kell(ene) művelnie, hogy a lehető legreálisabb képet alkothassuk és alkothassák más nemzetek a magyarságról. Ugyancsak viták forrása a fogalom összetettsége, tehát több tudományt, a valóság több szféráját átfogó jellege. Különböző tudományok képviselőinek, az igazgatás különböző területeinek, szervezeteinek egyetértésére, jó együttműködésére van szükség, hogy a hungarológia valóban sikeres lehessen. A hungarológia szükségszerűen érinti a politikai tevékenységet is, ami újabb konfliktusok forrása. A politikát különösen és a különböző politikai áramlatokat különbözőképpen érinti és érdekli a hungarológia. Ezért a hungarológia művelői támogatást és gáncsoskodást egyaránt megtapasztalhatnak tevékenységük során.

Végezetül meg kell még említeni azt, hogy egy nemzetről nemcsak a hungarológia állít ki bizonyítványt, hanem a nemzet életének valamennyi olyan megnyilvánulása, amelynek során más nemzetekkel kapcsolat alakul ki és információt, tapasztalatokat szereznek rólunk. Elég ha csak a túrizmust vagy a gazdasági együttműködést említem.

A fentiekben megfogalmazható okokból kialakuló nézetkülönbségek, konfliktusok csökkentése érdekében véleményem szerint az alábbi teendők állnak előttünk.

– Mindenek előtt arra van szükség, hogy a hungarológia fogalmát célszerűen és nem ésszerűtlenül tágítva határozzuk meg. A fogalmat illetően a hungarológia művelői között konszenzusra van szükség. El kell kerülni,

hogy a hungarológia határai elmosódjanak, ezért egy kiegyensúlyozott, nem parttalan fogalom meghatározást tartok célszerűnek. Úgy gondolom, hogy a magyar nyelv és irodalom, a magyar történelem valamint néprajz kutatása és terjesztése jelentheti a célszerű fogalmi határt.

– A Hungarológiai Tanács legfontosabb feladata, hogy a hungarológiát művelő különböző tudományágak, és tevékenységi területek közötti elvi koordinációt elvégezze. A koordinációnak tartalmaznia kell a legfontosabb célok kitűzését, a módszerek meghatározását, és a hungarológiai tevékenység tartalmának folyamatos figyelemmel kísérését. Értelemszerű, hogy a Tanács feladatait, személyi összetételét úgy kell meghatározni, hogy e feladatoknak meg tudjon felelni.

– A Nemzetközi Hungarológiai Központ a Tanács elvi iránymutatásával, államigazgatási felügyelet mellett dolgozik. Tevékenysége szükségszerűen az inkább szakmai Tanács és a politikai szempontokat is képviselő igazgatás metszéspontjában van. A hungarológiai tevékenység lényegét és célját tekintve a direkt politikai ráhatást a lehető legalacsonyabb szintre kell szorítani. Ez mindenképpen a Tanács tevékenységének és szerepének megerősítése mellett szól.

– A mindenkori kormány feladata ugyanakkor, hogy – nem taktikai (rövid-középtávú) szempontokat mérlegelve – megadja azt a támogatást a hungarológiai tevékenység számára, amelyet a nemzet megérdemel és amely bizonyára busásan kamatozik majd a magyarság intenzív, korrekt és a realitások talaján álló nemzetközi kapcsolatrendszere révén. Ebben az értelemben bízunk abban, hogy a nemzetért felelős politika figyelmét a hungarológia az eddiginél jobban felkelti majd a jövőben és kevésbé lesz az ügynek elkötelezett kutatók, oktatók, szervezők és tisztviselők ügye „csupán".

– Az igazgatás mindenkori szerkezete kedvezőbb, vagy kevésbé kedvező környezetet teremthet a hungarológia számára. Tudjuk, hogy több bába között akár el is veszhet a gyermek. Úgy gondolom hogy az összehangolt cselekvés lehetőségét elsősorban a Hungarológiai Tanács szintjén kell megteremteni.

– A hungarológia művelése szükségszerűen nemzeti elkötelezettséget jelent. Hiszem, hogy a jó hungarológus – bárhol is legyen a világban – nyitott más nemzetek értékei iránt és érzékeny mások rólunk alkotott véleményére. Bár a hungarológusnak nem szakmai feladata, de természetesen sok olyan jelenséget is észlel, amelyet a nemzetközi kapcsolatok nem hungarológiához tartozó területeire lehet visszavezetni. Úgy gondolom, hogy a hungarológiának és a hungarológusoknak az is felvállalt funkciója

lehet, hogy érzékeny barométerként észleljék és közvetítsék a magyar kultúra és politika felé, mit mutat rólunk a világ tükre, kinek és milyen szerepe van, lehet abban, hogy reálisan lássanak bennünket.

Végezetül megjegyzem még, hogy a politika az Országimázs Központ létrehozásával is kifejezte elkötelezettségét a magyarság jó hírének megismertetésében. Hiszem, hogy a hungarológiára fontos szerep vár ebben a tevékenységben.

A hungarológiára jelentősége elengedhetetlenné teszi, hogy művelésében a legkiválóbb szellemi erők vegyenek részt. Ezért a Tanács és a Nemzetközi Hungarológiai Központ tevékenységének jogi szabályozásával, személyi összetételével és hátterével, valamint a tevékenység finanszírozásával a jelenleginél is nagyobb garanciát kell teremteni a lehető legmagasabb szintű és nemzetközi kiterjedésű hungarológiai tevékenységhez.

A kapcsolattartás intézményi háttere

VÖRÖS OTTÓ

Bár a konferencián több felszólaló is óva intett attól, hogy meghatározzuk a hungarológia fogalmát, mégis azt gondolom, ha elmulasztom körülírni, hogy összességében mi az, amit e fogalom alá rendelek, csorbát szenvedhet mondanivalóm érthetősége. A terminus tartalmát érintő fejtegetésekből két elvi álláspont különíthető el. Az egyik szerint a hungarológia meghatározható tudomány, amelynek elkülöníthető vizsgálati tárgya van, vagy útban van afelé, vagy azzá tehető. Erre utal Kovács Imre Attila is *Leltár előtt. Hungarológiai dilemmáink és Németh László* című tanulmányában (Hungarológia 2/1–2. 77–78.), amikor így fogalmaz: „S az elhatározás, hogy igazi tudományt kell faragni a hungarológiából, ha sikerül, szemérmes büszkeséggel fogja eltölteni művelőit, és valamiféle csalódottsággal a mai olvasót. A hungarológia és a jelenleg hozzá kapcsolódó képzetek (lehetséges feladatkörök) jelentősen karcsúsodnak majd, mivel a magyarságtudományt a kevésbé reprezentatív „alrendszer"-szerű működés érdekében alacsony komplexitáson kell tartani, hogy ne „dominálja" a rendszert, illetve ne vállaljon át nyakló nélkül feladatokat."

A másik álláspontot azok a gyakorlati célok megvalósítását is tervező vagy végre is hajtó szakemberek (történészek, irodalomtörténészek, nyelvészek) illetve politikusok és felső szintű állami hivatalnokok képviselik főként, akik a hungarológia ma működő intézményeinek megálmodói és

létrehozói voltak. Ezt erősíti meg Kissné Pap Margit megjegyzése, illetve visszaemlékezése is: „A mindennapi hungarológiai tevékenység azonban szükségessé tette egy olyan gyakorlati jellegű fogalom közmegegyezés elfogadtatását, amely orientációt jelent mind a közigazgatás, mind a hungarológiai intézményrendszer számára" (Kissné: *Áttekintés a hungarológia jelenlegi helyzetéről és a fontosabb további feladatokról.* In: Hungarológia 2000/1–2. 25.). Tanulmányában később idézi az 1985. március 11-én elfogadott koncepció *„hungarológia"* fogalmát, mely szerint: „...olyan tudományos alapokra épülő komplex tevékenység, multidiszciplináris együttes, tantárgy, amely a magyarságra, annak anyagi-szellemi kultúrájára, természeti és társadalmi körülményeire, illetve ezek történelmére és jelenére vonatkozó tudományos szakismereteket ölel fel." (I. m. 26).

Ha választanom kellene, nekem ez utóbbi megközelítés szimpatikusabb, és ami eredményt e tárgykör eddig felmutatott, az a kutatás terén eddig is jól körülírható és tudománytörténeti múlttal rendelkező szaktudományok kutatási módszereivel és vizsgálati anyagán feltárt tudományos eredmények sajátos válogatása és közvetítése a megcélzott közeg, főként a külföldi tudományosság és a felsőoktatás irányában. Az én felfogásom szerint tehát a hungarológia tudományos alapokat feltételező és igénylő szakma (foglalkozási ág), de nem egyetlen önálló tudomány, viszont csak bizonyos tudományágak képviselői gyakorolhatják. Azt persze nem gondolom, hogy a közvetítést is csak egy szűk körű tudós vagy tudós pedagógus gárda végezheti, hanem itt jelentős szerepet vállalhatnak művészek, főként írók, illetve idegen nyelveket magas szinten tudó más értelmiségiek (magyar nyelvtanárok, tudománytörténetben jártas műszakiak stb.). Intézményes kereteit viszont a mindenkori politikának kell megteremteni. A politika – szakma viszonyára helyesen utal Fazekas Tiborc, és a hungarológia mibenlétéről való felfogása is az itt megfogalmazotthoz áll közel. (Vö. Fazekas: *Hungarológia a fordulóponton.* Hungarológia 2000/1–2. 58.)

A továbbiakban nézzük meg azt a kérdést, kinek van szüksége a hungarológia tárgykörében feltárt ismeretekre? Nem a magyar nyelvközösségnek, hanem elsősorban a megcélzott idegen kulturális közösségek műveltségét gyarapítja a világról. Az ő érdekük még akkor is, ha ezt nem tudatosítják. Mi sem azért tanulunk az angol polgári forradalomról, a nagy francia forradalomról vagy az amerikai polgárháborúról, mert a franciáknak, angoloknak, amerikaiaknak kedveskedni akarunk, hanem azért, mert ezek az ismeretek részei a műveltségről vallott nézeteinknek. Eképpen a hungarológiát értelmezhetjük úgy is, mint a magyar értelmiség

egy részének udvariasságát az idegenekkel szemben, segíti őket abban, hogy ezen ismeretekhez könnyebben jussanak hozzá, segít a válogatásban, mit érdemes rólunk tudni, mit nem. Segít főleg abban, hogy megtanulhassák azt a nyelvet, amely a rólunk szóló ismeretek tárháza. A magyar értelmiség e tevékenységének csak másodlagos következménye, hogy ebből a magyar nemzet közössége is hasznot lát. Mégpedig a nemzetközi politikán keresztül. Ez a tevékenység teremti meg külföldön az országnak azt az „imázsát" amire a magyar külpolitika stratégiát tud építeni.

A fentiekből nyilván kiderült, hogy az ún. „belső hungarológiát", azaz azt a hazai kutató tevékenységet és intézményi bázist, amely e területet magában foglalja, olyan szükséges háttérnek tartom, amely nélkül nem működhet eredményesen a „külső". Ezért a területen illetékes politikai akaratnak szem előtt kell tartani, amit Kissné így fogalmazott meg: „hazánknak olyan szakmai-módszertani, tudományszervezési, szolgáltatási háttér működtetését és folyamatos fejlesztését kell biztosítani, amely képes arra, hogy a külföldi hungarológusokat, hungarológiai oktató-kutatóhelyeket orientálja, magyarországi kapcsolataikat menedzselje, és szakmai munkájukhoz sok irányú segítséget nyújtson." (Kissné: i. m. 33.) Ezért tudok egyetérteni a szerzőnek a Nemzetközi Hungarológiai Központról leírt véleményével. Ha igaza is lehet Jankovics Józsefnek és Monok Istvánnak, amikor azt mondják: „Ha ma nem volna Hungarológiai Központ, a viták mai állása alapján joggal feltételezhető, hogy nem lenne létrehozható", akkor is azt kell mondanunk, hogy hiányozna, talán valami hasonlót ki kellene találni. De ezt már nem kell kitalálni, legfeljebb azt, hogy mint meglevő szervezeti formához és működő költségvetési intézményhez az anyagi és személyi feltételek bővítésével hogyan lehetne integrálni ma még hiányzó, de kiépítendő tevékenységi formákat. A területnek pedig az használna leginkább, ha a döntések szakmai konszenzus révén születnének, és nem „a viták pillanatnyi állása" szerint, ami főként azt jelenti a gyakorlatban, hogy melyik álláspont képviselői állnak a pillanatnyi hatalomban levőkhöz közelebb.

A továbbiakban néhány olyan területről szólnék, melyeket a három igen alapos és gondolkodásra késztető tanulmány (vagy vitacikk?) is felvet, de továbbgondolásra készteti az olvasót. Ezek közül az egyik a külföldi partner intézmények jellege, igényei és a hazai háttér viszonya. E tekintetben egyszerre élesen elkülönül a közép-európai (a Kárpát-medence és tágabb környéke) intézmények igényeinek jellege a többi európai (Németország nyugati tartományai, Franciaország, Anglia, Oroszország stb.) felsőoktatási és kulturális intézményei igényeitől, majd mindezek az

összes többitől. Vannak persze hasonlóan kezelendő területek. Meg kellene például oldani azt a kérdést, hogyan lehetne, rangos külföldi írókat, költőket, szakírókat érdekeltté tenni a fordításban. Nem célszerű ugyanis a véletlenre bízni, hogy egy adott ország felsőoktatásának hungarológiai stúdiumába bekerül-e egy majdani költő vagy író. A fordítók, tolmácsok nem biztos, hogy jó közvetítői pl. szépirodalmunknak. Én azt hiszem, hogy aki nem tud jó német, angol, francia vagy éppen bolgár verset írni, az Petőfit, Aranyt, Adyt vagy Nagy Lászlót sem tudja a megcélzott olvasó ízlésének megfelelően átültetni. A műfordításban e műveknek jó angol, francia stb. verseknek kell már lenniük. Esetleg ilyen célra lehetne ösztöndíjat alapítani. (Pl. az „Országimázs Központnak" talán módja is volna rá.)

A továbbiakban az általam jobban ismert közép-európai hungarológiai tevékenység fejlesztésének néhány lehetőségét vetem fel. Ezek közül sajátos helyzetben vannak azok az egyetemi karok, tanszékek, tanszék jellegű intézetek, amelyek működésének szellemi hátterét az adott ország magyar nemzeti kisebbsége biztosítja. Ezen intézményeknek a kisebbségi oktatást végző tevékenységét nem sorolom a hungarológia korábban leírt feladatai körébe. Azonban ezek a tanszékek szinte mindenütt felvállalnak hungarológiai vagy hungarisztikai feladatokat. Ha többet nem, legalább magyar nyelvoktatást nem magyar ajkúaknak. Térségünkben azonban tragikusan kevés (és egyre fogy) a magyar nyelvet és kultúrát ismerő értelmiség. Ennek vannak persze politikai okai is, de nem csak azok. Sajnos a magyar értelmiség körében is tragikusan kevés a szomszédok nyelvét és kultúráját ismerők száma. (Talán csak a német a kivétel – ha kivétel.) Nem lenne talán érdektelen, ha a hazai hungarológiai intézményrendszer kapcsolatot teremtene (ahol vannak) hasonló szervezetekkel (pl. szláv nyelvterületek egyike-másikán a „maticák-kal!"). Erre a hiányra a prágai Rákos Péter is szellemesen mutat rá akadémiai székfoglalójában, amikor egy cseh nyelvésznek egy a cseh nyelvre tett megjegyzéséről szól: „Íme egy jellegzetesen közép-európai „tévedések vígjátéka": két fejlett kultúrájú nemzet értelmiségi elitje egyaránt jól tájékozódik a világban, de nem is néz, nem is lát a szomszédságba, a kerítésen túlra, s ez az öntudatlan fölényesség (vagy közöny?) a melegágya az „álságos" illúzióknak. Nemcsak az derült ki, hogy a német nyelvtől való különbözés nem cseh privilégium: Chalupný elmélete mindezek után arra is feljogosítaná, hogy a cseh és magyar alkat között legalábbis valamelyes rokonságot feltételezzünk. (Rákos Péter: *Multilaterális megközelítés: álsajátosságok és félreértések leleplezése.* Hungarológia 2000/1–2. 20.) Rákos

Pétertől csak a hungarológia és a bohemológia kölcsönösségére láttunk példát, de hasonló eredményességgel kapcsolható ide a szlovakológia, romanológia stb. Ha e területről nemcsak a történészek működtetnének vegyes bizottságokat, hanem tudománytörténészek, irodalomtörténészek, névtannal foglalkozó nyelvészek stb. is, bizonyára jövendő polgártársaink a közös Európában is többet tudnának térségünk kis népeiről, és talán az amerikai szenátusban is ritkábban tévesztenék össze Budapestet Bukaresttel az összecsengés ellenére.

Befejezésül a Nemzetközi Hungarológiai Központ tevékenységéről szeretnék mondani rövid véleményt három pontban:

1. A külföldi oktatóhelyek ellátása tekintetében minden eddigi megoldásnál jobbnak bizonyult. A Fazekas Tiborc által is felvetett, néha évenként vissza-visszatérő problémák nem múlnának el más szervezeti megoldással sem, és itt is meg lehet őket oldani, esetleg most már nagyobb önállósággal.

2. A tudományszervezési feladatokat ért kritikák alapja talán azok konkrét körülhatárolásának hiányában keresendők, és abban is, hogy éppen e területen vitatták leginkább a Központ kompetenciáját. Némely időben maga a vezetés is. Szerintem a terület egyetemi oktatásának módszertana tekintetében láthat el a leginkább feladatokat. Bizonyos időben történt is erre kezdeményezés. Azt is el tudom képzelni, hogy módszertani és tananyagok tekintetében (tankönyvek, szakszótárak) kiadói tevékenységet is folytasson. Hogy erre alkalmas lehet, azt már folyóiratok és periodikák kiadásának kezdeményezésével bizonyította. Ehhez persze a személyzeti bővítést is tervezni kell. A nemzeti költségvetés szempontjából az itt megjelenő többlet ellenére ez a megoldás látszik a legkifizetődőbbnek.

3. A Központ meghatározott feladata a kapcsolattartás és a kapcsolatépítés. A külföld felé ezt sikeresebbnek látom. Talán természetes is, hiszen a lektorok, vendégtanárok küldése, a velük való szoros kapcsolat közvetve az intézményekre is kiterjed. Talán nem annyira élő a hazai felsőoktatással való együttműködés. Inkább személyes jellegű a volt kiküldött munkatársak révén. Hogy egy-egy ilyen külszolgálat a benne résztvevőnek is sokat jelent, azt az is mutatja, hogy a visszatérők zöme hosszú évek múlva is szívesen jön a Hungarológiai Központ rendezvényeire már érdek nélkül is. Egyúttal ez a tény arra is utal, hogy a benne részt vállalók külszolgálatukat küldetésnek is tekintik.

ÖSSZEGZÉS

A lezajlott vitáról

KISSNÉ PAP MARGIT

Vitára bocsátott tanulmányomban szóltam arról, hogy a hungarológia területén az elmúlt másfél évtizedben gyakran kellett átszervezési tervekkel, törekvésekkel, koncepcionális elbizonytalanodásokkal szembenézni. A legutóbbi átszervezési elképzelés az elmúlt év utolsó hónapjaiban vált ismertté, amelyben az eddigi eredményeket illetően kérdőjelek is kirajzolódtak. E több szempontból is kritikus szituációban két választás kínálkozott: vagy elmenekül az ember a konfliktusok elől és lesz, ahogy lesz, vagy a Bibó István-féle magatartást választja, amelyet előadónk, Dénes Iván Zoltán a következőképpen jellemzett egyik interjújában: „Bibó István nem egykönnyen esett kétségbe. Biztosan nem tenné most sem, valószínűleg nem reagálna hisztérikusan, hanem előbb-utóbb kidolgozná a helyzetről a maga józan és empatikus diagnózisát és terápiáját. Javaslatokkal, tervezetekkel állna elő..."

Így született meg a Hungarológia című folyóiratban közzétett áttekintés, amelynek közléséért és vitára bocsátásáért ezúttal is szeretnék köszönetet mondani a konferencia szervezőinek és a folyóirat szerkesztőinek.

A lezajlott vita igazolta, hogy helyes volt a fejlesztési javaslatok leírása és nyilvánosságra hozása mellett dönteni. Még akkor is, ha számításba vesszük azt az Amedeo di Francesco professzor úr által említett körülményt, hogy az ilyen konferenciáknak megvannak a maguk határai.

A vita egyfelől tükröt tartott elénk, megmutatta, milyen intellektuális és morális értékeket tud ma a hungarológia felmutatni. Másfelől az elhangzott előadások, hozzászólások alapján látható, melyek azok a szándékok, törekvések, amelyek megerősítést nyertek vagy éppen megkérdőjeleződtek. Az elhangzottakból négy problémacsoportot emelnék ki.

Sokféle, egymástól meglehetősen távol eső vélemény fogalmazódott meg a *hungarológia fogalmának* újragondolásáról. Volt, aki a fogalommeghatározás nehézsége, sőt lehetetlensége mellett érvelt, mások külföldi példákra, közöttük a frankofonia példájára hivatkozva, időszerűtlennek minősítették az egész kérdésfeltevést. Kovács Imre Attilához hasonlóan úgy vélem, több okból sem kerülhetjük meg a hungarológia fogalmával kapcsolatos elméleti kutatásokat, amelyek között helye lehet a ma még sok bizonytalansággal és esetlegességgel küzdő kulturális antropológiai megközelítésnek is. Ilyen okok például a mindennapi hungarológiai tevékenység elméleti megalapozásának igénye, vagy a magyar társadalom-

ban, kultúrában, tudományban bekövetkezett változások. Ezek az elméleti kutatások azonban nem járhatnak együtt az elmúlt évtizedek során kialakult hungarológiai feladatrendszer és a hozzá kapcsolódó intézményi keretek egészének megkérdőjelezésével. Keresni kell a lehetőséget összehangolásukra, ahogyan azt Amedeo di Francesco professzor úr mondotta, annak a külföldi szakembernek a hitelességével, aki életéből több évtizedet szánt a hungarológia oktatására és kutatására, s aki választott tárgyát ma is kincsnek látja.

Az elméleti kutatásokkal párhuzamosan el kell végezni egy sor olyan feladatot, a közeljövő konkrét mindennapi tennivalóinak átgondolásától kezdve, az államigazgatás hatékonyabb működésének megteremtésén keresztül az intézmények megújításáig és a támogatási rendszer korszerűsítéséig, amely a jelenleginél kedvezőbb feltételeket teremt a magyarságismeret szakszerű, szervezett és folyamatos külföldi terjesztéséhez. Ha valaki figyelmesen végighallgatta a vitanap hozzászólásait, akkor egyértelművé válhatott számára, hogy a hungarológus szakma elsősorban ezekben a kérdésekben vár határozott és gyors döntéseket tőlünk.

A fogalom problémájához hasonlóan sokan érintették *az intézményrendszer* kérdését is. A követendő alapállást talán Arató György és Horváth Andor professzor úr fogalmazta meg a legpontosabban. Arató György, aki jól ismeri az elmúlt másfél évtized történetét, s közelről látta a gyors egymásutánban következő átszervezések és koncepció-váltások következményeit, arra hívta fel a figyelmet: „néha az is lehet feladat, hogy ne rontsuk el azt, ami már jól működik".

A meglevő intézményi keretek értékeinek megőrzése azonban nem jelenti azt, hogy ha *„növekedési válság"* keletkezik, ahogyan Horváth Andor a jelenlegi helyzetet minősítette, eltekintsünk az ilyenkor szokásos technikák alkalmazásától. Vagyis attól, hogy változtassunk a rendszer diszfunkcionálissá vált elemein, amivel az egésznek az összműködése válik hatékonyabbá. Úgy vélem, ezek a megközelítések nagyon közel állnak azokhoz a javaslatokhoz, amelyeket tanulmányomban jómagam is megfogalmaztam. De erre utalt Gál András Levente államtitkár úr is, amikor a tárcának a háttérintézmények – közöttük a Nemzetközi Hungarológiai Központ – megerősítésére irányuló szándékait ismertette, beleértve ebbe a személyi és költségvetési feltételek javítását.

A hungarológiai oktatóhálózat külföldi terjeszkedése során mindig vitát váltott ki a *regionális prioritások* kérdése, nevezetesen az, hogy az ország pillanatnyi külpolitikai érdekei milyen fejlesztési stratégiát kívánnak meg, s a pénzügyi lehetőségek állandó korlátai hol teszik egyáltalán

lehetővé jelenlétünket. Bár a közvélekedés, nagyon helyesen, úgy tartja, hogy „egy kis országnak több lábon kell állnia", a hungarológiát illetően sajnálatos egyoldalúságokkal is szembesülnünk kellett. Úgy vélem, hogy az Európai Unióval és a szomszéd országokkal fenntartott kapcsolataink vitathatatlan elsőbbsége mellett, nem eshetnek ki látókörünkből olyan térségek, mint Kelet-Európa vagy Ázsia és Afrika. Ha végiggondoljuk például Ázsia gazdasági jelentőségének növekedését, amelyet a szomszédos Ausztria igyekszik gyorsan és rugalmasan kihasználni a saját javára, a magyar kultúra iránti kiemelkedő érdeklődést többek között Indiában és Japánban, a híres magyar földrajzi felfedezők (Kőrösi Csoma Sándor, Stein Aurél, Vámbéry Ármin stb.) által megalapozott kapcsolatokat, vagy a térség filozófiai és spirituális értékeit, aligha szükséges érvelésem jogosságát indokolni. Éppen ezért örömmel hallgattam, hogy Szili Katalin és Horváth Andor felszólalásaikban e térségek fontosságát is hangsúlyozták.

Köszönettel tartozom Szűcs Tibornak azért, hogy figyelmeztetett a vitaanyag egyik nagy hiányosságára. Arra, hogy *a hazai egyetemi-főiskolai hungarológiai oktatásról* szó sem esik benne, jóllehet a tárca szaktanácsadó testülete, a Hungarológiai Tanács többször is foglalkozott vele. Mindez talán azért fordulhatott elő, mert egyelőre nem beszélhetünk kiépült hungarológiai képzési rendszerről, sőt továbbra is viták vannak arról, milyen típusú képzések kaphatnak helyet az alapképzésben, és melyek utalhatók a szakirányú továbbképzések közé.

A magyar felsőoktatás jelenleg több olyan változás előtt áll, amelyek ki fogják kényszeríteni e kérdésben is az állásfoglalást. Utalok például a bölcsészettudományi képzések képesítési követelményeinek folyamatban levő kidolgozására, amelyben meg kell határozni a felsőoktatásban oktatható szakok körét, közöttük a hungarológiához kapcsolódó szakokat, vagy a kredit-rendszer küszöbön álló bevezetésére, amely felgyorsíthatja a hungarológia megjelenését és elterjedését a kredit értékekhez kötött stúdiumok kínálatában. De a képzési rendszer végiggondolása melletti fontos érv az is, amelyet Réffy József főosztályvezető úr említett: egyre tekintélyesebbé válik a hazai felsőoktatás idegen nyelvű szakképzéseiben részt vevő hallgatók száma. Az ő esetükben sem volna szabad elszalasztani azt a lehetőséget, hogy országismereti, vagy akár hungarológiai képzést kapjanak. A képzések iránt érdeklődők köréből nem hagyható ki a Magyarországon dolgozó idegen nyelvi lektorok több száz fős csoportja sem, akik, tapasztalataim szerint, itt-tartózkodásukat szívesen használják fel ilyen típusú ismeretek megszerzésére.

A fenti megjegyzésekkel szeretnék köszönetet mondani a konferencia minden kedves résztvevőjének a megjelenéséért, a sok fontos észrevételért és javaslatért. Ezeket az a munkabizottság hasznosítja majd, amely az Oktatási Minisztérium megbízásából az év második felében elkészíti a hungarológia fejlesztési programját.

Végül hozzászólásomat a vita során oly sokat emlegetett finn modellre való hivatkozással zárom, amelyről Fazekas Tiborc a következőket írta tanulmányában: „Finnország példamutató aktivitással, csodálatraméltó eredményekkel és folyamatosan, csendben tevékenykedik."

Én ugyanezt szánnám magunknak feladatul a következő évtizedekre, megtoldva azzal: „Ha...többek életét és munkáját összekapcsoljuk, együttesen mindnyájan sokkal messzebbre jutunk, mint külön haladva bárki is eljuthatna" – mondotta Descartes.

Egységre várva

FAZEKAS TIBORC

Az alaposan előkészített kétnapos ülés aktív és nagyszámú résztvevő közreműködésének eredményeként valóban fontos eseménye volt a szakmának. Az előzetesen írásban elkészült és megjelent vélemények, valamint a szóban elhangzottak alapján a magam számára az alábbiakban foglalom össze – vázlatosan – a legfontosabb eredményeket.

1. A hungarológia mint tudományos tevékenység, mint gyakorlati oktatási munka és mint tudományszervezeti-oktatáspolitikai feladat az elmúlt közel két évtized során *megbízható és eredményesen működő intézményes és személyi hátteret alakított ki.* A diszciplina tartalmát és legitimációját érintő újra meg újra felvetődő önreflexiós jellegű kérdésfeltevések, vitaanyagok pedig éppen a hungarológia fontosságát, életképességét jelzik, valamint a viták természetének megfelelően annak fejlődőképességét bizonyítják. Szerintem fontos elem e helyzet és a folyamat megítélésében, hogy a hungarológia hazai vezető személyiségei ma javarészt irodalomtudósok, akik saját tudományterületük szemléletét, nyelvét, stílusát, adott esetben éles („dekonstruktív") alapállását érvényesítik a vitákban. Ez rendjén van, még akkor is, ha a hungarológia területén dolgozók zöme más szakterület specialistája – s talán a történészeket leszámítva – kevésbé „érdekelt" a hungarológia mibenlétének magas elméleti szintű és folyamatos (újra)meghatározásában.

2. A fentebb említett megbízhatóan dolgozó intézményi háttér természetesen különböző feladatok elvégzésére szakosodott. Egyidejűleg viszont, akarva vagy akaratlanul, a különböző elképzelések és érdekek letéteményesévé, érdekképviseleti fórumává is vált. Mivel a hungarológiai munka rendkívül sokféle formában, tartalommal és hallatlanul (csaknem összehasonlíthatatlanul) eltérő feltételek mellett folyik idehaza és szerte a világban, igen súlyos, *gyakran akár szakadással fenyegető erejű széthúzó, egymással ellentétes elképzelések is megfogalmazódnak.* A konferencia éppen az efféle artikulációra volt kiváló és szükséges alkalom, mert általa nyilvánvalóvá vált, hogy egyfelől minden lehetséges módon segítenünk kell a sokszínűségben és az egyediségben rejlő vonzó, alkalmazkodásra, megújulásra képes, helyi hagyományokra épülő munkaformákat, másfelől éppen ennek segítése érdekében mindent meg kell tennünk a hazai háttér és a munkát segítő feltételrendszer egységes, rendszerszerű működtetéséért. Ezért rendkívül fontos az, hogy az érintettek, a szakmai közvélemény bevonásával szinte folyamatos konzultációk folyjanak, továbbá az, hogy *a hungarológiát érintő jelentősebb szervezeti-irányítási döntéseket megelőzően az érintettek, a hungarológiai munkát végző szakemberek mindig érdemben megfogalmazhassák álláspontjukat.* Éppen a munka változatossága és a személyi-intézményi érdekek – az idei konferencián váratlanul, de határozottan hangsúlyt nyert – sokfélesége teszi szükségessé a nyilvánosságban és a szakmai közvélemény közreműködésében rejlő lehetőségek tervszerű kihasználását.

3. Minden hozzászólás megerősítette azt a tényt, hogy a hungarológiával kapcsolatban nagyon különböző természetű és súlyú kérdések sorát kell elintézni, döntések tömegét kell meghozni. E különbségek már önmagukban is kérdésessé teszik az egységes irányítás lehetségességét. Ez a tartalomból fakadó sajátosság önmagában sem nem baj, sem nem előny, de az irányítás és a hazai intézményes háttérfeladatkör megosztása, a döntések meghozatala miatt *alaposan átgondolt, együttműködésre képes szervezeti-irányítási struktúrát igényel.*

A hozzászólásokból kiderült, amit a tapasztalat is jelzett, hogy a mindennapi munka során felmerülő feladatokat a mai intézményrendszer valamelyik eleme általában képes legalább megfelelő módon megoldani. Gyakran jelent gondot viszont ennek az elemnek a megtalálása, vagyis rengeteg idő vész el, míg a ténylegesen illetékes kiderül, nagyon sok a bizonytalanság a kompetenciák tekintetében is, mind a személyek, mind az intézmények között. Ezért lenne minimálisan pl. valamiféle *szervezeti*

*hálózat-diagramm*ra szükségünk, amelyben mindenki szerepelne, akire az optimális megoldáshoz szükség van.

Különleges gondot jelentenek a hungarológiával összefüggő, ám „nem mindennapi", nem egyszerű kérdések megoldása, ahol nagyobb súlyú döntésekre, több kompetenciára van szükség. Mondhatjuk, hogy a minisztériumi szinten megoldandó problémák már ma is megoldást nyernek, ám gyakran és a jövőben föltehetőleg egyre gyakrabban jelentkeznek olyan feladatok, ahol inkább tárcaközi döntések szükségesek. Ezért javasolnám a jelenlegi *Hungarológiai Tanács* ilyen jellegű szervezeti és kompetenciára vonatkozó összetételének *átalakítását, döntéseket is hozó, a végrehajtást ellenőrző, több tárca feladatkörét átölelő testületté.*

4. Végezetül szót kell ejtsek a hazai politika tágabban vett, de hungarológiával kapcsolatos feladatairól is. A vitából és az ahhoz elkészült írásos anyagokból világosan kiderül a szakma igénye, hogy az eddigi „követő", a lehetőségeket kiváró és gyakran a mások segítségével számoló, arra épülő, passzív kulturális és oktatási „külpolitika" helyett *aktív, hosszabb távra megtervezett, a magyar gazdaság és társadalom érdekeit, valamint anyagi teljesítőképességét figyelembe és igénybe vevő stratégiát kell kialakítanunk.* Nem csupán a különböző kulturális nagyrendezvények (vándorkiállítások, koncertkörutak, vendégfellépések stb.) megvalósításakor kell hazánk anyagi erőforrásait és a számunkra tanulságosnak ígérkező nemzetközi példákat (pl. a finnországi gyakorlatot) fokozottan igénybe vennünk, hanem céltudatos módon fel kell építenünk a magyar pénzen (is) működő egyetemi intézmények és oktatói helyek nemzetközi hálózatát mindazon országokban és városokban, amelyek a magyar nép és a magyar kultúra fennmaradása, megismertetése vagy megértése szempontjából fontosak.

Mindez a lehető legszorosabban összefügg napjaink Magyarország számára meghatározó jelentőségű folyamatával, amit általában európai egyesülésnek nevezünk, s ezért maga a hungarológia tudománya az egyébként megszokottnál több figyelemre méltó. A bennünket érintő információ, a ránk vonatkozó tudás Magyarország Európai Uniós csatlakozásának folyamatában *stratégiai jelentőségű, egész későbbi helyzetünket meghatározó tényező, amit nem szabad kiszolgáltatni az esetlegességek, a személyes vagy szervezeti ellentétek, illetve saját pillanatnyi/mindenkori felkészületlenségünk/alkalmatlanságunk következményeinek.*

Milyen legyen – ha van is meg nincs is?

JANKOVICS JÓZSEF–MONOK ISTVÁN

Szegedy-Maszák Mihály akadémikus vállalta a nem egyszerű feladatot, hogy összefoglalja és értékelje azt az eszmecserét, amely *A hungarológia továbbfejlesztésének koncepciói* címet viselte, s amely a rendezők szándéka szerint „a szakterület intézményi, szervezeti kibontakozásának feltételeivel, nehézségeivel" volt hivatva foglalkozni, Kissné Pap Margit, Fazekas Tiborc, s a Monok István–Jankovics József szerzőpáros vitaindító dolgozata és a meglepően nagyszámú hozzászólás alapján.

Bár az írásban előre benyújtott szövegek igen sok témát és szerteágazó problémakört érintettek, úgy tűnik számunkra, hogy Szegedy-Maszák Mihály megtisztelő érdeklődése mellett is kiemelkedően érdeme felett becsülte meg szerény, „elavult kettősséggel" operáló, a hungarológia intézményrendszerének működését – Tverdota György igazgató témakijelölése értelmében – gyakorlatias szempontból, a konkrét működési feltételek jobbítási szándékával vizsgáló elmeművünket. Pedig mind Kissné Pap Margit, mind Fazekas Tiborc hasonló céllal és feladatértelmezésből született, természetszerűleg hasonlóan prakticista szemléletű okfejtése szintén igen megfontolandó és hasznosítható ötlettel-észrevétellel, konkrét javaslattal szolgál vitaanyagul. Vitapartnerünk hermeneutikája nehézágyújával lő elméletellenesnek átfestett verebünkre, hogy aztán az elmélet diadalmas győzelmét jelentse be fából vaskarikát gyártó, „végzetesen fogyatékos" pragmatizmusunk felett.

Az az érzésünk, hogy Szegedy-Maszák szövegértelmező tevékenysége esetünkben sajátos prekoncepcióra épül. Jelesül arra, hogy J. J. és M. I. tanulmánya „hallgatólagosan Kulcsár Szabó Ernő nézeteivel vitatkozik". Vagyis ha így, akkor eo ipso: elméletellenes. Eláruljuk, hogy sem hallgatólagosan, sem nyíltan nem kívántunk Kulcsár Szabó Ernő teljesen más irányultságú írásával vitatkozni. Miért is tettük volna? Hiszen az sem feladatunk, sem célunk nem volt. Nem lévén szándékunkban, meg sem kíséreltük a hungarológia *fogalmának* tisztázását, mely munka valóban sürgetően időszerű, de más fórumra tartozik és vár. Kulcsár Szabó tanulmánya igen gondolatébresztő, alapos, feltétlenül megvitatandó tudományfilozófiai eszmefuttatás – mellyel azért sem foglalkoztunk, még csak érintőlegesen sem, nemhogy elutasítottuk volna, mert – horribile dictu! – a szerzők ötven százaléka nem is olvasta szóban forgó szövegük elkészülte előtt.

Két okból is nehéz Szegedy-Maszák Mihály összegező megjegyzéseivel vitába szállni. Egyrészt olyasmit olvas ki, illetve kér számon, amit nem állítottunk vagy nem volt célunk, másrészt viszont a hungarológia intézményrendszerének jelenlegi helyzetével kapcsolatos észrevételeinket jelentős mértékben osztja. Ezért, az ismétlések elkerülése végett inkább magunk mentségét kényszerülünk előadni, hogy az eddigieknél érthetőbben, egyértelműbben fejtsük ki, fogalmazzuk meg álláspontunkat. Ez azért sem könnyű feladat, mert – nem lévén sziámi ikrek – magunk sem egyformán látjuk a hungarológia intézményrendszere jövőbeli működtetésének eszményi hazai feltételeit és biztosítékait. (Erre utalt 5. sz. lábjegyzetünk.) Másrészt – s ez dolgozatunk igazi hibája – pontatlan, nem eléggé árnyalt és körültekintő fogalmazásunkkal magunk teremtettük meg a szövegértelmezésnek azt a mezejét, ahol vitapartnerünk oly előítéletes igyekezettel kalászolt.

Lássuk először, mit **nem** akartunk tehát:

– Mint már feljebb említettük, *itt és most* semmiképpen sem akartuk a hungarológia fogalmának tisztázását, a mai időknek és igényeknek megfelelő átértelmezését – s főleg nem Kulcsár Szabó Ernő (akkor még csak a Tiszatájban olvasható) tanulmánya nyomán vagy annak ellenében!

– Nem általában, hanem konkrétan *itt és most,* ezen eszmecsere kapcsán látjuk értelmét első lépésként a feladatok, a gyakorlati teendők kijelölésének, a *hungarológiai intézményrendszert* tekintvén vizsgálódásunk tárgyának. Nem elvont tudományfilozófiai kategóriáról van ugyanis ez esetben szó, hanem nagyon is gyakorlatias programról, mely az államigazgatás, a tudomány és a tudományszervezés személyek által megvalósított mindennapi vagy hosszú távú teendőit jelenti. S jóllehet a hungarológia fogalmának meghatározása igen fontos, az élet azt bizonyítja, hogy e pontos meghatározás nélkül is létezhet intézményrendszer – olyan, amilyen, úgy, ahogy, de a kapcsolat a fogalom és mögötte húzódó intézményrendszere között nem olyan mechanikus, mint azt vitapartnerünk tételezi.

– Nem *esztétikai* vitát kezdeményeztünk. A tartalom és a forma szembeállítása korántsem azt jelentette számunkra, mint tisztelt olvasónk számára – írásunk első mondatára utalva, a tartalom és forma szembeállításának „ma már nehezen tartható" elavult kettősségéről értekezvén. Bármilyen ósdias is szemléletünk, a formát és a tartalmat a mindennapi életben nem választanánk mi sem szét ilyen mechanikusan. Elismerjük a fogalmazás szerencsétlen voltát, némi empátiával azonban még e sikerületlen mondatból is kiolvasható, hogy a *formai* ezúttal szervezeti, működ-

dési, tudományszervezési értelemben szerepel, a lényegivel, a *tartalmival* szemben, s nem úgy, mint az esztétikában.

– Nem *mi* minősítettük Pál József akkori államtitkár Goethe Institut-szerű elképzelését „ábrándnak" – Szegedy-Maszák Mihály szava –, hanem oktatási minisztériumi tárgyalópartnerei. Magunk – illetve pontosabban: én, J. J. – is hasonló jellegű központi hungarológiai intézményben gondolkodtunk szintén elutasított beadványunkban. Klaniczay Tibor és Béládi Miklós 1983-as tervezetének főbb gondolatait aktualizálva egy, a finn minta alapján működő, a hungarológia minden területén döntési jogkörrel és önálló költségvetéssel felruházott Hungarológiai Tanács, illetve az annak háttérintézményeként funkcionáló, végrehajtó szervezeteként dolgozó, a – s ezt örömmel ismerjük el, az egyre jobban működő – jelenleginél jóval kiterjedtebb hatáskörű Hungarológiai Központot képzeltünk el.

– Nem állítottuk – amint azt Szegedy-Maszák Mihály tulajdonítja nekünk – sem máskor, sem jelen tervezetünkben, hogy azért nincs szükség a Hungarológiai Tanácsra, mert a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság „alkalmas a szakmai ellenőrzés elvégzésére". Ilyet még csak nem is gondoltunk, sőt, inkább egy, a két minisztérium égisze alatt egyaránt működő, megerősített, a mostaninál aktívabb, modernebb szervezetű, szélesebb hatókörű Hungarológiai Tanács szükségességét hangsúlyoztuk. A Hungarológiai Tanács reformjának időszerűségével mind maga a Hungarológiai Tanács, mind annak titkára, itteni írása a bizonyíték, Kissné Pap Margit is egyetért. Sőt, a hozzászólók közül is több szerző jelzi ezzel egybehangzó vélekedését: Bencze Ildikó, Molnár Szabolcs, Tamás Attila és még mások.

Állítottuk viszont:

– Ne ábrándozzunk mindenkor egységes, állandó, mindenhol és mindenki által elfogadott hungarológia fogalomról, mert az mindenkor függ a befogadó közösség kultúrájától, az ország, az adott egyetem sajátosságaitól, igényeitől és programjától. (Ezt hangsúlyozta korábban – hivatkozott tanulmányában – Rákos Péter, de, tőlünk természetesen függetlenül, erre utal Kulcsár Szabó Ernő is.)

– Állítottuk a felesleges költségekkel járó párhuzamosságok elkerülésének időszerűségét, az összehangolás, az együttműködés szükségességét – a minisztériumokon kezdve egészen az egyes intézményekig, műhelyekig bezárólag. Fontosnak tartjuk, hogy a hungarológia fogalma ne szűküljön le a magyar mint idegen nyelv tanításának módszertani kérdéseire, vagy a lektor-küldés technikai gondjaira, oktatásszervezési teendőkre,

hanem az ésszerűség és a helyi igények figyelembevételével változzon tartalma.

– Ugyanennyire alapvető elvnek kell lenni a jövőre nézve, hogy a magyarságtudomány ne egyetlen, főleg az oktatásra koncentráló minisztérium hatáskörébe tartozzék, s a Hungarológiai Tanács ne csak annak legyen alárendelve. A magyarságtudomány az oktatás és a kutatás szerves egységét kell hogy jelentse, s mindkét minisztérium vállalja fel irányításának és finanszírozásának ügyét, s az új Hungarológiai Tanács a két minisztérium közös szerve legyen.

– Kívánatosnak tartottuk az eddigi – kormányoktól független – rövidlátó, közelre tekintő, a kellő hungarológiai stratégiát a szakmával karöltve ki nem dolgozó, vagy azt éppen – anyagi okokra hivatkozva – akadályozó politikai akarat megváltoztatásának szükségességét.

– Ugyanilyen hangsúlyosan, és nem először, felhívjuk a figyelmet, hogy a mindenkori magyar állami vezetés ismerje fel végre – van rá pozitív példa közel s távol a világban –, hogy a külföldi magyarságkutatás elsősorban és főként magyar érdek – az igazi országkép-alakítás leghatékonyabb módszere –, tehát alapvetően Magyarországnak kell finanszíroznia, vagy legalábbis elősegítenie anyagi alapjainak biztosítását. Ha mi nem fordítunk rá kellő figyelmet és pénzt, más nem teszi meg azt helyettünk, csak azért, hogy az adott országban hungarológiai oktatás és kutatás folyjék. Ma már sajnos elég szembeötlő jelek tanúskodnak arról, hogy a Magyarországon kívül folyó magyarságkutatás – a külhoni anyagi támogatás csökkentése, illetve a szakemberek természetes és mesterséges megfogyatkozása, de az európai politikai helyzetben beállt változások okán is – egyes országokban erősen visszaszorulóban van. Ha e veszélyes tendencia megállításában Magyarország, most, amikor még tehetne valamit, s az anyagi lehetőség és a politikai szándék is megvan hozzá – másra vár, téved. S ennek a tévedésnek a magyarságkutatáson túl az egyetemes magyar kultúra vallja kárát.

A hungarológia mint elmélet, történet és gyakorlat

TVERDOTA GYÖRGY

Engedtessék meg nekem, hogy a hozzászólások sorát folytatva, „mise en abyme"-szerűen, dióhéjban összefoglaljam azt, amit annak a vállalkozásnak az egészéről érdemes tudnunk, amelynek jelen ankét és benne az alább következő gondolatmenet részét képezi. A konferencia témaválasztása és a program felépítése, illetve előkészítése a *Nemzetközi Hungarológiai Központ* és a *Hungarológia* című folyóirat szerkesztőbizottságának felelőssége, sikere a mi sikerünk *is*, esetleges kudarca *csak* a miénk, abban nem illik osztoznunk senkivel.

Amint közelebbről megismerkedtem a hungarológiai szakma helyzetével, egyre inkább megizmosodott bennem az a szándék, amelyet József Attila gyönyörű, utópikus mondatával fogalmazhatok meg: „a hozzáértő, dolgozó / nép okos gyülekezetében / hányni-vetni meg száz bajunk." „A hozzáértő, dolgozó nép" jelen esetben a hungarológusok szabad parlamentje. Akiknek a hungarológiához köze van, azokat összehívni, a lehető legteljesebb körben extenzív értelemben is, jellegében, szerkezetében azonban mindenképpen, s napirendre tűzni a területet érintő olyan kérdéseket, amelyek körül kikristályosodhat ennek az alakulóban lévő, szilárd körvonalait és belső rendjét még nem elért konglomerátumnak az értékrendje, belső alternatívái, tennivalói, tervei: ez a szándék vezérelt, amikor a 2000 augusztusában esedékes vendégoktatói konferenciánk témájának kiválasztása időszerűvé vált. Az ezredforduló az élet és a kultúra számos területén mérlegkészítésre és tervek megfogalmazására késztető szertartásos alkalom, legyen az a hungarológia művelői számára is – gondoltuk.

A nyelvtanárok, lektorok, a terület hazai szakértői, külföldi hungarológusok, az adminisztráció és a kulturális politikai vezetés, a hungarológiai társintézmények képviselői, tanszékiek, független magyarságszakértők számára már korábban is igyekeztünk alkalmat biztosítani fontos, aktuális, de az ideihez képest részleges témákban történő eszmecserék lefolytatásához. A *Nemzetközi Hungarológiai Központ,* mint korábban már többször is, rutinosan, de szerényen vállalta magára a fórum megteremtésének, a párbeszéd kezdeményezőjének szerepét, számolva antagonizmusok vagy közvetlenül, esetleg perspektivikusan feloldható feszültségek felbukkanásának esélyével, sőt, bizonyosságával is. Elhatározásunk abból a felismerésből fakadt, hogy nincs rosszabb, mint ha a problémákat vagy legalább egy részüket a szőnyeg alá söpörjük, azaz ha a mindannyiunk által sejtett, tudott irányzatok, érdekek, értékek, néző-

pontok nem kapnak egyforma eséllyel nyilvánosságot. A problémamegoldás első lépése annak feltárása kell legyen, ami van.

Ezt a feltáró műveletet a meghívottak listájának kialakításakor sokkal könnyebb volt elérni, mint a program megválasztása során, ami eleve szűkebb keresztmetszetet enged meg, s állásfoglalást igényel, ha nem is abban a vonatkozásban, hogy kit tartunk illetékesebbnek, vagy hogy milyen témákat preferálunk, de annyiban mindenképpen, hogy melyik irányból ítéljük legésszerűbbnek a gondok és nehézségek felgöngyölítésének elkezdését. A nyári konferencia és a jelen ankét közvetlen érdeke minimalista, s ezért nem is téveszthetí el a célját. Nem törekszünk többre, mint hogy tükröt tartsunk önmagunk elé: hol tartunk, mire vagyunk képesek?

Stratégiánk három szakaszra tagolódott:

1. Arra serkenteni a szakma képviselőit, hogy gondolkodjanak el a hungarológia helyzetén, továbbfejlesztésének lehetőségein annak a három vitaindítónak a nyomán, amelyet a *Hungarológia* 2000/1–2. számában tettünk közzé, de – tágabb kontextusban – reflexióra ajánlottuk föl az ugyanazon rovatban és általában ugyanabban a számban megjelent írásokat, egyebek között Rákos Péter igencsak komoly megfontolást érdemlő akadémiai székfoglalóját.

2. Az augusztusi konferencián történt részvétel, az ott elhangzott előadások és az első nap délutánjára időzített szabad vitában való közreműködés révén eszmecserévé fejleszteni a magányos meditálást.

3. Elgondolkodni a konferencia írásban közölt, s utólagos hozzászólásokkal kibővített változatán, amely jelen számunkban olvasható.

Reméljük, hogy ezzel a három manifesztációval sikerült a szakma képviselőit intézkedések tárgyából folyamatok cselekvő részeseivé avatni, a hungarológiát igazgatásrendészeti kérdésből közüggyé tenni. Közüggyé, amely a nyitott, sőt, újszerűen felvetődött kérdések, további tisztázást igénylő elgondolások mellett programként konkretizálódott, gyakorlati megvalósításra megérlelődött koncepciókat, terveket, lépéseket foglal magában. A három lépésben kibontakozó manifesztáció a szakterület művelőinek tettre kész voltát, a továbbfejlesztésre vonatkozó kollektív igényét hivatott kifejezésre juttatni.

Ami a programot illeti, témaválasztásunk és személyi felkéréseink során a legnagyobb fokú nyitottságra törekedtünk. Nem azt kerestük, ami közvetlen konszenzus megteremtésére ad lehetőséget egymást régóta ismerő és egymással már eddig is kooperáló szakemberek között, hanem némi, illedelmes és szelíd provokáció szándékával, a disszenzus kocká-

zatát is vállalva a diszparát, esetleg széttartó irányú megnyilatkozásoknak kívántunk teret adni, ügyelve arra, hogy minden téma maradjon belül a hungarológia illetékességi területén, s előadóinknak ezen a téren meglévő kompetenciája kétségbevonhatatlan legyen. Mindent megtettünk azért, hogy a jelenlegi helyzetért felelősök, a mai állapotok (módosított) fenntartásában érdekeltek és a határozott változást akarók, az adott szituációt bírálat tárgyává tevők egyforma hangerővel hallathassák szavukat.

Ennek során kiviláglott, hogy a konferencia nem tekintheti magát eredetinek, a kérdések, amelyek felmerültek, régről ismertek, a szakma maga előtt görgeti őket több, mint egy évtizede. (Erre figyelmeztetett egyebek között Amedeo di Francesco, Bakos István vagy Nádor Orsolya is). A különbség talán az akusztikában van. A Flamenco szálló, majd az Országos Széchényi Könyvtár óriási termében, mindvégig számos hallgató jelenlétében hangzottak el azok a gondolatok, igények, tervek és kritikák, amelyek korábban mindannyiszor csak szűkebb grémiumokban ölthettek formát. A *Hungarológia* jelen száma pedig a fizikai teret még tágasabb szellemi térséggé váltja át.

Az ellentétes nézeteket, illetve azok egy részét föntebb szándékosan neveztem antagonisztikusaknak, tehát olyan mély differenciák kifejeződéseinek, amelyeknek érvényesülési terepet felelősséggel nem adhatunk, csakis a jobbítás szándékával, azaz csak akkor, ha hiszünk abban, hogy a feltárásuk a bennük rejlő feszültségek, konfliktuskeltő tényezők erejének csökkenéséhez vezet, illetve abban, hogy a hungarológiai területen működő szakembereknek a jövőben tartósan számolniuk kell velük, a szakma alapirányai körülöttük rendeződnek el.

Az első ilyen ellentét a hungarológia gyakorlatias és elméleti megközelítése, illetve a két mód elsőbbsége között húzódik. A *Hungarológia* három említett vitaindító írásának szerzőit kifejezetten arra kértük föl, hogy praktikus szempontokból gondolják végig a szakterület helyzetét és a belőle eredő, a továbbfejlesztésre vonatkozó tanulságokat. Az előadók kiválasztása során azonban Szegedy-Maszák Mihályt arra kértük, hogy a hungarológia elvi, elméleti alapkérdéseiről fejtse ki álláspontját. Az előadónak, ilyen premisszákból kiindulva szükségképpen érintenie kellett Kulcsár Szabó Ernőnek a *Tiszatáj*ban, majd a *Tamás Attila Emlékkönyv*-ben publikált, tudományelméleti megalapozottságú áttekintését a hungarológia helyzetéről.

Kulcsár Szabó Ernő írásának az eszmecserébe való bevonása révén, amely már a nyári *Hungarológia*-szám egyik írásában, Kovács Imre Attila tanulmányában is megtörtént, egyúttal egy új oppozíció állt föl,

amely a – bizonyos értelemben – futurista, jövőbe tekintő, a hungarológia múltját radikális kritikának alávető kulcsár-szabói álláspont és a történeties, retrospektív, a múlt pozitív tanulságait is hangoztató pozíciók között létesült. Utóbbira jó példával szolgálnak Görömbei András, Dénes Iván Zoltán, Köpeczi Béla második nap délelőttjén elhangzott előadásai vagy Ujváry Gábor jelen számban olvasható hozzászólása.

Érdemes kissé hosszabban megállni ennél az ellentétnél. Kulcsár Szabó Ernő tanulmánya és Szegedy-Maszák Mihály előadása nagyon komoly és megfontolást érdemlő figyelmeztetés arra nézve, hogy a magyarságtudományok nem vonhatják ki magukat a tudományos gondolkodás megújulásából, ha nem akarnak reménytelenül múzeumba kerülni, törekedniük kell az emberről és az emberi közösségekről, azok egymáshoz való viszonyáról való, szemléletében, módszertanában, kérdésfölvetéseiben, fogalomhasználatában is korszerű tudást közvetíteni. Máskülönben hungarológusként nem vehetünk részt Európa és a világ tudományos életében.

Ugyanakkor arról az igazságról sem feledkezhetünk meg, hogy semmiféle megújulás érdekében, semmiféle korszerűsítés szükségességére hivatkozva nem számolhatjuk fel saját alapjainkat, nem szabadulhatunk meg múltunktól, nem célszerű megfeledkezni a modern hungarológia előzményeiről. Gragger és Klebelsberg, Németh László és Eckhardt Sándor, Szekfű és Bibó talán nem függesztették tekintetüket kellő figyelemmel azokra a fejleményekre, amelyek korukban a fejlett világ tudományosságában létrejöttek. Azt azonban nagyon jó ösztönnel megérezték, mit vár el tőlük a hazai talaj, milyen feladatokat érdemes és lehet kitűzni az adott körülmények között. Az első világháború utáni helyzetben, az országot sújtó súlyos történelmi kataklizmák évtizedeiben fogalmazták újjá problematikussá vált magyarságunkat, s megpróbálták a magyarság jelenlétét biztosítani a nagyvilágban egy meglehetősen nehéz történelmi, politikai világhelyzetben. Gondolkodásuknak és tetteiknek mérlegre tételét és megvitatását félbehagyni végzetes hiba lenne.

Sőt, ezt a múltba tekintő vizsgálódást időben és a szellemi térben is, kiterjesztendőnek gondolom. A trianoni békekötés és következményei a magyarság önismeretének megújulása szempontjából kétségkívül a neuralgikus, azaz kristályosodási pontot jelentik. Amikor azonban megbabonázva erre a pontra függesztjük tekintetünket, hajlandóak vagyunk megfeledkezni arról, hogy a történelmi folytonosság problematikussá válásának tudatosítása korábban kezdődött. Ady, Babits, Móricz, Krúdy, Juhász Gyula, Kosztolányi és mások, tehát a Nyugat nagy nemzedéke már 1919,

sőt már a világháború előtt drámaian és szorongva vetik föl azokat a kérdéseket, amelyekre Trianon és az ország szétdarabolása, a történelmi osztályok szétolvadása és alapvető átszerveződése volt a csattanós válasz. A század eleji progresszió vitája a népnemzeti iskolával, többek között, a magyar identitás kérdéseiről folyt. A Versailles-i béke, anélkül, hogy jelentőségét lebecsülném, nem abszolút, hanem csak belső korszakhatárt jelent tehát a hungarológia megújulása tekintetében.

A másik kérdés, amellyel kissé értetlenül állok szemben, az az, hogy a magyarságtudományi gondolkodást vizsgálva hajlandóak vagyunk bezárkózni a konzervatív szellemi körbe, illetve legföljebb a népi mozgalomhoz tartozó írástudók ilyen irányú gondolatait vizsgáztatjuk. Mint József Attila kutatója, kifejezetten hiányolom, hogy *A Dunánál,* a *Hazám* költője ebben a vonatkozásban nemigen kerül szóba. A liberális és szociáldemokrata Szép Szó című folyóirat körének két kollektív vállalkozását, a *Mai magyarok régi magyarokról* vagy a *Mi a magyar most?* című különszámokat még kritikának sem vetjük alá, mintha bizony a liberalizmus, az urbánusság mindig és eleve kizárta volna a magyarságunkról való felelősségteljes gondolkodást. A hungarológiai szempontból elhanyagolt teljesítmények közé sorolhatnám Babits nem egy, két világháború közötti korszakbeli írását, a végzetesen apolitikusnak tartott Kosztolányi Széchenyi-esszéjét vagy Antoine Meillet-hez írt nyílt levelét, Márai Sándor: *Röpiratát a nemzetnevelés ügyében* és még sorolhatnám a tárgykörbe vágó szellemi megnyilatkozásokat.

Többszörösen érvényesült az előadásokban és a hozzászólásokban egy olyan nézőpontkülönbség, amelynek a szakterület belső, tárgyi megosztottsága szolgál alapul: a hungarológia mint a magyar nyelvvel, minden, a magyarsággal kapcsolatos tevékenység alapjával foglalkozó tevékenység, magyartanítás idegen ajkúaknak, az anyanyelvápolás ügye, a finnugor vagy a történeti nyelvtudomány oktatásának kérdése egyfelől, és a hungarológia tágabb, történelmi, művelődéstörténeti, irodalomtörténeti, néprajzi, stb. aspektusainak tudományos vagy oktatási érvényesítése másfelől. A hétköznapi munkában normális esetben a hungarológiai tevékenység két aspektusa között lényegében feszültségmentes együttműködés alakul ki, s ez az erről való gondolkodásban is visszatükröződik, de az sem ritka, hogy az egyik oldalt a másik rovására lebecsülik, illetve hogy legalább a hangsúlyokat egyik vagy másik oldalon jelölik ki. Nyomárkay István előadása inkább a nyelvészeti, Voigt Vilmosé inkább a kulturális vonatkozásokat hangsúlyozta, anélkül, hogy esetükben szemléleti egyoldalúságra kellene emiatt gyanakodnunk. Stark Ferenc hozzászólásában a

hangsúlyt határozottabban teszi a nyelvoktatásra, Sárközy Péter ellenben, sarkosan fogalmazva a csak a magyar mint idegen nyelv oktatásával foglalkozó szakembert nem is tekinti hungarológusnak. További tisztázás során azonban alighanem kiderülne, hogy a „másik oldal" kizárása a hungarológia fogalmából egyikükre sem jellemző.

A vita és az ankét nagy eredményének tartom, hogy – Rákos Péter akadémiai székfoglalójának terminuspárját kölcsönvéve – plasztikusan különvált egymástól a hungarológia „metropoliszban" és „periférián" való művelésének problematikája. A Kárpát-medence sajátszerű gondjai sokrétűen, topográfiailag és nemzeti hovatartozás tekintetében is sok irányból nézve artikulálódtak (Pomogáts Béla, Bányai János, Horváth Andor, Bokor József, Molnár Szabolcs – Iván Megela, Karol Tomiš stb.) és a távolabbi, sőt egészen távoli és elhanyagolt térségek panaszát és segítségkérését is meg kellett hallanunk, tudomásul kellett vennünk (Amedeo di Francesco Nápolyból, Farkas Zsuzsa Stuttgartból, Velki Magdolna Kanadából). Ugyanakkor a hazai hungarológiai oktatás ügyét is többen hangsúlyosan képviselték, mint az említett Stark Ferenc, Szőllősy-Sebestyén András, a magyar mint idegen nyelv egyetemi oktatásának kérdését nagy hangsúllyal szóvá tevő Szűcs Tibor. Manifeszt és rejtett vagy még csak csírájukban meglévő vitákra is rányílhat szemünk a metropolisz és a periféria kategóriáiban gondolkozván. A régió-szemlélet fontosságára Kiss Gy. Csaba, a komparatizmus létjogosultságára, azaz az egyoldalú magyarságközpontú hungarológiai felfogás káros voltára például Bányai János vagy Amedeo di Francesco hívta föl a figyelmünket. Illedelmes jó modorban előadva, de fölmerült a horizonton finnugorságunk szolidaritásképző ereje gyengülésének ténye is. Erről is beszélni kell, mert vagy belenyugvó választ vagy a jelenséggel szembeni fellépés programját követeli tőlünk.

Augusztusi konferenciáinknak hagyományos törekvése, hogy a politikai döntéshozók, illetve az adminisztrációnak a szakterületet érintő elhatározások előkészítésében kulcsszerepet játszó szereplői és a szakma művelői szembesüljenek egymással, cseréljék ki tapasztalataikat. Konferenciánkon sem volt ez másként, csak talán az arányok alakultak minden eddiginél egészségesebben, ígéretesebben. A rendezvényt Kiss Ádám helyettes államtitkár, az *Oktatási Minisztérium*nak a hungarológiáért felelős legmagasabb rangú vezetője nyitotta meg. Első előadónk Kroó Norbert akadémikus, a *Magyar Tudományos Akadémia* főtitkára, a minisztérium nemzetközi kapcsolatokért felelős korábbi helyettes államtitkára volt. A délutáni vitát Komlósi László, Kroó Norbert utóda az államtitkári posz-

ton, vezette le. A délutáni vitában Gál András Levente, az *Oktatási Minisztérium* közigazgatási államtitkára is kifejtette álláspontját a vitatott kérdésekben. Réffy József személyében közvetlen felügyeleti szervünk, a *Felsőoktatási Főosztály* vezetője szerepelt az eszmecserében. A *Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumát* Arató György, volt vendégoktató és volt kultúrintézeti igazgató, Kőrösi Orsolya helyettes államtitkár közvetlen munkatársa képviselte, s még sorolhatnám a politika és az adminisztráció jeles képviselőit. Velük szemben hallgatóként és vitapartnerként jelen volt a szakterület minden lényeges szegmense.

A dialógusnak ebből a részéből kiviláglott, hogy a hungarológia nem tekintheti magát politikamentes, tisztán szakmai közösségnek és ügynek. Különösen, amennyiben a politikát nem szakmai kérdések fölösleges átpolitizáltságaként, gyakorlati ügyek érzelmileg vagy manipulatív szándékkal feszültséggel teli kontextusba helyezéseként, hanem klasszikus görög értelemben, a közügyekben való felelős tevékenységként értelmezzük. De arra is fény derült, hogy a politikai és adminisztratív döntések nem szabályozhatnak külsődlegesen, nem hagyhatják figyelmen kívül a szakma logikáját és indokolt igényeit. Mindkét félnek bőven van tanulnivalója partnerétől, számos kérdés szorul tisztázásra, egyeztetésre, s nem lenne jó, ha a konferencián folyó párbeszéd intenzitása, az egymás iránti figyelem mértéke lankadna. Sőt, a hungarológusok igénye a korábbinál nagyobb mértékű, távlatibb és koncepciózusabb figyelemre, sokrétűbb támogatásra, mindenképpen indokoltnak tűnik.

Sajátosan egyedi, alkalmi szembesülésnek látszik, de sokkal fontosabb, mélyebb és időben is tartósabb dilemmák keretéül szolgál az a kérdés, amelyet Tuomo Lahdelma jyväskyläi professzornak a délutáni eszmecserét elindító előadása hozott felszínre. Lahdelma professzort arra biztattuk, hogy tekintettel arra, hogy a finn kulturális vezetés példamutató eredményességgel szervezi meg és támogatja a finn nyelv és kultúra jelenlétét az Európai Közösségben és általában a nagyvilágban, ossza meg velünk ennek a sikernek néhány fontos, kiemelést érdemlő tanulságát. Az előadás, amelynek írásos változatát jelen számunkban közzé tesszük, meggyőzött engem arról, hogy Fazekas Tiborc, a *Hungarológia* 2000/1–2. számában közölt írásában joggal állította elénk követendő példaként a finn modellt, a finn előadó példamutatóan szerény önértékelése ellenére is.

A finn modell, mint az egyik lehetséges minta egyébként már Klaniczay Tibornak és Béládi Miklósnak a hungarológia újraalapítását célzó programjában is fölmerült. Teljes joggal, hiszen a hungarológiai tevékenység (legalábbis felerészben) nemzetközi színtéren folyik, s hazai

művelésének is végtelen számú külföldi vonatkozása van. Nem mondhatunk le ezért annak nyomon követéséről, hogyan működik más, főleg hazánkkal összehasonlítható kondíciójú országok részéről a saját kultúrájuk és nyelvük külföldi képviselete, melyek az eredményes megoldások, milyen lépések bizonyultak kevésbé sikeresnek.

Annál aktuálisabb ez a kitekintés és horizonttágítás, mert az európai csatlakozás küszöbén állunk, saját oktatási és kultúratámogatási rendszerünket egyeztetni kell az Európai Közösséghez tartozó országokéval, s nem dughatjuk fejünket a homokba. Ebből a szempontból roppant tanulságosnak és figyelemfelkeltőnek látom Deréky Pálnak, a Bécsi Egyetem Finnugor tanszéke oktatójának írásos hozzászólását. Nem kétséges, hogy a modern világ kihívásai erőpróba elé fogják állítani a hungarológiai területet is. Úgy kell alkalmazkodnunk az új játékszabályokhoz, hogy ez a lehető legkevesebb hátránnyal járjon számunkra. Az európai egyesülésnek láthatóan nagy dilemmái vannak, amelyek nemcsak mitőlünk igényelnek ésszerű és gyakorlatilag is hasznos válaszokat, hanem a nálunk szerencsésebb és nagyobb nemzeteket is nehéz döntések elé állítják. Botorság lenne figyelmen kívül hagyni a felmerülő kockázatokat és veszélyeket.

Természetesen a külföldi példa nemcsak a finn modellt jelenti, amint erre jó példát nyújt Csernus Sándornak, a Párizsi Magyar Kultúrintézet és Collegium Hungaricum igazgatójának a francia gyakorlat tanulságait összegző hozzászólása éppúgy, mint ahogy más kultúrintézeti vezetők, így Masát András, a berlini Collegium Hungaricum igazgatójaként, Goretity József pedig a Moszkvai Collegium Hungaricum tudományos igazgatójaként szembesíti az olvasókat az adott országokban leszűrhető tanulságokkal. Nyilvánvaló, hogy a hungarológia a magyar kultúrának nem belügyi, hanem külügyi kérdése, még a hazai hungarológiai oktatás aspektusából nézve is. A szakterület művelői nem nélkülözhetik a kulturális diplomáciának sem gyakorlati segítségét, sem pedig a magyar kultúra külföldi hivatásos követeitől, a szorosan vett oktatás és tudományművelés nézőpontjától eltérő tapasztalattal rendelkező személyiségektől nyerhető tudást.

A hungarológia jövőbeli útjáról kialakuló elgondolásainkat is csak ellentétes minőségek szerkezeti egységében artikulálhatjuk megfelelőképpen. Természetesen nem mondhatunk le azokról a tartalmakról, amelyek a hungarológia belső tagolódásában hagyományosan központi szerepet játszottak és játszanak. A nyelv, a nyelvtudományok, az irodalom, a művészetek, a néprajz, a történelem, a művelődéstörténet továbbra is a

szakma törzsanyagát kell képezzék. A konferencián jelenlévők zöme és az ankéthoz hozzászólók döntő hányada ezeknek a szakterületeknek a művelőiből került ki. Ugyanakkor azonban meg kell hallanunk az idők szavát, és törekednünk kell arra, hogy kitágítsuk a hungarológiához tartozó, ennek keretében művelendő tudományok, ismereti területek körét, kiterjesszük azoknak az alanyoknak a közösségét, akiket a magyarság teljesítményei, problémái iránt érzékennyé kívánunk tenni. Kroó Norbert akadémikus előadása megmutatta: téves az az elképzelés, amely a természettudományok, műszaki tudományok, a gyakorlati jellegű, ún. kemény társadalomtudományok (például a közgazdaságtan) művelőit kívül tudja a magyarságtudományok, a magyarságismeret területén. Jól kapcsolódnak ehhez azok a tapasztalatok, amelyeket Réffy József, hivatását tekintve vegyész, a hungarológia kapcsán megosztott velünk. Kubassek Jánost, a Földrajzi Múzeum igazgatóját pedig éppen azzal a szándékkal kértük föl a magyar földrajzi felfedezőkről szóló előadásának megtartására, hogy a földrajztudományt (vissza)integráljuk a hungarológia körébe, illetve hogy a kolonialista hátsó gondolatok nélküli magyar jelenlétet a nagyvilágban legértékesebb hagyományaink körébe iktassuk (vissza). Az a praktikus gondolkodás, amelyre jó példát szolgáltatott Voigt Vilmos előadása, ugyancsak a hungarológia fogalmának, módszertanának, szemléletének modernizálására, gyakorlatiasabb felfogására ösztönöz mindannyiunkat.

Hely és idő végtelen mennyiségben áll rendelkezésünkre, amikor a hungarológia aktuális és örök kérdéseit napirendre akarjuk tűzni. Még akkor is igaz ez, ha be kell látnunk, hogy a sürgető teendők redukálják az időt, az eredmény érdekeltségű gondolkodás, amelyre Amedeo di Francesco figyelmeztetett, a teret szűkítik meg, s az érdemi problémák gravitációja kiszűri a súlytalan kérdésföltevéseket. Magunkat tág kontextusban, a mai Európa szellemi és tárgyi, intézményi feltételei között hatékonyan képviselni, de úgy, hogy legyünk tisztában önnönmagunkkal. Ez a cél. Az alábbiakban egy olyan lexikoncikkre teszek javaslatot, amely a hungarológia fogalmát adja, de amelyből gyakorlati tennivalók fő irányai is következnek, s amely a történeti dimenziót sem nélkülözi. A fentebb felsorolt antagonizmusok eltüntetésére nem törekedve, a fennmaradó feszültségekkel számolva, megkísérlek egy elméleti–történeti–gyakorlati definíciós kísérlettel kiindulópontot nyújtani a további tisztázó vitákhoz.

Mi a hungarológia? Szótári jelentése: *Magyarságtudomány*: Ilyen címmel a harmincas években működött egy folyóirat is. A magyar és a latinos-görögös nevet rokon értelmű szavakként használták.

A modern hungarológia a trianoni béke után született. Magán viseli az országvesztés sokkját. Tragikus, olykor önsajnáló hangoltságú. Egy alapvetően ellenséges közegben, a magunkra maradtság öntudatával, egy szembenálló nemzetközi közvéleménnyel szemben polemikusan és dacosan felmutatni magyarságunkat, nemzeti sajátosságainkat, mint a külvilág által el nem ismert vagy kellőképpen nem méltányolt értéket.

Fontosabb ennél a befelé, sajátmagunknak szóló üzenete. Az új helyzetben, amikor magyarok milliói kerültek határon túlra, kényszerű szükség volt megkeresni a magyar voltunk állampolgárságtól független, objektív meghatározásait. Keresték ezt vérségben, koponyaalkatban, stb., a korabeli fajelméletekkel rokon jobboldali definíciók. Keresték a nyelvben, sajátos szokásokban, lelkiségben, kultúrában, stb. a XIX. századi liberális-nacionalista örökséggel kontaktust tartó álláspontok a konzervativizmustól a liberális gondolati irányokkal bezárólag.

Módszertanát tekintve ennek a magyarságtudománynak erős affinitása volt a korabeli szellemtudománnyal. Képviselői a változatlan magyar lényeget keresték. Hungarológia ebben az értelemben = magyar lényegtudomány. Úgy is mondhatjuk, hogy ez a gondolkodás nemzetkarakterológiai jellegű. Abból a feltevésből indul ki, hogy minden nemzetnek vannak sajátos, a többiétől elütő jellemvonásai. E gondolkodás hitelét nagy mértékben csökkenti, hogy a magyar nemzetnek (mint egyébként minden nemzet a magáénak) erősen idealizált, pozitív tulajdonságokat sajátít ki, míg más népeket hajlamos negatív sztereotípiákkal megbélyegezni. Másrészt sematikus jellegű, a nemzeten belüli igen nagy belső különbségeket az egységillúzió megteremtése érdekében elmossa. A magyar nemzetkarakter különböző képletei az elmondottakból következően politikai célok manipulatív kiszolgálására váltak alkalmassá. Ezek mára lényegileg diszkreditálták az egyébként sok jóhiszemű, jószándékú és olykor komoly szellemi erőfeszítéseket is tevő magyarságtudományi törekvéseket.

Magyarságtudományok: A trianoni sokk elhalványulása, a nemzetközi szellemi és érzelmi blokád gyengülése, majd felszámolódása, a szellemtudományos módszerek divatjának alábbhagyása, a szaktudományos eredmények halmozódása oda vezetett, hogy a nemzetkarakterológiai kérdésföltevések a tudományban háttérbe szorultak, a magyar lényegtudomány elveszítette időszerűségét.

A szakmai szempontok előtérbe kerülésével a hungarológia (ál-)egysége felszámolódott. Bebizonyosodott, hogy a magyarsággal számos tudomány az adott diszciplína szemlélete és módszertana szerint foglalkozik. Az összehasonlító finnugor nyelvtudomány, a magyar nyelvtörténet,

a leíró nyelvtan a magyar nyelvről való ismeretek foglalata. A néprajznak, a művészettörténetnek, a zenetörténetnek, az irodalomtörténetnek, a művelődéstörténetnek, a történettudománynak egyaránt van olyan tartománya, amely magyar sajátosságokat, magyar értékeket vesz számba. A teljes leltár elkészítése nélkül általánosítva megállapíthatjuk, hogy hungarológián egy sor szaktudománynak azokat a közös, részben szomszédos, részben egymást fedő tartományait értjük, amelyek magyar mivoltunkról nyújtanak tudást. Ezek a területek együtt konglomerátumot képeznek, azaz nem lehet őket norma alá helyezni, közös szabályrendszert érvényesíteni rájuk.

A hungarológia ilyen konglomerátumként való meghatározását ki kell egészíteni azzal, hogy irodalmárok, néprajzosok, stb. nemcsak hazánkban, hanem külföldön, bárhol a nagyvilágban foglalkozhatnak tényekkel, összefüggésekkel, értékekkel, amelyek a magyarsággal kapcsolatosak. A magyarságtudománnyal ellentétben az ilyen értelemben vett hungarológia, ha nem is kizárólagosan, de igen nagy mértékben a külföld felé forduló, külföldiek által (is) művelt tudományág, szerény, de szilárd része annak a nemzetközi tudományművelési hálózatnak, amelyhez a romanisztika, germanisztika, szlavisztika, sinológia, hebraisztika stb. is tartoznak.

Magyarságismeret: Ha „tudomány"-ként határozzuk meg a hungarológiát, mint a fenti két esetben, akkor indokolatlanul leszűkítjük értelmét. Egy tudomány művelése elsődlegesen kutatást jelent. A hungarológia ez esetben tudósok viszonylag szűk körének belügye marad, s áldozatul eshet olyanfajta elmélyült, de steril tárgyalásmódoknak, amelyek tudománytörténeti vagy tudományelméleti, módszertani kérdésként értelmezik a szakterület problémáit, és a döntéseket vele kapcsolatban ilyen szűk körű mérlegelésekre alapozva kívánják meghozni.

Több helyen lehet találkozni a szónak nyelvileg kétségkívül szabadabb, de a tényleges helyzetet sokkal jobban tükröző magyarításával, amely magyarságismeretként adja vissza a latin terminust. (Fazekas Tiborc például a *Hungarológia* c. folyóirat 2000/1–2. számában megjelent írásában ezzel a terminussal él.) A kutatás természetes és szoros kapcsolatban áll a felsőoktatással, az oktatás pedig nem tudomány önmagában, hanem – adott esetben tudományos – ismeretek nyújtása magyar és nem magyar egyetemi hallgatóság számára. Az „egyetemi" jelzőt nyugodtan elhagyhatjuk, mert a magyarsággal kapcsolatos ismeretek egyetemi színvonalú oktatása, az erről való ismeretek átadása nem feltétlenül egyetemi keretekben történhet csupán.

Ha ezt a definíciót elfogadjuk, akkor hungarológiának tekinthető minden olyan tevékenység, amely a magyarsággal kapcsolatban magas szinten, tudományos megalapozottsággal új ismereteket szerez (kutat) vagy ismereteket nyújt (oktat). Hungarológus az a hazai vagy külföldi kutató, aki ilyen területen tudományos munkát folytat, valamint az az oktató, aki a magyar nyelvet és kultúrát *külföldiek számára* magas szinten oktatja. Nem kell mondani, hogy ez a definíció bekapcsolja a hungarológiai tevékenység körébe mindazokat az intézményeket, műhelyeket, amelyekben hazánkban vagy külföldön idegen állampolgárságú és/vagy idegen ajkú hallgatók magyar nyelvre és kultúrára oktatása folyik.

Külföldi magyar jelenlét: Akár tudományként, akár oktatásként, akár mindkettőként határozzuk meg a hungarológiát, ezzel óhatatlanul valamiféle (készülő vagy elkészült) ismeretegyüttes lebeg a szemünk előtt a magyarságról, amelyet a vele szembeállított alanynak, egy egyénnek, egy szakmának, egy országnak el kell sajátítania. Ez az, amit átfogóan „image"-nak, képnek is lehet nevezni. Annak önmagában véve, hogy a magyarságról milyen kép, a tények és értékek milyen együttese alakul ki egy külföldi szemében, viszonylag csekély jelentősége van. Aki megelégszik ezzel, lemond arról, hogy megmagyarázza a szakma szoros művelésén kívül állóknak annak jelentőségét, miért fontos a hungarológia, mire jó a magyarságismeret?

A nálunknál szerencsésebb népek nemcsak azért költenek többet a saját országukkal kapcsolatos ilyen ismeretek összessége közvetítésére a külföld felé, mert gazdagabbak, mint mi vagyunk. Sok évszázados tapasztalat tanította meg őket arra, hogy a vallás, a kultúra terjesztése egy lépéssel megelőzi az adott területen való gyökeret eresztést, az adott ország érdekeinek érvényesítését, a sikeres jelenlét fenntartását. A kulturális tevékenység hasznot hoz. Megismerteti és elismerteti idegen közegben az adott ország törekvéseit, nyitottabbá teszi a befogadó népet, kultúrát, nemcsak az ország írói, muzsikusai, de diplomatái, kereskedői és munkavállalói iránt is.

Sajnos, nincs olyan szó a magyarban, amely ezt az aspektust pregnánsan elénk állítaná. A „jelenlét" szó önmagában passzivitást képvisel, azt, hogy valaki egy adott helyszínen ott van. Valójában azonban többről van szó. Hatékony, eredményes, termékeny jelenlétről, aktivitásról kell beszélnünk. A hungarológia csak akkor töltheti be hivatását, ha képviselői olyan tevékenységet folytatnak külföldön, akár kutatnak, akár oktatnak, akár kiállításokat vagy koncerteket rendeznek, amely révén a magyar érdekeket (értve ezt a szó legnemesebb és leggyakorlatiasabb értelmében

egyszerre) eredményesen érvényesítik. Hungarológusnak lenni, ez egyfajta aktivitást jelent, amely csak a magyarság értékeinek, problémáinak ismeretében lehetséges.

Ha a fogalmat ebben az irányban kitágítjuk, akkor a magyar földrajzi felfedezők, a magyar gasztronómia képviselői, zongoraművészek, közgazdászok, természettudósok stb. sem zárhatók ki a körből. Ebben az esetben a hungarológia nem szűnik ugyan meg filológiai-történeti szakterület lenni, de ez a hagyományos, szűk értelmezése kitágul a legégetőbb, legaktuálisabb mai kérdéseinkről tájékoztatást nyújtani képes szakemberek teljesítményeinek elismerésére, s a hagyományosan nem-nemzetinek tekintett tudományágak magyarságot érintő aspektusára is.

E számunk szerzői:

Arató György, a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma Nemzetközi Kapcsolatok Államtitkársága szakmai tanácsadója

Bakos István, a Nemzeti Tankönyvkiadó főosztályvezetője

Bányai János, az Újvidéki Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének vezetője

Bencze Ildikó, a Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem Orosz Nyelvi Tanszékének docense

Bokor József, a Maribori Egyetem Magyar Tanszékének vezetője, egyetemi tanár

Csernus Sándor, a Párizsi Magyar Intézet igazgatója

Dénes Iván Zoltán, a Debreceni Egyetem Politológiai Tanszékének tanára

Deréky Pál, a Bécsi Egyetem Finnugor Intézetének tanára

Di Francesco, Amedeo, a nápolyi Keleti Tudományok Egyeteme Magyar Tanszékének vezetője, a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság elnöke

Előry Vilma, a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete tudományos munkatársa

Farkas Zsuzsanna, nyelvtanár

Fazekas Tiborc, a Hamburgi Egyetem Finnugor Szemináriumának magyar nyelvi lektora

Gál András Levente, az Oktatási Minisztérium közigazgatási államtitkára

Goretity József, a Moszkvai Magyar Kulturális Intézet tudományos igazgatója

Görömbei András, a Debreceni Egyetem Magyar és Összehasonlító Irodalomtudományi Intézetének vezetője

Horváth Andor, a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Magyar Irodalmi Tanszékének docense

Jankovics József, a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság főtitkára, a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének igazgatóhelyettese

Keresztes László, a Debreceni Egyetem Finnugor Nyelvtudományi Tanszékének vezetője

Kiss Ádám, az Oktatási Minisztérium Felsőoktatási és Tudományos Ügyek helyettes államtitkára

Kiss Gy. Csaba, a Zágrábi Egyetem Hungarológiai Tanszékének irodalmár vendégprofesszora, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Művelődéstörténeti Tanszékének docense

Kissné Pap Margit, az Oktatási Minisztérium Felsőoktatási Főosztályának főtanácsosa

Komlósi László Imre, az Oktatási Minisztérium Nemzetközi Kapcsolatok helyettes államtitkára

Kósa László, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Művelődéstörténeti Tanszékének vezetője, akadémikus

Köpeczi Béla, a Hungarológiai Tanács elnöke, akadémikus

Kroó Norbert, a Magyar Tudományos Akadémia főtitkára

Kubassek János, a Magyar Földrajzi Intézet igazgatója

Kulcsár Szabó Ernő, a berlini Humboldt Egyetem Hungarológiai Tanszékének vezetője, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Irodalomtörténeti Intézete Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszékének egyetemi tanára, akadémikus

Lahdelma, Tuomo, a Jyväskyläi Egyetem Hungarológiai Intézetének vezetője

Masát András, a Berlini Collegium Hungaricum igazgatója

Maticsák Sándor, a Debreceni Nyári Egyetem tanulmányi igazgatója, a Debreceni Egyetem Finnugor Tanszékének tanára

Megela, Ivan, az Ukrán Tudományos Akadémia Nyári Egyetemének igazgatóhelyettese

Molnár Szabolcs, a Bukaresti Tudományegyetem Hungarológia Tanszékének vezetője

Monok István, a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság főtitkárhelyettese, az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatója

Nádor Orsolya, a Károli Gáspár Református Egyetem Nyelvtudományi Tanszékének docense

Najdenova, Ionka, a szófiai Ohridai Szent Kelemen Egyetem Magyar Filológiai Tanszéke docense

Nyirkos István, a Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének egyetemi tanára

Nyomárkay István, a Zágrábi Egyetem Hungarológiai Tanszékének nyelvész vendégprofesszora, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Szláv Filológiai Tanszékének vezetője, a Horvát Tudományos Akadémia tagja

Péntek János, a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszékének vezetője

Pomogáts Béla, az Anyanyelvi Konferencia elnöke, a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének tudományos tanácsadója, a Magyar Írószövetség elnöke

Réffy József, az Oktatási Minisztérium Felsőoktatási Főosztályának vezetője

Ríz Ádám, az Oktatási Minisztérium Határon Túli Magyarok Titkárságának vezetője

Sárközy Péter, a római La Sapienza Tudományegyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéke és az Egyetemközi Hungarológiai Központ vezetője

Stark Ferenc, a Magyar Nyelvi Intézet főigazgatója

Szőllősy-Sebestyén András, a Budapesti Műszaki Egyetem Társadalomtudományi Kar Nyelvi Intézete Magyar Nyelvi Csoportjának vezetője

Szőnyi György Endre, a Szegedi Egyetem Hungarológia- és Közép-Európa Tanulmányok Tanszékközi Programjának vezetője

Szörényi László, a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének igazgatója

Szűcs Tibor, Pécsi Tudományegyetem Nyelvtudományi Tanszékének docense

Tamás Attila, a Debreceni Egyetem XX. Századi Magyar Irodalom Tanszékének egyetemi tanára

Tomiš, Karol, a Szlovák Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének munkatársa

H. Tóth István, a moszkvai Lomonoszov Egyetem Általános és Történeti-összehasonlító Nyelvtudományi Tanszékének vendégoktatója

Tverdota György, a Nemzetközi Hungarológiai Központ igazgatója, a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének főmunkatársa

Újváry Gábor, a bécsi Magyar Történeti Intézet igazgatója

Velki Magdolna, nyelvtanár

Veres Pál, az Oktatási Minisztérium Felsőoktatási Főosztályának főosztályvezető-helyettese

Voigt Vilmos, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Folclore Tanszékének vezetője

Vörös Ottó, a pozsonyi Comenius Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének nyelvész vendégtanára